ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XVII

MONITORUL OFICIAL
ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREŞTI
1935/36

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I, (1922—23):	100.—
TOMUL II, (1923—24):	130.—
TOMUL III, (1924—26):	840.—
TOMUL IV, (1924):	160.—
TOMUL V, (1925—26):	160.—
TOMUL VI, (1926—27):	300.—
TOMUL VII, (1927):	300.—
TOMUL VIII, (1927—28):	320.—
TOMUL IX, (1928—29):	200.—
TOMUL X, (1929):	400.—
TOMUL XI, (1930):	340.—
N. IORGA. Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?	30.—
G-ral R. ROSETTI. I. Ştiri mărunte şi note relative la istoria armamentului la noi. II. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi	20.—
G. BALŞ. I. Biserica din Lujeni. II. Pridvorul bisericilor moldoveneşti . .	50.—
S. MEHEDINŢI. Coordonante etnografice. Civilizaţia şi cultura	60.—
N. IORGA. I. Originea lui Ştefan Răzvan. II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol	10.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan cel Mare până la acea a lui Matei Basarab. I. Armamentul	25.—
N. IORGA. Octoihul Diacului Lorinţ	15.—
ANDREI RĂDULESCU. Juristul Andronache Donici	30.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan cel Mare până la acea a lui Matei Basarab. II. Organizarea	25.—
ION I. NISTOR. Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi . . .	55.—
ANDREI RĂDULESCU. Asemănările între ideile primitive ale poporului din Bretania şi ale poporului român	20.—
TOMUL XII, (1931—32):	300.—
ANDREI RĂDULESCU. Influenţa belgiană asupra Dreptului român .	25.—
N. IORGA. Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587	7.—
N. IORGA. La cronologia vechilor Domni moldoveni	5.—
N. IORGA. Pretendentul Nicolae Basarab în Elveţia	5.—
ION I. NISTOR. Opera d-lui N. Iorga	10—
ION I. NISTOR. Un român iscoadă la 1683 în tabăra Regelui Sobieski la Viena	20.—
N. IORGA. Testamentul lui Nicola Nicolau	12.—
N. IORGA. Apelul către unire al lui Cuza-Vodă la 1859	5.—
N. IORGA. Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul şi Radu Şerban	12.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan cel Mare până la acea a lui Matei Basarab. III. Tactica	50.—
N. IORGA. « Moşnenii » din Cremenari	18.—
N. IORGA. Mormântul Doamnei Neaga şi al neamului ei	5.—
N. IORGA. Publicaţii străine privitoare la istoria contemporană a Românilor	5.—
N. IORGA. Moşnenii de pe Verbilău şi de pe Valea Buzăului	12.—
N. IORGA. I. Pedagogia unui jurisconsult fanariot din Bucureşti la 1780. II. Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio	15.—
N. IORGA. Contribuţii la istoria modernă a Galaţilor	20.—

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE

SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XVII

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI IMPRIMERIA NAŢIONALĂ | DEPOZITUL GENERAL CARTEA ROMÂNEASCĂ B-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREŞTI
1935—36

CUPRINSUL

Pag.

DOUĂ HRISOAVE DOMNEŞTI PENTRU MĂNĂSTIREA MĂRGINENI INCHINATĂ MUNTELUI SINAI

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 17 Mai 1935

D-l Marcu Beza, a cărui râvnă nu se poate lăuda îndeajuns, a fost trimes de o soartă norocoasă, din Londra, unde a adus servicii reale culturii româneşti, la Ierusalim, de unde curiozitatea sa ştiinţifică străbate tot Orientul musulman şi creştin în căutarea documentelor trecutului nostru. Şi descoperirile se îmbulzesc.

De curând am primit dela d-sa, pe lângă fotografii reprezentând manuscripte dela noi complet necunoscute până acum (Evangheliarele fiilor lui Petru Rareş şi lui Alexandru-Vodă Mircea) şi despre care — alături de publicarea de d-l Beza însuşi în « Boabe de Grâu » — mă voiu ocupa în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* (ambele sunt dela fiii lui Petru Rareş, înainte de moartea tatălui şi după aceea), şi un număr de documente, din Biblioteca Parlamentului Grec şi din aceea a Muzeului Etnografic dela Muntele Sinai.

I.

Oprindu-mă întâiu asupra celor care nu privesc relaţiile, datând încă de pe vremea lui Neagoe Basarab, de sigur, şi mai ales dela familia Elenei Brancovici, soţia lui Petru Rareş

și a fiicei ei, Ruxanda, măritată după Alexandru Lăpușneanu, voiu insista mai mult asupra acelor legături care vin, mai târziu, în epoca Fanarioților, din închinarea către Muntele Sinai, în ce condiții, așa de înțelepte, cum vom vedea pe urmă, a marii mănăstiri, de lung trecut, a Mărginenilor din Prahova.

Un act dela Constantin Movilă, datat 21 Decemvrie 7119 (1610), e deosebit ca scop și alcătuire. Inaintea tânărului Domn se prezintă « boierii bătrâni ctitorii sfintei biserici cu hramul Sfintei prea-podobnei maicii noastre Paraschiva din târgul Iașului, anume Agahiia Sampsonova, cu fiicele ei, Tecla și Marica și Nastasiia », și prezintă o întreagă istorie foarte interesantă în care se înfățișează vechea bisericuță de lemn a Sfântului Ioan Botezătorul, mutată în Iașul nou, și amestecul puternicului boier și sprijinitor al Movileștilor, Nestor Ureche, care capătă și închină fundația sa de piatră la mănăstirea Sinai; e vorba, în această deslușire, despre proprietăți și dugheni. Intărirea se face și cu binecuvântarea Mitropolitului Anastasie Crâmcovici, a lui Mitrofan de Roman, a lui Efrim de Rădăuți, a lui Iosif de Huși. Intre dăruitorii către depărtata mănăstire se înseamnă apoi ruda Movileștilor, Isac Balica Hatmanul, cu soția, Anastasia, fiicele și fiii Vasile și Grigore — aceleași nume ca ale fiilor lui Nestor Ureche însuși. Se pomenesc ca marturi frații Domnului, Alexandru și Bogdan, iar, după dânșii, credincioșii statornici ai acestei familii: Nestor Ureche însuși, apoi Văscan Orăș (Orâș), Mare Vornic de Țara-de-Sus, Gheorghe, pârcălab de Hotin — probabil Gheorghe Lozonschi, fratele Doamnei - mame Elisaveta—, Apostolachi — Catargiu — și Nicola, pârcălabii de Neamț, Vasile Crăescul — necunoscut cu acest nume de familie —, pârcălab de Roman, Isac Balica, influentul Dimitrachi Chirița — calificativ obișnuit la Greci — Paleologul, înrudit prin soția sa cu dinastia, Gheanghie Spătarul, alt boier de mare autoritate, Coste Băcioc Ceașnicul, al cărui rol în tragedia lui Gașpar-Vodă Gratiani se cunoaște, Ștefan Prăjescul (și aici *â* în loc de *ă*) Stolnic, Nicoară Prăjescul Vistier — se vede grupul de familie în jurul tânărului Domn —, Vorontar — de sigur un Levantin: Verotari — Comis. Urmează întărirea, apelul la Domnii cari vor veni și blăstămurile obișnuite. Foarte frumosul document, pe care apasă mica pecete

de inel, extrem de delicată, a lui Constantin-Vodă, e scris de Arsenie Nebojatco.

Pentru importanța documentului îl lăsăm să urmeze în copia și traducerea pe care a binevoit să mi le dea d-l Damian P. Bogdan, tânărul archivist al Academiei noastre, care a dovedit prin frumoase lucrări de început o cunoaștere adâncă a formei vechilor noastre cărți domnești.

† Милостїею божїею Iѡ Кѡстантин Могила воевода, господаръ земли молдавскои знаменито чиним ис сим листом нашим въсѧм кто на нем възрит или четѫщїи его ȣслишит ѡже прїидоша пред нами и пред нашими болѣри старїи ктитори свѧтѣи цръкви храма свѧтѣи прѣподобнѣи матери нашеи Параскиви ѡт ꙗскїи тръг на имѣ Агахїѫ Самѱонова съ дъщерамѝ своими Текла и Марика и Настасїѫ, неким непонȣждени а ни присиловани, и мартȣрисили пред нами како наш вѣрнїи и почитаннїи болѣрин, панъ Нистор Урѣке, великїи дворник долнѣи земли еще жив си великы ктитор Самѱон, поxтил ѡт него ꙗко да подаст его милости доброе изволенїе ꙗко да сътворит таа цръков ѡт каменнаго ѕиждениїа, а таа свѧтаа древнѣна цръков да имает паки сам грѝжати и да прѣсилит[и] мѣсто, да бȣдет паки помѣнȣ ѝ памет Самѱонȣ и домȣ его. Въ том же приключилсѣ емȣ съмртъ, и по съмръти же его сама Агафїѫ Самѱонова вишеписана дала его милости вишеписанномȣ нашемȣ болѣринȣ по еговȣ прошенїю доброе изволенїе. И сътворил его милост каменна цръков котора нынѣ видима еста древѣное цръков прѣсилил въ новїи тръг въ Ꙗс и свѧтилъ на храм ȣсѣкновенїе главі свѧтого Iѡана Кръстителѣ, ꙗко да ест паки помѣнȣ старим ктиторим. И по еже съѕидовал таа свѧтаа цръков и покȣпил ѡколȣ еи съ пинѧѕи готовими елико бишѣ мѣстове ... на распространенїе мѣсто свѧтѣи цръкви ѡт къ въсѣx странаx, и на прѣд чело тръгѡвскомȣ съ мѣстове за дȣгѣне, и заградил твръдими ѡплотами ꙗко сѣ и видит.

Въ том прїидошѣ пред господства ми калȣгери ѡт свѧтаа монастир горѣ синаистѣи, и съ великѝм плачем и жалобоѧ жаловали се... [не]достатчествах, еже въ сих жестоких и послѣдних врѣмех страдаѫт скита ꙗще се по въсеи лици земли и принȣждаещисѣ како бишѣ възмощи дръжати, и еще она свѧтаа царскаа и великаа монастѝр благочистиваго и свѧтого царѣ Иȣстїꙗна великаго, еже сътворил въ пȣстыни [въ не]проxоднѣи горѣ синаистѣи, идеже Богь въсесилни таинством съмотренїем радї чловеколюбїа и промислънаго

1. божїю | бж҃їе. 4. цръкви | цркви 5. свѧтѣи | ст҃ѣи. прѣподобнѣи | прпдбнѣи. матери | мт҃ри. 8. панъ | п҃нъ. 14. съмрът | съм҃рт. 16. прошенїю | прошенїе. 17. нынѣ | н҃нѣ. 18. свѧтилъ | ст҃лъ. 20. пинѧѕи | пн҃ѕи. 27. страдаѫт | страдѫт. 28. царскаа | црскаа. 29. царѣ | црѣ. 31. чловеколюбїа | чл҃колюбїа.

свобожденїꙗ ѡт работи родꙋ невреискомꙋ въ къпинѣ богоѹвидцꙋ Моисеꙋ ꙗвисѧ, идеже и закон ѡт Бога древномꙋ Ізраилю Моѵсеѡм дан бист. Ꙗко да не въ дънех наших... свѧто мѣсто страшное запꙋстѣетсѧ, и многоцѣнное ѡно скровище, богатъство християнскои вѣрѣ да не исчезнет, ниже въсеконечнѣ да потрѣблен бѫдет свѧтое мѣсто ѡно ѡт еже на въсѣк дьнъ и час сълꙋчаѭщихсѧ емꙋ бѣди и напасти ѡт проклѧтих Саракин, пачиже Ага[ран] (?) безбожних сынѡв, къ семꙋ же съ плачем тїимь и жалобоѫ еже ѡ бѣдах сих, припадошѧ лицами до земли пред господство ми молѧщесѧ ꙗко да господство ми имамї принꙋждати ѡ любе божїю вишеписаннаго нашего вѣрнаго и почетенаго болѣрина, пана Нистора Ѹрѣке, великаго дворника, ꙗко [да сът]ворит таа свѧтаа цръков, монастир и метох свѧтѣи велицѣи монастири синаистѣи, да аще съ милостїѫ божїѫ, ѡт рѫках его милост, и ѡт милованїе его, имат притѣжати по нѣчто добро и милостенїи ѡт по на християн къ въспоможенїе и ѹкрѣпленїе свѧтомꙋ мѣстꙋ ѡномꙋ рекѫщи ꙗко да и господствꙋ ми ве[лика] памет бѫдет ѡ благодѣани сем.

Того радї господство ми ѡ истином их жалобꙋ, и еже съ слъзами их моленїе и истинїѫ их глаголи еже ѡ бѣдах свѧтомꙋ ѡномꙋ и божественомꙋ мѣстꙋ ѹмлихомсѧ ѕѣло. Сего радї въ сем призвахом вишеписаннаго вѣрнаго нашего и почетенаго болѣрина и припоминахом его милости жалобꙋ и моленїе, еже съ плачем сътворишѧ ѡни ѡтци пред господства ми, и принꙋждахом его божїѫ благодатїѫ и благостїѫ къ милованїе свѧтомꙋ ѡномꙋ мѣстꙋ. Ѡн же боголюбец си и милостив, и ѡт древнѣго времени доброе ѹсръдїе имїи къ свѧтомꙋ монастирꙋ синаискомꙋ, повинѫвъсѧ благомꙋ [добр]омꙋ съвѣтꙋ нашемꙋ, и скор къ добрѣдѣтелномꙋ прошенїꙋ благодѣтїѫ божїѫ бист. И ѹбо пръвѣе, съ произволенїем божїим, и съ нашим добрїем ѹсръдїем, и благїим хотѣнїем, и съ благословенїем четирем іерархи, свѧтителем нашеи земли молдавскои, кѵр Аѳ[анасїе Кр]имковнч, архиепископа и митрополита сꙋчавскаго, и кѵр Митрофана, епископа романскаго, и кѵр Ефрима, епископа радовскаго, и кѵр Іѡсифа, епископа хꙋшскаго, и съ благоволенїем старим ктитором, господства си даровал тоа свѧтаа цръков, и поклонил свѧтѣи монастир вишеписанномꙋ... синаистѣи, идеже ест храм прѣѡбраженїе Господа Бога и Спаса нашего Ісѵса Христа, кꙋпноже съ кнѣгинѣ его, Митрофана, и чадами своими, съ зѧтом своим, вѣрнїим нашим и почетенїим болѣрином, пан Исак Балика гетманом, и дъщерѣ их, кнѣгинѣѫ его Анастасїѫ, и сыним их, Василїе и Григорїе..., да ест метох тое свѧтѣи монастири. И дашѧе цѣла монастир, съ въсѣми елика трѣбꙋет въ нем, и съ дꙋгѣнами, и съ въсѣми елико сѧ видит, и съ виноградами, и

1. свобожденїꙗ | свобожденїе. 2. Ізраилю | інлю. 4. многоцѣнное | многоцѣнном. 9. молѧщесе | млщес. 13. милостїѫ | млст. 16. господствꙋ ми | гдсвми. 18. господство ми | гсдва ми. 20. божественомꙋ | бжственомꙋ. 23. благодатїѫ | бгдтїѫ. 37. болѣрином | болѣрин.

селами, и скотїжми, и съ въсѣми что трѣбѹет єднѣи свѧтѣи монастири, ꙗко сѹт писани на имѣ въ дрѹги... [Въ том господство ми] ꙗкоже видѣхом добрїе еже ѡ Бозѣ ѹсръдїе вишеписаннаго нашего вѣрнаго и почетеннаго болѣрина, таковое къ свѧтомѹ ѡномѹ мѣстѹ милованїе съ сим свѧтом монастирем и метохом, и господство ми благодарихом и помиловахом свѧта монастир горѣ синаистѣи, и дадохом... и ѹтвръжденїе ѹрик съи на съ свѧтїи монастир и метох храм прѣподобнѣи матери нашеи Параскиви, еже ест посрѣдѧ тръга ꙗскаго, ꙗко да ест свѧтѣи монастири синаистѣи метох и помощ, непорѹшено николиже на вѣки вѣчнїж.

Сим же на ѹвѣренїе въсѣми вишеписаними ест вѣра [вишеписа]наго нашего господства ми Іѡ Кѡстантина Могили воеводї, и вѣра прѣвъзлюбленних и сръдичних братїжх господствами, Алеѯандръ и Богданъ воеводове, и вѣра боꙗр наших, вѣра самого вѣрнаго и почетеннаго нашего болѣрина, пана Нистора Ѹрѣкке, великаго дворника д[олнѣи зе]мли, вѣра пана Въскана Ѡржшѣ, великаго дворника горнѣи земли, вѣра пана Гиѡргїи, пръкжлаба хотинскаго, вѣра пана Апостолакї и [Ни]кол, пръкжлабове немецких, вѣра пана Василїе Кржескѹла, пръкжлаб романских, вѣра пана Исака Балика, гетмана и пръкжлаба сѹ[чавскаго, вѣ]ра пана Дѹмитракїи Кирица Палеѡлога, постелника, вѣра пана Гѣнги, спжтарѣ, вѣра пана Косте Бъчока, чашника, вѣра пана Щефана Пржжескѹла, столника, вѣра пана Никоар Пржжескѹла, кистѣрника, вѣра пана Воронтарѣ, комиса, и вѣра въсѣх боꙗров наших молдавских, великих и малих. А по нашим животѣ и господствованїꙗ кто бъдет господаръ земли молдавскои, ѡт братїж наших, или ѡт дѣтїи наших, или ѡт нашего родѹ, или бжди кто съ даром божїим избран бждет, ѡн его милости пак да имает дати и ѹкрѣпити свѧтаа монастир ѡт свѧтаа горѣ синаистѣи, таа монастир и метох ѡт срѣдѧ ꙗскаго тръга храм свѧтѣи, прѣподобнѣи Параскиви, еже вишеписанны пан Нистор Ѹрѣкке, велики дворник, даровал и поклонил свѧтѣи монастири ѡнои, Бога радї, въ помощ и ѹкрѣпленїе, ꙗко да бъдет его милости и ѡномѹ господарѹ помѣнѹ нескончаемѹю, ꙗко да лѣта животѣ его приложит въ семирени глжбоцѣ. А иже таковїи помѣнѹ ѡномѹ панѹ еже съ нашим благим хотѣнїем сътворил, аще кто покѹсит съразорити, или ѡтꙗти что ѡт имѣнїж еи, ѡт селов и сѹсиди, или ѡт виногради, или ѡт скоти, или ѡт циганов, или бждї ѡт что да [поразит] (?) [е]го гнѣв божїи, и да погибнет ѡт земли памет его съ громом и съ шѹмом, ꙗко Дадан и Авирон въ Синаи въздвигошесѣ на Моѵсеꙗ и Арона богопочитаннѣ божїж архїиреж и недостоиннѣх на цръков божїи дръ-

2. монастири | монастир. 5. мѣстѹ | мѣсто. господство | гсдва. 6. монастир | монастири. 13. братїжх | братїжм. 22. Пржжескѹла | Пржжескѹл. 25. господствованїꙗ | гдсованїе. молдавскои | молдавстѣи — o influenţă a grafiei синаистѣи. 30. велики | вел. 33. нескончаемѹю | нескончаемаж.

знѫвших, и да бѫдет проклѣт wт Господа Бога, сътворшаго небо и земли, и wт ві сватих връховних Апостоль съ ними же и д евге-листи, и прочїих сватих Апостолъ, и wт тиі сватих и богоносних wтецъ, еже въ Никеи, скатѣм градѣ на [пръвом] съборѣ просїѫвшим, wт прочїи събори сватих и богоносних wтец, и проклѣтїе Арїев, да сънидет вави (?) ... [и] да имает ȣчастїе съ Іоудож въ безсъмрътнѣи и безконѣчнѣи мѫки, на страшнѣм же христовѣм сѫдищи да имает съпернич страшен прѣчистѫѧ Богородицѫ ...... тъвное таинство въ горѣ синаистѣи ... проꙗвисѣ съ неж же боговидца Моѵ[сеꙗ ... синаистѣи и предстателїе сѫт и тамо ꙗко божественое слънце просїежвших и сїѫѫт, амин.

Късим же въ ȣвѣренїе [сим] вишеписанним и потвръжденїе велѣли есми нашемȣ вѣрномȣ и почетенномȣ болѣринȣ панȣ .... и нашю печат привѣзати к семȣ истиномȣ листȣ нашемȣ. Писал Арсенїе Небожатко ȣ Яс, в лѣто ҂зрдї, мѣсаца Декеврїꙗ, ка дьнїа.

† вел логофет искал.

[Originalul slav în Biblioteca Muzeului etnografic din Atena. Pergament distrus la îndoitura verticală din dreapta, are atât pecetea inelară a emitentului — aplicată în stânga sub text și înaintea semnăturii lui autografe —, cât și marea pecete, atârnată prin șnur. In partea dreaptă — imediat sub text — nota de iscălitură a Marelui Logofăt, care a adăogat la datare — cu mâna lui și cuvântul дьнїа omis de diac].

Traducere [1]. † Din mila lui Dumnezeu, Io Constantin Movilă Voevod, Domn țării Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor cari o vor privi sau o vor auzi cetin-du-se că au venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri bătrânii ctitori ai sfintei biserici a hramului sfintei, prea-cuvioasei maicei noastre, Paraschiva, din târgul Iașului, anume Agafia Sampsonova, cu fiicele ei, Tecla și Mărica și Nastasiia, de nimenea siliți nici asupriți și au mărturisit înaintea noastră cum al nostru credincios și cinstit boier, panul Nistor Ureache, Marele Vornic al Țării-de-Jos, încă fiind în viață Sampson, marele ctitor, l-a poftit ca să-i dea dumnealui bună învoire ca să facă această biserică din zid de piatră, iar sfânta biserică

6. безсъмрътнѣи | бесъмртнѣи. безконѣчнѣи | безконичнѣи. 7. христовѣм | хсвѣм. 8. богородицѫ | бцѫ. 15. декеврїꙗ | дек.

[1] De același.

cea veche să aibă de asemeni tot el a o îngriji, şi să-i mute locul ca să fie iarăşi pomenire şi amintire lui Sampson şi casei lui. După aceea, întâmplându-i-se moarte, şi, după moartea lui, singură Agafia a lui Sampson, mai sus scrisă, a dat dumnealui mai sus scrisului boierului nostru, după a lui cerere, bună învoire. Şi a făcut dumnealui biserică din piatră, care se vede acum, iar biserica din lemn a mutat-o în târgul cel nou din Iaşi, şi a sfinţit-o cu hramul Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul, ca să fie de asemeni pomenire bătrânilor ctitori. Şi, după ce a zidit această sfântă biserică, i-a cumpărat în jurul ei cu bani gata câte locuri erau... pentru lărgirea locului sfintei biserici, în toate părţile, şi în faţa târgului cu locuri de dughene şi le-a îngrădit cu garduri puternice cum se şi vede. După aceea au venit înaintea Domniei Mele călugării de la sfânta mănăstire a Muntelui Sinai şi cu mare tânguire şi jăluire ni s'au plâns... de lipsurile de care în aceste din urmă vremuri aspre sufăr schiturile, rătăcind ele pe toată faţa pământului şi îndemnându-se cum pot ca să se ţie, şi încă şi ea, sfânta împărăteasca şi marea mănăstire a binecinstitorului şi sfântului împărat Iustinian cel Mare, carele au făcut-o în pustiu, în muntele de nepătruns al Sinaiului, unde Dumnezeu atotputernicul prin tainică apariţie pentru iubirea de oameni şi pentru a dărui liberarea de muncă a neamului evreiesc în mărăcini s'a arătat lui Moise, văzătorul lui Dumnezeu, unde şi lege de la Dumnezeu s'a dat prin Moise vechiului Israil. Pentru ca nu cumva în zilele noastre... sfântul locaş să se pustiască şi în chip înfricoşat acea mult preţioasă bogăţie a credinţei creştineşti să nu dispară nici să fie stârpit cu totul acel sfânt loc din pricina nenorocirilor şi năpăstuirilor ce i se întâmplă în fiece zi şi ceas din partea blăstămaţilor Saracini, de asemeni şi a [Agarenilor], fiilor fără Dumnezeu, la aceasta cu plânsul şi jăluirea acestora despre nenorocirile lor, au căzut cu feţele la pământ înaintea Domniei Mele, rugându-se ca Domnia Mea să am a îndemna pentru iubirea lui Dumnezeu pe mai sus scrisul, credinciosul şi cinstitul nostru boier, panul Nistor Ureache, Marele Vornic, ca să facă această sfântă biserică, mănăstire şi metoh sfintei marei mănăstiri a Sinaiului, ca, încă cu mila lui Dumnezeu, din mânile dumnealui şi din

miluirea lui să aibă a câştiga pentru ea ce e bun, şi milostenii de la creştini, spre ajutorarea şi întărirea acelui sfânt lăcaş, zicând că şi Domniei Mele mare pomenire îi va fi de această binefacere.

Pentru aceasta Domnia Mea de a lor adevărată jăluire şi de a lor rugă cu lacrimi şi ale lor adevărate vorbe despre nenorociri ale celui sfânt şi dumnezeiesc loc ne-am îndurat foarte.

Pentru aceasta întru aceia am chemat pe mai sus scrisul, credinciosul şi cinstitul nostru boier şi i-am pomenit dumnealui jăluirea şi ruga pe care cu plâns au făcut-o ei părinţii înaintea Domniei Mele şi l-am îndemnat prin darul şi mila lui Dumnezeu spre miluirea acelui sfânt loc. El însă, iubitor de Dumnezeu şi milostiv şi din vremuri vechi având bună sârguinţă către sfânta mânăstire a Sinaiului, s'a supus plăcutului, bunului sfat al nostru şi grăbit fu către binefăcătoarea cerere a harului lui Dumnezeu. Şi deci mai întâiu cu voia lui Dumnezeu şi cu a noastră bună sârguinţă şi bună vrere şi cu binecuvântarea celor patru ierarhi, luminători ţării noastre a Moldovei, chir Atanasie Crâmcovici, arhiepiscop şi Mitropolit al Sucevei şi a lui chir Mitrofan, episcop al Romanului, şi a lui chir Efrim, episcop al Rădăuţului, şi a lui chir Iosif, episcop al Huşului, şi cu învoirea bătrânilor ctitori, domnia lui a dăruit această sfântă biserică şi a închinat-o sfintei mănăstiri mai sus scrise... a Sinaiului, unde este hramul Schimbării la faţă a Domnului Dumnezeu şi a Mântuitorului nostru Isus Hristos, dimpreună cu soţia lui Mitrofana, şi cu copiii lui, cu ginerele lui, credinciosul şi cinstitul nostru boier, pan Isac Balica, Hatman, şi a fiicelor lor, a soţiei lui, Anastasia, şi a fiilor lor, Vasile şi Grigore... să fie metoh acestei sfintei mănăstiri. Şi au dat întreaga mănăstire cu toate câte trebuiesc în ea, şi cu dugheni, şi cu toate câte se văd, şi cu vii şi sate şi dobitoace şi cu toate ce trebuesc unei sfinte mănăstiri, cum sânt scrise anume în alte... [Intru aceasta Domnia Mea], dacă am văzut buna sârguinţă întru Dumnezeu a mai sus scrisului, credinciosului şi cinstitului nostru boier, o aşa miluire către acest sfânt loc cu această sfântă mănăstire şi metoh, şi Domnia Mea am mulţămit şi am miluit sfânta mănăstire a Muntelui Sinai şi am dat... şi întărire acest uric pentru această sfântă mănăstire şi metoh,

hram al prea-cuvioasei maicei noastre Paraschiva, carele este în mijlocul târgului Iaşi, ca să fie sfintei mănăstiri a Sinaiului metoh şi ajutor, nesurpat niciodată în veacul vecilor.

Prin aceasta spre încredinţarea tuturor mai sus scrise este credinţa mai sus scrisului a domniei mele Io Costantin Movilă Voevod şi credinţa prea-iubiţilor şi din inimă fraţilor Domniei Mele, Alexandru şi Bogdan Voevozii şi credinţa boierilor noştri, credinţa a însuşi credinciosului şi cinstitului nostru boier a panului Nistor Ureache, Marele Vornic al Ţării-de-Jos, credinţa panului Văscan Orăş, Marele Vornic al Ţării-de-Sus, credinţa panului Gheorghe, pârcălab al Hotinului, credinţa panului Apostolache şi [Ni]cola, pârcălabi ai Neamţului, credinţa panului Vasile Crăescul, pârcălab al Romanului, credinţa panului Isac Balica, Hatman şi pârcălab al Sucevei, credinţa panului Dumitrache Chiriţă Paleolog, Postelnic, credinţa panului Gheanghe Spătar, credinţa panului Coste Băcioc, Ceaşnic, credinţa panului Ştefan Prăjescul, Stolnic, credinţa panului Nicoară Prăjescul, Vistiernic, credinţa panului Vorontar, Comis, şi credinţa tuturor boierilor noştri, mari şi mici. Iar după viaţa şi Domnia noastră cine va fi Domn al ţării Moldovii, dintre fraţii noştri sau dintre copiii noştri, sau din neamul nostru, sau fie cine cu darul lui Dumnezeu va fi ales el, Măria Sa de asemeni să aibă a da şi a întări la sfânta mănăstire din sfântul munte al Sinaiului această mănăstire şi metoh din mijlocul târgului Iaşi, hramul sfintei prea-cuvioasei Paraschive, pe care mai sus scrisul pan Nistor Ureache, Marele Vornic a dăruit-o şi a închinat-o acelei sfintei mănăstiri pentru Dumnezeu, întru ajutor şi întărire, ca să fie dumnealui şi acelui Domn pomenire nesfârşită pentru ca şi anii vieţii lui să-i adauge în adâncă smerenie. Şi care pomenire a acelui pan, care cu a noastră bună voire a făcut-o, dacă cineva va încerca s'o nimicească sau să ia ceva din averea ei, din sate şi vecini sau din vii sau din dobitoace sau din ţigani sau fie din orice, [să-l lovească] (?) pe el mânia lui Dumnezeu şi să piară de pe pământ pomenirea lui cu tunet şi zgomot ca şi Datan şi Aviron cari s'au ridicat în Sinai asupra lui Moise şi Aron, de Dumnezeu cinstiţii, ai lui Dumnezeu arhierei, şi nevrednicii cari au îndrăznit asupra bisericii lui Dumnezeu, şi să fie blăstămat

de Domnul Dumnezeu, făcătorul cerului și al pământului și de cei 12 sfinți fruntași Apostoli cu ei și de cei 4 evangheliști și de ceilalți sfinți Apostoli, și de cei 318 sfinți și purtători de Dumnezeu părinți din Nicheia, orașul sfânt, cari au strălucit la întâiul sobor, de celelalte soboare ale sfinților și purtătorilor de Dumnezeu părinți și blăstămul lui Arie, să pogoare..., [și] să aibă parte cu Iuda în chinul fără moarte și fără sfârșit, la înfricoșata judecată a lui Hristos să aibă protivnic înfricoșat pe Preacurata Născătoare de Dumnezeu... taina în muntele Sinaiului... s'a arătat cu ea și văzătorul de Dumnezeu, Moise... a Sinaiului și înfățișători sânt și acolo, după cum și soarele dumnezeesc i-a luminat și luminează încă. Amin.

La aceasta, întru încredințarea și întărirea acestor mai sus scrise, am poruncit credinciosului și cinstitului nostru boier panului... și pecetea noastră să o lege la această adevărată a noastră carte. A scris Arsenie Nebojatco, în Iași, în anul 7119, luna Dechemvrie în a 21-a zi.

† Marele Logofăt a iscălit.

Câteva alte documente, acestea muntene, se adaugă, din colecția Muzeului Etnografic din Atena.

In Iunie 7135 (1627) Alexandru-Vodă Coconul dă lui Mihăilă, fiul lui Prăciul din Brănești, pământ la Brăgărești și în alte locuri. Se pomenește, între mulți alții, și Vlad Hasan Brănescul, un Gheorghe din Budurești, un Fătiuncul, Calotă Postelnic din Boziiani, un Cepariu. Și ѡт кладенеца Діещилом до ринѹ вода Moaștilor», «Glăboca vale». Marturi (o parte acoperiți de pecete): Hriza Vel Logofăt, foarte importantă personalitate, Dumitrașco Vel Vist., Miho Vel Spat., Vartolomì Vel Stol. — Bartolomeiu Minetti —, ruda de aproape a Domnului —, Pavlachi Vel Comis — care a avut un rol important la Constantinopol în această vreme —, Apostol Vel Păharnic — Catargiu, — Costandin Vel Postelnic — Cantacuzino.

Un act dela Leon-Vodă din 7139 (1630—31), fără dată de lună, e pentru Marele Logofăt Papa, căruia i se întăresc doi «pui de Țigani» саве момици за читани, Pascul și Ursul Cevica

dela Stanisie (станисіо; îndreptat neclar) Păharnicul din Roda, drept 5.000 de aspri gata, — sumă foarte mare. Marturi: tot Hriza, în acelaşi loc, Ivaşco biv Vel Vornic, Dumitraşco Vel Vistier, — cel de mai sus —, şi tot aşa Miho, dar Mare Stolnic e acuma Gherghina — în locul lui Minetti —, Mare Comis e Buzinca din vremea lui Matei Basarab, Mare Păharnic Nedelco, Mare Postelnic un boier de ţară, Dumitraşco, fostul Mare Vistier al lui Alexandru Iliaş. Scrie Dumitru gramaticul la Bucureşti, — un meşter de scrisoare şi de împodobire.

Comparaţia între aceste două documente nu e, cum se vede, fără interes pentru schimbările interne, de Divan.

Peste treizeci de ani, la 19 Aprilie 7175 (1667), fiul acestui Leon, căruia-i dăduse numele vechiu şi eroic de Radu, — şi iscălitura lui românească, elegantă, arată oarecare deprindere —, face o danie mănăstirii Mărginenilor (tot *î* în loc de *ă*) şi egumenului Mitrofan « parte de sare dela ocna ce să chiamă Telega, den 10 bolovani de sare 1 bolovan, şi den sarea măruntă şi din lospe *(sic)* a treia parte, oricătă să va aleage, şi cu toţ rumănii căţ să vor afla şi cu toată moşia den hotar păn în hotar, ca să fie volnic egumenul să ia sarea toată şi să o ducă unde va fi voia lui fără de nič opreală de cătră cămăraş », dela « alţi răposaţi bătrăni Domni », « precum am văzut Domnia Mea cartea răposatului Băsărab Voevoda şi cartea răposatului Radul Voevoda şi cartea răposatului Mircii Voevoda şi cartea răposatului Pătru Voevoda şi cartea răposatului Mateiu Voevoda şi cartea răposatului Io Gheorghie Ghica Voevoda ».

« Insă să să ştie, pentru răndul sării čocănaşilor, că vor şedea şi să vor hrăni pre moşiia mănăstirii, cum, de va tăia 1 čocănaş într'o zi sare bolovani 10, 9 bolovani să li să plătească lor dela schilearii carii vor fi, iar 1 bolovan iaste partea mănăstirii, să nu plătească čocănaşilor nimic, pentru că aşa au tocmit acei răposaţi mai de demult Domni pentru acest bolovan de sare partia mănăstirii, cum, pentru căč şed čocănaşii pre moşiia mănăstirii şi nič lucrează mănăstirii, nič ia lor dijma, nič nimic, ci să hrănescu tot slobodzi cu bună pace pre moşiia mănăstirii, aşa au socotit şi au tocmit acei răposaţi Domni să fie acest bolovan plătit, iar pentru sarea măruntă şi pentru lospe i-au tocmit acei Domni pentru căč au avut mănăstirea tocmeală la funi şi la cal şi la toate tocmealele ocnii să ia dentr'aceastaa den toate a treia parte..., ca să fie sfintii mănăstiri de întărire şi călugărilor de hrană şi de îmbrăcăminte ».

Partea din urmă cu îndreptarea către urmași și afurisenia e în slavonește. Marturi: Ghiorghie Vel Ban de Craiova, Mareș Vel Vornic, Radul Vel Logofăt, Ianache Vel Vistier, Drăghici Cantacozinò Vel Spătar, Necula Vel Cliucer, Șerban Vel Postelnic — doi dintre Cantacuzini —, Manolache Vel Păharnic, Gheorghe Ghiiațiia Vel Stolnic — socrul, originar de peste Dunăre, al lui Șerban —, Gheorghe Vel Comis, Matei Vel Sluger, Stoian Vel Pitar.

Actul, de complicată alcătuire, îl redactează al doilea logofăt Radul Tocnărel *(sic)* și-l scrie Goran cel mic мал горан —, logofăt.

E important și prin lista completă a Divanului și prin vădirea unei părți din regimul ocnelor, ca fel al teritoriilor și ca atribuire a sării.

Pentru raritatea actelor privitoare la Vlașca e însemnat acesta, care privește o danie recunoscătoare către Aga Gligorie Greceanu din partea căpitanului Radu, fiul Savului Odivoianu:

« † Adecă eu Radul snă Savului căpt. Odivoianul dat-am zapisul mieu la măna dumnealui Gligorie Grečanul Vel Agă ca să-i fie de bună credință pentru că, avăndu eu multe păsuri șă neavăndu cu ce mă măntui de iale, m'am rugat dumisale de s'au ostenit de m'au măntuit de toate șă m'au miluit dumnealui șă cu alte mile, care după multă milă șă bine ce mi-au făcut dumnealui, am dăruit șă eu dumisale o moșăe în sud Vlașca, care moșăe iaste pă apa Milcovului, den josul Șaineștilor, care să chiamă Codrul Clijănescu [2]). Șă den sus să hotărește cu Șărban Boreanul biv Vel Vornec, șă den jos cu Mihai Post. Corbeanul șă de spre apa Glăvăčocului să hotărăște cu Matei Fălcoianul biv Vl. Vist., șă hotarul ei mearge pă Milcov în jos, den Vadul Roșu până în Vadul Pietros șă dă spre Glăvăčog de desupra boaltei *(sic)* den Drumul Crovului păn în hotarul Crovului (кроволѹлѹи), șă în hotarul aceștii moșăi sănt stănj. —, după cum o am ținut șă eu până acum, șă, căndu o am dăruit dumnealui, i-am dat șă zapisele čale vechi, de cumpărătoare, cu care am stăpănit eu. Iar, după vreme, de, m'[oiu] scula au eu au muiare mea au copiii miei au oricare den neamul mieu cu născai pricini a zice că de silă șă de nevoe o am dăruit, să nu să crează, păntru că eu de a mea bună voe și fără de nicio silă o am dăruit-o, de peste tot hotarul, ca să-i fie dumnealui moșie stătătoare șă ohavnică în veaci,

---

[1]) De la Clejani deci, cei din Clejani înșii fiind de la o Cleja, care amintește pronunția ungurească a «eclesiei».

dumnealui şă coconilor dumnealui. Şă, căndu am dăruit dumnealui ačastă moşie, fost-au mulţi boieri mărturie, care să vor iscăli mai jos, şă eu, pentru mai adevărată credinţă, am iscălit mai jos ca să să crează.

Ap. 2, lt. 7026.

Eu Radul snă Savului căpt.

Şărban Greceanul Vel Cluč., mărturie.»

Prin acest zapis, păstrat în Biblioteca Muzeului Etnografic din Atena, avem configuraţia, ca stăpânire boierească, a unei părţi din judeţul Vlaşca: e o întâmplare norocoasă că s'a găsit o astfel de mărturie.

Câteva pagini greceşti, a căror origine nu se arată, în care e vorba de Ştefan-Vodă Cantacuzino din Muntenia, în 1714—16, de Nicolae Costin şi de un proces al Mariei, văduva lui Gheorghe Hypomenas, dar născută Brăiloiu, nu merită o cercetare mai de aproape. Cele dintâi ar părea mai curând nişte exerciţii de stil, fără cuprins adevărat.

II.

Un splendid act domnesc e acela prin care Nicolae Mavrocordat dăruieşte Mărginenii mănăstirii Muntelui Sinai:

«Io Nicolae Alexandru Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn şi oblăduitoriu a toată Ungrovlahiia. Ceale ce d'inceput bine şi cu înţelepciune să hotărăsc nu numai că sănt pururea stătătoare şi adevărate şi lăudate, ci şi de cei ce sănt în urmă stăpănitori să întăresc şi să laudă şi după putinţă să ajutorează, iar ceale ce cu zminteală şi fără cuviinţă hotărăsc, acealea au să strică au să îndreptează pentru ca să aibă laudă şi întemeiare. Cănd dar să rădică bisearică de un blagocestiv întru slava şi lauda al tot ţiitoriului şi celui în trei feaţe Dumnezeu şi a prea-curatei şi prea-slăvitei Maicii Domnului Nostru Is. Hs. şi a celor den cer şi de pre pământ carei fac voia lui Dumnezeu şi întru odihna şi chiverniseala părinţilor celor ce întru aceaia să străduesc şi să lipesc de Dumnezeu, şi, cănd să va înpodobi şi să va înbogăţi o mănăstire ca aceaia şi să va închina la alt sfănt lăcaş mai cinstit şi mai vechiu şi va fi spre folosul şi chiverniseala acelui lăcaş şi spre măngăiarea minunaţilor bărbaţ carei au lăsat lumea şi într'acel lăcaş să ostenesc şi să trudesc, atuncea adevărat un lucru ca acesta să face prea bun şi folos[eş]te plăcut

lui Dumnezeu și stătător și lăudat și neschimbat în tot veacul. Iară, de rămăne singură o mănăstire ca aceaia slobodă și nesupusă la alt loc mai tare, să întămplă multe greșale primejdioase și cu greu a să îndrepta și atuncea cu adevărat îi tribuiaște mănă de ajutoriu și de mare îndreptare. Precum s'au întămplat și aici la domniasca sfănta mănăstire a Mărgineanilor, ce să cinstează cu numele a marilor Voevozi Mihail și Gavriil, care, nefiindŭ închinată și supusă pănă acum la altă parte, mai tare, ci era slobodă și supt o stăpănire și chiverniseală proastă a egumenului ce să întămpla după vremi, să pricinuia de la acel igumen nu numai lucruri necuvioase și făr de bună orănduială, ci une ori și pagube și primejdii spre desăvărșită pierzarea mănăstirii, precum s'au întămplat în trecuta vreame, în igumeniia unui ieromonah anume Cornilie, nestătătoriu și înpărechetor fiind, carele, pre lăngă alte ale lui neajungeri de minte, pre vreamea care s'au întămplat războiul putearnicii Inpărăţii a Othomanilor cu Neamţii, au socotit a face și apostasia și au dus și cătăva oaste nemţească în mănăstire și o au hrănit în multe zile, și după întoarcerea Neamţilor s'au primejduit mănăstirea a să strica den temelie de putearnica othomanească Inpărăţie. Insă cu bună voire a sfăntului Dumnezeu și cu sprijinirea a marilor Voevozi Mihail și Gavriil și prin ajutoriul și a multor cheltueli a casii noastre, a răposatului nostru frate Ioan Voevod, nu numai atuncea s'au măntuit de înfricoșata aceaia primejdie, ci și pre urmă iarăș de alte multe vicleșuguri a unor stricători și făcători de rău pren sprijinirea și ajutoriul nostru s'au păzit fără de stricăciune și fără de pagubă, însă egumenul Cornilie, carea mai sus s'au zis, și după aceastea nelipsind a face și vicleșuguri și a pricinui turburări, dănd pricine de multe scandele, am socotit Domniia Noastră denpreună cu preasfinţitul Mitropolit al Ungrovlahiei chir Daniil, al nostru întru Hs. cinstit părinte, și cu cinstiţii și credinčoșii noștri boiari, ca să nu fie de acuma înnainte ačastă domnească sfăntă mănăstire slobodă și nesupusă, ci să rămăe supt stăpănirea a unii mânăstiri care ar fi mai tare și mai cinstită și arŭ avea trebuinţă a să ajutora. Deč dar Domniia Noastră, avăndŭ de mult dumnezeiasca dragoste întru inima noastră și multă creștineasca evlavie cătră preasfăntul și de Dumnezeu umblatul munte al Sinaii, și pentru sfinţirea locului și pentru minunile ceale peste fire și minunate ce s'au săvărșit acolò de Sfăntul Dumnezeu, că acolo s'au arătat văzătoriului de Dumnezeu, lui Mois i, eșănd pe piatră de zamfir, și amŭ văzut, zice, locul unde sta Dumnezeul lui Israil și ceale de supt pičoarele lui ca lucru de piatra zamfirului și curat ca chipul întărirei ceriului, la Eșire, cap. 24; acolò au vorovit cu dinsul pren nori întunecoși pre muntele Sinaii, glasul trămbiţii striga foarte, la Eșire, cap. 19; acolò de 'ntăiu pren vorovire, iară a doao în table scrise de Dumnezeu au dat lui leagia, acolò l-au învăţat facerea cortului măriei și au grăit Domnul către Moisì, zicăndŭ: Luaţi părgă dela toţi carei ţi să va părea întru inemă și veţ lua părga mea și veţ face mie sfinţire și mă voiu arăta întru voi și vei face mie după toate căte voiu arăta ţie în munte, asemănarea cortului și asămănarea tuturor vaselor cortului,

la Eşire, cap. 25. Pentru acest munte au zis Dumnezeu lui Moisì: Aleage muntele acesta şi sfinţeaşte pre el. Pentru aceaia şi cu dreptate s'au numit Şcoala lui Dumnezeu şi învăţătura sufletelor, căč că întru acestu munte au strălucit sfinţi bărbaţ minunaţ întru fapta cea bună şi întru viaţă întocmai cu îngerii. Acum dar şi Domniia Noastră, den mila lui Dumnezeu luând oblăduirea ačasta a Ungrovlahiei al doilea rănd şi ţiind în inemă cu mai multă adaogere dumnezeiasca dragoste cea de de mult către acel sfănt munte şi socotind sihastreasca viaţă şi cumplita petreacere (precum am zis) şi cheltuialele ceale multe şi greale a părinţilor carei să ostenesc acolò şi cum că dumnezeiasca mănăstire de acolò nu are ničun ajutoriu de alt nicăirea fără numai de la milosteniia creştinilor şi oarece şi dela ačastă creştinească stăpănire, den răvna dumnezeiască fiind porniţ şi den multă evlavie ce avem către acel de Dumnezeu umblat loc, iarăş făcănd socoteală de obşte dinpreună cu preasfinţitul Mitropolit şi cu cinstiţii noştri boiari, cu dreptate şi cu bună socoteală am hotărăt cu sfatul de obşte ca de acum înnainte sfănta ačastă domnească mănăstire carea să numeaşte Mărgineanii şi să cinsteaşte numele marilor voevozi Mihail şi Gavriil, să nu mai fie slobodă şi nesupusă, adecă în stăpănirea unui igumen prost, chivernisindu-o după voinţa lui şi făcănd lucruri făr de cale şi răsipind veniturile mănăstirii, ci să fie închinată în veač stătătoare la sfănta şi cinstita mănăstire den Muntele Sinaiei, denpreună cu toate avuţiile ei, mutătoare şi nemutătoare, şi cu toate veniturile, adecă: cu moşii, cu vii, cu sate, cu mori, cu Rumăni, cu Ţigani, cu dobitoace, cu stupini, cu zeciuialele bolovanilor sării dela ocna Telega, după običaiul cel vechiu, şi cu vinăriciurile şi cu banii ce să află gata şi cu datoriile ce sănt cu zapise şi cu vasele ceale de argint şi cu cealialalte sfinte odoară şi odăjdii bisericeşti şi arămuri şi cu tot fealiul ori cu ce ar fi de trebuinţă sfintii mănăstiri, după catastihul mănăstirii, carele iaste iscălit de noi şi de preasfinţitul Mitropolit al Ungrovlahiei, să fie aceastia toate închinate întru slava şi lauda marelui Dumnezeu şi întru veačnica pomenire a noastră, precum şi alţii mulţi den oblăduitorii cei mai de 'nnainte noastră a Domniei aceştiia, avănd evlavie spre ceale dumnezeeşti, multe ca aceastea la multe sfinte locuri au lăsat danie şi au închinat. Pentru o închinare ca ačasta dar, carea întru slava lui Dumnezeu Domniia noastră am făcut la ačastă sfăntă mănăstire a Sinaii, hotărăm şi ačasta ca să fie datoriu preasfinţitul arhiepiscopul carele iaste acum al Muntelui Sinaii şi cel ce după vremi va fi şi ceialalţ bătrăni cinstiţ ai sfintii adunări de acolò, nu numai a să ruga şi a înblănzi necurmat pre Dumnezeu pentru sănătatea şi sufleteasca spăsanie a noastră şi a ctitorilor Domni şi a celora ce sănt supt stăpănirea ačasta, ci să aibă şi datorie neclintită: întăi să trimită aič egumen om smerit, înbunătăţat şi mărturisit întru lucruri bune, întreg la minte şi cuvios şi învăţat întru toate ceale ce să cuvin cinului călugăresc. Aşijderea şi părinţii carei vor fi cu dănsul: ieromonahi, ierodiaconi, căntăreţ şi monahi după obiceaiu să fie următori canonului lui neschimbat. A doao, egumenul, în vremile ce vor fi cu îndestulare,

den toate agonisirile mănăstirii, înplinind întăi dăjdile ceale običnuite care den Vistieriia domnească după obiceaiu să orănduesc și la cealilalte mănăstiri de aič şi scoţănd toate cheltuialele ceale trebuinčoase ale mănăstirii ori ceale ce sănt pentru hrana vieții și de plata ieromonașilor şi monașilor și mireanilor care să ostenesc și posluşăsc ori ceale ce sănt pentru trebuința zidirilor și spre facerea celora ce să vor strica den curgerea anului, atuncea ceale ce vor prisosi să să trimiță la sfănta mănăstire a Sinaii, de vreame ce și den banii cei ce s'au aflat gata în mănăstirea Mărgineani s'au trimis parte la Ţarigrad, la metohul Sinaiților, unde să prăznuiaște Naşterea Sfăntului Ioan Preditiča și botezătoriul Domnului pentru înnoirea den temelie a sfintei bisearec de acolo, iară den banii cei ce au rămas cu zapise la datornič, cănd să vor scoate, o parte să o oprească egumenul mănăstirii Mărgineanilor pentru trebuința mănăstirii, şi altă parte să o trimiță întru ajutoriul sfintii mănăstiri a Muntelui Sinaii, însă în vremile ce vor fi cu lipsă și neîndestulare, după venitul și agonisirea vremii, așa să fie și darea ajutoriului Muntelui Sinaii, ca să nu rămăe mănăstirea Mărgineanii întru necaz la darea dăjdilor domnești și întru lipsirea celor trebuinčoase. A treia, să aibă a socoti și ačasta egumenul care va fi după vremi al mănăstirii, să nu să lenivească măcar cât de puțin, ci, îndată cum va vedea sau piatră mișcată den zid sau cărămidă den pardoseală sfărămată sau o parte den acoperămănt putred, să nu aşteapte să să facă stricăciunea mai mare, ci îndată să o dreagă şi o înnoiască, că mai bine iaste să se îndrepteaze stricăciunea la început decăt pe urmă. A patra: toate daniile aceștii sfinte mănăstiri Mărgineanii care în catastihul ei să văd: sau odoară sau sfinte vase sau odăjdii sau alte fealiuri ce ar fi, nimenea să nu aibă voe să ia ceva den unele ca aceastia ce sănt acolò și să le ducă la sfăntul munte al Sinaii sau într'altă parte, să le înstriineaze dela mănăstire, adecă pentru mai bună pază sau măcar ori de ce altă pricină ar fi, ci, cănd ar veni vre odată primejdie sau frică de năvălirea altor limbi, să poarte grijă egumenul pentru paza toturor acestora, cu voia și cu sfatul a Domnului ce va fi după vremi, să le mute aceastea în loc tare, nu departe fiind, ci unde ar socoti că va fi bine şi fără de primejdie. Iară, după ce va treace frica şi primejdiia, îndată să le aducă iarăş în locul lor la mănăstire. A cincia: nimic den căștigările ceale nemișcate nič într'un chip să nu vănză ničdecum sau să facă schimbu cu vre o pricină oarecare, au moșie, au loc, au moară, au vie, ci cu toată osărdiia să le înmulțească, să le lucreaze bine şi să le păzească. A șasia: de vreame ce schimburile ceale dease ale egumenilor multe lucruri fără de cale aduc la aceaste sfinte mănăstiri, egumenul cel ce după vremi va fi trimis dela sfăntul munte al Sinaii, cu socoteală de obște și cu hotărârea sfintii mănăstiri de acolo, după al treile an al egumeniei lui, dăndu-și socoteală curată pentru veniturile și cheltuielile a acestor trei ani, de va fi socoteala lui adevărată și bine plăcută, pentru vredniciia lui să rămăe iarăș întru poslușaniia și chivernisire mănăstirii, și nimenea să nu-l poată să-l îndepărteaze și să-l clătească făr de socoteală den igumenie, pricinuindu-se în oarecare

chip să trimiţă după rănd igumen dela sfânta lor adunare, că nu sănt toţ mărturisiţ întru fapte bune şi vreadnici spre lăudata chivernisire şi posluşaniia a mănăstirii. Iară, de să va arăta egumenul a fi nevreadnic şi neiscusit la chivernisirea mănăstirii şi la poruncile domneşti, şi socotceala veniturilor şi a cheltuelilor va fi fără de cale şi fără cuviinţă, atuncea să să scoaţă, şi altul mai vreadnic în locul lui să să trimiţă. Aceastea dar toate cu blagocestivie întru acest feal şi cu dragoste dumnezeiască hotărănd şi închinănd şi făcănd a fi nestrămutate, rugăm frăţeşte şi pre oblăduitorii şi blagocestivii Domni carei cu ajutoriul lui Dumnezeu în urma noastră vor fi ca pre o închinăciune ca acasta iubită de Dumnezeu şi de suflet folositoare a sfintii domneşti mănăstiri a Mărgineanilor la preasfântul şi de Dumnezeu umblatul munte al Sinaei să o adevereaze şi să o întărească cu domneşti ale lor hrisoave, după creştineasca evlavie şi vechiul obiceaiu, iară cine s'ar ispiti a schimba aceastia şi a le strămuta cu pornire oarecarea silnică şi socoteală urâtă de Dumnezeu şi ar vrea să clătească şi să strice închinarea acasta a mănăstirii Mărgineanilor la sfânta mănăstire a sfântului şi de Dumnezeu umblatul munte al Sinaei, care s'au făcut cu sfat şi cu socoteală de obşte, sau cinevaş den Domnii cei după vremi sau den arhierei sau den boieri sau ori den ce orănduială ar fi, unul ca acesta să fie osăndit veacinicii anatheme şi vinovat focului Gheenii, partea lui denpreună cu vănzătoriul Iuda şi cu cei ce au răstignit pre Domnul Slavei, să afle părăş în zioa răsplătirii pre marele Dumnezeu ce s'au arătat în sfântul munte al Sinaei, carele să-l gonească pre dănsul cu viforul lui şi cu urgiia lui să turbure pre dănsul şi să să stingă numele lui den cartea celor vii, întărindu-se acastă de Dumnezeu iubită şi de suflet măntuitoare danie, pentru adeverire nestrămată, cu acest hrisov al Domniei meale, şi mărturii toţ cinstiţi şi crednčoşii boiarii Divanului Domniei Meale: pan Iordache Creţulescul Velichii Dvornic i pan Grigorie Halipenschi Velichii Logothet, i pan Dumitrachie Ramadan Velichii Spatar, i pan Ion Dedulescul Velichiii Vistiiar, i pan Nicolae Roset Velichii (chei) Cliucear, i pan Ianache Stama Velichii Postealnic, i pan Panaiotache Velichii Paharnic, i pan — Velichii Stolnic, i pan Antonie Velichii Comis, i pan Iane Velichii Slugear, i pan Costandin Ramadan Velichii Sărdar, i pan Costandin Văcărescul Velichii Pitari, şi ispravnic Grigorie Halepenschi Velichii Logothet, şi s'au scris hrisovul acesta în anul al şaselea dentru al doao Domnie a Domniei noastre, aič în oraşul Scaunului Domniei voastre în Bucureşti, de Gherghe logofătul la Divan, vnuc Gherghe Şufariul ot Tărgovişte, în anul de la Zădirea Lumii leat 7233, iar de la Naşterea Domnului şi Măntuitoriului nostru Is. Hs. 1720, la luna lui Septemvrie în optsprăzeace zile [1].

Semnătura Domnului într'un cadru de trandafiri, cu vulturul de-asupra şi monograma în jur : Io Nicolae Voevoda.

[1] *A. R. — Memoriile Secţiunii Istorice. Seria III. Tom. XVII.*

Jos, o femeie în costum roman, sprijinită de o coloană ruptă și cu lanț în mână, inscripție: Tăriia. In dreapta: Grigorie Halepenschi Logofăt.

Jos de tot, pecete cu soborul Ingerilor.

Iar, la început, meșterul caligraf și miniaturist a schițat, de parte și de alta a stemei reunite a Țării-Românești și a Moldovei, cu două acvile zburând peste ele, nu numai o frumoasă figură înarmată, care ar părea să reprezinte Biserica și o icoană a celor doi arhangheli, ci și alegoriile Dreptății și Milosteniei.

Documentul e de cea mai mare însemnătate, și în ce privește cuprinsul și ca indicație pentru caracterul adevărat al epocei fanariote începătoare.

Se prezintă o adevărată istorie a mănăstirii în ultimul timp. Cornilie, egumenul român al ctitoriei filipești și cantacuzinești, s'a purtat, ca un « nestătătoriu și înpărechetor », cu « neajungeri de minte » dese, necredincios față de Domnie, de țară și de « Inpărăție », prin aceea că a trecut de partea catanelor, că le-a găzduit în mănăstire, cășunându-i stricăciuni care s'au reparat numai cu greu, mulțămită dărniciei lui Ioan-Vodă Mavrocordat, Domnul de atunci. Turcii ar fi putut strica din temelie această cetate dușmană. Această « proastă chivernisеală » arată că e puțin prevăzător să se lase o astfel de fundație liberă, isolată, adecă: « slobodă și nesupusă », fără o garanție, un sprijin și un control, care să împiedece fapte și apucături ca acelea pe care le-a continuat acel Cornilie: « vicleșuguri », « turburări », « scandele ». Insuși Mitropolitul Daniil, un Român, fostul egumen dela Aninoasa, se învoiește ca Mărginenii să se închine Muntelui Sinai, mănăstire « mai tare și mai cinstită », a cării laudă se face în felul obișnuit, apăsându-se asupra faptului că acolo s'a arătat Dumnezeu lui Moise, « eșănd pe piatră de zanfir », devenind astfel « școala lui Dumnezeu și învățătura sufletelor ». Nu va mai fi deci un « igumen prost », ci un călugăr priceput și bun gospodar, care se va trimete dela acel loc sfânt, « om smerit, înbunătățit și mărturisit întru lucruri bune ». Din veniturile care se încredințează astfel Sinaiților se pomenește numai privilegiul de la ocnă.

Dar se pun condiţii: se vor ţinea datinile mănăstirii închinate, se va păstra toată averea, aşa cum e scrisă în catastiful ce se face acum, se vor lua pentru Sinai numai sumele ce prisosesc peste plata dăjdiilor şi toată întreţinerea, păzindu-se bine clădirea de orice stricăciune — s'au şi trimes ceva bani la metohul Sinaiţilor dela Constantinopol — şi se apasă asupra faptului că nu se îngăduie nicio atingere a zidirii: « *îndată ce va vedea sau piatră mişcată den zid sau cărămidă den pardoseală sfărămată sau o parte den acoperemânt putred, să nu aşteapte să să facă stricăciunea mai mare, ci îndată să o dreagă şi o înnoiască, că mai bine iaste să se îndrepteaze stricăciunea la început decât pe urmă* ». *Nimic din ce posedă Mărginenii:* « *sau odoară sau sfinte vase sau odăjdii sau alte fealiuri ce ar fi* » *să nu se poată duce la Muntele Sinai sau aiurea*, nici măcar supt pretext de «mai bună pază», ci, la vreme de «primejdie sau frică de năvălirea altor limbi», cu sfatul Domnului să le aşeze în « loc tare » şi nu prea departe — de am fi făcut şi noi aşa pe vremea Marelui Războiu, când am trimes în Rusia comorile de artă ale lăcaşurilor noastre! Nimic nu se va putea vinde sau schimba din averile ce sunt. In sfârşit, nu se vor tot schimba egumenii, ci, după darea de samă la trei ani, cel ce se va afla bun, să fie întărit şi mai departe.

Din punctul de vedere al scrisului acestei epoce e de observat că întreg acest act solemn, care trebuia înţeles şi consultat de călugării greci, e redactat în româneşte şi scris în cea mai frumoasă caligrafie de Gheorghe Şufariul din Târgovişte. Titlul chiar al Domnului e în româneşte, cu o scrisoare foarte fină, care arată mâna obişnuită a se folosi de această limbă, de acest alfabet. Boierii sunt, e adevărat, în parte greci, la această dată destul de târzie a Domniei lui Nicolae-Vodă. Avem astfel ca Spătar pe Dumitrachi Ramadan, pe alt Ramadan, Constantin, ca Serdar, pe Sirianul Grigore din Halep — dar cu finala slavă: « Halepenschi » — ca Logofăt, pe Ienachi Stama ca Postelnic, pe Panaiotachi ca Paharnic, pe un Antonie Comis şi pe un Iani Sluger, ceea ce face şapte străini mai mult sau mai puţini deprinşi cu Românii, dar alături de dânşii şi pe boieri de ţară: Iordachi Creţulescu Vornicul, Ion Dedulescu la Vistieria însăşi, Nicolae Roset şi Constantin Văcărescu, deci numai patru.

Să nu uităm însă că marea, frumoasa inscripție dela creațiunea bisericească și artistică a primului Mavrocordat e în românește și numai pe mormânt se înscriu versuri grecești.

Tot așa de însemnat, subt alte raporturi, e și documentul prin care, la 1753, Constantin Racoviță întărește Mărginenilor situația de mare creștere și spor pe care izbutise a li-o realiza egumenul, firește Grec, trimes dela Muntele Sinai, Antim, care se laudă necontenit, în cele mai călduroase cuvinte, pentru așa de buna lui gospodărie.

Avem aici și o descriere a schimbărilor prin care a trecut zidirea, astăzi banal modernizată, printr'o prefacere și mai apropiată, și arătarea bogatelor ei stăpâniri mai nouă ieșite din cumpărări și danii pe care le făcuse și primise acest Antim.

Cutremure slăbiseră vechea zidire, pe care am putea-o așeza, în acest sat locuit de oameni din marginea Ardealului, de pe la Săliște și Rod, colonizați de boierii ctitori din secolul al XV-lea și al XVI-lea, înainte de Drăghici din Mărgineni, a cărui spiță de neam a fost mai de curând deslușită de d. Gheorghe Florescu, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, « Crăpase zidurile de spre toate părțile », « turla cea mare » fusese și ea « crăpată și zdrobită », așa că « să ținea numai cu legătura unui cerc de fier »; la absidele laterale aceeași era starea și se « sprijineau cu niște propteale de zid ». Antim face deci *o clădire nouă*, *din temelie* — dar e drept că tot de o refacere din temelie e vorba la metohul din Verbila, unde însă și până azi sânt, cu toată răvășirea pietrelor de mormânt din al XVI-lea veac și adăugirea unei bizare construcții de lemn deasupra fațadei, vechile ziduri cu frescele încă pe dânsele. Afirmația completei rezidiri e însă formală: « au surpat-o de sus pănă jos și cu a sa trudă, osteneală și cheltuiale..., au zidit-o și înnălțatu-o, *făcându-o cu trei turle*..., precum să veade de ochii tuturor ». Ba drege și două paraclise, adauge « un rând de chilii de piatră pe sus » și două foișoare, « unul cel din lăuntru și altul cel din afară », dregând pivnițile, făcând o jitniță, aducând apa « pe urloaie » la trei fântâni: « una d'innainte besearicii, alta la lemnărie și alta d'innaintea porții », și cu îngrădirea de jur împrejur a tuturor acareturilor.

De la Cantacuzini şi Filipeşti, de la alţii mai mărunţi, pentru bani sau numai pomenirea la pomelnic, se capătă o imensă avere, întinzându-se în judeţele Prahova, Dâmboviţa, Ilfov, Buzău şi Râmnicul-Sărat. Munţii Floreiul, Răzoarele, Unghia Ursului cea mică, Faţa Găvanei, Valea Prahovei, « Buceaciul ce să chiamă Caraimanul », Piatra Arsă, Stâna lui Bucă, Vlădeţul, Podurile, Prislopul. Moşiile, întregi sau în parte, dela Comarnic, dela Azuga — adecă, în vechea şi buna formă: *Luncile Ajugăi* —, Susaiul, Podurile dela Trăisteni, Breaza, Băneşti, Podeni, Muşăţel, Largul, Moreni, Flămânda, Crâsteşti, Păcureţi, Drăgăneşti, Drăgăneasca, Secăria, cu mai vechile: Câmpina, Slonul, Stăneasca, Piscurile. Apoi viile dela Obreteani, Fifireţu, Mărgineni, Moreni, Dealul Ţintei, Filipeştii-de-pădure, morile sau roţile de moară dela Breaza, Telega, Cricoveni, Moreni şi Băbeni. « Părţi de păcură. » Proprietăţi la « târgul Ploeşti », dela *doi Turci aciuaţi acolo:* Chiuciuc-Alì şi Ahmed Pascuoglu, şi la Bucureşti, în mahalaua Sfintei Vineri, lângă poarta şi grajdurile Marelui Ban Constantin Fierăscul (Herescu). Şi, neapărat, câţiva Ţigani, unii din ei *însă* Ţigance...

Divanul lui Constantin Racoviţă e *aproape întreg românesc*, cu Barbu şi Ştefan Văcărescu, Constantin Năsturel, Constantin Brâncoveanu, Dumitrachi Ghica, Constantin Strâmbeanu, Radu Creţulescu, Drăghici Greceanu, Badea Ştirbei, Iane Dâmboviceanu, logofăt al doilea fiind Ştefan Buhăiescu, adus din Moldova. Greci sunt numai doi Gianeţi, de origine levantină: Iordachi ca Mare Postelnic şi Lascarachi Mare Comis, plus Iordachi Carageà Marele Pitar, demnitar de clasa a doua, care va fi ruda unui Domn şi tatăl altuia.

« Io Costandin Gehan Mihai Racoviţă Voevod, bjieiu mlostiiu gpdr. văsei zemli vlahisco[i].

Purtarea de grijă şi nevoinţa cea osărdnică şi folositoare ce să face ales asupra sfintelor şi dumnezeeştilor lăcaşuri şi mănăstiri (unde totdeauna şi neîncetat să laudă şi să proslăveaşte numele marelui şi cerescului Dumnezeu), acea nevoinţă şi osărdnică purtare de grijă nu numai blagocestivii şi de Dumnezeu aleşii şi orânduiţii Domni, ci şi iconomii şi nastavnicii sfintelor mănăstiri au datorie netăgăduită ca cu osărdnica lor purtare de grijă să să nevoiască şi să să silească în tot chipul şi cu tot mijlocul asupra a tot lucrul mănăstirescu a întemeia şi

a aduce la bună stare şi tocmire. Aceia adecă, ca nişte iconomi buni şi iubitori de Dumnezeu şi de podoaba casii lui, prin putearea cea purtătoare de grijă, cade-li-să şi li să cuvine a să sili şi cu fierbinte răvnă a să sărgui, nu numai la ceale stricate şi dărăpănate a dreage şi a le înnoi, ci şi cu alte înprejurări şi lucruri aducătoare de venituri spre mai multă folosinţă a le adăoga, a le spori şi bine a le chivernisi, iar blagocestivii şi iubitorii de Hristos Domni şi oblăduitori cu ale Domniilor Sale domneşti hrisoave au datorie a le întări şi cu statornicie neclătită a le intemeia, şi, prin săvârşiri de lucruri folositoare şi lui Dumnezeu plăcute ca aceastea, nu numai laudă vremealnică le pricinuiaşte, ci şi după petrecaniia lor le rămân nume nemuritoare şi pomeniri veačnice. Iar iconomii cei ce prin silinţa lor cea sărguitoare şi grijnică nevoindu-să spre sporirea şi adaosul sfintelor lui Dumnezeu case îşi iau plata ostenelii lor dela cel ce lăcuiaşte în ceriuri Dumnezeu. Lucruri dar ca acestea plăcute şi lui Dumnezeu şi oamenilor văzutu-s'au şi s'au cunoscut săvârşite la sfănta şi dumnezeiasca mănăstire Mărgineanii ot sud Prah., unde să cinsteaşte şi să prăznuiaşte hramul Sfinţilor şi mai marilor Voevozi ai ceatelor îngereşti Mihail şi Gavriil şi a celorlalte făr de trupuri puteri, care mănăstire iaste închinată metoh la sfănta mănăstirea cea mare de la umblatul de Dumnezeu munte al Sinaii. Carea mai nainte fiind zidită şi înălţată de răposaţii şi vechii ctitori, neamul Filipeştilor şi al Cantacozineştilor, şi fiind zidirea veachie, din întâmplările a multe cutremuri slăbindu, s'au fost stricat foarte rău, crăpând zidurile de spre toate părţile, încât, turla cea mare a besearicii fiindu crăpată şi zdrobită, să ţinea numai cu legătura unui cerc de fier, aşijderea şi păreaţii besearecii într'amăndoao stranele crăpaţi fiindu, să ţinea sprijiniţi cu nişte propteale de zidu, care putea aduce vreamea vre o dată o întâmplare ca aceaia căt o să surpe desăvărşitu. Deci dar arhimandritulu şi nastavnicul sfintei aceştiia mănăstiri, chirŭ Anthimŭ, văzând sfănta besearică atâta de slabă şi struncinată şi alte nameastii înprejur stricate şi netocmite, ca un iconom bun pus-au gându ca acela ca de iznoavă şi din temelie să o zidească şi să o înnalţe, şi au surpat-o de sus până jos şi cu a sa trudă, osteneală şi cheltuială, luând pre Dumnezeu şi pre sfinţii arhangheli întru ajutoriu, din temelie începăndu-o, au ziditu-o, au înălţatu-o, făcându-o cu trei turle, şi o au înfrumuseţatu-o cu toate podoabele şi pre din lăuntru şi pre din afară, precum să veade de ochii tuturor, şi afară din zidirea besearicii au dres şi doao paraclise ale mănăstirii, înfrumuseţăndu-le şi pre acealea precum să cade şi să cuvine, şi au mai făcut un rând de chilii de piatră pe sus, şi au mai făcut şi doao foişoare, unul cel din lăuntru şi altul cel din afară, şi au dres şi pivniţile şi au mai făcut şi jitniţă de piatră şi, afară dintr'aceastea, nefiindu apă bună în mănăstire, au adus pe urloae un izvor de apă bună şi au făcut trei fântâni: una d'innainte besearicii, alta la lemnărie şi alta d'innaintea porţii, afară de îngrăditul sfintei mănăstiri, şi iarăş osebit de aceastea şi o mănăstioară ce să numeaşte Vorbila, carea iaste metohu a mănăstirii Mărgineanii, şi aceia fiind foarte stricată, de iznoavă din

temelie o au înnălţat şi o au înfrumuseţat; care toate aceastea le-au făcut şi le-au săvârşitu cu multă trudă şi cu mare cheltuială, şi peste toate aceastea au cumpărat moşii, vii, munţi, mori, case şi Ţigani şi altele, spre folosul şi adaosul sfintei mănăstiri.

Drept aceaia dar cu acest cinstitu şi bine închipuitu hrisov a Domniei Meale, numindu-le toate anume, le întărim Domniia Mea şi le întemeem, atăta ceale ce au cumpărat mai sus numitul arhimandrit şi iconom cu bani gata, cât şi ceale ce alţi boiari şi pravoslavnič creştini prin îndemnarea sa au închinat şi au afierositu danii la sfănta mănăstire pentru sufletele lor şi a părinţilor lor în igumeniia sa. Intăi să fie sfintei mănăstiri a patra parte din moşiia Comarnicul ot sud Prah. şi cu rumânii şi cu toate poenile după apa Praovei şi după apa Doftanii, anume: luncile Ajugăi, care sănt suptu muntele Lacului Roş, şi cu Răchitoaia şi poiana ce să numeaşte Susaiul, carea să înpreună cu Ajuga, şi a treia parte din pădurile ce săntu la Trăisteani pe apa Doftanii şi patru munţi ot sud Prah., anume Floreaiul, ce să numeaşte Stâna Doamnii, şi alt munte ce să numeaşte Răzoarele şi alt munte ce să numeaşte Unghia Ursului cea mică şi altul ce să zice Faţa Găvanii şi a patra parte din muntele Floreaiul şi alţi munţi şi poeni ce s'ar mai dovedi că sănt ale dumneaei Spătăreasăi Stancăi, ce au fost jupăneasă răpoosatului Radului Cantacozinò biv Vel Spat. şi a fie-sa, jupăneasii Saftii. Pentru că ačastă moşie Comarnicul a patra parte, cu munţii şi cu poenile ce scrie mai sus, fostu-le-au cumpărat mai sus numitul arhimandrit şi igumen chir Anthim cu bani gata dela mai sus numitele jupănease drept tl. 1000, cu zapis de vănzare dela mâna lor, întăritu şi cu iscăliturile a mulţi boiari mărturii, ot l[ea]t 7257, Dechem. 2. Şi iar să fie sfintei mănăstiri a patra parte din satul Comarnicul, cu poenile, cu livezile şi cu munţii câţi vor fi pe ačastă moşie şi cu rumânii câţi au rămas nerăscumpăraţ. Şi a patra parte din muntele Floreaiul, partea ce au fostu a lui Pană Filipescul biv Vel Cli[u]č., pentru că le-au cumpărat mai sus numitul arhimandrit şi igumen cu bani gata de la Pană Filipescul drept tl. 500, cu zapis de vănzare de la mâna lui, întărit cu multe mărturii, boiari mari, ot lt. 7259, Mart 20. Şi să fie sfintei mănăstiri Mărgineanii a patra parte din moşiia şi satul ce să chiamă Breaza ot sud Prah., pentru că au cumpăratu chir Anthim de la Costandin Filipescul biv treti Vist. dreptu bani gata tl. 500, cu zapis dela mâna lui, de vânzare, întăritu cu iscălitura lui şi cu ale altor boiari mărturii, ot lt. 7255, Ghen. 28. Şi iar să fie sfintei mănăstiri un munte ce să chiamă Valea Praovei, care munte l-au cumpărat igumenul chir Anthim dela Costandin Filipescul drept tl. 70 ot lt. —. Şi iar să fie sfintei mănăstiri din moşiia Băneştii după apa Doftanii ot sud Prah. partea Pârvului Cantacozinò biv Vel Sărd. şi a nepoţilor lui, Părvul i Mihai i Radul, Măgureanii, cu toţ i Rumănii şi partea lui de la Podeni după apa Doftanii şi muntele Buceaciul, ce să chiamă Caraimanul. Pentru că, aceşti mai sus numiţi boiari rămăind la multă datorie, încât numai la sfănta mănăstire Mărgineanii era Părvul Sărdariul dator tl. 750 şi nepoţii lui tl. 1.380, care făcea peste tot tl.

2.130, pre carii văzându-i igumenul chir Anthim că au rămas nu numai la scăpătăciune, ci și la atăta datorie, și nu numai la mănăstire, ci și la alții, din bună voia sa le-au rădicat toată datoriia, și le-au datu toate zapisele de datorie la mâinile lor, dar și mai sus zișii boiari, văzându o facere de bine ca aceaia, din bună voia lor au dat întru stăpânirea sfintei mănăstiri partea lor din moșiia Băneștii cu toți Rumănii și partea lor de la Podeni și muntele Buceaciul ce să zice Caraimanul, ce scriu mai sus, după cum adeverează zapisul lor, întărit cu pecețile și cu iscăliturile lor, ot lt. 7251, Oct. 11 d. Și iar să fie sfintei mănăstiri jumătate de moșie din moșiia ce să numeaște Mușățel ot sud Slam Râm., însă stănjăni 1.649 pl., cez. [vărte] pl., partea lui Costandin Filipescul biv 3-ti Vist., care moșie, jumătate fiind a sfintei mănăstiri și jumătate fiind a lui, o au fost vândut-o sfintei mănăstiri, mai căzându-să a o cumpăra sfânta mănăstire, fiind tot într'un hotar, decât alții streini, și o au cumpăratu Anthim arhimandritulu cu bani gata, sj. po bani 40, care fac tl. 549 pl., 45 *(sic)*, cu zapis dela măna lui, întăritu cu iscălitura lui și cu mărturii, ot lt. 7258. Și iar să fie sfintei mănăstiri din moșiia Largu ot sud Buzău sj. 500, partea lui Pană Filipescul biv Vel Șăt. și a frăține-său Radul biv vt. Spat. (carele au murit), care parte de moșie fost-au văndut-o acești mai sus numiți doi frați lui Pascale Vel Pit., și, fiindu-că într'aćastă moșie Largu avăndu sfănta mănăstire moșie mai multă, igumenul chir Anthim nu s'au suferit a întra altul strein într'acel hotar. Și iar să fie sfintei mănăstiri moșie în Moreani sud Prah., sj. 300, partea jupăneasii Chiajnii și a fiiu-său Pantazi Câmpineanul, pentru că au cumpărat Anthim, igumenul sfăntei mănăstiri, acești mai sus ziși sj. de moșie de la mai sus numita jupăneasă și dela fiiu-său Pantazi pe bani gata, sj. po bani 40, care fac tl. 100, cu zapis de vănzare dela măna lor ot lt. 7253, Iun. 12, întăritu cu iscăliturile lor și ale altor boiari mărturii. Și iar să fie sfintei mănăstiri moșie la Flămănda lăngă Cocănești ot sud Elh., sj. 200, cari stănjăni de moșie i-au fostu pus zălog Dumitrașco Pit. Stănescul cu soțiia lui Stanca la sfănta mănăstire încă din zilele lui Cornilie ce au fost igumen mai nainte la mănăstire drept tl. 100, și, nedăndu-le putința îndemănă a scoate de supt zălojire, au fostu venit însuși ei de a lor bună voe de s'au rugat igumenului chir Anthimu de le-au scris numele la pomealnicul mănăstirii și le-au mai dat încă tl. 30, și au rămas moșiia pe seama mănăstirii, după cum le arată zapisul lor ot lt. 7252, Ap. 20 d. Și iar să fie sfintei mănăstiri moșie în Cărstești ot jud. Dâm., sj. 20, care stănjăni de moșie i-au fostu închinat danie Vladul Cărstescul la sfănta mănăstire unde s'au și îngropat, iar după aceaia, fiindu igumen mănăstirii chir Cozma Sinaitul, el s'au fostu sculat de au fostu văndutu acești mai sus ziș sj. de moșie la un Preda Podeanul drept tl. 50, și tot i-au stăpănit Preda Podeanul pănă la moartea lui, iar, după moartea Predii, rămăindu clironom fiiu-său Costandin Podeanulu, au fostu pus zălog acești sj. de moșie la Costandin Polc. Lipoveanul dreptu tl. 50. Deci ig. chir Anthim, făcând jalbă la Domniia Sa răpoosatul Grigorie Ghica-Vodă, și văzăndu Domniia Sa că nu iaste cu cale

a vinde igumenii moşiile mănăstirii lor, prin car ea Domniei Sale au judecat şi au hotărît să întoarcă igumenul chir Anthim banii Lipoveanului înnapoi şi să ia moşiia pe seama sfintei mănăstiri, după cum au fost închinată danie de Vladul Cărstescul, şi i-au dat şi banii şi au şi hotărîtu-o, precum adeverează cartea de hotărnicie ot lt. 7259, Iul. 27. Şi iar să fie sfintei mănăstiri 10 pogoane de vie cu pămăntul de suptu iale în dealul Filipeştilor, la Obreteani sud Prah. cu livade la vale, cum merg obrăţiile viilor, pentru că le-au cumpărat chir Anthim igm. cu bani gata de la jupăneasa Stanca Spătăreasa şi dela fii-sa Safta, pogonul căte tl. 22 pl., care fac tl. 225, şi viile Maricăi Filipeascăi ce au fostu mătuşă lui Costandin Filipescul, fečorul Radului Post. Filipescul, şi alte vii, iar cu pămăntul lor, din dealul ce să numeaşte Fifireţu, care să răzorescu cu livezile şi cu locu sterpu, partea lui Costandin Filipescul; care vii cu moşii i-au fost de moştenire de la părinţii lui, şi, fiindu aceale vii părăginite, nu i-au dat putinţa îndemănă a le destupa şi a le lucra, ci au socotit mai lesne să le vănză mănăstirii decăt să i să înstreineaze moşiile la alţi streinii în laturi, şi le-au văndutu cu bună voia lui igm. chir Anthim pe seama mănăstirii drept tl. 100, fiindu păragină, cu zapis de la mâna lui de vănzare, ot lt. 7250, Mai 12, întărit cu iscălitura lui şi cu mărturii. Şi iar să fie sfintei mănăstiri vie în dealul Mărgineanilor sud Prah. pog. 1 pl., ced. [vărtă] 1, pe moşiia sfintei mănăstiri, pentru că au cumpăratu igumenul chir Anthim ačastă vie dela Costandin fečorul lui Gheorghie logt. drept tl. 25, cu zapis de la măna lui, ot lt. 7256, Av. 9, întărit cu iscălitura lui. Şi iar să fie sfintei mănăstiri vie în dealul Mărgineanilor sud Prah., pg. 2 pl., pe lângă viia sfintei mănăstiri, carea să răzoreaşte cu viia ce scrie din sus, care au vândut-o mănăstirii Costandin, fečorul lui Gheorghie log., pentru că au cumpărat aceaste pogoane de vie igm. chir Anthimu de la Simion şi de la soţiia lui Sora, însă cu livadea şi cu pometul, cu pivniţa şi cu alte vase, dreptu tl. 60, cu zapis de vănzare de la mâna lor, ot lt. 7255, Fev. 27. Şi iar să fie sfintei mănăstiri vie în dealul Moreanilor sud Prah. pe moşiia mănăstirii pg. 1 pl., cu pometul şi cu livade, pentru că au cumpărat igm. chir Anthim cu bani gata de la un Cărlan sin Stănilă în tl. 22, cu zapis dela măna lui, ot lt. 7254, Iun. 6 d. Şi iar să fie sfintei mănăstiri o vie în dealulŭ Mărgineanilor sud Prah. pg. 1 pl., pentru că au cumpărat igm. chir Anthim de la Dumitru Grecul dreptu tl. 17, cu zapis de vânzare de la mâna lui, ot lt. 7249, Ghen. 29. Şi iar să fie sfintei mănăstiri un pogon şi o cedvărte de vie în Dealul Ţintei, pe moşiia mănăstirii, pentru că, fiind ačastă vie într'un răzor cu viile mănăstirii, nu l-au suferit igm. pe popa Lupul, ce luase acel pogon şi o cedvărte de vie, ci au întors banii popei înnapoi, tl. 16, şi au luatu şi zapis dela măna lui, ot lt. 7249, Ghen. 29. Şi iar să fie sfintei mănăstiri un pogon de vie ot Filipeştii-de-pădure, sud Prah. pentru doao roate de moară în iazul apei Prahovei, la satul Breaza ot sud Prah., pentru că ačastă moară cu doao roate le-au cumpărat igm. chir Anthim cu bani gata, tl. 63, de la popa Ion şi dela Manea Lajnicul şi Dragomir Lajnicul i brat Manea Lajnicul şi cu zapis de vânzare de la

mâna lor, ot lt. 7257, Fev. 28 dn. Şi iar să fie sfintei mănăstiri doao roate de moară în apa Doftanii, pe moşiia Telega a sfintei mănăstiri, sud Prah. pentru că le-au cumpărat igum. Anthim dela Matei sin Mihai de la Telega dreptu tl. 60, cu zapis de vânzare la mâna lui, ot lt. 7251, Dechem. 10. Şi iar să fie sfintei mănăstiri 12 suflete de Ţigani, însă Ţigance, parte femeiască, care Ţigance au fost ale dumneaei Spătăreasii Stancăi şi ale fie-sa Saftii Cantacozinò, şi au fost luat Ţigani de ai mănăstirii Mărgineanii, însă Ţigancele anume: Sultana Ţiganca, cu 4 feate, pre carea o ţine Dobre Ţiganul mănăstirii, o fată a Sultanii Ţigancii, care o ţine fečorul lui Năstasie Ţiganul, altă Ţigancă cu o fată, carea o ţine Lupul Ţig[anul], Stoică Ţiganca, care o ţine Costea Ţig., Neaga Ţiganca cu doao feate, pe carea o ţine Stan Ţig. a lui Furduiu, pe care Ţigance s'au fost tocmit şi s'au aşăzat igumenul chir Anthim cu dumneaei Spătăreasa Stanca şi cu fie-sa Safta de i le-au plătit, după cum zapisul ce au dat dum. Spătăreasa Stanca cu fie-sa la mâna igumenului, ot lt. 7255, Mai 25 d., adeverează. Şi iar scrie sfintei mănăstiri o casă cu toate nameastiile şi înprejmuirile ei în Târgul Ploeştii ot sud Prah., pentru că au cumpărat-o igm. dela un Turcu, anumea Chiučuc-Alì din Ploeşti, drept tl. 4, cu zapis dela măna lui, ot lt. 7257, Avt. 9. Şi iar să fie sfintei mănăstiri nişte pruni alăturea lăngă ačastă casă ce din sus arată, pentru că au cumpărat-o igumenul de la Iordachie şi de la un frate al lui drept tl. 10, cu zapis de la mâna lor, ot lt. 7257, Iul. 28. Şi iar au cumpărat igm. chir Anthim arhimandritul şi altă casă în Ploeşti, de la Ahmet Turcul Pascuoglu, drept tl. 25, cu zapis de vănzare de la măna lui, întărit cu iscălitura lui şi a altor marturi, ot lt.—. Şi afară din toate acestea căte anume pre rândul săntu scrise mai sus au mai făcut optu roate de moară, însă la Praova doao roate, la Cricoveani doao, la Moreani doao şi la Bobeni doao, şi au mai cheltuit de au făcut 4 pivniţe de piatră pe la moşii, la Băneşti, la Cămpina, la Slomnu şi din sus de mănăstire. Şi iar au mai cheltuitu de au hotărît moşiia Căpriorul ot sud Dâm. şi moşiia Mărgineanii ot sud Prah., i...easca i Stăneasca, care sănt tot într'un hotar, i moşiia Moreanü i Piscurile, ce sănt şi aceastea tot într'un hotar, care moşii le înpresurase vecenii ce săntu răzaş la aceaste moşii, după cum hrisoavele Domnilor arată şi adeverează. Şi iar au mai prefăcut multe înprejmuiri, pivniţe, cărčumi, case şi altele, care pentru lungimea cuvăntărilor nu s'au pomenit aici, fiindu scrise la condica mănăstirii. Pănă aici sănt toate cumpărăturile ce au cumpărat igumenul chir Anthim în igumeniia lui cu bani gata pe seama mănăstirii, spre folosul şi adaosul sfintei mănăstiri, adecă moşii, vii, mori şi Ţigani încare, precumu toate pre rândul într'acest cinstit hrisov a Domniei Meale arată şi să văd scrise, după adevărate zapisile vănzătorilor ce mai sus arată, dar, fiind trebuinţă ca şi daniile ce din pravoslavnici creştini, prin îndemnarea mai sus pomenitului igumen, au închinat şi au afierosit la sfânta mănăstire pentru pomenirea sufletelor lor şi ale părinţilor lor încă să le arătăm Domniia Mea şi le întărimu, arătându-le anume toate pre rându, după cărţile de danie a închinătorilor lor: întâi să fie sfintei mănăstiri a patra

parte din satul şi moşiia Breaza ot sud. Prah. şi trei munţi după Praova, anume Piatra Arsă, stâna lui Bucă şi Vlădeţul şi jumătate de moşie din Drăgăneşti ot sud. Dâm. şi cu partea de păcură i cu o jumătate de parte den păcură ce au fostu a jupăneasii Voichiţi Filipeascăi, pentru că ačastă a patra parte din Breaza cu trei munţi ce să numescu mai sus şi cu jumătate de moşie din Drăgăneşti cu partea de păcură şi cu altă jumătate de parte din păcură le-au fostu închinatu danie la sfănta mănăstire Mărgineanii jupăneasa Marica Filipescu, sora Voichiţăi Filipeascăi, pentru sufletul lor şi al părinţilor lor, după cum adeverează cartea de danie ot lt. 7251, Fev. 20. Şi iar să fie sfintei mănăstiri a patra parte din satul Secăriia sud. Prah., cu rumănii căţ să vor afla, afară din cei cesănt ertaţ cu cărţile lor, şi cu doi munţi, anume: Podurile şi Prislopul, pentru că ačastă parte de Secărie, cu rumănii şi cu aceşti doi munţi, i-au închinatu danie la sfănta mănăstire jupăneasa Ancuţa Filipeasca ce au fost jupăneasă lui Ioniţă Roset biv Vl. Stol. şi soră Maricăi Filipeascăi, pentru sufletul ei şi al părinţilor ei, după cum arată cartea de danie ot lt. 7251, Mai 31. Şi iar să fie sfintei mănăstiri din moşiia Drăgăneştii sud. Dăm. jumătate, partea lui Costandin Filipescul şi cu partea lui de păcură, pentru că o au închinat danie la sfănta mănăstire pentru sufletul lui şi al părinţilor lui, după cum arată cartea lui de danie ot lt. 7251, Mart 27. Şi iar să fie sfintei mănăstiri partea lui Pană Filipescu biv Vel Şăt. din muntele Floreaiul ot sud. Prah. şi partea lui de păcură după moşiia Drăgăneasca ot sud. Dăm. pentru că le-au închinat danie la sfănta mănăstire Pană Filipescul biv Vel Şăt., pentru sufletul lui şi al părinţilor lui, după cum arată cartea sa de danie ot lt. 7251, Mai 25. Şi iar să fie sfintei mănăstiri moşiia ce să chiamă Păcureţii sud. Prah., carea iaste pre lăngă muntele Prislopul al mănăstirii Mărgineanii şi mearge până în plaiul Stăeţii *(sic)*, şi pe plaiu în sus până la Cercu, şi din Cercu mearge în curmezişu până la muntele Prislopul, pentru că ačastă mai sus zisă moşie o au închinatu danie la sfănta mănăstire Oancea Čocorovu, fečorul lui Dobre Čocorov cu soţiia lui Voica, fata Costii, şi li s'au scris numele la sfăntul jertveanicu ca să să pomenească ei şi părinţii lor, după cum adeverează cartea lor de danie ot lt. 7254, Sept. 16 d. Şi iar să fie sfintei mănăstiri un loc de aič din Bucureşti, din mahalaoa Sfintei Vineri, care loc iaste din zidul grajdiului al lui Iordachie Post. până în poarta caselor dumnealui Costandin Fierăscul Vel Ban şi pe lăngă uliţa cea mare, unde să înpreună uliţile amăndoao drept grajdiul Fierăscului Banul, pentru că acestu loc l-au închinatu danie la sfănta mănăstire jupăneasa Bălaşa Băleanca pentru sufletul ei şi al părinţilor ei, după cum adeverează cartea sa de danie ot lt. 7258, Noemvrie 14.

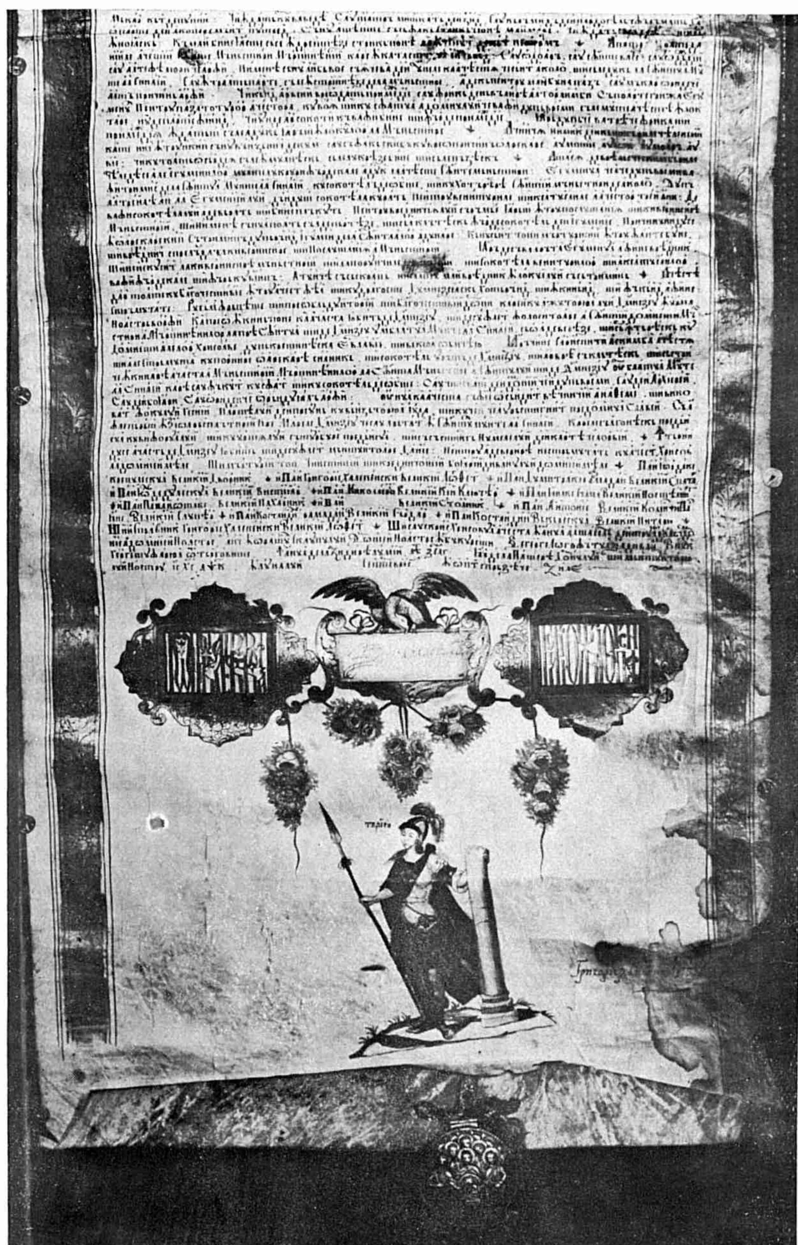
Aceastea dar toate, atăta cumpărăturile, căt şi daniile ce să cuprindu mai susu, care săntu cumpărate şi afierosite la mai sus numita mănăstire în igumeniia mai sus zisului igumen, le adeverim Domniia Mea şi prin cartea Domniei Meale întăritu şi le întemeemu ca să fie sfintei mănăstiri ohabnice şi nestrămutate. Iar pentru alte moşii, vii, mori, Ţigani şi alte lucruri câte de la vechii şi trecuţii ctitori şi de la alţi pravoslavnici creştini

s'au afierositu la sfănta acăstă mănăstire şi de căte cumpărături să va fi cumpăratu de igumenii cei după vremi ce au fostu nestavnici mai denainte vreame pănă în vreamea igumeniii acestuia mai sus pomenitu igumen chir Anthimu, avăndu-şi mănăstirea întăritoarele loru domneşti hrisoave ale celor mai denainte blagocestivi răpoosaţi şi trecuţi Domni, n'au fost trebuinţă de a să pune şi acealea în rândul acestora suptu întărire prin hrisovul Domniei Meale, fiindu destul întărirea lor prin hrisoavele celor mai denainte Domni, cari îşi au întărirea şi întemeiarea loru şi să ţinu şi să păzescu şi să stăpânescu pănă în zioa de astăz neschimbate, iar, aceastea fiindu sporu şi adaos nou prin sârguiala şi purtarea de grijă a mai sus numitului igumen, le-am întăritu şi le-amu întemeiatu Domniia Mea, dându acest cinstitu şi bine închipuitu hrisov al Domniei Meale sfintei şi dumnezeeştii mănăstiri Mărgineanii şi preacuviosului arhimandritu şi igumenu chir Anthimu şi tuturor părinţilor călugări câţi să află lăcuitori la acestu sfăntu lăcaşu, ca toate câte mai sus arată şi cuprindu să fie sfintei mănăstiri statornice, neclătite, nemişcate şi nestrămutate în veaci. Iată şi mărturii am pus Domniia Mea pe toţi cinstiţii şi credincoşii boiari cei mari ai Divanului Domniei Meale: panŭ Barbul Văcărescul Velichii Dvornecu, pan Costantin Năsturel Velichii Ban Cralevschii, pan Costandin Brăncoveanul, Velichii Spatharu, pan Ştefanu Văcărescul, Velichii Logothetu, panu Costandinu Strâmbeanulŭ Velichii Vistiiariu, pan Radulu Creţulesculu, Velichii Clucear, pan Iordachi Ganet, Velichii Postelnicu, pan Dimitrachi Ghica, Velichii Paharnecu, pan Drăghici Greceanulu, Velichii Stolnecu, pan Lascarachi Ganit, Velichii Comis, pan Badea Ştirbeai, Velichii Slugeariu, pan, Iordachie Carageà, Velichii Pitariu, şi ispravnec pan Ştefan Buhăesculu vtori logothet. Sinthesitu-s'au hrisovul acesta de Iane Dămboviceanul băiv Vel Cliuceariu za arie, şi s'au scris în anul d'intăi al Domniei Meale aici, în Ţara-Rumănească, la anii dela Zidirea Lumii 7262, iar dela Naşterea Domnului Dumnezeu şi Măntuitoriului Nostru Is. Hs. 1753, în luna lui Octovrie 20 d. de popa Florea, dascalul slovenescu de la şcoala dom. cea sloveneascä.

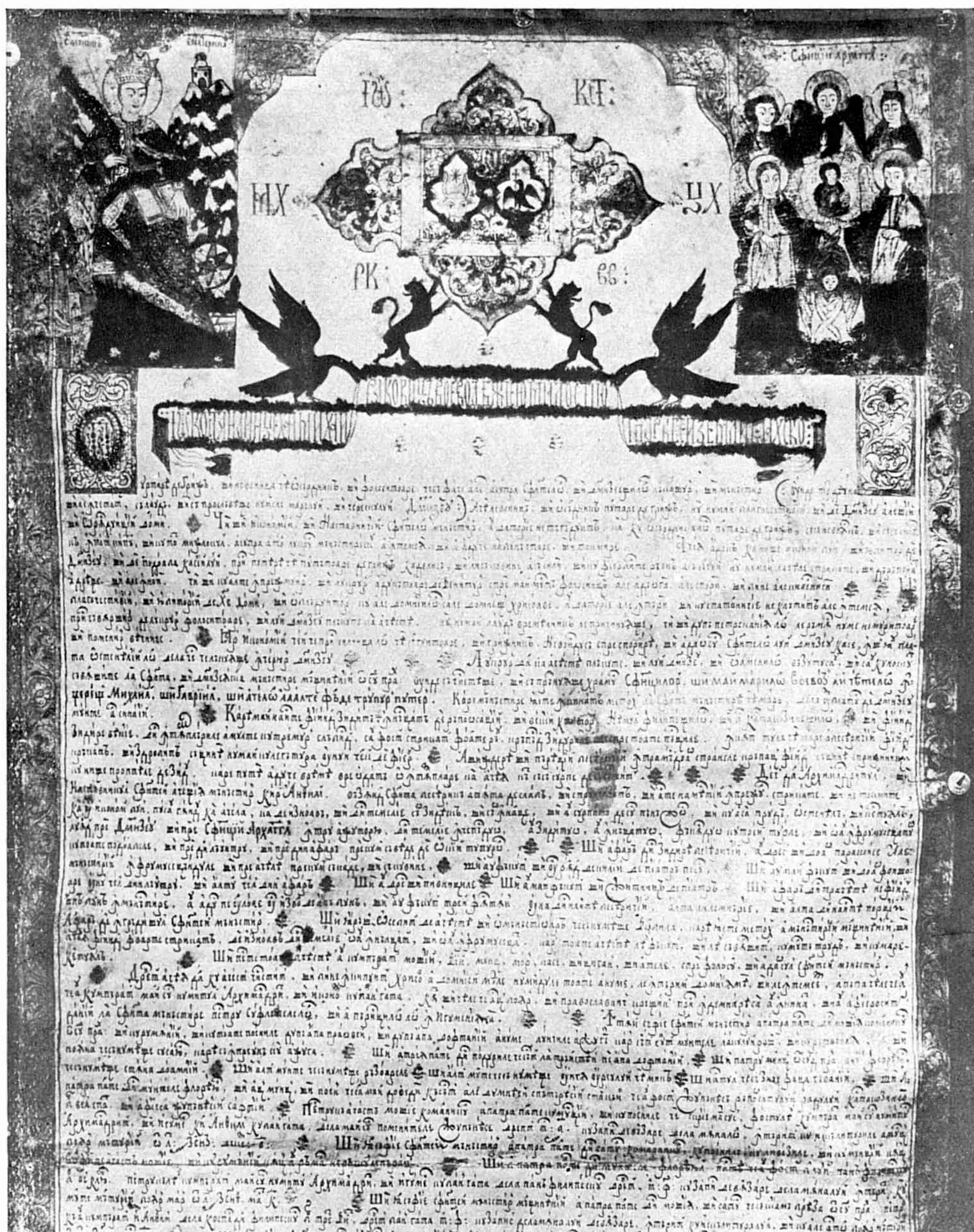
Iscălitura: Noi Constandin Voevoda, cu chipul «proorocului Moisì» de asupra, între monogramul încadrat. Jos, figura cu coif de la hrisovul precedent; de jur împrejur: «credinţa înbrăcată cu fapte bune şi întărită în nădeajde». Bulă de argint cu coroana şi stema ambelor ţări. Deasupra Sf. Ecaterina, sfinţii arhangheli, stema dublă, susţinută de lei şi vulturi. Sus, titlul domnesc. Iniţiala ornată.

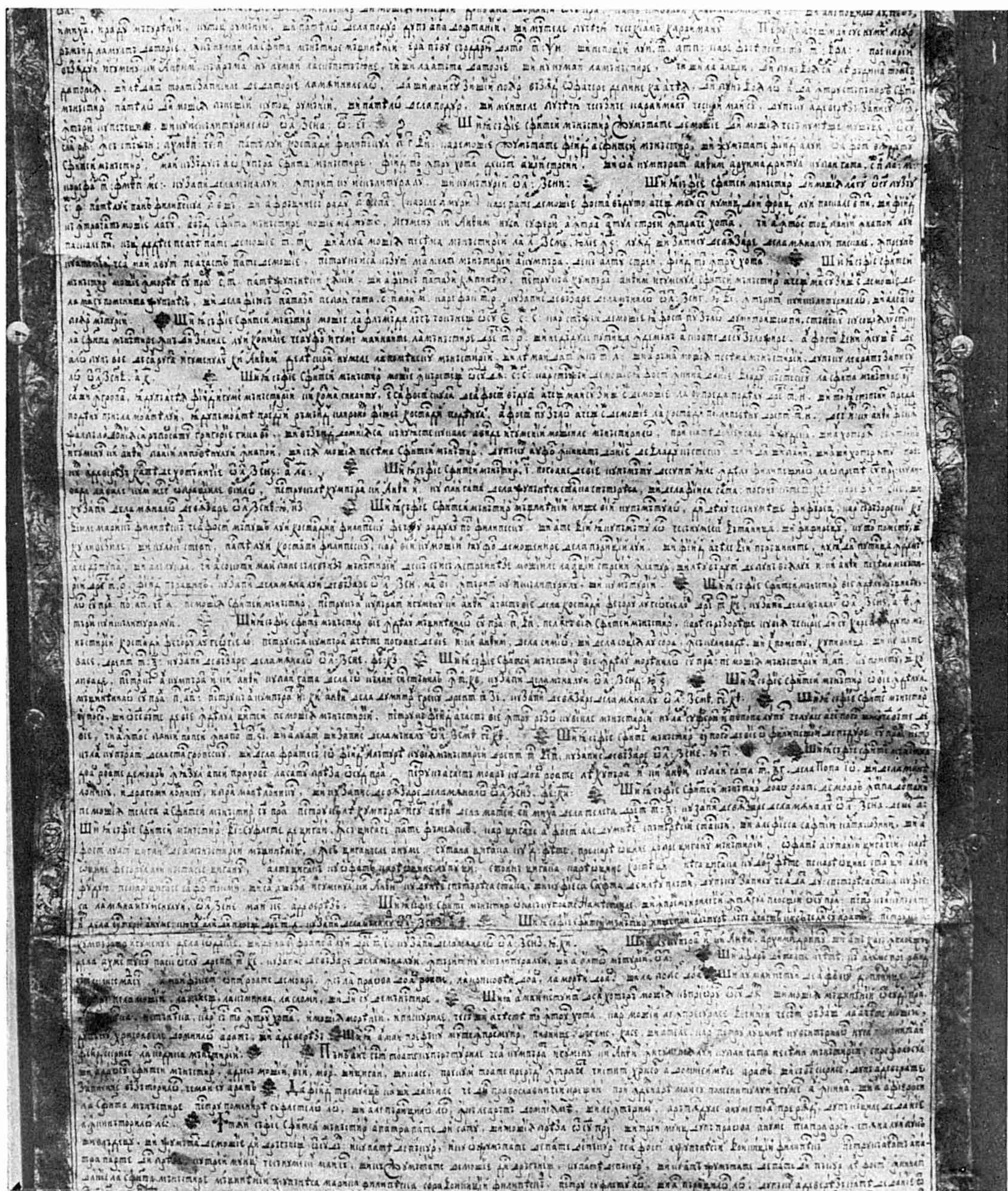
Documentul lui Nicolae-Vodă Mavrocordat pentru Mărgineni (începutul).

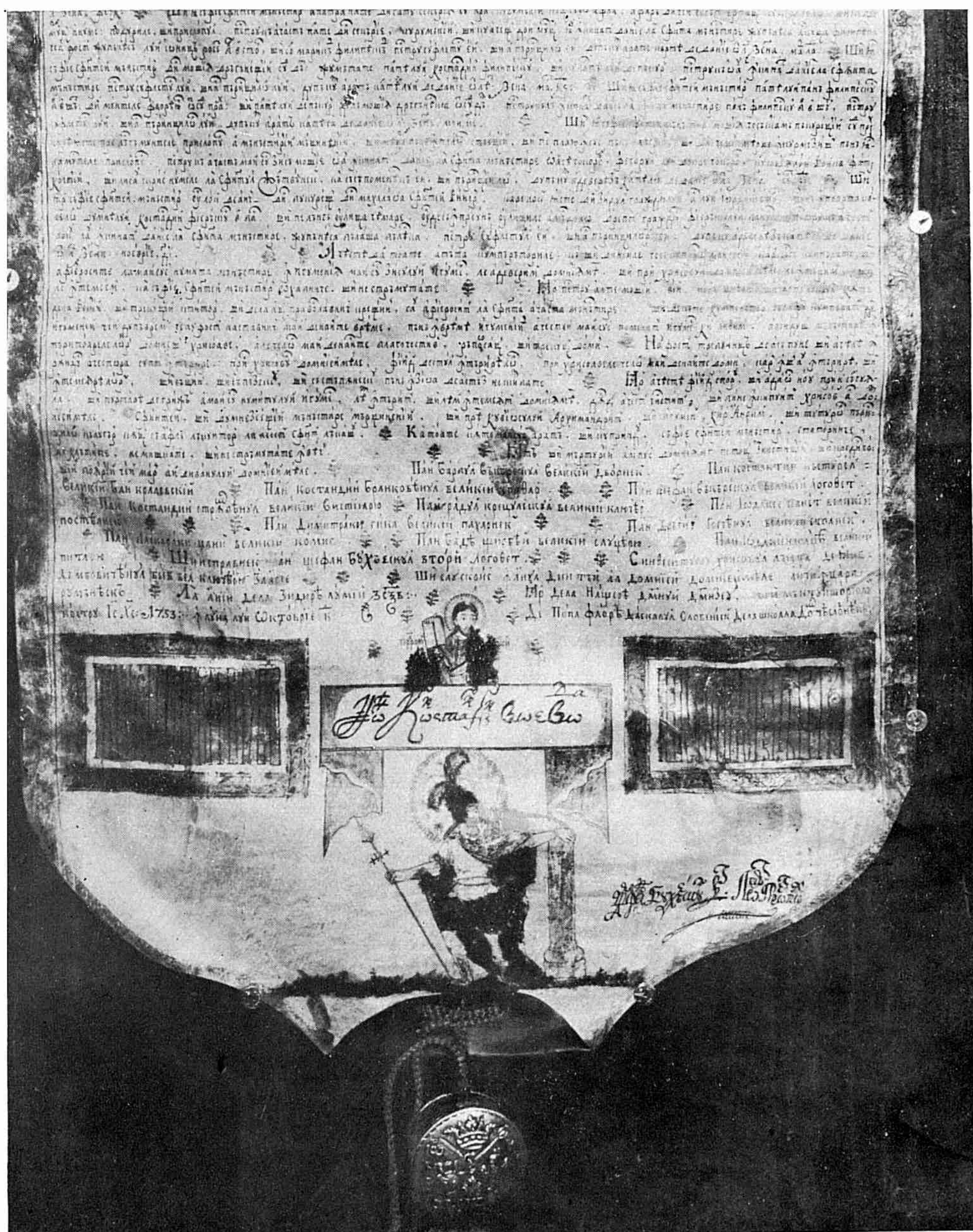
Documentul lui Nicolae-Vodă Mavrocordat pentru Mărgineni (sfârșitul).

Documentul lui Constantin-Vodă Racoviță pentru Mărgineni.

Documentul lui Constantin-Vodă Racoviţă pentru Mărgineni.

Documentul lui Constantin-Vodă Racoviță pentru Mărgineni.

TREI RARE DOCUMENTE FANARIOTE

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 28 Iunie 1935

Colecţia de acte greceşti pe care am putut-o dobândi de curând dela Atena pare să ni rezerve şi alte surprinderi decât a corespondenţei brâncoveneşti pe care am prezintat-o tot aici şi a celor două frumoase arzuri, unul moldovenesc, altul muntean, dela începutul secolului al XVIII-lea.

Pe când documentele obişnuite privitoare la Domnia lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, rapoarte de capuchehaiele şi scrisori particulare, se tipăresc în volumul XX al colecţiei Hurmuzaki, desfac — în aşteptarea unei întregi serii de scrisori şi socoteli româneşti încă nestudiate — câteva acte greceşti care-mi par deosebit de însemnate.

Deocamdată, acestea trei:

I

Unul e o foarte scurtă scrisoare cu privire la o plată făcută de Mitropolitul de Dristra cu banii arhiereilor munteni în sama lui Mihai-Vodă, adecă Racoviţă, ca Domn al Moldovei, către Domnul căruia i se scrie. Acesta, rudă cu Cantacuzinii, pare a fi găsit un sprijin pentru o datorie la clericii munteni.

Cel ce scrie arată Domnului său, care trebue să fie pe la 1700, — hârtia are filigrana D V —, deci Constantin Brâncoveanu, că o hotărîre sinodală cere ca afacerea să fie resolvită aşa încât Vlădicii să nu păgubească.

Cel ce are calitatea de a face această somație îmi pare deci a fi Mitropolitul Antim el însuși. Ar dovedi-o și frumoasa scrisoare.

Cât despre Mitropolitul de Dristra, el nu e altul decât așa de cunoscutul «iatrofilosof», doctorul Ioan, în călugărie Ierotei, Comnenul.

† Τὴν ὑμετέραν Ὑψηλότητα καὶ αὖθις ἐκ ψυχῆς κατασπάζομαι.
Ἔστω δι' εἴδησίν της ὅτι... μὲ ἀρχ: τοῦ ἁγίου Δρήστρης ἐδ... εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πόρταν ἐκ μέρους τοῦ Μιχαὴλ-Βοηβόδα, ἐκ τὸν λογαριασμὸν τῶν ἄσπρων ὧν δίδωσιν ἐκεῖνος τῇ αὐτῇ Ὑψηλότητι, ὄντα ἁπάντων ἀρχιερέων καὶ ἁγίου, ὅσον ὁμολογίας τῶν συγγενῶν τῆς ἐκείνου Ὑψηλότητος, χίλια δέκα ἑπτά, καὶ διὰ πολλὰς αἰτίας τὰ ἐπληρώσαμεν ἡμεῖς πεσίνι. Διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὸ Ὕψος της τρόποις οἷς οἶδε νὰ παρακινήσῃ τοῦ ἅγιον Δρίστρας νὰ τὰ πληρώσῃ, καθῶς τὸν γράφομεν συνοδικῶς. Ἡμεῖς δὲ Θεοῦ ἐλέῳ διὰ τῆς ἄκρας ἐπιστασίας της ἐν εἰρήνῃ διάγομεν, καθηκετεύοντες τὸν ἅγιον Θεὸν περὶ τῆς πολυχρονίου αὐτῆς ζωῆς καὶ ἀδιασείστου διαμονῆς, ὡς ἐπιποθοῦμεν ἅπαντες.

Adecă:

Pe Inălțimea Voastră iarăși o salut din inimă.
Să-Ți fie spre știință că... cu al Sfântului de Dristra... la Inalta Poartă din partea lui Mihai Voevod, în socoteala banilor pe cari acela-i dă Inălțimii Tale, fiind ai tuturor arhiereilor și ai Sfântului, precum și sinetul rudelor acelei Inălțimi, optesprezece mii, și pentru deosebite pricini i-am plătit noi peșin. Pentru aceea ne rugăm de Inălțimea Ta ca prin mijloacele ce știi să îndemni pe Sfântul de Dristra să-i plătească precum îi scriem în sinod. Iar noi cu mila lui Dumnezeu prin înalta-i ocrotire petrecem în pace, rugând pe Sfântul Dumnezeu pentru viața Ta întru mulți ani și dăinuirea netulburată, cum dorim cu toții.

II

A doua scrisoare e de mâna lui Andronachi Vlastò, dintr'o familie nu o singură dată înrudită cu a Domnilor noștri și se adresează către soția Marelui-Dragoman din 1733 — data e 26 Mai din acest an -- către « dragomaneasa », expresie românească, Elinița Eupragioti.

Familia e cunoscută. Un Eupragioti a fost Postelnicul lui Dimitrie Cantemir [1], altul, prieten al poetului Mitrofan Gregoras, care-l plânge, a fost ucis la intrarea în București a catanelor lui Pivoda, unite cu o lume populară doritoare de pradă [2].

La Eupragiotissa depusese multe obiecte ale ei cineva care ar putea să fie Ruxandra, dar se pare a fi soacra Eleniței. Avem atâtea documente cu privire la luxoasa îmbrăcăminte pe vremea Brâncoveanului. La acestea se adaugă pentru epoca imediat următoare o listă asămănătoare.

Ἐνδοξοτάτη καὶ πανευγενεστάτη ἀρχόντισσα δραγουμανιάσα, κυρία Ἑλένη, τὴν εὐγενῆ αὐτῆς Ἐνδοξότητα ταπεινῶς προσκυνῶ,

† Εὐκόμενος (sic) τοῦ παναγίου Θεοῦ νὰ φυλάττῃ τὴν ὑμετέραν Εὐγένειαν, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, μεγάλου δραγομάνου, καὶ τῶν φιλτάτων σας τέκνων, ὑγιᾶ, μακρόβιον καὶ ἀνωτέραν πάσης ἀντικειμένης περιστάσεως. Τὸ παρόν μου, μετὰ τὰς προσηκούσας προσκυνήσεις, εἶναι διὰ νὰ τὴν παρακαλέσῳ ὅπως τὰ πράγματά μου ὅπου εἶναι τινὰ μέσα εἰς τὸ σιπέτι, τινὰ δὲ ἔξω, καὶ εἶναι βαλμένα διὰ φύλαξιν εἰς τὸ γιαργκίρι τοῦ ἐνδοξοτάτου ἄρχοντος τζελεπή, νὰ τὰ παραδώσῃ εἰς χεῖρας τῆς σεβασμιοτάτης καὶ φιλοστοργικωτάτης μου μητρὸς σῶα, καθῶς εἶναι γραμμένα εἰς τὸ παρὸν καταστιχακάκι ὁποῦ σᾶς στέλλω, τὸ ὁποῖον μὲ τὸ ἔδωκεν ἡ ἐκλαμπροτάτη πενθερά σου, διὰ τὶ στεκάμενα μέσα πόσον καιρὸν ἴσως βλαφθοῦν ἀπὸ βοτρίδων, καί, παραδίδωντάς τα, μένω εὐχάριστος, παρακαλῶντας ἀκόμη νὰ ἀξιωθῶ καὶ ἐνδόξου σας γράμματος. Τὸν ἐνδοξότατον καὶ μεγαλοπρεπέστατον ἄρχοντά σας Μέγαν Δραγομάνον δουλικῶς προσκυνῶ καὶ ταπεινῶς ἀσπάζομαι τὴν δεξιάν του χεῖρα. Ἀπὸ Μολδοβλαχίαν ἔγραψα, ὡσαύτως καὶ ἀπὸ Οὐγκροβλαχίαν, πρὸς τὴν αὐτοῦ Εὐγένειαν, καὶ δὲν ἠξιώθι ἐνδόξου αὐτῆς γράμματος, καὶ πολλὰ μοῦ ἐκακοφάνη, ὁποῦ φαίνεται πῶς δι᾿ ὅλου μ᾿ ἀλισμόνησεν. Τὸ ὁποῖον εἶναι σημεῖον φανερώτερον πῶς δὲν μὲ ἔχει ἡ Εὐγενεία του εἰς τὴν εὔνοιάν του. Καὶ παρακαλῶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἔχω τὴν εὔνοιάν του, καὶ νὰ μὲ ἔχῃ εἰς τὸ σκέπος του. Ταῦτα κατὰ τὸ παρὸν καὶ νὰ σᾶς ἀπολαύσῃ τὸ παρόν μου ἐν ὑγείᾳ, πάσῃ χαρᾷ καὶ εὐτυχίᾳ.

1733, Μαΐου 26

Τῆς Ὑμετέρας Ἐνδοξότητος.

Εἰς τοὺς ὁρισμούς της πρόθημος
Ἀνδρονάκης Βλαστός.

[1] V. în aceste «Memorii» nota mea recentă despre începuturile Domniei lui.
[2] Cronica lui Mitrofan Gregoras, publicată de d. Demostene Russo, în *Revista Istorică Română*, IV.

Τὰ πράγματα ὁποῦ ἄφησεν ἡ ἐκλαμπροτάτη κυρία 'Ρωξάνδρα εἰς χεῖρας τῆς ἐνδοξοτάτης ἀρχοντίσσης δραγομανίασας, τὰ ὁποῖα εἶναι μέσα εἰς τὸ κιαργκὶρ τοῦ ἐνδοξοτάτου ἄρχοντος Μεγάλου Δραγομάνου.

† Σπαθὶ 1 καὶ καντερῆς ντοναντισμένα καὶ δύο πιστόλια.
μία γοῦνα νοῦρκα μπενίσι.
μία ἀλωπουκοιλιὰ ἀκαπλάντιστη.
ἔξη κομμάτια γοῦνης ζερνταβὰ καὶ πατζιάδες καὶ δύο ῥύσοι.
τέσσαρα καβάδια, τρία ἐμβρηνσαγιὰ καὶ ἕνα γκερμεσοῦτι ἄσπρον.
δύο ἀντερία, ἕνα κουτικί, καὶ ἕνα ἐκβρηνσαχί.
ἕνα κοντίσι τζιόχα κόκκινη, μὲ δύο μπενίσια, τὸ ἕνα σαλὶ ντεραί, καὶ τὸ ἄλλο τζιόχα.
ἕνα τζακσίρι γαυρί.
τρεῖς παγιάδες.
ἕνα ζιλπόσι καινούριον, χρυσὸν τοῦ ἀλόγου.
ἕνα κοντόσι τζιόχα πράσινη μὲ σανδάλι καπλαντισμένον.
δύο καλουπάκια, τὸ ἕνα σαμουρήνιον καὶ τὸ ἄλλο ψοφάκι.
δύο σκάλαις τῆς σήλας.
ἕνα ῥάχτι ἀσιμένιον βαρὺ με τό ῥησμέν του τούρκικον, χαϊνταρί, κενούριον, ἀμεταχείριστον [μόνον αὐτὸ δὲν ἦν].
δύο ταρλίτσια.
δύο σήλαις, ἡ μία τούρκικη, καὶ ἡ ἄλλη μπογτάνικη, ἀσιμένιαις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ σπῆτι καὶ μία κετζή.

[Pe Vo:] *Τῇ ἐνδοξοτάτῃ καὶ πανευγενεστάτῃ ἀρχοντίσσῃ Μεγάλῃ Δραγομανιάσᾳ, κυρίᾳ 'Ελην΄τζα Εὐπραγιότισσα, προσκυνητῶς.*
Apoi însemnarea, foarte grosolan scrisă : *κατα το τουτεζη* (sic) *τα ελαβα τὰ ζουχα σου.*

Μητηρ σου
Σουλτανα.

Trei rânduri turcești și o pecete mică, octogonală, pe ceară neagră, cu un leu bătând mingea.

Adecă:

Prea-slăvită și prea-nobilă doamnă dragomăneaso, doamnă Eleno, cu smerenie mă închin Slăvirii Tale, rugând pe prea-sfântul Dumnezeu să păzească pe Nobleța Voastră, împreună cu prea-slăvitul tău boier Marele Dragoman și prea-iubiții tăi copii, sănătoasă, întru ani mulți și mai presus de toată împrejurarea protivnică. Cea de față a mea, după cuvenitele închinăciuni, e ca să te rog ca lucrurile mele care sânt unele în sipet, altele afară, și sânt date spre pază în ghevghirul prea-slăvitului boier Celebì să le dai în mânile prea-respectatei și prea-iubitoarei mele

mame, întregi, cum sânt scrise în cel de față mic catastih ce-ți trimes, care mi l-a dat prea-luminata ta soacră, pentru că, stând atâta vreme închise, poate să se strice de viermi, și, dându-le, rămân recunoscătoare, rugând încă să mă învrednicesc și de slăvita scrisoare. Pe prea-slăvitul și prea-mărinimosul boier al tău, Marele Dragoman, îl salut cu supunere, și cu smerenie sărut dreapta lui. Din Moldovlahia am scris, și din Ungrovlahia, către Nobleța Lui, și nu m'a învrednicit de o slăvită scrisoare a lui, și mi-a părut foarte rău că pare a mă fi uitat cu totul. Ceea ce e un semn foarte vădit că nu mă are în grijă Nobleța Lui. Și rog ca de acum înainte să am grija lui, și să mă aibă supt a lui ocrotire. Acestea deocamdată, și să te afle cea de față a mea în sănătate, toată bucuria și fericirea.

1733, Maiu 26.
Al Slăvirii Voastre
la poruncile ei gata
Andronachi Vlastò.

Lucrurile pe care le-a lăsat prea-luminata doamnă Ruxandra în mânile prea-slăvitei doamne dragomănese, care sânt în ghevghirul prea-slăvitului boier Marele Dragoman.

† O spadă și un anteriu (?) și două pistoale.
O rochie de nurcă, beniș.
Un pântece de vulpe, necăptușit (?).
Șase cumașuri de rochie de samur și pacèle și doi râși.
Patru caftane, trei *ebrișaià* (vestă) și un ghermesut alb.
Două anterie, unul de *cutnie* și altul *ebrișaià* (vestă).
Un conteș *gioha* roșu, cu două benișuri, unul *șali-deri* și altul *gioha* (postav).
Un ceacșir *gavri*.
Trei paiele.
Un *zilpos* nou, de aur, pentru cal.
Un conteș *gioha* albastru, căptușit cu sandal.
Două calupașe, unul de samur și celalt *psohachi* (de iepure).
Două scări de șea.
Un raft de argint greu, cu *rismeaua* lui turcească, *haidari*, nouă, neîntrebuințat [numai acesta nu e].
Două dârloage.
Două șele, una turcească și cealaltă bogdănească (moldovenească), de argint, care sânt afară din casă, și o chingă (?).
[Pe Vo:] Prea-slăvitei și prea-nobilei doamne Marea Drăgomănească, doamna Elinița Eupraghiotissa, cu închinare.
Insemnare: [după catastif am luat lucrurile (?) tale.

Mama ta,
Sultana.

III

La sfârșitul anului 1786, bătrânul Alexandru Ipsilanti era numit din nou Domn al Moldovei, unde în curând era să se predea Austriecilor, chiar la începutul unui nou războiu. El plecă răpede către țara de unde era să fugă, după înțelegerea cu Rușii, Domnul mazil, Alexandru Ioan Mavrocordat, care de acum înainte va fi poreclit *Firaris*, « Fugarul ». Pe la Silistra el trecu Dunărea în grabă, Doamna venind apoi îndată după dânsul.

La Constantinopol el lăsa, în această grabnică pornire, familia, și de acolo scria părintelui său acel fiu cu gânduri mari de libertate, Constantin, care se va învrednici să fie Domn al Țerii-Românești și al Moldovei supt ocupația rusească, visând și de un al treilea « hospodarat », al Serbiei, ca să ajungă apoi pribeag la Chiev, unde-și isprăvi o viață de acum fără orizont, fiind și îngropat acolo. La rândurile solemne ale unui fiu așa de respectuos — asemenea cu « ifosul » din scrisorile ce se schimbă în familia lui Vodă-Brâncoveanu, între frați, — se adauge încercarea de a se îndrepta către mamă a altuia dintre copii, beizadeaua Dumitru, care, după fuga din adolescență, împreună cu Constantin, către țările libere, se va pierde în acele locuri, sau a vre uneia dintre fete, deși se vorbește, nu numai de « beizadele », dar și de « domniță », care ar putea fi însă o soră mai mare.

Constantin își râde de nu știu ce primire « curioasă » făcută de Domnul muntean, Nicolae Mavrogheni, noului său vecin. Cere unele lucruri pentru sine. Recomandă ca scrisorile să nu se dea în mâna grămăticilor, cari pot să fie indiscreți.

Și când se gândește cineva ce grozavă moarte, și cu chinul lipsei de somn impuse, era să sufere dela Turci Alexandru-Vodă de pe urma trecerii la Ruși a acestui « supus rob » care-i era fiul...

Τὴν ὑμετέραν θεοφρούρητον Ὑψηλότητα ταπεινῶς προσκυνῶ, ἀσπαζόμενος τὴν πανέκλαμπρον αὐτῆς δεξιάν.

† Καὶ δέομαι τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ ἵνα διαφυλάττῃ καὶ διατηρῇ τὴν αὐτῆς Ὑψηλότητα ἄνοσον, εὔθυμον, ὑγιᾶ, μετὰ ποτωχρονίου ζωῆς

καὶ ἀκλονήτου διαμονῆς καὶ στερεώσεως ἐπὶ τοῦ πανεκλάμπρου ἡγεμονικοῦ αὐτῆς θρόνου. Δὲν ἠμπορῶ νὰ ἐκφράσω, ὑψηλότατέ μοι αὐθέντα, τὴν πόσην ἄμετρον χαρὰν ἐδοκίμασεν ἡ ψυχή μου μαθὼν τὴν σὺν Θεῷ εἰς τὰ ἄντικρυ τοῦ Δουνάβεως αἰσίαν διάβασιν τοῦ Ὕψους της, ἐπειδὴ καὶ εἶμουν κατὰ πολλὰ ἐννοιασμένος ἕως ὅπου τὸ πληροφορηθῶ· ὅθεν καὶ δὲν ἔλειψα νὰ δοξάσω καὶ νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἅγιον Θεὸν ὁποῦ μᾶς ἐχαροποίησε. Πολλὰ κουριόζα ὅμως ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Μαυρογένη καὶ ἀξία γέλωτος· σὲ πολὺ ἰντιζάρι εἶναι ἐδῶ ὅλοι οἱ αὐθένται μας καὶ σχεδὸν εἰς ἀπορίαν πῶς δὲν ἐφάνη μέχρι τοῦδε κἀνένας ἄνθρωπος· καί, ἐπειδὴ καὶ ὁ καιρὸς εἶναι δελικάτος, καὶ ἀκολούθως ἐπιθυμοῦν νὰ ἔχουν πλέον συχνὰς εἰδήσεις. ἂν εἶναι ὁρισμός της, εἰς τὸ ἑξῆς πλέον συχνὰ ἂς ξεκινᾷ μενζίλια μὲ διάφορα χαβαδίσια παχίχικα (sic). Μὲ τὸν προλάβοντα εἶχα γράψη τῇ Ὑψηλότητι της διὰ νὰ μᾶς στείλῃ μερικὰ περιάσια, τόσον καϊμέλίκια, ὅσον καὶ ζαρφλίκια· δὲν λείπω καὶ μὲ τὸν παρόντα νὰ τὸ ἐνθυμίσω τῇ Ὑψηλότητί της, ἐπειδὴ καὶ τὰ στολάτα μας νὰ εἶναι ἀναγκαῖα. Ἔδωσα ἕνα ἐμανέτι τῇ ἐκλαμπροτάτῃ κυρίᾳ διὰ νὰ ἐγχειρήσῃ τῇ Ὑψηλότητί της. Τὰ κοινὰ ἑνὸς καὶ ἄλλου γράμματα, αὐθέντα μου, πρέπει νὰ τὰ παρατηρῇ μόνος ὁ Ὑψηλότης της καὶ νὰ μὴν τὰ κάμῃ χαβαλὲ εἰς τοὺς γραμματικούς της, ἐπειδὴ καὶ διάφοροι δίδουν γράμματα καὶ πολλοὶ ἀγνώριστοι, καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ γράφουν τίποτες χάρτινι, καὶ ἐγώ, ὁ δοῦλος της, ἀπὸ ἐγὼ δὲν κάμνω κουσοῦρι. Καλαράσην, ἔξω ἀπὸ αὐτοῦ ὁποῦ ξεκινοῦμεν, ἄλλον δὲν ἔχομεν. Καὶ τὰ μὲν ἔτη τῆς Ὑψηλότητός της εἴησιν θεόθεν πλεῖστα, αἱ δὲ πατρικαί μοι αὐτῆς εὐχαὶ ἀρωγαί μοι διὰ βίον.

ᾳψπζ' τῇ Μαρτίου ιγ'.

Τῆς Ὑψηλότητός της

Εὐπειθὴς υἱὸς καὶ δοῦλος
Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης.

(mână de copil:)

Τὴν Υψηλοτητα της, μιτρι μας,. απο καρδιας ασπαζομαι σας, ἐγὼ θεο ελευ (sic) ιμαι καλα, ομος τα φιλτατα μας μπειζαντες και η δομνιτζα πολα καλα ινε με το ελεος του Θεου και προσμενουμαι καλαρασιν πος ελθασετε με το καλο και με την γγαλιν την νορα σε ολα με την βοιθιαν του κυριου μου και της θεοτοκου τῆς πορταιτισας και της ζοοδοχου πιγης και του αγίου γεοργιου και να απολαυσετε και τη δομνα σε ιγηα και χαρα.

Adecă:

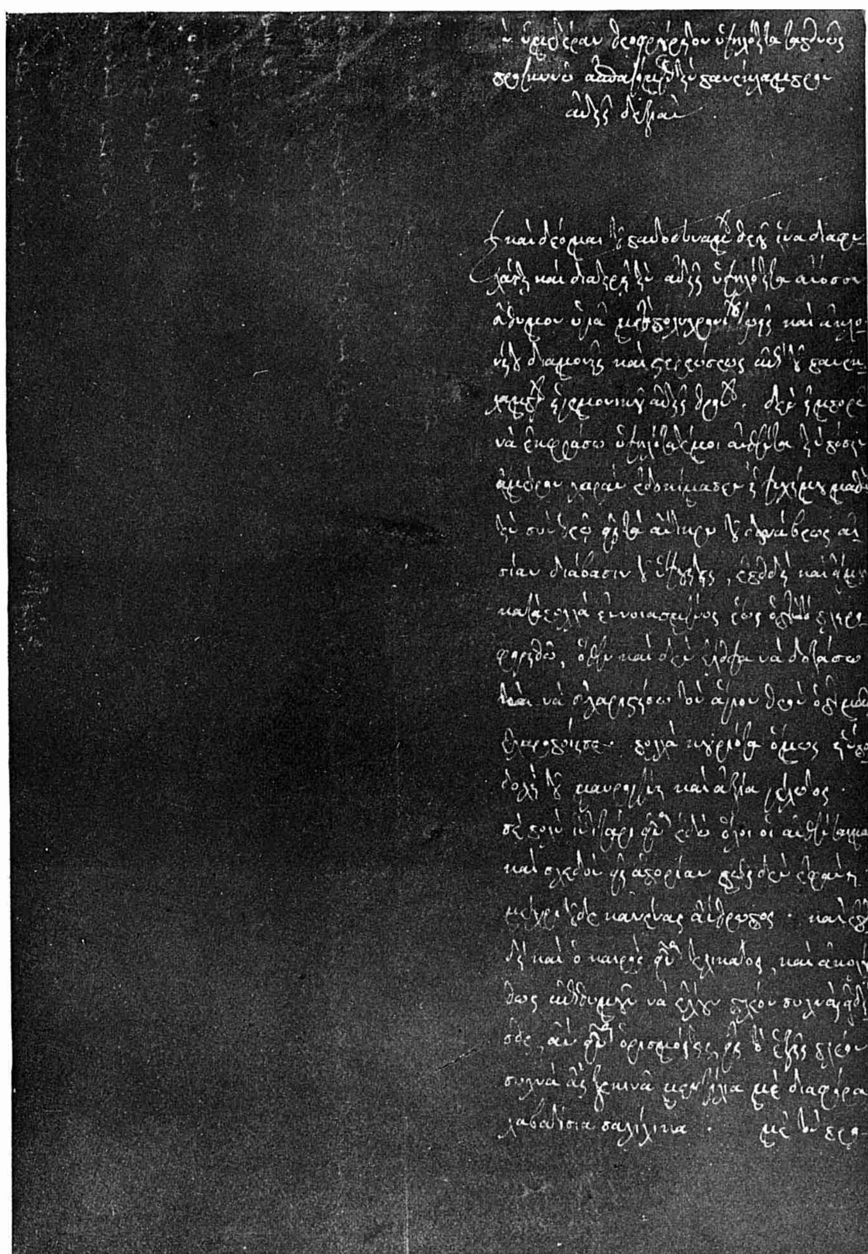
Mă închin smerit Inălțimii Voastre de Dumnezeu păzite, sărutând dreapta-Ți prea-strălucită și mă rog de atotputernicul Dumnezeu să păzească și să ocrotească pe Inălțimea Ta fără boli, bucuros, sănătos, întru viață îndelungată și nezguduită rămânere și întărire pe prea-strălucitul Tău Scaun domnesc. Nu pot să rostesc, prea-strălucite Domn al mieu, câtă nemăsurată bucurie a încercat sufletul mieu aflând fericita

trecere cu Dumnezeu dincolo de Dunăre a Inălțimii Tale, căci și eram foarte îngrijat până ce am aflat-o; pentru care n'am lipsit să slăvesc pe Sfântul Dumnezeu și să-i mulțămesc că mi-a făcut această bucurie. Dar foarte *curioasă* primirea lui Mavrogheni și vrednică de râs; în mare nedumerire sânt aici toți domnii noștri și aproape în nelămurire cum de nu s'a arătat până acum niciun om; și, deoarece vremea e *delicată*, și de acum doresc să aibă mai dese știri; dacă e voia Ta, de acum înainte să pornești mai des menziluri (poșta) cu deosebite havadișuri... Cu [curierul] de mai înainte am scris Inălțimii Tale ca să-mi trimeți niscaiva *περιάσια*, atât cu *καϊμέλη*, cât și cu cești; nu lipsesc nici cu cea de față să ți-o amintesc Inălțimii-Tale, căci și podoabele (?)-mi sânt de nevoie. Am dat un amanet prea-luminatei doamne ca să Ți-l dea Inălțimii-Tale. Scrisorile deschise ale unui și altuia, Doamne al mieu, trebuie să le cercetezi numai Inălțimea Ta și să nu le faci *havaleà* grămăticilor Tăi, deoarece și deosebite persoane dau scrisorile și mulți sânt necunoscători și se poate să scrie ceva în hârtie, și eu, robul Tău, de aici nu fac niciun cusur. Călăraș afară de acel care-l pornim n'avem altul. Și anii Inălțimii Tale fie dela Dumnezeu foarte mulți, iar părinteștile-Ți rugăciuni să-mi fie ajutătoare în viață.

Al Inălțimii Tale
Supus fiu și rob

Constantin Ipsilanti.

Pe Inălțimea Ta, maica mea, din inimă o sărut, și eu cu mila lui Dumnezeu sunt bine, de asemenea prea-iubitele noastre beizadele și domnițe sunt foarte bine cu mila lui Dumnezeu și așteptăm călărași, că ați venit bine și cu senin (?) în acest ceas cu toate, cu ajutorul Domnului mieu și al Născătoarei de Dumnezeu Portăreasa și al Izvorului de viață făcator și al Sfântului Gheorghe, și să întâlnești și pe Doamna cu sănătate și bucurie.

Scrisoarea lui Constantin Ipsilanti către tatăl său Alexandru-Vodă (13 Mart 1787).
Faţa întâia.

Scrisoarea lui Constantin Ipsilanti către tatăl său Alexandru-Vodă (13 Mart 1787). Fața a doua.

DIN CORESPONDENŢA INEDITĂ A PRINCIPELUI MILAN AL SERBIEI CU COLONELUL GHEORGHE CATARGI IN TIMPUL RĂZBOIULUI DIN 1877—1878

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 13 Iunie 1935

Guvernul român şi ţara au avut multe neplăceri cu Ruşii, atât în timpul negocierilor pentru participarea la războiul din 1877—1878 şi în acel al făptuirii războiului cât, mai ales, în urma acestuia.

Nu am fost însă singurii aliaţi ai Rusiei în acel războiu şi nici singurii cari să întâmpine greutăţi în relaţiile cu puternicul imperiu moscovit. Cele câteva bucăţi de corespondenţă, pe care le înfăţişez acuma, luminează şi unele faze ale relaţiilor ruso-sârbeşti, aducând totdeodată lămuriri folositoare şi istoriei noastre.

Corespondenţa pe care o prezint face parte din aceea fostă a generalului Gheorghe Catargi şi se află azi în arhiva d-lui René Bogdan din Oneşti (judeţul Bacău). Ea este destul de voluminoasă şi constă atât din scrisori adresate de principele şi apoi regele Milan şi de soţia sa Natalia, generalului Catargi cât şi din câteva documente. Am ales numai pe acelea relative la războiul din 1877—1878. Restul corespondenţei — cea mai mare parte relativă la averea reginei Natalia — nu ne interesează, cum nu ne interesează o sumă de documente de o foarte mică însemnătate, chiar pentru istoria Sérbiei.

Cu învoirea d-lui Bogdan, căruia îi mulțumesc și pe această cale, înfățișez aceste câteva scrisori și documente, cu următoarele lămuriri și observațiuni premergătoare.

* * *

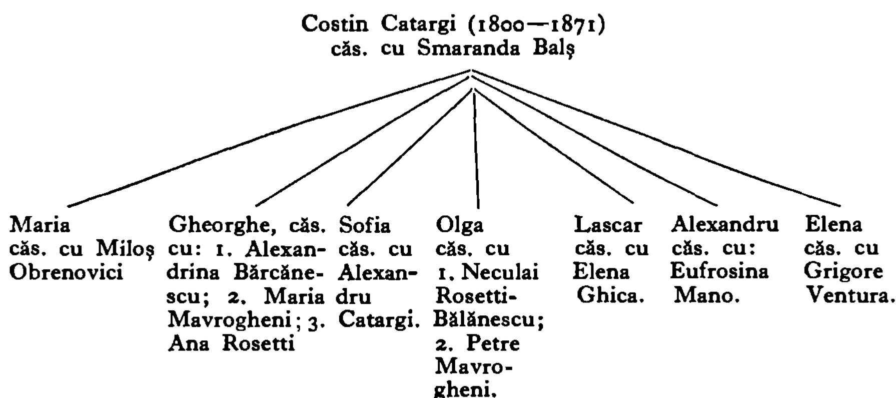
Afară de lungul raport al lui Catargi (anexele Nr. I și II) restul sunt scrisori ale principelui Milan și o telegramă a lui Ristici. Scrisorile sunt pe foi de hârtie de scris, format mic, purtând armele Serbiei, sau pe coli de hârtie ordinară, format ministerial. Toate, ca și raportul lui Catargi și ca aproape toate hârtiile rămase dela acesta din urmă, sunt în limba franceză, cum tot franțuzesc este și dicționarul cifrat aflat printre aceleași hârtii.

In scrisorile sale, principele Milan se adresează către Catargi: mon cher Georges, mon cher Bădiță, mon vieux.

Spre a ne lămuri asupra acestei familiarități să vedem cine sunt cei doi corespondenți și care sunt legăturile dintrei ei.

Milan Obrenovici era fiul lui Miloș Obrenovici (1829—1861 și al Mariei Catargi [1]) și nepot de fiu al lui Efrem Obrenovici) (decedat în 1856) fratele lui Miloș Obrenovici, întemeietorul

[1]) Iată descendența și rudeniile Mariei Catargi.

(vezi: arborele genealogic al familiei Catargi, întocmit de B. Catargi; *Mélanges de l'École roumaine en France, XI, p.* 87).

dinastiei Obrenovici [1]). Milan s'a născut la Iași, la 22 August 1854 [2]). A fost adoptat de vărul său Mihai, — când acesta a devenit prinț, în 1860, — și și-a făcut studiile la liceul Louis-le-Grand din Paris.

La asasinarea prințului Mihai Obrenovici (10 Iunie 1868) Milan i-a urmat pe tron (2 Iulie 1868) conducerea țării fiind însă încredințată unei regențe [3]).

Declarat major, la 22 August 1872 [4]) prințul Milan s'a căsătorit, la 17 Octomvrie 1875, cu d-ra Natalia Cheșcu, romancă de origine [5]). Din această căsătorie s'a născut, la 2/14 August 1876, un fiu, Alexandru [6]).

In anul 1876, în urma masacrelor ce au avut loc în Bulgaria și în Bosnia și Herțegovina, Serbia și Muntenegru au declarat războiu Turciei (30 Iunie) războiu în care au fost ajutați cu bani, material de război, cadre și voluntari de Ruși [7]). Serbia fiind învinsă, fu silită să primească un armistițiu și, ulterior, să facă pace cu Turcia (28 Fevruarie 1877).

---

[1]) Miloș Obrenovici frate cu Efrem

Miloș Obrenovici	Efrem
Milan	Miloș căs. cu Maria Catargi
Mihai	Milan

(Encyclopaedia Britannica, ed. X, vol. XXX, p. 751 și vol. XXXII, p. 521. Articole scrise de Th. Mijatovici).

[2]) *Encyclopaedia Britanica,* ed. X, vol. XXX, p. 751. Mama lui trăia despărțită de tatăl lui în 1855 *(Mélanges de l'École roumaine en France,* XI, p. 87). Ea a fost prietena lui Alex. I. Cuza și după detronarea lui, l-ar fi urmat în străinătate (telegrame de ale fraților Doamnei Elena Cuza, aflate în arhiva din Solești-Vaslui).

[3]) *Encyclopaedia Britannica,* vol. XXX, p. 751 și XXXIII, p. 521.

[4]) *Encyclopaedia Britannica,* XXX, p, 751; *Almanach de Gotha,* 1877, p. 978.

[5]) *Idem* și *Memoriile Regelui Carol* (ed. rom.) la data de 12/24 Septemvrie 1875.

Asupra familiei Cheșcu se găsesc note în fișele lui I. Tanoviceanu, la Arhivele Statului din București.

Petru Cheșcu, mare vornic, căsătorit cu Natalia Balș, avu un fiu, Pavel, care fu colonel în armata rusă. Din căsătoria acestuia cu Profira Sturdza se născură trei fice: Natalia (care avea 16 ani în 1875), căsătorită cu Milan Obrenovici, Maria, căsătorită cu Grigore Ghika-Brigadier, și Ioana Ecaterina, căsătorită cu Eugeniu Ghika-Comănești.

[6]) *Almanach de Gotha,* l. c.

[7]) R. W. Seton Watson, *Disraeli Gladstone and the Eastern Question,* p. 48.

Celalalt corespondent este un frate al mamei lui Milan, care își făcuse studiile la Saint-Cyr [1]) și fusese ofițer în armata noastră, înaintând până la gradul de locotenent-colonel, și fiind câtva timp adjutant al Domnitorului Cuza [2]). Catargi servea, când are loc corespondența de care mă ocup, în armata sârbească, în care a înaintat până la gradul de general [3]). El nu și-a pierdut totuși cetățenia românească și a fost ulterior prefect și senator la noi.

* * *

Rusia declarând în primăvara anului 1877 războiu Turciei, prințul Milan trimite pe colonelul Catargi în misiune la Chișinău, spre a propune țarului intrarea Serbiei în acțiune alături de Ruși, în anumite condițiuni.

Asupra acestei misiuni se află, în corespondența de care mă ocup, ciorna raportului pe care-l adresă ulterior Catargi lui I. Ristici, ministrul sârb al afacerilor străine, raport pe care-l public, in extenso, la anexe, și al cărui cuprins este în rezumat următorul [4]):

Catargi a sosit la Chișinău, la 18 Aprilie 1877 și a fost primit, chiar în acea zi, de generalul Ignatiev, care se arătă foarte mulțumit de propunerea sârbească de a lua parte la războiu. In discuția ce urmă, Catargi spuse lui Ignatiev că Sârbii vor trece granița cu un efectiv de 40.000 de ostași și 144 de tunuri și că cer, spre a putea mobiliza, o subvenție premergătoare de 3.000.000 de ruble pentru echiparea armatei sârbești și apoi subvenții lunare de câte un milion ruble. Catargi justifică apoi politica Serbiei, arată și cauzele pentru care fusese nevoită să facă pace și ceru, în numele prințului Milan, îndepărtarea lui Kartzov, agentul diplomatic rus la Belgrad, pe

---

[1]) A fost căsătorit de trei ori. Intâi cu Alexandrina Bărcănescu, de care a divorțat la 2 Iunie 1865 (sentința Nr. 69, pronunțată de Mitropolitul Nifon, în arhiva R. Bogdan); a doua oară cu Lucia Mavrogheny și a treia oară cu mătușa mea, Ana Rosetti.

[2]) *Anuarul militar al Armatei române pe anul 1865*, p. 12.

[3]) Documentele din Arhiva R. Bogdan. D-l R. W. Seton Watson greșește (*o. c.*, p. 231) afirmând că Colonelul G. Catargi era atunci în serviciul Rusiei. Nu a servit niciodată în armata rusă.

[4]) Anexele I și II.

care-l acuză de rea voință și de intrigi, atât în contra prințului Milan cât și a guvernului său [1]).

Ignatiev răspunse că suma de 3.000.000de ruble pentru echipare era exagerată și asigură că se va da Serbiei 1.000.000 de ruble pentru primele cheltueli, iar pentru rest armata sârbească va fi subvenționată, atât cât va trebui, odată ieșită din granițele sale. El exprimă vorbe de ocară despre purtarea agentului Kartzov.

Catargi spuse atunci lui Ignatiev că mai are nevoie de o lămurire, și anume de a ști ce atitudine va avea Austria în cazul unei intrări a Serbiei în acțiune contra Turciei, căci numai asigurată de neutralitatea Austriei ar putea păși Serbia peste granițele sale. La această întrebare, Ignatiev răspunse că el a fost la Viena din ordinul țarului și că a semnat acolo o convenție cu Contele Andrássy, convenție pe baza căreia, în anumite condițiuni, Austria urma să rămână neutră. In ceea ce privea Serbia, convenția prevedea că Austria nu se va opune la atacarea de către Sârbi a Turciei, dacă Rusia lua îndatorirea că Serbia nu va întinde operațiile sale în Bosnia și Herțegovina, adică peste Drina și peste Lim. A doua zi, 19 Aprilie, Catargi fu primit în audiență de țar, care-i spuse că Serbia poate fi sigură de sprijinul său. Țarul primea cooperația sârbească, care nu trebuia însă să-și deslănțuiască acțiunea decât după ce trupele rusești vor fi trecut Dunărea. Recomandă apoi ca, sub niciun cuvânt, Sârbii să nu treacă în Bosnia și spuse lui Catargi, — care din ordinul principelui Milan puse armata sârbă sub ordinele țarului, — să se înțeleagă, pentru detalii, cu fratele său, Marele duce Neculai Neculaevici. Suveranul rus asigură de asemenea că va rezolva satisfăcător cererea relativă la Kartzov.

Catargi se prezentă apoi Marelui duce moștenitor și marelui Duce Neculai.

Ignatiev veni la Catargi în aceeași zi și-i spuse că țarul aprobase să se pună imediat la dispoziția prințului Milan 1.000.000 de ruble și că destituise pe Kartzov.

[1]) D-l Seton Watson *(o. c.*, p. 48) arată că Kartzov juca — cum se întâmpla de multe ori diplomaților ruși,—un joc dublu. Oficial transmitea instrucțiile și sfaturile guvernului rus ca Sârbii să se astâmpere iar pe de altă parte era organul slavofililor din Moscova.

Din lungul raport al lui Catargi mai sunt de semnalat următoarele: Ignatiev și Nelidov nu se înțelegeau și duceau două politici deosebite, cum nu se înțelegeau nici diplomații ruși cu militarii. Așa colonelul Docturov descrie lui Catargi pe generalul Ignatiev ca: « necinstit. Nu deschide gura (Ignatiev) « decât pentru a minți și nu există om mai disprețuit ca acest « individ ». Iar generalul Tcherniaev vorbea, tot lui Catargi, despre același diplomat, astfel: « Nu știți cât de mult acest « om se poate cumpăra prin onoruri și cât este de discreditat « și de disprețuit peste tot unde a fost. Mă întorc din străină- « tate. La Viena, la Paris, ca și la Londra, n'a făcut decât o « prostie după alta... Urăsc pe Gortchakov, dar trebue să-i « recunosc două calități: aceea de a fi demn și (aceea) de a urî « pe Ignatiev ». In fine colonelul Gaillard, atașatul militar francez, care era să devină pe câmpul de luptă un bun prieten și admirator al Românilor, spunea tot lui Catargi, despre diplomații ruși: « Gortchakovii, Ignatievii și Neli- « dovii, nu sunt decât producte proaste. Nu sunt decât niște « ambițioși cărora nu le pasă nici de d-voastră (Serbia) și « nici de Rusia. Ignatiev caută să ia locul de cancelar al « imperiului al lui Gortchakov, Nelidov vrea să înlocuiască « pe Ignatiev ca ambasador la Constantinopol. Când unul « lucrează într'un sens, celălalt se grăbește să lucreze imediat « în sens contrariu. »

Acest dualism sau duplicitate a politicii rusești în timpul războiului din 1877—1878, precum și aceleași caracteristice din timpul celui mondial, au fost de altfel luminos arătate de Ion I. C. Brătianu în conferințele făcute, în 1927, la Universitatea liberă [1]).

Mai reiese din raportul lui Catargi că Rușii au încercat, prin marele duce Neculai, să pună mâna pe armata sârbească, oferind ofițeri și gradați pentru încadrarea unităților sârbești. Cu prezență de spirit, Catargi, care-și amintea neorânduelile și frecăturile ce adusese încadrarea unităților sârbești cu ofițeri ruși, în războiul anului precedent, a arătat că Sârbii nu au nevoie de cadre de oarece le au complete. De aci se

1) *Universitatea liberă, Războiul Neatârnării* 1877—78, pp. 57 sqq.

vede că, dacă față de noi Românii, Rușii au încercat a incorpora unitățile noastre în armata lor [1]); față de Sârbi au încercat să meargă mai departe, voind a încadra chiar unitățile sârbești cu ofițeri și subofițeri ruși. Rușii nu aveau încredere în armatele română și sârbească și, convinși de izbândă, voiau ca acea izbândă să fie o izbândă exclusiv rusească [2]). Viitorul era să arate cât se înșelau.

Nu este lipsită de interes o comparație între acest lung raport, redactat post-factum, cu rapoartele și telegramele scurte și precise trimise, în aceleași zile, tot din Chișinău, de beizade Iancu Ghica, rapoarte și telegrame pe care le-am publicat acum câți-va ani [3]).

Din această comparațiune reese o oare care deosebire de atitudine a Rusiei față de România și de Serbia, deși România asigura atunci, prin ocuparea punctelor de trecere de peste Dunăre, înaintarea și desfășurarea strategică a armatelor țarului.

Pe când Rușii primeau cu multă mulțumire ideea cooperării armatei sârbești cu a lor și pe când marele Duce Niculai ne îmbia a coopera și noi [4]), țarul și Gorciacov refuzau orice cooperare românească [5]). Iar la cererea guvernului român, căruia Rusia avea să-i plătească costul transporturilor pe căile ferate și a aprovizionărilor rusești, de a i se avansa 5.000.000 de lei [6]), suma se aprobă în principiu, dar plata ei se amână mereu [7]). In fine, dacă Marele Duce Neculai spunea lui Ghika că România nu are a se teme de Austria, Rușii nu ne preveneau, din timp, nici de data declarației de războiu, nici de aceea a trecerii graniței, trecere care fu înfăptuită înainte ca convențiunea dintre noi și ei să fi fost ratificată [8]).

---

[1]) General R. Rosetti. *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, pp. 35, 36. General Rosetti, *Corespondența Generalului Iancu Ghica* (în publicațiile așezământului Ion C. Brătianu, vol. XII), p. 76.

[2]) O dovadă — între multe altele — este faptul cum au arătat Rușii aruncarea în aer a monitorului turc dela Măcin, atribuind tot meritul ofițerului rus Bubasoff și nu cum era de fapt Românului Murgescu. In 1914 la Constanța, țarul Niculae II, recunoscu această eroare și decoră pe Murgescu cu Crucea Sf. Gheorghe.

[3]) General R. Rosetti, *Corespondența Generalului Iancu Ghica*.

[4]) *Ibid.*

[5]) *Ibid.*, pp. 74, 75.

[6]) *Ibid.*, pp. 36, 63, 54.

[7]) *Ibid.*, pp. 36, 55, 56, 57, 61, 62, 69, 70, 75.

[8]) *Ibid.*, pp. 29, 36, 38, 39, 40. 41.

Corespondența ce urmează constă din scrisori adresate de principele Milan lui Catargi, însărcinat cu diferite misiuni la Cartierul General rus, și dintr'o telegramă a lui Ristici.

Principele Milan a venit la începutul lunei Iunie la București și la Ploești spre a se înțelege cu Rușii. Primirea care i s'a făcut din partea țarului a fost din cele mai reci [1]). La întoarcerea în Serbia, el scrie lui Catargi (aflat la Ploești, la cartierul general rus), îi dă detalii asupra dislocării trupelor turcești din imediata apropiere a granițelor sârbești [2]) și-i spune să comunice aceste știri colonelului Docturov.

In două scrisori, din 14 și 15 Iunie (care prezintând puțin interes, nu le public) principele se arată nerăbdător de a afla hotărîrea țarului, mai ales în ceea ce privește plata subvenției.

Documentul următor conține instrucțiuni date lui Catargi [3]). In aceste instrucțiuni se insistă din nou asupra nevoiei avansului bănesc și se arată că prințul (Milan) socotește că ar fi de mare însemnătate a se hotărî România ca să coopereze împreună cu Serbia, adăogându-se totuși că forțele Serbiei sunt îndestulătoare pentru a țintui locului armata turcească aflată la Vidin și pe Timok [4]).

Aceleiași idei de cooperare a corespuns, probabil, proiectul de trecerea Dunării în regiunea Vidinului de către armata română, precum și recunoașterile făcute de ai noștri acolo, sub ochii Domnitorului, la 3 și 4 Iulie [5]).

Rușii continuau a nu da Sârbilor banii făgăduiți, iar operațiile armatelor rusești în Bulgaria nu aduceau succesul dorit. Catargi a raportat probabil că Marele Duce Neculai era supărat de șovăielile Sârbilor [6]) căci o telegramă a prințului

---

[1]) A stat în București dela 3 la 10 Iunie (*Memoriile Regelui Carol I*, la acele date). In scrisoarea sa din 15 Iunie, prințul Carol scrie tatălui său, că vizita principelui Milan a fost o încurcătură pentru țar. R. W. Seton Watson, *o. c.*, p. 230.

[2]) Anexa Nr. III.

[3]) Anexa Nr. IV, neiscălite și nedatate, dar după conținut, din această vreme.

[4]) Vezi și R. W. Seton Watson, *o. c.*, p. 230.

[5]) General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 36.

[6]) Hotărîrea Țarului ca Serbia să nu intre deocamdată în acțiune a fost adusă la cunoștința Domnitorului Carol, la 3 Mai 1877 de colonelul Catargi, care i-a spus că Rusia recomandă Serbiei a sta liniștită. (*Memoriile Regelui Carol*, la acea dată). Ristici, vorbind cu Domnitorul Carol, la 5 Iunie 1877, i s'a plâns că această interdicție punea pe prințul Milan într'o situație foarte grea (aceleași memorii, la data arătată). La 26 Octomvrie 1877, Rușii trimit pe colonelul Bobrikov spre a îndemna

Milan [1]), după înfrângerile Rușilor la Plevna, spune lui Catargi că nu aceste înfrângeri îl fac să nu intre în războiu, ci... lipsa de bani.

Documentul, publicat în anexa Nr. VI, este scris de mâna prințului Milan. Interesul ce-l prezintă constă în faptul că este planul de operație al armatei sârbești, plan care prevede, între altele, cooperarea detașamentului sârbesc de pe Timokul de jos, cu trupele românești care ar investi Vidinul.

După ce, târziu în toamnă și în urma repetatelor insistențe rusești [2]) a ordonat mobilizarea armatei sale [3]) Milan scrie lui Catargi [4]) spunându-i că această operație se execută în bune condițiuni și stăruește din nou ca să i se trimită bani.

Plevna căzuse între timp și principele Milan felicitase telegrafic pe țar pentru această izbândă. La această telegramă țarul răspunde că-i « pare rău că Serbia nu a urmat mai curând « exemplul României », răspuns pe care Ristici nu-l socotea jicnitor [5]).

In ultimele trei documente [6]) din lunile Fevruarie și Martie 1878, Milan cere lui Catargi să-i deie știri despre negocierile care aveau loc între Ruși și Turci, negocieri la care Rușii n'au admis prezența colonelului Catargi, cum nu îngăduiseră nici delegatului român, colonelul Eracle Arion, să ia parte. In aceste foarte lungi scrisori, domnitorul sârbesc arată pretențiunile teritoriale ale Serbiei. El mai spune că se opune cu hotărîre unei eventuale cesiuni a regiunii Vidin către România. Din spusele sale, cum arată și corespondența generalului Ghica că o făceau Rușii și cu noi [7]), mai reiese că Rușii îndreptau pe Sârbi să-și prezinte cererile, cei din Petersburg

---

pe Sârbi să intre în acțiune. Această intrare se vestește mereu, dar se amână. (Aceleași memorii la datele de 26, 29 Octomvrie, 11, 21 Noemvrie 1877). La 2 Decemvrie 1877, Țarul răspunzând telegramei prințului Milan, anunțând declararea de război, spune că regretă că aceasta n'a avut loc mai curând. (*Ibid.*, la acea dată).

[1]) Anexa Nr. V.

[2]) Vezi p. 8, nota 6.

[3]) Declararea de războiu a Serbiei e din 4 Decemvrie (*Memoriile Regelui Carol* la acea dată).

[4]) Anexa Nr. VII.

[5]) Memoriile Regelui Carol la 2 Decemvrie 1877; anexa Nr. VIII.

[6]) Anexele Nr. IX, X și XI.

[7]) General Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghika*, pp. 124, 144, 150, 151, 163.

la marele cartier general și cei dela marele cartier general la Petersburg, numai în scopul de a-i face să piardă vreme și spre a-i pune în fața unui fapt îndeplinit.

Aceste scrisori, mai scot la iveală animozitatea Sârbilor contra Bulgarilor și gelozia lui Milan față de Domnitorul Carol, pe care Milan îl numește în derâdere Zéphyrin [1]). El merge până a spune că armata sârbească nu a dat ocazie decât unor buletine anunțând izbânde, iar comandantul ei de căpetenie (Milan) a îndeplinit, mai mult ca viteazul dela Plevna, ilustrul Zéphyrin. Amețit de izbânzi ușoare, câștigate când Turcii erau deja înfrânți, principele Milan pierde, în aceste rânduri, simțul realității.

Ultima scrisoare se termină cu mulțumiri vii adresate lui Catargi pentru devotamentul ce a arătat.

*
* *

Cele câteva documente și scrisori înfățișate învederează, încă odată, asemănarea situațiunilor și împrejurărilor pentru Sârbi și pentru România. Infățișarea lor nu este, după credința mea, lipsită de interes pentru lămurirea trecutului și o mai dreaptă apreciere a faptelor.

CORRESPONDANCE INEDITE DU PRINCE MILAN DE SERBIE AVEC LE COLONEL GEORGES CATARGI PENDANT LA GUERRE DE 1877—1878

(RÉSUMÉ)

Les documents et lettres publiés à la suite de ce mémoire font partie de la correspondance du prince Milan avec son oncle, le colonel Georges Catargi, chargé de différentes missions auprès du G. Q. G. russe en 1877—1878.

La première mission —Avril 1877 —avait comme but l'offre de la coopération serbe. Celle-ci, acceptée en principe,

[1]) Regele Carol avea ca nume de botez: Karl, Eitel, Friederich, Zéphyrin.
« The increasingly important part played by Roumania in the crisis was, not unnaturally, viewed with mixed feelings in Serbia ». (R. W. Seton Watson *o. c.*, p. 230).

fut différée, d'abord sur le désir exprès du tzar, et ensuite par les Serbes. Le long rapport de Catargi — en français comme presque toute la correspondance — sur cette première mission montre, entre autres, le manque d'unité de la conduite politique et militaire chez les Russes et reproduit un jugement du colonel Gaillard, attaché militaire français, sur les chefs de la diplomatie russe.

Les dernières pièces donnent un apperçu sur les buts poursuivis par le prince Milan.

ANEXE

I

G. Catargi arată lui Ristici cum va fi alcătuit raportul său asupra părţii ce a luat în războiul din 1877—1878.

Excellence,

Chargé par S. Altesse Sérénissime le Prince Milan et par le Gouvernement Princier d'offrir à S. Majesté l'Empereur de Roussie à Kicheneff la participation de l'armée serbe à la guerre contre la Turquie, honoré ensuite de la mission d'attaché militaire serbe auprès de S. Altesse Impériale le Grand Duc Nicolas, commandant en chef de l'armée russe, j'ai eu l'honneur d'informer en son temps S. Altesse Sérénissime le Prince et Votre Excellence par une série de dépèches et autres communications des résultats de mes négociations et des différentes phases de la guerre autant qu'il m'a été possible de le faire sous ma tente en campagne. Désireux aujourd'hui de ralier ces différents rapports et de compléter les renseignements déjà fournis par un exposé plus général des faits qui se sont passés, ainsi que par la relation de détails, qui tout en ayant un intérêt secondaire, ne manqueront pas moins d'éclairer d'avantage le gouvernement serbe sur les hommes d'État de la Russie et sur leurs dispositions à l'égard de la Serbie — j'ai l'honneur de soumettre à Votre Excellence le présent rapport.

A Son Excellence
Monsieur I. Ristitch [1])
Ministre des Affaires Étrangères
etc., etc., etc. à Belgrade.

[1]) Iovan Ristici, om de Stat sârb (1831—1899). Şi-a făcut studiile la Belgrad, Heidelberg, Berlin şi Paris. Ministru, a fost regent atât în timpul minorităţii principelui Milan (1869—1872) cât şi în acela al regelui Alexandru Obrenovici (1889—1893). (*Encyclopaedia Britannica*, XXXII, p. 248).

La longueur et la variété des questions que j'y traite exigeant une exposition des faits aussi claire que précise, j'ai cru devoir partager ce rapport en trois parties.

1. La première embrasse la période de ma mission à Kichineff auprès de S. Majesté l'Empereur jusqu'à l'entrée en campagne.

2. La seconde traite exclussivement des opérations militaires et des négociations qui s'y rattachent depuis le passage du Danube par les Russes jusqu'à la suspension d'armes après la prise d'Adrianople.

3. La troisième expose la marche des négociations qui ont abouti au traité de San Stefano, avec une relation détaillée sur la participation des délégués serbes aux dites négociations.

Monsieur le Ministre, si j'ai quelques raisons d'être satisfait de l'emploi de mes faibles moyens dans cette grande question, c'est surtout parceque je me sens fier d'avoir été le représentant d'un pays qui pendant cette guerre a mis au jour des vertus civiles et militaires telles qu'elles ont depassé de beaucoup la compensation qui lui a été accordée pour ses nobles et généreux sacrifices dans l'émancipation des chrétiens de l'Orient, vertus qui constituent aujourd'hui (une) véritable gloire et offrent les plus belles garanties d'un avenir impérissable.

Fier de cet honneur, j'ai aussi la satisfaction d'avoir rempli scrupuleusement ma tâche, de m'être toujours conformé strictement aux instructions que Vous m'avez données et de n'avoir agi en conscience qu'avec le plus profond devoûment pour l'honneur du Souverain et la gloire du peuple serbe.

Il ne me reste plus maintenant qu'à recommander mon rapport à la bienveillante indulgence de Votre Excellence.

I-er partie

Mission à Kichineff auprès de S. Majesté l'Empereur de Russie [1].

II-ème partie

Opérations militaires en Bulgarie.

III-ème partie

Traité de San Stefano.

II

Colonelul G. Catargi raportează asupra misiunei sale la Chişinău.

Monsieur le Ministre,

Introduction. Je viens accomplir un devoir en Vous faisant un rapport exact et détaillé sur ma mission auprès de S. M. l'Empereur de Russie à Kichineff, concernant l'offre de participation de la Serbie à la guerre

[1] In hârtiile lui Catargi se găseşte numai ciorna acestei prime părţi, publicată în anexa următoare.

contre la Turquie, ainsi que sur toutes les négociations ultérieures que j'ai été chargé de traiter et dont vous n'avez eu connaissance que sommairement par mes télégrammes chiffrés et quelques lettres adressées à S. A. S. le Prince régnant.

Arrivé à Kichineff à 6 heures du soir, le 18 avril 1877 [1]), c'est à dire le lendemain du jour anniversaire de naissance de l'Empereur, j'obtins par l'entremise du Général Voieïkoff une audience chez S. M. pour le lendemain 19 avril à midi.

Je me rendis ensuite chez le Général Ignatieff [2]) auquel je remis la lettre que S. A. S. m'avait confiée pour lui.

Le Général Ignatieff me fit le plus gracieux accueil et après avoir pris connaissance de la lettre de S. A. il congédia ses secrétaires et, resté seul avec lui, il se tourna vers moi et me prenant les deux mains, il me les secoua en s'exclamant : « Très-bien, très-bien ! Je ne m'attendais pas à moins de la part de S. A. le Prince Milan qui par Sa démarche fait un coup de maître, et de Ristitch que j'ai connu à Constantinople et que je compte au nombre de mes meilleurs amis. J'ai travaillé dans le temps avec lui. C'est un homme d'une grande capacité, un véritable homme d'État ».

Le général Ignatieff m'invita ensuite à lui faire part de tout ce que S. A. le Prince m'avait chargé de lui soummettre et de tout ce que j'étais chargé de dire aussi à Sa Majesté l'Empereur.

Je rendis compte alors au Général Ignatieff du but de ma mission. Je lui représentai que malgré les sacrifices et les désastres de la Serbie [3]), malgré les plaies encore saignantes dont elle souffrait si cruellement par suite de la lutte inégale et récente, qu'elle avait soutenue, toute seule, contre un puissant empire et un ennemi barbare qui avait semé le feu et la dévastation sur son territoire, S. A. le Prince de Serbie, d'accord avec son gouvernement, voulait faire un nouvel appel au patriotisme de la nation Serbe et franchir la frontière pour lutter encore une fois à côté des armées impériales pour la cause commune, pour l'indépendance de leur patrie et une compensation territoriale.

Je dis au général Ignatieff que j'étais chargé d'offrir à l'Empereur la coopération de la Serbie dans la campagne qui allait s'ouvrir contre la Turquie et de mettre à la disposition de S. M. 40.000 hommes et 144 pièces de canons.

Le Général Ignatieff m'interrompit à ce moment pour me demander comment il se faisait, que, disposant encore d'une armée de

[1]) Toate datele stil vechi.

[2]) General şi diplomat rus, fost ambasador la Constantinopol. Asupra lui vezi Seton Watson *(o. c.*, pp. 19, 20).

[3]) Seton Watson rezumă astfel (*o. c.*, p. 49) acţiunea Serbiei în 1876: « Serbia « a intrat în războiu rău condusă, rău echipată şi fără pregătire îndestulătoare... « toţi observatorii imparţiali, refuzând a da vina pe viteaza ţărănime sârbă, susţi- « neau că o armată europeană bine echipată şi bine condusă ar fi putut înfrânge « uşor pe Abdul-Kerim. »

40.000 hommes et d'une artilerie aussi importante, la Serbie se soit pressée de conclure la paix au lieu d'attendre, que la Russie déclarât la guerre à la Turquie. Il ajouta que tout homme d'État aurait dû s'y attendre, la prévoir et que la Serbie avait commis une faute politique en signant la paix et en se détachant, du Monténégro, qu'elle avait abandonné — ce dont le Prince Nicolas [1]) se plaignait amerèment. Je répondis à la demande qui m'était faite que la Serbie n'eut certes pas conclu la paix si elle avait eu les moyens de la continuer, mais que le trésor public était épuisé par suite des dépenses énormes que la guerre avait réclamées et que sous la pression des créanciers de l'étranger et spécialement ceux de l'Autriche, qu'elle ne pouvait pas satisfaire à ce moment, la Serbie ne pouvait se soustraire à la dure nécessité pour elle de conclure la paix. Je fis appel en outre au souvenir du Général Ignatieff en le priant de se rappeler (qu')avant de se decider à la signer S. A. le Prince Milan s'était adressé à l'Empereur pour lui exposer la situation critique de son pays et lui demander conseil. La réponse de S. M. fut que la Serbie ne devait prendre conseil que d'elle-même et n'agir que selon ses propres intérêts.

Je déclarai en outre qu'aux portes de l'hiver, ayant un ennemi sauvage sur son territoire, qui incendiait ses villes et ses villages, la Serbie épuisée par les sacrifices de toutes sortes que la guerre avait nécessités, avait été contrainte de signer la paix et que d'ailleurs ne pouvant prévoir si la Russie serait réellement amenée par l'obstination des Turcs de déclarer la guerre à la Turquie, ni l'époque de son entrée en campagne qui, en tout cas ne paraissait pas devoir s'accomplir avant le printemps, le Prince de Serbie ne pouvait exposer son pays dénué de toutes ressources pendant six longs mois encore, à tous les périls d'une campagne d'hiver contre un ennemi dont les cruautés et les dévastations affolaient les populations de terreur.

Je crus devoir répondre aussi à la question soulevée par le Général Ignatieff au sujet du Monténégro et je lui répondis que je venais de lui exposer les raisons sérieuses et impérieuses qui avaient obligé le Prince de Serbie à la conclusion de la paix avec la Turquie.

J'assurai le Général Ignatieff que la Serbie n'avait nullement abandonné le Monténégro, qui d'ailleurs ne se trouvait pas dans les conditions désavantageuses de la Serbie qui avait contre elle plus de 120.000 hommes de troupes régulières, armés de fusils nouveau système et possédant une artillerie formidable, tandis que le Monténégro n'avait jamais eu contre lui que quelques milliers seulement d'irréguliers, (bachi-bozouks et mustaphis) qui ne pouvaient guerre lui nuire dans ses contrées montagneuses et rocheuses hérissées d'insurmontables obstacles naturels. J'ajoutai que le Prince Milan de Serbie, ne pouvait compromettre l'existence nationale de la Serbie, c'est-à-dire d'un million et demi de Serbes, ni sacrifier les riches et fertiles contrées du pays

[1]) Al Muntenegrului.

qui lui avait confié ses destinées pour sauvegarder seulement les intérêts de 100.000 Monténégrins et pour le bon plaisir du Prince Nicolas. Je n'oubliai pas de représenter aussi au général Ignatieff qu'un sentiment de justice et le devoir qui m'incombait de dire toute la verité m'obligeait à repousser le mot d'abandon et je fis appel aux sentiments de loyauté du général pour lui demander si les plaintes du Prince Nicolas de Monténégro étaient fondées alors que la Serbie lui avait alloué une subvention mensuelle de 10.000 ducats pendant toute la durée de la guerre, subvention qu'il ne manqua pas de toucher régulièrement, outre les armes qu'elle lui avait fourni (fusils, canons et munitions de guerre). J'ajoutais que si l'un des deux princes était en droit d'être mécontent l'un de l'autre, c'était bien le Prince Milan qui avait fait tous de sacrifices pour les Monténégrins qui durant la campagne n'avaient jamais voulu opérer la jonction avec l'armée serbe, ainsi qu'on en était convenu de part et d'autre [1]) et que tout en bénéficiant des sommes qu'ils touchaient régulièrement du gouvernement serbe, toute leur tactique consistait à faire la guerre pour leur propre compte et de soutenir aux frais de la Serbie, qui luttait toute seule contre toutes les forces réunies de l'Empire turc, une guerre seulement de partisans de guerrillas, qui ne répondait nullement au plan général des opérations militaires. Je conclus que les récriminations du Prince Nicolas étaient empreintes de presque autant de malveillance et d'injustice que d'ingratitude. Je crus devoir exprimer à cette occasion au général Ignatieff, la douleur qu'avait ressenti tout Serbe à la lecture des paroles prononcées par Sa Majesté l'Empereur à Moscou [2]) et je n'hésitai pas à lui dire que sans vouloir nullement contester la bravoure traditionnelle monténégrine, je ne trouvais aucun fait d'armes éclatant à enrégistrer dans cette campagne à son compte tandis que l'histoire enrégistrera sûrement la défense héroïque des troupes serbes à Alexinatz contre la Garde Impériale Turque et je fis alors la description des glorieuses journées de Alexinatz [3]), de la vaillante résistance d'un battaillon serbe enfermé dans la redoute de Choumatovatz.

Je reclamai en outre au général Ignatieff de demander au général Tcherniaïew [4]) ainsi qu'à quelques officiers russes qui avaient été les

[1]) In realitate armata sârbească, care atacase prin Novibazar, nu putuse răzbate spre a coopera cu Muntenegrenii (R. W. Seton Watson, *o. c.*, p. 49).

[2]) Vorbind la Moscova, la 10 Noemvrie 1876, Ţarul a spus că Muntenegrenii s'au luptat ca nişte eroi, ceea ce nu poate zice şi despre Sârbi, (*Memoriile Regelui Carol* 31 Octomvrie/12 Noemvrie 1876; R. W. Seton Watson, *o. c.*, p. 105).

[3]) Bătălia dela Aleksinac a ţinut şase zile (R. W. Seton Watson, *o. c.*, p. 49).

[4]) General rus, fost comandant al armatei sârbeşti în războiul din 1876, comandă care a dat loc la multe frecături între ofiţerii ruşi şi sârbi (*Memoriile Regelui Carol I* 15 Mai 1876, 20 Octomvrie 1876, 31 Octomvrie 1876 şi chiar acest raport).

« Generalul Tcherniaïev, faimos prin îndeplinirile sale în Asia centrală, veni la « Belgrad ca emisar al comitetelor din Moscova şi fu de îndată numit general în « armata prinţului (Milan). Era un general brav şi un soiu de cavaler îngâmfat care « luase Taschkent contra ordinelor şi, credincios trecutului său, desfidea acum desa-

témoins de ces luttes héroïques, si toute autre armée regulière européenne aurait pu mieux faire et se distinguer plus que l'armée serbe composée en grande partie de milices qui n'avaient jusque là jamais vu le feu.

Je demandai donc au général Ignatieff de me dire si elle avait mérité les cruelles paroles de S. M. et l'humiliante comparaison qui avait rendu si fier et si hautain le Prince Nicolas.

Le général Ignatieff me répondit que j'avais parfaitement raison et que l'Empereur regrettait amèrement les paroles qu'il avait prononcées à la suite de faux renseignements qui lui avaient été communiqués. Il m'assura en outre que Mr Kartzoff [1]) avait fait un rapport au ministère des affaires étrangères par lequel il assurait son gouvernement que dans les dernières battailles les Serbes tiraient contre les volontaires russes, qu'ils accusaient d'être la cause de tous leurs maux.

Je répliquai sur le champ que je ne pouvais me défendre contre un sentiment de profonde surprise de voir fonctionner encore à Belgrade un agent diplomatique d'une Grande Puissance comme la Russie, alors qu'il s'était rendu coupable d'une si odieuse calomnie et je suppliai le général Ignatieff de demander au général Tcherniaïew, le commandant en chef de l'armée, au colonel Doktouroff [2]), son chef d'État Major, au Lt-Colonel Comte Keller qui avait commandé des troupes serbes et au Colonel de Préradovitz commandant d'une brigade de volontaires russes, tous présents à Kichineff à ce moment là, si pareils forfaits s'étaient produits et si jamais pendant toute la durée de la guerre un seule soldat russe était tombé sous une balle serbe.

Le général Ignatieff me répondit qu'il savait parfaitement à quoi s'en tenir à ce sujet, qu'il était persuadé que jamais de semblables faits ne s'étaient produits et que S. M. l'Empereur avait heureusement acquis la certitude que toutes ces accusations n'avaient été que de perfides inventions dont il connaissait aussi le but.

Revenant ensuite à la question de la coopération de la Serbie avec la Russie contre la Turquie, le général Ignatieff me dit qu'après l'exposé que je venais de lui faire sur la situation financière de la Serbie, il était evident qu'elle ne pourrait pas recommencer une nouvelle campagne sans un secours en argent et il me demanda quelle était la somme dont elle aurait besoin pour être en état de franchir la frontière.

Conformément aux instructions je répondis au général Ignatieff que pour se préparer à la guerre, la Serbie avait besoin d'une somme de trois millions de roubles de roubles pour achat d'armes, de vêtements, de chassures et pour ses approvisionnement et d'un million

« probarea publică de către ţar a acţiunii sale, încurajând astfel multe sute de vo- « luntari ruşi a veni să slujească sub dânsul în Serbia ». (R. W. Seton Watson, *o. c.*, p. 48).

[1]) Agentul diplomatic rus la Belgrad (vezi p. 5, nota 1).

[2]) Colonel rus care servise cu generalul Tchernïaev în campania sârbească din 1876. Fu ataşat ulterior pe lângă Domnitorul Carol, pe care-l întovărăşi în tot timpul asediului Plevnei (*Memoriile Regelui Carol*, 1 Mai 1877 şi la multe date ulterioare).

de roubles par mois pendant toute la durée de la campagne. Je priai le général de se bien persuader que le gouvernement serbe ne pouvait plus frapper le pays de nouvelles réquisitions avant d'avoir payé les anciennes et que d'ailleurs le pays avait donné tout ce qu'il pouvait donner.

J'ajoutai que prévoyant le moment où la Serbie pourrait être appelée à reprendre les armes, le gouvernement avait cherché à se procurer les ressources pécuniaires, indispensables par un emprunt mais que malheureusement vu le temps de crise générale en Europe, il n'avait pas réussi a le contracter à l'étranger. Je conclus donc que sans le secours que le Prince et son gouvernement réclamaient de la Russie, il y aurait impossibilité absolue de mettre de nouveau l'armée serbe sur le pied de guerre.

Le général Ignatieff me répondit que je ne lui apprenais rien de nouveau et que dans une conversation qu'il avait eue avec le général Tcherniaïeff et le colonel Doktouroff avant mon arrivée à Kichineff, relative à l'éventualité d'une nouvelle guerre à entreprendre par la Serbie, ces deux officiers supérieurs lui avaient représenté la situation financière serbe comme très critique et qu'ils lui avaient également declaré que sans quelques millions de roubles, on ne pouvait pas compter sur la participation de la Serbie à la nouvelle guerre. Le général Ignatieff ajouta seulement que la demande immédiate de trois millions de roubles destinés aux préparatifs que nécessitait une reprise d'armes lui paraissait franchement exagérée, mais qu'il prenait sur lui de faire accorder par l'Empereur un million de roubles pour les premiers frais de mise sur pied de guerre de l'armée serbe et que le Prince Milan pouvait être assuré que la Russie n'abandonnerait pas la Serbie, car une fois hors de leurs frontières les troupes serbes seraient constamment subventionnées selon leur nombre et selon toutes les exigences d'une armée en campagne.

Le général Ignatieff me conseilla de ne pas toucher la question d'argent avec l'Empereur, se réservant, m'assura-t-il, de la traiter lui-même avec S. M., ne voulant pas, dans l'intérêt qu'il portait à la cause serbe, prétendait-il, que l'offre de coopération parût conditionnelle.

« Je connais l'Empereur, me dit-il, il est tout cœur et il ne faut pas que « la proposition que vous allez lui faire de la part de S. A. le Prince de « Serbie aît l'air d'un marché!

« L'Empereur, continua le général Ignatieff, est d'ailleurs bien in- « formé sur la situation financière actuelle de la Serbie, car il vous avait « envoyé déjà un million de roubles en or au lendemain de ma sommation « faite à la Porte Ottomane pour arrêter ses hostilités contre la Serbie. « Malheureusement vous avez eu de regrettables malentendus avec le « général Nikitine qui a dû quitter Belgrade et retourner à Petersbourg « avec son sac! » (sic)!

Je certifiai le général Ignatieff que je suivrai ses conseils mais je le prévins toutefois que je ne saurrais sans me départir de mes instructions promettre formellement le concours de la Serbie, sans être assuré

préalablement, avant de mon départ de Kichineff, qu'elle recevra un secours suffisant en argent pour ses préparatifs de guerre et sans la promesse formelle à une subvention mensuelle pendant la durée des opérations militaires.

« Soyez tranquille, objecta le général Ignatieff, ne soyez pas enfant. « Vous serez satisfait. La Russie n'abandonnera jamais son alliée la Serbie « et ne reculera pas, pour assurer le triomphe de la cause commune, « devant une question de quelques millions de plus à sacrifier ».

Ne voulant pas non plus laisser passer sans la relever la question soulevée par le général Ignatieff relativement à la mission avortée du général Nikitine, je lui déclarai que le gouvernement serbe n'avait pu s'expliquer le départ subit du général Nikitine qu'en l'attribuant à quelque nouvelle intrigue de Mr. Kartzoff agent diplomatique de Russie, dont tous les efforts tendaient à faire le plus de tort possible à la Serbie et de compromettre par tous les moyens Son Prince et son gouvernement aux yeux de S. M. l'Empereur.

Le général Ignatieff s'informa auprès de moi de l'heure à laquelle l'Empereur me recevrait afin, me dit-il, de m'y précéder pour le mettre au courrant de tout ce que je venais de lui soumettre et ajouta qu'il croyait de son devoir de me prévenir que S. M. était assez mal disposée contre la Serbie, attendu : 1) que le Prince n'avait pas cru devoir le féliciter, comme les autres souverains de l'Europe à l'occasion de son jour anniversaire de naissance [1]; 2) que la Scuptchina n'ayant pas formulé lors de sa réunion un vote de remercîments à la Russie et à son Empereur pour tous les bienfaits qu'elle en avait reçu pendant la guerre, était taxée par S. M. d'ingratitude et de manque d'égards.

Je répliquai au général Ignatieff que les griefs que Sa Majesté nourrissait contre la Serbie et Son Prince n'étaient pas fondés et que Sa Majesté, mal renseignée sur tout ce qui se passait en Serbie, reviendrait sûrement sur ses sentiments actuels contre elle et Son Souverain lorsqu'Elle saura : 1) que le Prince m'avait chargé de féliciter Sa Majesté l'Empereur à l'occasion du jour anniversaire de Sa naissance et que si au lieu de paraître à Kichïneff le 17 je n'y étais arrivé que le 18, ce n'est que l'encombrement des voies ferrées par suite du grand mouvement des troupes sur tout le parcours des lignes russes, qui m'avait mis en retard de 24 heures et que par conséquent S. A. le Prince Milan n'en était nullement fautif et 2) que le premier mouvement de la Skuptchina, lors de sa réunion à Belgrade pour lui soumettre les conditions de paix, fut d'émettre un vote de reconnaissance pour Leurs Majestés l'Empereur et l'Impératrice ainsi que pour la Russie tout entière, pour tous les secours que la Serbie en avait reçus. Mais que toute la presse européenne ne cessant d'accuser la Russie d'avoir entraîné la Serbie dans la guerre contre la Turquie pour avoir un prétexte d'intervenir à son tour, le Prince animé comme toujours d'un sentiment de respectueuse

[1]) 17/30 Aprilie.

déférence pour S. M. et du devoir qui lui incombait de ne pas laisser s'égarer l'opinion publique européenne sur les véritables causes qui avaient forcé la Serbie d'entrer en action, alors que Sa Majesté lui déconseillait de déclarer la guerre l'avait obligé d'étouffer dans l'assemblée nationale la manifestation spontanée qui allait y éclater, afin de ne pas confirmer par un vote général de remerciements l'accusation que la plupart des journaux de l'Occident portaient déjà contre la Russie.

J'ajoutai que S. A. le Prince assumait sur lui toute la responsabilité des événements passés, si malheureux qu'ils fussent, sans pouvoir accepter qu'elle fut rejetée aux yeux de l'étranger sur la personne de S. M. l'Empereur et qu'un semblable vote n'eut pas manqué de produire l'effet que le Prince avait voulu éviter à tout prix. Je priai le général Ignatieff de vouloir bien donner à S. Majesté l'Empereur l'explication que je venais de lui faire dans l'intérêt de la Serbie comme aussi dans celui de la vérité.

Le général Ignatieff parut très satisfait de mes objections car il m'assura qu'il n'omettrais rien de ce que je venais de lui dire à ce sujet et que le Prince avait agi dans cette question avec autant de cœur que d'intelligence et qu'il ne pouvait à cette occasion s'empêcher de blâmer encore une fois Mr. Kartzoff, de ne jamais rien annoncer à Petersbourg qui pût être favorable au Prince de Serbie et à son gouvernement.

Le général Ignatieff prit ensuite note de toutes mes demandes et de toutes mes observations afin de ne pas oublier — me dit-il — de les soumettre à l'Empereur.

Je priai ensuite le général Ignatieff de me permettre d'aborder aussi une question de la plus haute importance politique, de laquelle devait dépendre naturellement l'action que nous projetions, celle de l'attitude de l'Autriche-Hongrie vis-à-vis de la Serbie dans le cas d'une reprise d'armes contre la Turquie. Je lui fis part des appréhensions de S. A. le Prince et de Son gouvernement sur cette grande question et je déclarai au général Ignatieff que la Serbie ne pourrait franchir ses frontières pour attaquer l'ennemi commun que lorsqu'elle serait assurée de la neutralité de l'Autriche. Je m'efforçai de représenter tous les périls auquels la Serbie s'exposerait dans le cas d'une intervention armée de l'Autriche contre elle et je crus de mon devoir de déclarer au général Ignatieff que ce n'est qu'assurée de la stricte neutralité de cette puissance dans le conflit qui allait éclater, que la Serbie participerait à la guerre, ne pouvant pas compromettre, vu sa malheureuse position géographique, son existence et son avenir national en se lançant à la légère dans une lutte contre la Turquie et l'Autriche à la fois.

Avant de prendre congé du général Ignatieff, je me résumai et, pour ne laisser subsister aucun doute sur la participation de la Serbie à la guerre comme aussi pour bien persuader le général Ignatieff des conditions auxquelles elle la subordonnait, je promis au nom de S. A. le Prince Milan que la Russie pouvait sûrement compter sur la coopération de la Serbie à deux conditions: 1) celle d'une avance imédiate de

fonds nécessaires aux préparatifs de la guerre et de subsides mensuels suffisants pendant sa durée; 2) celle de l'assurance officielle de la part du gouvernement Russe que l'Autriche observerait la plus stricte neutralité dans le conflit oriental.

S. E. le général Ignatieff m'assura encore une fois que la question de l'avance à accorder pour les préparatifs de l'entrée en campagne comme aussi celle des subsides pendant sa durée ne soulèveraient aucune difficulté, car l'offre du Prince Milan ne pouvait que convenir à la Russie, attendu qu'une armée de 40.000 Serbes avec 144 pièces de canons paraliserait toute action de l'armée turque de Widdin contre le flanc droit de l'armée russe et valait la peine de faire le sacrifice de quelques millions pour obtenir ce résultat.

Le général Ignatieff se recueillant ensuite un moment, reprit la parole en me disant qu'il éprouvait un grand embarras à traiter avec moi la question que j'avais soulevée concernant la neutralité de l'Autriche, mais que en ma qualité d'oncle de S. A. le Prince, il croyait pouvoir compter sur ma discrétion absolue dans l'aveu qu'il était obligé de me faire, attendu qu'il reconnaissait parfaitement que l'armée serbe ne pourrait s'ébranler que lorsque le Prince aurait acquis la certitude que l'Autriche ne l'inquièterait pas.

Je ne crois pas mieux faire que de céder la parole au général Ignatieff même sur l'intéressante et importante révélation qu'il me fit alors en ces termes:

« Eh bien, apprenez que chargé par l'Empereur de passer avec le « comte Andrassy une convention par écrit, concernant la neutralité de « l'Autriche et nos engagements vis-à-vis d'elle, je me rendis à Vienne « dans ce but. La convention fut arrêtée et signée au nom de nos souve- « rains respectifs. L'Autriche, à certaines conditions, restera neutre. Je « ne puis vous confier et cela sous le sceau du sécret que le paragraphe « concernant la Serbie stipule que l'Autriche ne s'opposera pas à ce que « la Serbie recommençât la guerre contre la Turquie à conditions toutefois « que la Russie s'engageait à son tour à ce que la Serbie n'étendit pas ses « opérations militaires ni en Bosnie, c'est-à-dire au delà de la Drina, ni « en Herzégovine, c'est-à-dire au delà du Lim » [1]).

« Tel est, continua le général Ignatieff, l'engagement que nous avons « contracté pour vous et vous concevez bien qu'après le coup de tête que « vous avez fait, malgré les conseils de l'Empereur, de prendre sur vous « la charge de battre à vous tous seuls la Turquie, nous devions nous « attendre après vos malheurs, à ce que vous soyiez redevenus raisonnables « et que vous saisissiez la belle occasion qui se présente de reprendre votre « revanche. Dans cette prévision, nous avons du nous assurer, même dans « le cas de participation de la Serbie et de la Roumanie à la guerre contre « la Turquie, de l'attitude et des mesures que prendrait l'Autriche, ne

---

[1]) Vezi pentru această convenţie Seton Watson (*o. c.*, pp. 140—144).

« pouvant pas nous exposer encore une fois, comme en 54 [1]) à avoir notre « ligne de rétraite coupée, par elle [2]). L'Empereur d'Autriche s'est engagé « à rester complètement neutre. Etes-vous content? »

Je remerciai le général Ignatieff de la confiance qu'il venait de me témoigner et je lui exprimai toute la joie que ressentirait le Prince et son gouvernement en apprenant que tout marchait selon leurs désirs. Je demandai ensuite au général Ignatieff la permission de me présenter chez lui après qu'il aurait vu l'Empereur, et avant de me présenter à Sa Majesté, afin d'être mis au courant du résultat de ses démarches en faveur de la Serbie. Le général Ignatieff me répondit que j'allais au devant de ses désirs, qu'il verrait l'Empereur le lendemain à neuf heures et qu'il m'attendrait à onze heures chez lui: « Laissez moi — me dit-il — «être votre pilote, vous n'aurez pas à le regretter ».

Tel fut, Mr. le Ministre, mon premier entretien avec le général Ignatieff à Kichineff.

Le lendemain, 19 avril, je me présentai de nouveau à onze heures chez le général Ignatieff qui, en m'appercevant, s'écria:

« Je sors de chez l'Empereur. Je lui ai fait part de tout ce que vous « m'avez dit. S. M. est très satisfaite de tout ce que je lui ai raconté et des « explications que je lui ai fournies au sujet de tous les anciens malen- « tendus. L'Empereur m'a dit qu'il passe une éponge sur le passé et que « l'avenir de la Serbie lui tient à cœur. Il est animé des meilleurs disposi- « tions pour vous autres. Vous vous en convaincrez vous-même lorsque « vous le verrez ».

Je remerciai chaleureusement le général Ignatieff de ses bontés et je me rendis au palais habité par S. Majesté l'Empereur.

Dès que j'y descendis, l'aide camp général de S. M. le général Voïiekoff vint au devant de moi et m'introduisit dans un salon d'attente où se trouvaient déjà réunis un grand nombre de généraux parmi lesquels le général Tcherniaïeff en grande tenue de général d'infanterie.

A midi précises Sa Majesté l'Empereur [3]) fit son entrée et marchant droit vers moi, il me dit: « Vous avez pour moi, colonel, une lettre de « S. A. le Prince Milan. Je suis à Vous dans un instant ». Puis se retournant vers les officiers généraux de toute arme qui étaient présents, Il leur adressa quelques mots en langue russe et se retira ensuite dans son cabinet de travail en m'invitant à l'y suivre et après avoir ordonné au général Tcherniaïeff d'attendre ayant à causer avec lui.

Dès que je fus en présence de S. Majesté l'Empereur, je m'inclinai respectueusement en lui prononçant les paroles suivantes:

« Sire, en remettant entre les mains de Votre Majesté la lettre de « S. A. le Prince de Serbie, j'ai l'insigne honneur en même temps de dé- « poser en son nom aux pieds de Votre Majesté ses respectueuses félicita- « tions à l'occasion de jour anniversaire de naissance de Votre Majesté

[1]) Cu ocazia războiului din 1854.
[2]) Că acesta a fost motivul arată şi Seton Watson (*o. c.*, p. 145).
[3]) Ţarul Alexandru al II-lea .

« Impériale et ses vœux les plus ardents pour la longue continuation du « glorieux règne de Votre Majesté et pour le triomphe de ses armées « contre l'ennemi de la chretiénneté. Sire, je suis chargé egalement par « S. A. le Prince Milan d'exprimer à Votre Majesté tant en son nom qu'en « celui de son pays, ses sentiments de profonde reconnaissance pour tous « les bienfaits dont Votre Majesté n'a cessé de combler la Serbie pendant « la dernière guerre et pour la paternelle bienveillance que Votre Majesté « témoigne sans cesse et à toute occasion à son Prince ».

L'empereur me répondit qu'il était profondément touché de la délicate attention du Prince de Serbie et qu'il me priait quoiqu'il comptat lui écrire de Lui en exprimer ses sincères remercîments.

« Dites au prince — continua S. M. — que je me suis toujours vive- « ment interessé à la Serbie et qu'elle à été l'objet de toutes mes sympa- « thies pendant la lutte que vous avez soutenue *si bravement*, malheu- « reusement, vous-êtes partis trop tôt, malgré mes conseils réitérés de ne « pas encore déclarer la guerre à la Turquie. Hélas! Je ne m'étais pas « trompé dans mes prévisions. Vous ne pouviez réussir à vous tous seuls. « Pauvre Serbie! Elle a beaucoup souffert. Je ferai tout mon possible, « Dieu aidant, de réparer le mal ».

Puis S. M. l'Empereur me demanda quel était l'état des esprits en Serbie depuis la déclaration de la guerre par la Russie.

Je répondis à Sa Majesté qu'à cette heureuse nouvelle la confiance et l'espérance avaient ranimé tous les cœurs et que quiconque sentait un cœur honnête battre dans sa poitrine bénissait le nom de S. M. l'Empereur.

« Sire, continuai-je, l'armée trépigne d'impatience de reprendre sa « revanche et S. A. le Prince animé des mêmes sentiments et du désir « de combattre à coté des aigles impériales russes, n'eut pas hesité à « faire suivre immediatement la déclaration de guerre de Votre Majesté de « de la sienne à la Turquie, s'il n'avait été malheureusement retenu par « trois considérations:

« 1) L'autorisation de Votre Majesté.
« 2) La manque de moyens.
« 3) La crainte de l'Autriche. »

L'Empereur me répliqua qu'il se rendait parfaitement compte de la situation actuelle de la Serbie. S'abstenir cependant de prendre part à la lutte, dit-il, serait pour elle une condamnation à mort qu'il ne signerait jamais, que, par conséquent, il accordait au Prince Milan son autorisation de coopérer à la cause commune et qu'il lui envoyait à lui et à son armée sa bénédiction paternelle.

L'Empereur ajouta que quant à l'Autriche, S. A. le Prince n'avait rien à craindre de ce côté là et qu'il me chargeait d'en donner l'assurance formelle au Prince de Serbie.

« Vous pouvez, me dit-il, marcher avec nous, sans redouter que l'Au- « triche vous inquiète en aucune façon ».

Sa Majesté me demanda ensuite de lui expliquer comment il se faisait que la Serbie se soit si vite relevée de ses désastres et qu'elle fut prête à recommencer une nouvelle lutte contre la Turquie alors que durant tout l'automne et pendant l'hiver on lui avait représenté ce pays comme écrasé et dans l'impossibilité de pouvoir reprendre les hostilités même dans le cas où la Russie entrerait à son tour en campagne.

Je répondis à Sa Majesté qu'il était vrai que la Serbie avait beaucoup souffert d'une guerre avec un ennemi barbare qui avait devasté toutes les contrées serbes qu'il avait traversées et que de longtemps encore elle ne pourrait relever les villes et les villages incendiés sans nécessité de guerre par les Turcs [1]; qu'il était vrai que son trésor public était épuisé et qu'elle ne pouvait à l'expiration de l'armistice, recommencer la lutte qu'elle avait entreprise mais que je pouvais affirmer à S. Majesté que malgré les sacrifices de toutes sortes qu'elle s'était imposés, son patriotisme n'était pas épuisé et que si elle pouvait se procurer l'argent nécessaire pour s'armer et pour s'approvisionner, la Serbie était toute prête à faire de nouveaux sacrifices, à tenter un nouvel effort et a verser de nouveau son sang pour le triomphe de ses aspirations légitimes et la compensation des pertes qu'elle avait subies.

J'ajoutai que la seule explication véridique que je pouvais donner à S. M. sur le revirement de l'opinion publique en Serbie en faveur de la guerre c'était la confiance qu'inspirait à la nation serbe l'entrée des troupes de S. M. en campagne contre la Turquie.

Sa Majesté parut très contente de tout ce que je venais de lui exposer, m'en exprima sa satisfaction et s'informa ensuite du chiffre totale des troupes que S. A. le Prince pouvait lancer hors des frontières de la Serbie.

Suivant mes instructions, je répondis à Sa Majesté que ce chiffre pourrait s'élever à 40.000 hommes sans compter l'artillerie qui comptait 144 pièces de canons de campagne.

L'Empereur paru très étonné de ce qu'il venait d'entendre. Il me demanda si ce chiffre n'était pas peut-être exagéré et fit appel à ma franchise pour Lui dire si réellement après la guerre que la Serbie venait de faire, elle pourrait encore mettre sur pied de guerre une armée de 40.000 hommes avec une artillerie aussi importante. J'affirmait à Sa Majesté sur l'honneur militaire que le chiffre que je venais de Lui donner n'était pas imaginaire mais réel et que je pouvais même Lui donner l'assurance qu'il s'éleverait problablement même au delà, mais qu'en tout cas le corps d'armée destiné aux opérations agressives ne serait jamais au dessous du chiffre que je venais de Lui indiquer. J'ajoutai en outre qu'il pourrait facilement monter au double, c'est-à-dire atteindre le chiffre de 80.000 hommes au moins. Si en dehors de l'armée

---

[1]) Confirmat de un martor ocular englez (citat de Seton Watson, *o. c.*, p. 49), care zice: « războiul este cu totul un războiu de pe vremea lui Genghis Khan. Pe « măsură ce armata turcă înaintează rămâne un deşert în urma sa ».

d'opérations la Serbie n'était obligée d'avoir en outre une armée defensive du côté de la Bosnie, pour protéger ses populations de la frontière contre toute agression des Turcs de ce côté là et contre le pillage et l'incendie de leurs troupes régulières et irrégulières.

« Je suis très heureux, reprit l'Empereur de toutes les nouvelles rassu-
« rantes que vous me donnez relativement à la Principauté de Serbie et
« d'apprendre que sa situation en même temps n'était pas aussi désespérée
« qu'elle m'a été dépeinte.

« Dites bien au Prince de Ma part de donner à ses commandants
« militaires ses ordres les plus sévères de ne pas franchir la frontière
« bosniaque. J'approuve les sages et prudentes dispositions de Son Altesse
« de se tenir sur la défensive du côté de la Bosnie, car on ne saurait
« prendre assez de précautions contre les excès et les cruautés que malheu-
« reusement les troupes turques exercent avec tant de barbarie sur les
« populations inoffensives des campagnes quoique l'Autriche ne per-
« mettra jamais aux Turcs, J'en ai la conviction, de vous attaquer de ce
« côté là. Au sud de vos frontières, vous avez carte blanche ».

L'Empereur s'informa ensuite auprès de moi de l'attitude en général des agents diplomatiques étrangers à Belgrade et de leurs dispositions apparentes vis-à-vis de la Serbie.

Comprenant à cette question que le général Ignatieff avait mis l'Empereur au courant de tout ce que je lui avais révélé au sujet du représentant russe Mr Kartzoff, et qu'elle m'était posée pour me fournir l'occasion de formuler les plaintes que j'étais chargé par S. A. de porter contre lui, j'en profitai pour tenter d'obtenir son remplacement et je m'empressai de dire à Sa Majesté que la politique de S. A. le Prince et de son gouvernement était basée sur l'attachement traditionnel qui unit la Serbie à la Russie et sur les sentiments de respectueux dévoûment et de sincère soumission aux ordres et désirs de Sa Majesté l'Empereur, je ne pouvais Lui cacher qu'en dehors du consul général d'Allemagne Mr le Comte de Bray [1]), presque tous les agents étrangers agissaient plus au moins contre la politique suivie par S. A. le Prince et son gouvernement et je demandai respectueusement la permission à Sa Majesté de lui nommer à côté des consuls d'Angleterre et d'Autriche éternellement d'accord dans leurs vues hostiles contre la Serbie, l'agent diplomatique, qui contre toute attente et à la grande suprise de S. A. le Prince créait le plus d'embarras à Son gouvernement. l'Empereur, à ces mots fronça les sourcils. « Serait-ce par hasard Kartzoff », me demanda-t-il. Oui, Sire, repliquai-je sans hésiter. « Eh bien, reprit Sa
« Majesté, assurez le Prince Milan de ma part que j'y mettrai bon ordre ».

Je ne manquai pas à ces mots de remercier sincèrement l'Empereur au nom de S. A. pour bien faire sentir à Sa Majesté l'importance que le Prince attachait au remplacement de Mr Kartzoff, surtout dans les événements qui se préparaient.

[1]) Douăzeci de ani mai târziu ministru german la Bucureşti.

L'Empereur parut se recueillir un instant et me tint ensuite le langage suivant dont je ne perdis pas une parole et que je retrace fidèlement dans cet exposé:

« Je suis très satisfait de tout ce que je viens d'apprendre. Assurez « le Prince de ma part que je porte le plus vif intérêt à la Serbie, que « j'ai été douloureusement affecté de ses malheurs passés et que j'espère « avec le concours de la divine Providence pouvoir les effacer et les lui « faire oublier.

« Non seulement j'approuve la participation de la Serbie à la guerre, « mais aujourd'hui je la lui conseille de tout mon coeur. Dites au Prince « de s'y préparer mais de ne pas la déclarer avant que mes troupes n'aient « franchi le Danube, afin qu'elles puissent protéger la Principauté lorsque « (les hostilités) commenceront sérieusement. Ne vous aventurez pas « seuls contre l'ennemi pour éviter des revers dès le début des opérations « militaires.

« Si S. A. le Prince consent à relever directement du Commandament « général de mon frère Nicolas les opérations de guerre n'auront que « plus d'ensemble et d'harmonie ».

J'interrompis ici S. M. pour l'assurer que S. A. le Prince m'avait chargé, en cas d'acception par S. M. de la coopération de la Serbie, de Lui déclarer que S. A. le Prince subordonnait, comme chef suprême de l'armée serbe son commandement à celui de S. A. I. Monseigneur le Grand Duc Nicolas, commandant en chef des armées russes.

« Eh bien, reprit l'Empereur, dans ce cas, entendez-vous avec mon « frère directement sur tous vos besoins et sur toutes les questions de « détails et tout ce qu'il décidera sera approuvé par moi. Je lui en par- « lerai aujourd'hui-même ».

L'Empereur me tendit ensuite la main et me congédia en m'annonçant qu'il me reverrait dans la journée devant partir dans la nuit même pour retourner à Petersbourg.

En sortant du cabinet de l'Empereur S. M. s'avança jusqu'à la porte et invita le général Tcherniaïeff à y entrer. « Au revoir, mon « ami », me cria-t-il encore une fois.

Je me fis annoncer ensuite au grand Duc héritier [1]) qui logeait dans le même palais que S. M.

Le Czaréwitch me reçut immédiatement et à peine entré dans son appartement, S. A. I. s'élança vers moi et avant que je n'aie eu le temps de Lui transmettre les hommages de S. A. le Prince de Serbie, il tendit la main en me disant:

« Colonel, je suis enchanté de faire votre connaissance, le général « Tcherniaïeff m'a parlé de vous et de la mission dont vous êtes chargé « auprès de l'Empereur. Je vous prie de me rappeler au bon souvenir de « S. A. le Prince de Serbie et de lui exprimer de ma part mes chaleureuses « félicitations pour la gloire et la belle page dans l'histoire qu'acquiert

[1]) Viitorul ţar Alexandru al III-lea.

« la Serbie de faire deux années de suite la guerre pour le triomphe de la « grande *cause Slave* ».

Son Altesse Impériale s'informa ensuite comme son auguste père l'avait fait, de l'effectif des troupes serbes qui allaient reprendre la campagne et je Lui fournis toutes les explications que j'avais déjà données tant à S. M. l'Empereur, qu'au général Ignatieff.

S. A. I. m'exprima, à son tour, sa satisfaction d'apprendre que la Serbie pouvait encore, malgré ses revers, mettre sur pied de guerre, une armée de 40.000 hommes ayant déjà été tous au feu, puis il me questionna longuement sur la campagne passée et me félicita de ce que l'armée serbe avait pu résister si longtemps contre toute l'armée turque.

« Vous avez fait le possible et l'impossible, » dit-il. « Honneur à l'armée « serbe ! »

Je remerciai le Czarewitch des sentiments chevaleresques qu'il venait de m'exprimer et je me retirai.

Je me rendis ensuite au palais habité par S. A. I. le Grand Duc Nicolas [1]) et je me fis annoncer à S. A. I. par son aide camp le Colonel Andréiew. Je fus invité à attendre quelques instants, Monseigneur le Grand Duc s'entretenant, me dit le Colonel Andréiew, avec un officier supérieur étranger. Au bout d'une demi-heure environ, je vis sortir du cabinet de S. A. I. le Commandant en chef, le Prince Jean Ghyka [2]), général dans l'armée roumaine, et je fus introduit auprès du Grand Duc.

Je présentai à S. A. I. les hommages de S. A. le Prince de Serbie et après lui avoir exposé le but de ma mission à Kichineff, je lui fis part de tout ce que S. M. l'Empereur venait de décider au sujet de la coopération de la Serbie et je lui déclarai dans la forme la plus respectueuse que S. A. le Prince Milan à la tête de l'armée Serbe était heureuse de se mettre à la disposition de S. A. I. et qu'à la suite des instructions que venait de me donner S. M. j'étais venu recueillir ses ordres.

Le Grand Duc Nicolas me répondit qu'il était aussi heureux qu'honoré de la proposition du Prince de Serbie, qu'il agréait de tout son coeur et qu'il se sentait bien heureux aussi d'être assuré que la Serbie prendrait de nouveau part à la guerre. « Il est nécessaire, me dit-il, que « l'Europe sache bien que tout ce que la Turquie prétend être partie « intégrante de son Empire est décidé à secouer son joug intolérable et « à s'affranchir par le sang de tout lien avec elle. Vous avez déjà fait « votre devoir et plus que votre devoir, mais vous avez manqué de pa- « tience. Il fallait encore attendre. J'ai fait la campagne avec vous, car « je vous ai suivi, sur la carte jour par jour et j'ai éprouvé un bien grand « serrement de coeur en constatant que vous étiez débordés par des forces « supérieures. Vous allez reprendre votre revanche ; tapez ferme contre « ces gredins ».

---

[1]) Marele Duce Neculai Neculaievici, frate cu ţarul, comandant de căpetenie al armatei ruseşti operând în contra Turciei europene.

[2]) Asupra acestuia şi a misiunii sale vezi G-ral R. Rosetti, *Corespondenţa Generalului Iancu Ghica.*

Le Grand Duc me dit ensuite qu'il me priait d'attendre le départ de l'Empereur pour arrêter ensemble et avec son chef d'État Major le général Népokoïtchisky le plan de campagne de l'armée serbe et pour régler toutes questions de détails. Il m'invita dans ce but à me présenter le lendemain 20 avril à dix heures à son quartier général.

Je m'inclinai respectueusement et j'allai m'inscrire chez les Princes de Leuchtenberg, le général Népokoïtchitsky [1]) et chez le ministre de la guerre, S. E. le général Milutine.

Rentré chez moi, le général Ignatieff me rendit visite et m'assura qu'après m'avoir vu, S. M. l'Empereur l'avait fait mander et avait décidé qu'un million de roubles serait mis immediatement à la disposition de S. A. le Prince de Serbie pour ses préparatifs de guerre et il me chargea de ne pas oublier de dire à S. A. que ce n'était là qu'une avance et que d'autres fonds sérieux seraient mis à sa disposition après le passage par les troupes serbes sur le territoire turc.

« N'oubliez pas non plus, continua le général Ignatieff, de dire à « Ristitch de ma part que nous désirions la participation de la Serbie à « la guerre, mais que l'Empereur ne pouvait pas vous y inviter ne voulant « pas vous imposer une nouvelle saignée. Il fallait que la proposition vint « de vous. Votre démarche de la part du Prince auprès de l'Empire était « des plus habiles et a produit sur Sa Majesté un excellent effet. Vous vous « en convaincrez bientôt. Félicitez le Prince et Ristitch sincèrement de « ma part de leur adresse politique et dites-leur que votre cause est « gagnée. A la conclusion de la paix, vous aurez la Vieille Serbie et en « cas de démembrement total de la Turquie, vous aurez même davantage. « Quant à Kartzoff, il ne vous créera plus d'embarras, L'Empereur a « décidé sa destitution et dans peu de jours vous en serez délivrés ».

Nous en étions là de notre entretien, lorsque le général Tcherniaïeff entra dans ma chambre avec le colonel Doktouroff. Tous deux me félicitèrent de la réussite de ma mission. Le général Tcherniaïeff me dit en présence du général Ignatieff qu'il avait eu un long entretien avec l'Empereur au sujet de la Serbie et qu'il était heureux d'avoir constaté que S. M. était complètement revenue sur son compte. « Ce misérable « Kartzoff, s'exclama-t-il avec une violence extraordinaire, vous a fait « beaucoup de mal. Il n'a fait que calomnier tout le monde, russes et « serbes. Si je le tenais entre mes mains je le souffleterais. Quelle infâme « scélérat ! »

Là dessus une conversation des plus vives en langue russe et dans laquelle le général Tcherniaïeff semblait étouffer de colère, s'établit entre les deux généraux. Le général Ignatieff riait à se tordre, tandis que la violence de l'ancien commandant en chef serbe atteignait à son paroxisme.

Quant au colonel Doktouroff, il se pencha à mon oreille et me dit à voix basse : « Je tiens à vous prévenir que vous obtiendrez tout ce que

[1]) Şef de stat major general.

« vous voudrez de l'Empereur et du Grand Duc Nicolas. Continuez à « leur parler franchement. Je sais que vous leur avez fait personnellement « une excellente impression. Je dois aussi vous avertir que l'illustre « Ignatieff qui est en ce moment chez vous, ne cède en rien à Kartzoff « sous le rapport de la malhonnêteté. Il n'ouvre la bouche que pour mentir « et il n'y a pas d'homme plus méprisable que cet individu. Il n'y a pas « non plus d'épithète qui s'applique mieux à ce personnage que celle « que ce brave et loyal Tcherniaïeff vient d'envoyer à l'adresse de Kar« tzoff. Tenez-vous sur vos gardes. Vous êtes prévenu ! »

Je dois avouer que les paroles du Colonel Doktouroff m'impressionnèrent péniblement attendu que j'étais persuadé que c'était au général Ignatieff que j'étais redevable de l'accueil bienveillant dont je fus l'objet de la part de l'Empereur et des heureux résultat obtenus, puisque S. M. avait daigné souscrire à toutes les demandes que je lui avais formulées de la part de S. A. le Prince. Aussi entièrement dominé par la joie que j'en éprouvais, je m'empressai en reconduisant le général Ignatieff de remercier encore une fois du concours qu'il m'avait si efficacement prêté dans l'accomplissement de ma mission.

« C'est à vous, me dit-il, que reviennent les honneurs de la journée. « Je vous ai préparé le terrain, j'ai fait en vieux militaire une reconnais« sance, mais vous avez conduit l'attaque et remporté la victoire ».

Je répondis à S. E. que c'était sur ses conseils et sous ses ordres que j'avais livré l'assaut et que par conséquence l'honneur du triomphe lui appartenait de droit et que je ne manquerai pas de faire l'aveu à S. A. le Prince de Serbie à mon retour à Belgrade.

Lorsque je rejoignis le général Tcherniaïeff et le colonel Doktouroff, ce dernier répéta au général Tcherniaïeff les paroles qu'il m'avait prononcées à l'oreille, et le général s'empressa de les confirmer.

« Hélas ! Vous ne savez pas, me dit-il, jusqu'à quel point cet homme « est vendu aux honneurs et jusqu'à quel point il est discredité et mé« prisé partout où il a été. Je reviens de l'étranger. A Vienne, à Paris, « comme à Londres [1]) il n'a fait que sottise sur sottise et la diplomatie « européenne s'étonne que l'Empereur de Russie humilie son pays en « le chargeant de missions qui compromettent S. M. et notre avenir. « J'exècre Gortchakoff [2]), mais je dois avouer que je lui reconnais deux « qualités : celle d'être digne et de détester Ignatieff ».

Le général Tcherniaïeff me dit ensuite que durant son audience chez l'Empereur, S. M. s'était informée auprès de lui des besoins de l'armée serbe en cas de reprise des hostilités et d'une foule de détails se rattachant à la campagne passée.

Je fus très heureux de constater que le général Tcherniaïeff avait chaleureusement plaidé la cause de la Serbie et de recevoir encore une fois l'assurance que l'Empereur était bien décidé à ne pas l'abandonner.

[1]) Fusese trimes de ţar în Apusul Europei pentrucă Sârbii erau foarte supăraţi pe dânsul (*Memoriile Regelui Carol I*, 18 Ianuarie 1877).

[2]) Cancelarul rus.

Ces messieurs m'ayant quitté en me renouvellant leurs félicitations sur l'heureuse marche des aspirations serbes, un officier d'ordonnance de S. M. vînt me chercher en voiture pour me rendre chez l'Empereur qui me faisait l'honneur de m'inviter à dîner. Pendant le repas, S. M. daigna m'adresser la parole à plusieurs reprise et s'informa avec une grande affabilité de la santé de S. A. la Princesse et de celle de son filleul le Prince héritier. Après le dîner, S. M. l'Empereur se dirigeant vers moi pendant que je causais avec le Prince Ghyka, (il) m'adressa les paroles suivantes:

« Colonel, j'ai causé avec mon frère au sujet de vos affaires. Comme je « vous l'ai dit ce matin, c'est lui qui les règlera toutes. Ainsi donc adressez « vous à lui et vous serez satisfait. Dites de ma part à son Altesse que je « lui envoie, avec ma bénédiction et mes vœux, le mot d'ordre général « en avant! »

Puis se retournant vers le général Ghyka, il lui dit d'annoncer confidentiellement au Prince Charles de Roumanie qu'un nouvel allié allait combattre avec les Russes et les Roumains, *le brave* peuple serbe. L'Empereur nous tendit la main et se retira ensuite avec S. A. I. le Grand Duc Nicolas.

Ce fut à ce moment que je fis la connaisance de l'attaché militaire de France à Petersbourg le Colonel Gaillard [1]). Cet officier supérieur, très aimé par l'Empereur et le Grand Duc Nicolas et généralement estimé par tout le corps des officiers russes m'exprima, en termes très chaleureux, son enthousiasme pour l'armée serbe qui avait produit, me dit-il, l'étonnement et l'admiration générales de l'Europe en soutenant toute seule une lutte desespérée de plusieurs mois contre un puissant Empire. « Avec le perfectionnement des armes d'aujourd'hui, avec les nouveaux « engins de destruction, une lutte entre deux armées de terre ne peut guère « durer au delà de deux mois. Vous autres, quoique inférieurs en nombre « et ne possédant pas les armes que l'Angleterre a fourni contre vous à « la Turquie, vous avez dû lui résister héroïquement pendant quatre « mois. C'est sublime! Tout homme de cœur ne peut vous contester « la gloire que vous avez acquise et tout militaire à quelque nationalité qu'il « appartienne doit vous saluer respectueusement. » Puis se couvrant la tête de son képy, il me fit le salut militaire et me serra ensuite cordialement les deux mains.

Les officiers généraux russes présents à cette allocution pleine de cœur s'empressèrent d'imiter son exemple et vinrent tous l'un après l'autre me serrer la main.

J'exprimai au colonel Gaillard mes sentiments de reconnaissance pour les paroles chevaleresques qu'il venait de m'adresser et je l'assurai que je ne manquerai pas de les rapporter fidèlement à S. A. le Prince de Serbie qui ne pouvait manquer d'en être profondément touché.

---

[1]) Despre care se găsesc atâtea menţiuni în memoriile Regelui Carol şi care s'a arătat bun prieten al Românilor.

En nous retirant, le colonel Gaillard se rapprocha de moi et me dit à demi-voix:

« Mon cher camarade, vous allez recommencer la guerre. Le Grand Duc « me l'a affirmé. Je vous en félicite mais je tiens à vous voir avant votre « départ afin de vous donner quelques bons conseils fraternels ».

Je remerciai le colonel Gaillard de son affabilité et je promis d'aller le trouver le lendemain après le départ de l'Empereur et après mon audience chez le Grand Duc.

Dans le courant de l'après-midi, j'allai cependant lui rendre visite et ne l'ayant pas trouvé, je lui déposai ma carte.

A minuit, je me rendis à la gare du chemin de fer pour saluer l'Empereur qui quittait Kichineff.

Après s'être entretenue avec toutes les autorités civiles et militaires qui s'y étaient réunies, S. M. me fit mander auprès d'Elle dans le salon de son train impérial. « Je n'ai plus rien à vous dire, que vous ne sa- « chiez déjà, me dit l'Empereur. Voici une lettre pour S. A. le Prince de « Serbie ».

Puis me remettant la croix de commandeur de S-te Anna, S. M. me fit l'honneur de me tendre la main de m'embrasser au front, en me disant: « Adieu, Colonel, Dieu soit avec le Prince et son armée ».

Je me retirai en exprimant à S. M. une dernière fois au nom de S. A. le Prince ses sentiments de profonde reconnaissance.

Me conformant à l'invitation que m'avait été faite, je me présentai le lendemain 20 Avril à dix heures chez S. A. I. Monseigneur le Grand Duc Nicolas où je trouvai le général Prince Imérétinsky, aide camp de S. M. l'Empereur.

S. A. I. le commandant en chef m'invita à m'asseoir et me demanda après m'avoir fait faire connaissance avec le Prince Imérétinsky, de lui exposer encore une fois en présence de ces messieurs quel était le chiffre exact des forces dont pouvait disposer la Serbie dans la nouvelle campagne à entreprendre.

Je répondis donc que le minimum de l'armée destinée aux opérations offensives s'éleverait à 40.000 hommes avec 25 batteries d'artillerie de campagne, c'est à dire 144 pièces de canons.

Pendant que les deux généraux prenaient note de ma déclaration, le Grand Duc me posa une nouvelle question à savoir si cette armée qui lui paraissait plus que suffisante possédait assez d'officiers supérieurs et inférieurs pour la commander.

Je crus sentir à la question que venait de m'être posée dans le cas d'une réponse négative de ma part une intention assez transparente de S. A. I. de mettre allors à notre disposition un corps d'officiers russes.

Voulant éviter à tout prix les regrettables désordres comme aussi la confusion qu'engendra entre officiers russes et serbes pendant la guerre de 1876, le mélange qui paralisa l'unité du commandement et des mouvements, je répondis donc avec empressement que le corps destiné aux opération agressives ne manquait pas d'officiers, que non

seulement depuis les chefs de corps jusqu'au dernier sous lieutenant tous seraient au premier signal sous les drapeaux et à leur place respective, mais qu'il n'y avait pas manque non plus ni de sergents ni de caporaux et que les cadres étaient par conséquent au complet.

Le Grand Duc Nicolas me répliqua qu'il était très heureux des renseignements que je venais de lui fournir et qu'autorisé par l'Empereur à régler toutes les questions de détails concernant la coopération de la Serbie, il n'avait d'après mes renseignements s'occuper que de trois questions: 1) celle de l'argent; 2) celle du plan de campagne; 3) celle des attachés militaires respectifs russe et serbe devant servir d'intermédiaires entre les deux quartiers généraux. Pour la première et la 3-me le Grand Duc Nicolas décida que le Prince Imérétinsky, désigné déjà comme devant être l'attaché militaire russe auprès de S. A. le Prince de Serbie [1]), se rendrait à Petersbourg afin d'y prélever au ministère des finances un million de roubles (papier) destiné à la Serbie comme premiers frais indispensables de préparatifs de guerre et de se rendre ensuite, muni de cette somme à Belgrade pour la mettre à la disposition du Prince.

Quant à la question des subsides mensuels réclamés pour toute la durée de la campagne, S. A. I. se contenta de me donner l'espoir qu'elle n'offrirait aucune difficulté mais qu'elle ne serait résolue qu'après entente ultérieure entre Elle et S. M. L'empereur et après la passage par les troupes serbes sur le territoire turc.

Relativement à la question du plan de campagne, le Grand Duc Nicolas me déclara que quoiqu'il l'eût déjà arrêté dans son ensemble, il ne pouvait me le faire connaître avant la passage du Danube par les troupes russes et qu'à cette époque il transmettrait à S. A. le Prince de Serbie les indications nécessaires pour se mettre d'accord sur l'exécution des mouvements militaires.

S. A. I. me recommanda spécialement de ne pas oublier de promettre au Prince de Serbie de sa part qu'en vertu des pouvoirs très-étendus qu'il tenait de son Auguste frère comme commandant en chef de l'armée, il se mettait entièrement à sa disposition pour toutes les questions en gros et en détail se rattachant aux besoins militaires, de quelque nature qu'ils fussent et d'assurer S. A. le Prince Milan qu'il pouvait compter sur son soutien fraternel.

Je priai S. A. I. d'agréer à l'avance au nom de S. A. le Prince de Serbie l'expression de ses sentiments de profonde reconnaissance pour tant de bienveillance et je L'assurai qu'elle pouvait compter que de Son côté le Prince Milan ferait tout ce qui serait en son pouvoir et au delà même, pour répondre fidèlement à la confiance dont il était honoré et l'attente de S. M. l'Empereur.

Croyant alors que l'occasion était favorable pour précipiter le remplacement de Mr. Kartzoff au consulat général de Russie, j'en profitai pour

[1]) De fapt nu a fost ataşat pe lângă Sârbi şi a ajuns a fi şeful de stat major al Domnitorului Carol în faţa Plevnei.

soumettre respectueusement à S. A. I. que le but et le désir de S. A. le Prince d'établir pendant la durée de la campagne une harmonie de vues parfaite entre le gouvernement de S. M. l'Empereur de Russie et celui de la Principauté de Serbie ne pourraient se réaliser qu'à la condition du relèvement de l'agent diplomatique de Russie, fonctionnant à Belgrade, et de son remplacement par un nouveau consul qui travaillât à la consolidation des liens traditionnels qui unissent deux peuples frères de race et de religion et dont les aspirations étaient communes. J'ajoutai que Mr. Kartzoff n'employait tout son temps à Belgrade qu'à encourager les intrigues des ennemis du Prince et de Son Gouvernement et qu'il ne laissait échapper aucune occasion pour exciter les partis politiques les uns contre les autres dans le but évident d'amener un bouleversement complet en Serbie.

Je terminai en déclarant qu'à la suite des paroles bienveillantes de S. M. l'Empereur qui daigna m'assurer que les intérêts de la Serbie et de son Prince Lui tenait à cœur comme siens propres qu'à la suite des résultats obtenus de la gracieuse sollicitude de S. A. I. pour la Serbie et son souverain, je m'étais convaincu, ce dont je n'avais jamais douté, que les paroles et les actions de Mr. Kartzoff à Belgrade ne correspondaient nullement aux nobles intentions impériales et qu'en conséquent j'osai demander avec insistance, au nom du Prince, son remplacement immédiat, car je ne croyait pas me tromper en affirmant que les efforts de Mr. Kartzoff tendraient dans les évènements actuels à paraliser plutôt l'action de la Serbie, qu'à la soutenir.

« Cet individu, me répliqua le Grand. Duc Nicolas, en est bien capable. « Mais rassurez-vous. Dans quelques jours vous en serez debarrassés. « C'est Hitrovo [1]), attaché à ma personne pour missions spéciales qui « remplacera ce Monsieur et c'est moi et non Gortchakoff qui donnerai « à Hitrovo ses instructions » [2]).

Après ces paroles, S. A. I. me tendit la main et donna l'ordre au Prince Imérétinsky, en ma présence, de partir le soir même pour Petersbourg afin d'exécuter ce qui lui avait été recommandé.

Je me retirai donc du cabinet de S. A. I. en même temps que le prince Imérétinsky que j'accompagnai chez lui pour lui donner tous les renseignements encore dont il aurait eu besoin. Le prince Imérétinsky m'assura à plusieurs reprises qu'il travaillerait de toute son âme à la cause serbe et à l'accomplissement de tous les désirs du Prince.

Je me rendis ensuite chez le colonel Gaillard ainsi que nous en étions convenu la veille.

L'attaché militaire de France me dit alors avec une franchise toute militaire et sans détour les paroles suivantes: « Mon cher ami, votre « cause me tient tellement à cœur, vu les sacrifices que vous avez déjà

---

[1]) Şef al cancelariei diplomatice a marelui Duce Nicolai şi, ulterior, ministru rus la Bucureşti, cunoscut pentru intrigile şi agitaţiile sale în acest post.

[2]) De remarcat faptul că Marele Duce se amesteca în atribuţiile lui Gorciacov.

« faits, que, sortis tous deux de la même école militaire, je crois de mon « devoir en souvenir de la fraternisation qui doit toujours unir les élèves « de St. Cyr, de vous prévenir que vous ne devez pas laisser passer l'occa- « sion de prendre part à la guerre actuelle car je sais et je suis sûr que si « vous n'y participez pas vous n'aurez rien. Adressez vous pour tous vos « besoins directement à l'Empereur et au Grand Duc Nicolas qui ne vous « refuseront rien, ce sont de belles âmes, des âmes vraiment impériales, « mais pour l'amour de Dieu évitez avec soin de travailler dans la question « qui vous intéresse avec Mrs. les diplomates. Comme partout, mais nulle « part comme en Russie, la diplomatie embrouille toute affaire.

« Les Gortchakoff, les Ignatieff et les Nélidoff, tout cela n'est que de la « drogue. Ce ne sont que des ambitieux qui ne se moquent pas mal de « Vous et de la Russie. Ignatieff cherche à remplacer Gortchakoff comme « chancelier de l'Empire, Nélidoff veut remplacer Ignatieff comme am- « bassadeur à Constantinople. Lorsque l'un travaille dans un sens, l'autre « s'empresse de travailler immédiatement en sens contraire.

« Tenez-vous donc sur vos gardes car hélas! à côté des chancelleries « militaires de l'État Major, il y a une chancellerie diplomatique, dont « Mr. de Nélidoff est le chef. C'est un orgueilleux qui depuis qu'il est « resté après le départ d'Ignatieff chargé d'affaires à Constantinople a été « pris de vertige parce que les journaux de l'étranger se sont occupés un « moment de lui à l'occasion de la rupture des relations entre la Russie « et la Turquie. Il croit avoir joué un rôle important dans les évene- « ments actuels et s'imagine que sans lui, la Russie est perdue. Dès qu'il « apprendra qu'Ignatieff travaille pour la participation de la Serbie à la « guerre, il s'empressera de vous créer mille embarras pour la rendre « impuissante, afin de prouver au Grand Duc Nicolas qu c'est lui qui « avait raison dans ses appréciations politiques et non Ignatieff. Main- « tenant que je vous ai mis au courant des choses telles qu'elles sont, « attention. Un homme averti à temps en vaut deux ».

J'ai cru devoir retracer ci-dessus les paroles du colonel Gaillard, car j'eus malheureusement plus tard l'occasion de me convaincre qu'en effet, il ne s'était pas trompé et que les choses se passaient réellement ainsi dans le corps diplomatique.

Invité à dîner ce jour là chez S. A. I. Grand Duc Nicolas, j'y fis la connaissance de Mr. de Nélidoff qui venait de Bucarest où il s'était rendu pour passer une convention avec le G-t Roumain [1]). Il me té- moigna la plus grande affabilité. Vers la fin du dîner S. A. I. s'adressant à moi, éleva son verre et à demi-voix « Je bois à la santé de S. A. le « Prince de Serbie et à la réussite de ce que vous savez! »

Après le repas, le Grand Duc se retira dans ses appartements. Je me fis annoncer à S. A. I. pour prendre congé d'Elle. Elle me reçut immédiatement et me demanda si j'avais encore quelque chose à lui

[1]) Negociase cu I. C. Brătianu convenţia relativă la trecerea armatelor ruseşti prin România.

soumettre. Je répondu à S. A. I. que je n'avais plus qu'à lui exprimer encore une fois de la part de S. A. le Prince de Serbie ses sentiments de respectueuse reconnaissance pour la solution des questions qu'Elle avait eu la bonté de résoudre en notre faveur.

Le Grand Duc Nicolas me serra alors cordialement la main et me dit en faisant son signe de croix: « Je prie la divine Providence de « bénir nos décisions! »

A ces mots je m'inclinai respectueusement et je sortis acocmpagné par Mr. de Nélidoff qui avait été présent à mon dernier entretien avec S. A. I. et qui m'invita à venir dans la soirée prendre le thé chez lui.

Je me rendis à son aimable invitation et me souvenant des paroles du colonel Gaillard j'évitai avec soin de parler avec lui du but de ma mission et j'attendis que mit lui même ce sujet en conversation ce qu'il ne tarda pas à faire.

« Eh bien! me dit-il tout à coup. Vous allez paraît-il marcher avec nous! »

« Si Sa Majesté l'Empereur l'ordonne, oui, » répondis-je.

« Mais tout semble décidé déjà ».

« Pas que je sache repliquai-je, S. M. l'Empereur m'a bien recom- « mandé de dire à S. A. le Prince de Serbie de ne pas bouger avant d'en « recevoir le signal. »

« Évidemment, reprit Mr. de Nélidoff, S. M. ne peut vous dire: « Marchez sans être sûr préalablement que l'Autriche ne s'y oppo- « sera pas ».

« Sans doute, répondis-je, notre position géographique est malheu- « reuse et nous commande la plus grande prudence dans les circon- « stances, mais il paraît, d'après les assurances que j'avais reçues du « général Ignatieff que l'Autriche ne s'opposerait pas à certaines con- « ditions, bien entendu, à notre coopération ».

« Je ne saurais être aussi affirmatif que le général Ignatieff, répartit-il « vivement et mes appréhensions à ce sujet sont loin d'être dissipées. « Croyez-moi, colonel, je suis aussi désireux que vous que la Serbie, la « Grèce et toutes les populations chrétiennes de la Turquie combattent « à côté de nous pour leur indépendance et leur salut, mais on doit tenir « compte de graves complications que peut entrainer pour la Russie et « pour vous une déclaration de guerre de la Serbie à la Turquie.

« Au surplus, continua-t-il, je ne fais que vous exprimer mon opinion « personelle et je ne vous parle pas officiellement. Par conséquent « l'échange de nos idées respectives n'est qu'une conversation tout à fait « privée et qui ne doit et ne peut changer en rien les décisions déjà prises. « Vous avez du reste en mains quelque chose de plus positif que tout « ce que je pourrai vous dire et de plus sérieux que tout ce qu'a pu vous « dire le général Ignatieff, la lettre de l'Empereur pour le Prince « de Serbie ».

« Je n'en connais pas le contenu » répondis-je vivement, « mais en « tout cas je puis certifier à votre Excellence que S. A. le Prince de

«Serbie se soumettra entièrement aux désirs de S. Majesté et qu'il ne «s'écartera pas d'une ligne des instructions impériales».

Mr. de Nélidoff m'assura ensuite que la Serbie ne pourrait que gagner à la conclusion de la paix, qu'elle participât ou non à la guerre, car la Russie ne pourrait pas ne pas lui tenir en compte, à ce moment là, le sang qu'elle avait déjà versé pour la cause chrétienne.

Nous en étions là de notre conversation lorsque le général Tcherniaïeff et le colonel Doktouroff vinrent la briser. Le reste de la soirée se passa sans aucun incident d'un intérêt politique à signaler.

Je termine ici, Mr. le Ministre, l'exposé en détails de (ma) mission Kichineff. Je vous l'ai retracé aussi fidèlement que ma mémoire me l'a permis à l'aide de mes notes. Je ne crains pas donc d'affirmer que je n'ai rien omis de tout ce qui m'a paru devoir être porté à la connaissance de V. Excellence.

Je passe donc maintenant au compte rendu de ma 2-de mission auprès de S. A. I. Monseigneur le Grand Duc Nicolas à Plojechty.

III

Principele Milan comunică lui Catargi dislocaţia trupelor turceşti de pe graniţele sârbeşti [1]).

Mon cher Georges,

J'ajoute encore quelques mots à ma lettre pour te prier de dire à Doktouroff que je garde toujours le meilleur souvenir de lui. Dis lui qu'à mon retour de Bucarest j'ai appris par un rapport du commandant ad-interim du corps du Timok que les Turcs se fortifiaient sur la passe de Sweti-Nicolas et à Tchioupren; qu'ils semblaient organiser une seconde ligne de défense à cet endroit, pour le cas où Widin serait pris.

D'après les renseignements que nous avons, voici la dislocation des troupes turques sur nos frontières:

à Widin une vingtaine de bataillons
à Adlié (Koula) 3 bataillons
à Belgradtschik 2 dto
à Babisa Glawa 1 (4 canons)
à Ak Palanka 1
à Pirot ? (inconnu)
à Nisch 7 bataillons (réguliers), 3 bataillons de mouhafiz et une dizaine de milliers d'Albanais, dont la plupart ne sont pas encore armés.
à Mramor 1 bataillon
à Prokouplie 2 d-to
à Kourchoumlie 2 d-to
à Nowi-Bazar 2 d-to

[1]) După 10 Iunie (vezi p. 8, nota 1).

à Sienitza 2 d-to
à Nowa Warosch 1 d-to
à Plewlie 2 d-to
à Preboj 1 d-to
à Gorajda 1 d-to
à Wishegrad 2 d-to (8 canons)
à Mali-Zwornik 1 d-to
à Weliki-Zwornik 2 d-to
à Bielina 8 d-to
ce qui ferait une soixantaine de bataillons qui si on les compte à 500 hommes formeraient un effectif de 30.000 hommes.

Mais ces chiffres varient beaucoup. Tous les jours il y a des va et vient. Je n'ai pas compté dans le chiffre de 30.000 hommes les irréguliers qu'il est impossible d'évaluer.

Milan

IV

Instrucții date colonelului Catargi[1]).

Aide mémoire pour Mr. le Colonel Catargi,

Après avoir transmis à S. A. le Prince Milan les communications que S. A. I. le Grand Duc, commandant en chef de l'armée du Sud, avait données au colonel Catargi, celui-ci est chargé par le Prince de Serbie de soumettre à S. A. Impériale ce que suit:

1. S. A. le Prince Milan appelle de tous ses voeux l'instant où il pourra reprendre les armes contre l'ennemi commun.

2. Le gouvernement serbe prévoyant le moment où la Serbie pourrait être appellée à une coopération militaire, a cherché à se procurer les ressources pécuniaires indispensables, mais, vu le temps de crise générale en Europe il n'a pas réussi à contracter un emprunt à l'étranger. Cet emprunt était nécessaire pour repourvoir les magasins de l'armée restés vides après la campagne de l'armée dernière. Sans la repourvue de ces magasins il y avait impossibilité absolue de mettre l'armée serbe sur le pied de guerre. Après avoir demandé l'année passée tant de sacrifices au pays pendant la guerre, il serait cruel de recouvrir à de nouvelles *réquisitions* pour se procurer le nécessaire.

3. Les finances de l'État, tout en étant épuisées, ont encore à satisfaire à des obligations contractées pendant la guerre pour différentes fournitures militaires. Les rentrées sont absorbées par ces paiements pour lesquels on ne peut plus obtenir de délais.

Dans l'impossibilité de se lancer dans une nouvelle entreprise sans avoir assuré d'abord l'entretien de l'armée et pourvu aux premières

[1]) Nedatate dar, după cuprins, sunt desigur din cursul lunei Iunie 1877.

dépenses que la guerre entraîne avec elle, le Prince Milan, avant d'appeler le peuple sous les armes a chargé le colonel Catargi de soumettre encore une fois à la haute appréciation de S.A.I. la question de lui venir en aide pécuniairement. Un million de roubles mis en perspective suffirais pour faire face aux besoins sus mentionnés; et pour soutenir la guerre efficacement S. A. croit pouvoir compter sur une subvention mensuelle d'une somme égale pendant la durée de la guerre.

4. A partir du moment où il aurait été mis en mesure de faire face aux dépenses nécessaires, le Prince Milan espère pouvoir faire entrer son armée en campagne dans le délai de cinq à six semaines.

5. Son Altesse le Prince croit qu'il serait d'une importance majeure de déterminer la Roumanie à une coopération commune avec la Serbie. Les forces de la Serbie suffiraient seules pour paralyser l'armée turque à Vidin et sur le Timok, mais le Prince prévoit qu'il aurait en même temps à reprendre la lutte sur toute la frontière qui forme une ligne défensive longue et découverte. En effet Méhémed-Ali-Pacha après avoir opéré avec Suleiman-Pacha contre le Monténégro, est déjà revenu à Siénitza avec ses troupes sur la frontière Sud-Ouest de la Serbie.

V

Telegrama Principelui Mihai către Colonelul Catargi.

Je suis très désolé de ce que S. A. I. le Grand Duc Nicolas est fâché de mon insistance pour l'argent, mais j'éspère que Son Altesse Impériale voudra bien se souvenir de mes paroles de Ploiechti: dès le commencement des négociations au sujet de notre coopération, j'ai toujours dit que la Serbie est dépourvue des moyens pécuniers nécessaires à l'action. C'est dans cet ordre d'idées que j'ai prié Tzeretelev de solliciter l'expédition du reste de l'argent annoncé et accordé par notre illustre protecteur l'Empereur Alexandre. Tzereletev m'a répondu que le demi-million restant arriverait dans quatre jours. Je ne doute pas que vous ne réussissiez à écarter tout malentendu; cependant, je tiens à réfuter énergiquement l'insinuation malveillante partie d'ici que l'affaire de Plevna [1]) aît pu influer sur mes résolutions, elles sont et resterons invariables comme mes sentiments de reconnaissance envers Sa Majesté.

La preuve du contraire, c'est que les préparatifs se font avec la plus grande énergie et célérité. Du reste pour pouvoir répondre le plus vite possible aux recommandations du Grand Duc Nicolas, j'insiste encore

[1]) Prima sau a doua înfrângere a Rușilor la Plevna 8/20 sau 18/30 Iulie 1877. Telegrama este deci după una din aceste date.

une fois pour la remise du reste de la somme entre les mains du notre agent à Bucarest.

Je n'ai qu'une parole et les intrigues ne m'empêcheront pas de la tenir. Je reclame de S. A. I. qu'elle aît confiance en moi.

Prince Milan

VI

Planul de operație sârbesc [1]).

Troupes destinées a se tenir sur la défense

I. Détachement du Bas-Timok:

Commandant Colonel Zdrawkowitsch.

1. Brigade de Kraïna, composée de 3 bataillons du I-er ban, et de 5 bataillons du II-ème ban (réserve) du district de Kraïna = 4.000 hommes.

2. Brigade de Tsrna-Reka, composée de 2 bataillons du I-er ban et de 4 bataillons du II-ème ban (réserve) du district de Tsrna-Reka = 3.000 hommes.

3. Artillerie: 2 batteries de campagnes = 12 canons, 300 hommes.

2 batteries (légères) de brigade = 8 canons, 200 hommes.

4. Cavalerie: 2 escadrons = 250 hommes.

5. Génie: 2 compagnies = 300 hommes.

En outre 3 compagnies d'artillerie sédentaire = 450 hommes, pour le service des pièces de position dans les redoutes élevées à Négotin et à Zaitschar.

Total du détachement 8.500 hommes et 20 canons + 1000 non combattants (trains, ambulanciers, ouvriers etc., etc.) = 9.500 hommes.

But. Défense des positions de Négotin et Zaitschar et de la route qui relie ces deux points. En cas que les Roumains investissent Widin, ou que les garnisons de Widin, Adlié et Belgradtschik soient insignifiantes une partie de ce corps pourrait s'avancer pour tendre la main aux Roumains et pour faire quelques reconnaissances au delà de la frontière. Mais en aucun cas il ne sera suffisamment fort pour opérer quelque diversion seul, d'autant plus qu'une partie des troupes concentrées à Zaïtschar devra être employée a assurer l'extrême aile gauche de l'armée de Kniajewatz.

II. Corps du Iawor:

Commandant colonel Nicolitsch.

1. I-er brigade de Waliewo, 5 bataillons (I-er ban);

---

[1]) Scris întreg de mâna principelui Milan.

I-er brigade d'Oujitze, 6 bataillons (I-er ban);
II-e brigade de réserve d'Oujitze 6 bataillons (II-e ban);
II-e brigade de réserve de Tsatsak 4 bataillons (II-e ban).
Total 21 bataillons = 10.500 hommes.
2. Artillerie: 2 batteries de campagne = 300 hommes et 12 canons; 2 batteries de montagne = 200 hommes et 8 canons.
3. cavalerie: 2 escadrons = 250 hommes.
4. génie: 2 compagnies = 300 hommes.
Total 11.550 hommes et 20 canons + 1.500 non combatants, total = 13.050 hommes.

But. Ce corps a la défense de la frontière depuis la vallée de l'Ibar à Rachka — *[ilizibil]* — Stoudenitza jusqu'à la vallée de la Drina à Baïna Bachta, Balchewtzi. Il devra être probablement renforcée la concentration des Turcs se prononçant sur cette frontière.

III. Corps de la Drina:
Commandant général Alimpitsch.
1. I-er brigade de Podrinje = 3 bataillons;
I-er brigade de Schabatz = 5 bataillons;
II-me brigade (réserve) de Podrinje = 3 bataillons;
II-me brigade (réserve) de Schabatz = 5 bataillons;
II-me brigade (réserve) de Waliewo = 5 bataillons;
Total 21 bataillons = 10.500 hommes.
2. artillerie: 3 batteries de campagne = 18 canons, 450 hommes; 2 batteries de montagne = 8 canons, 200 hommes;
1 batterie (légère de brigade) = 4 canons, 100 hommes.
3. cavalerie: 2 escadrons = 250 hommes.
4. génie: 2 compagnies = 300 hommes.
Total 11.800 hommes et 30 canons + 1200 non combattants = 13.000 hommes.

But. Ce corps a pour des raisons politiques l'ordre de se tenir sur la défensive la plus stricte, en défendant la vallée de la Drina depuis Lioubowija jusqu'à l'embouchure de cette rivière dans la Save.
Total de l'armée défensive 35.500 hommes et 70 canons.

Armée d'opérations

I. Corps de la Morava:
Commandant colonel Leschianine.
1. I-re division:
la brigade d'Alexinatz (2 bataillons du I-er ban et 2 bataillons du II-me) = 4 bataillons;
I-re brigade de Tchioupria = 4 bataillons;
I-re brigade de Iagodina = 4 bataillons.
Total 12 bataillons.
II-me division:

I-re brigade de Krouschewatz = 5 bataillons;
I-re brigade de Tschatsak = 4 bataillons;
II-me brigade de Krouschewatz = 5 bataillons;
½ brigade d'Alexinatz (1 bataillon du I-er ban et 1 bataillon du II-me). Cette demi brigade appartient à la I-re division mais est détachée auprès de la seconde pour des raisons purement locales.
2. artillerie: 6 batteries de campagne = 36 canons, 800 hommes;
2 batteries de montagne = 8 canons, 200 hommes.
3. cavalerie: 4 escadrons = 500 hommes.
4. génie: 1 bataillon = 500 hommes
Total 16.000 et 44 canons + 2.500 non combattants; total 18.500 hommes.

But. Ce corps sera le premier engagé. Son véritable but est de masquer les opérations du corps principal. La première division se concentrant sur la rive droite de la Morawa a pour but d'occuper les hauteurs de la Topolnitca devant Nisch et la II-me division se concentrant sur la rive gauche doit tenter de s'emparer Prokuplie et du pont de Mramor pour couper les communications de Nisch. Son extrême aile droite (5 bataillons de la II-me brigade de Krouschewatz) doit défendre le défilé de la Iankova Klissoura. C'est difficile de bien déterminer le but de ce corps, car cela dépendra des circonstances. En tout cas son rôle même sur la défensive sera actif.

II. *Armée de Kniajewatz. Corps principal d'opérations*

I. Corps du Timok:
Commandant colonel Horwatovitch.
1. I-re brigade de Poscharewatz = 5 bataillons;
I-re brigade de Braniscewo = 5 bataillons;
I-re brigade de Kniajewatz = 4 bataillons;
II- me brigade (réserve) de Kniajewatz = 4 bataillons;
brigade combinée du bas Timok (2 bataillons du I-er ban de Kraïna, et 2 bataillons du I-er ban de Tserna Reka) = 4 bataillons;
légion de volontaires = 2 bataillons;
Total = 24 bataillons = 12.000 hommes.
2. artillerie: 4 batteries de campagne = 24 canons 600 hommes;
2 batteries de montagne = 8 canons 200 hommes.
3. cavalerie: 2 escadrons = 250 hommes.
4. génie: 3 compagnies = 350 hommes.
Total 13.400 hommes et 32 canons + 1.600 non combattants = 15.000 hommes.
II. Corps de la Schoumadia:
Commandant général Beli Markowitsch.
1. I-re division: I-re brigade de Belgrade = 5 bataillons;
I-re brigade de Semendria = 4 bataillons.

II-me division : I-re brigade de Kragouiéwatz = 6 bataillons ;
I-re brigade de Roudnik = 3 bataillons.
total 18 bataillons = 10.000 hommes.
2. artillerie : 7 batteries de campagne = 42 canons 1.050 hommes ;
2 batteries de montagne = 8 canons 200 hommes.
3. cavalerie : 8 escadrons = 1000 hommes.
4. génie : 1 bataillon = 500 hommes.
Total 50 canons et 12.750 hommes + 2.500 non combattants 15.250 hommes.

Total de l'Armée de Kniajewatz environ 28.000 combattants et 82 canons. Ce corps est placé sous les ordres directs du grand quartier général.

But. Le but de ce corps est d'agir conformément aux instructions données par le quartier général.

Total de l'armée mise sur pied de guerre : combattants 76.000 hommes, canons de campagne et montagne 196, non combattants 10.000.

Total environ 86.000 hommes avec 200 canons [1]).

VII

Principele Milan către colonelul Catargi. Comunică cum se execută mobilizarea sârbească.

Mon cher Georges,

A la hâte deux mots pour t'expliquer l'envoi de M. Miloslav Protitsch. Sa mission n'est nullement un manque de confiance à ton égard, mais j'ai cru nécessaire, et c'est moi qui l'ai proposé à mes ministres, d'écrire une lettre au grand duc Nicolas, exposant la situation financière, et ceci étant donné *[șters]* ne convenable d'envoyer ma lettre par quelqu'un de plus haut placé qu'un simple courrier. Si la question peut être définitivement réglée on pourrait l'employer à faire la navette entre la trésorerie Russe et Belgrade, mission dont tu ne peux être chargé, les questions politiques et militaires nécessitant ta présence continue au quartier général. Mais pour l'amour de Dieu tâchez à vous deux d'arriver à un résultat quelconque dans cette malheureuse question d'argent. Je vais le cœur léger et plein de confiance en avant pour tout ce qui a trait au côté militaire. Les Turcs se sont point en grandes forces (quoique Mehmed Ali doit avoir ses 40.000 hommes) et j'ai lieu de croire que nos milices se battront beaucoup mieux. Le pays comprend parfaitement la nécessité de la guerre et rien ne s'est produit dans la mobilisation de regrettable. Les absents se dépassent en moyenne que de 3 à 4 pour 100,

---

[1]) Nedatat. Dar după conținut, care prevede învestirea Vidinului de Români, trebue să fie dela finele lunei Noemvrie sau începutul lunei Decemvrie 1877.

ce qui peut être mis à compte des maladies. Sauf cette brillante brigade de Tchioupria où plusieurs centaines ont manqué à l'appel, les autres s'y rendent avec le sentiment du devoir. Mais ce qui m'inquiète énormément c'est la question de l'approvisionnement tant en vivres que munitions et en chaussures. Nos troupes sont mal habillées, mais elles ne le sont guère mieux à la maison; mais les opankas, c'est bien mauvais pour une saison froide, humide et pluvieuse. Songe à ma responsabilité comme Prince et comme commandant en chef si l'armée venait à manquer de vivres. Les réquisitions sont impossibles non seulement à cause de l'effet politique, mais principalement à cause du manque total de vivres dans le pays où la récolte a été plus que déplorable.

Quant à ce que la mobilisation marche si lentement [c'est à] cette cause aussi qu'il faut l'attribuer, car nous avons des vivres mais en route et non sur place (pas plus que pour 25 à 30 jours avec *(neciteț)* ainsi qu'au retard *(neciteț)* de la part du quartier général à me répondre à ma dépêche du 3 nov. demandant à quelle époque on nous donnerait le signal, qui n'est parvenu ici que le 11. Le temps de donner les ordres et de les transmettre dans les villages nous a fait effectivement commencer la mobilisation depuis deux jours. Si on m'avait immédiatement répondu le 4 ou 5 nous aurions gagné 10 jours.

Avant de terminer cet affreux gribouillage, écrit à la plus grande hâte, et au dernier moment du départ de Milosav Protitsch je te recommande mille et mille fois la question des subsides.

Je t'embrasse tendrement; Nathalie [1]) te fait mille compliments. Popotzi [2]) se porte admirablement. Gama [3]) va bien et nous sommes très contents de la voir ici. Lascar [4]) va bien. La féconde citoyenne danse déjà dans la diplomatie.

Tout à toi et comptant sur toi,

Milan

VIII

Ristici nu socotește telegrama țarului jicnitoare.

Traduction.

TÉLÉGRAMME

Belgrade le 4/16 Déc. 9 h. 30 m. s.

La dépêche n'est pas blessante. L'Empereur, en réponse aux félicitations pour Plevna, « regrette que la Serbie n'aît pas plutôt suivi l'exemple de la Roumanie ». Alors il n'avait pas encore connaissance de notre déclaration de guerre.

Ristitch

---

[1]) Principesa Serbiei.
[2]) Fiul lui Milan și al Nataliei, viitorul rege Alexandru Obrenovici.
[3]) Smaranda Catargi născută Balș, bunica lui Milan.
[4]) Lascar Catargi, fratele generalului Catargi, unchiul lui Milan.

IX

Principele Milan către colonelul Catargi despre negocierile de pace și condițiile sârbești.

Mon cher Georges,

Lorsque ton télégramme du 27 janvier m'est parvenu, Ristitch [1]) se trouvait ici, ayant été appelé par moi à Nisch. Nous discutions à nous deux les différentes éventualités qui pouvaient se présenter lors de la réunion de la conférence, sans nous douter que l'ennemi était dans la place. Ton télégramme est venu nous éclairer et jeter l'alarme et la consternation parmi nous; hier soir le capitaine Kossatch m'a remis ta lettre qui m'a montré du doigt d'où provenait le danger possible. Nous nous sommes décidés, faute de mieux, d'envoyer à Andrinople le colonel Leschianine [2]) que tu connais et qui te remettra ces quelques lignes. Si son talent diplomatique est peut-être sujet à discussion, il a du moins la qualité de connaître les questions géographiques et etnographiques du pays que nous ambitionnons; et soit dit entre nous, vous vous compléterez l'un l'autre, car je ne crois pas, mon vieux, que tu sois précisement très ferré sur la géographie de la vieille Serbie. Entendez-vous l'un avec l'autre et remuez-vous le plus possible pour sauver des frères Bulgares ce qui ne leur revient à aucun titre. Réclamez:

1) L'indépendance de la Serbie.

2) L'augmentation territoriale comprenant le vilayet de Kossowo et le pachalik de Nowi-Bazar jusqu'au Lim. Nish et son pachalik faisant partie du vilayet de Kossowo, bien entendu que nous le réclamons à juste titre à grands cris. Quant à Widdin vous pouvez être coulants; seulement il faut solennellement protester contre son incorporation à la Roumanie. Ce que c'est que la politique. Me voilà forcé de te prier, toi Roumain de naissance, à plaider contre ta patrie, mais je ne doute point, sachant l'amour que tu portes à ma cause et à celle de la Serbie, que tu seras un excellent avocat.

Dis à Ignatieff que je le remercie de sa communication confidentielle; dis lui aussi que *je sais* que tout dépend de lui. Un mot d'explication. Tu sauras que j'ai envoyé avant dix jours Miloslaw Protitch à Pétersbourg pour se trouver là comme intermédiaire officieux si besoin il y a. Avant-hier nous lui avons télégraphié au sujet de la prétention des frères Bulgares de s'accaparer de Nisch; il nous répond ce matin — tu vois que le service télégraphique va plus régulièrement qu'avec Andrinople — que Giers [3]) lui a dit qu'Ignatieff avait pleins pouvoirs et que tout

[1]) Primul ministru sârb.

[2]) Unul din comandanții armatei sârbești care comandase, în 1876, corpul de Timok.

[3]) Ajutorul lui Gorciacov și viitor cancelar al Imperiului.

dépendait de lui. Il lui a conseillé que nous nous adressions à Andrinople au grand duc et à Ignatieff. Laisse donc entendre à ce dernier ceci; cela ne lui fera pas de mal de voir qu'il ne peut point nous berner en jouant son petit rôle habituel.

Je suis content de voir dans ta lettre et dans toutes les occasions qui se présentent que le Grand Duc fait tout son possible pour manifester sa satisfaction à mon égard. Seulement il me semble que son auguste frère pourrait la témoigner aussi d'une façon visible. Inutile de te dire que c'est entre nous que je te dis cela, car je ne voudrais pas avoir l'air de réclamer quoi que ce soit. Si on se rappelle que le commandant en chef de l'armée serbe n'a donné lieu qu'à des bulletins de victoire et qu'il a plus fait que le brave de Plewna, l'illustre Zéphyrin [1]), c'est bien, mais ce n'est jamais moi, qui le rappelerai et par conséquent je te défends absolument de parler de cette question.

Encore une politesse de nos alliés, puisque alliés nous sommes, au moins le réglement de l'armistice nous reconnaissant ce titre. Comme tu sais ou ne sais pas aux environ de Widdin et de Belgradjik nous occupons sauf Koula 66 villages. L'autre jour un capitaine Russe s'est présenté à notre commandant d'ordre d'un gouverneur quelquonque, celui de Rahova, pour prendre entre ses mains l'administration de ce district. Tu comprends que je refuserai de la donner, n'étant en rien obligé de quitter un territoire occupé avant la paix définitive. Ne parles pas de cette question pour ne pas la réveiller, mais si on venait à t'en causer, demande que le statu-quo reste jusqu'à la paix définitive, car il ne serait pas juste de retirer mes troupes des endroits où elles ont leurs vivres quand l'armistice n'a pas prévu ce cas spécial.

Quant à Bobrikow [2]) je ne saurais tarir d'éloges sur son compte. C'est un bien grand ami de la Serbie et il est très précieux pour moi.

Inutile de t'énumérer toutes les raisons que tu allégeras pour la défense de Nisch contre l'empiètement des Bulgares. Tu t'entendras avec Leschianine à ce sujet. Qu'il te suffise de savoir qu'en dehors de l'évêque qui est un pur Bulgare, et un Bulgare enragé, il n'y en a pas un seul ni ici ni dans tout le pays jusqu'à Pirot; et là aussi ils sont en minorité.

Quant à tes finances il y a longtemps que je me doutais qu'elles devaient être en mauvais état. J'avais même préparé une somme pour te l'envoyer par Uwoschtinski mais au dernier moment j'ai oublié de la lui remettre. Quant à tes dépêches me parlant de cela je ne les ai jamais reçues. Je donne actuellement au colonel Leschianine pour te les remettre 350 ducats. Si tu as besoin de plus télégraphies moi; je t'enverrai encore du quibus.

[1]) Domnitorul Carol.

[2]) Colonel rus din stat majorul marelui duce Neculai, însărcinat cu multe misiuni de încredere (*Memoriile Regelui Carol*, 2 Aprilie 1877). El fusese trimes, la 26 Octomvrie 1877, în Serbia spre a îmbia pe principele Milan să intre în acţiune. (*Ibid.*, 26 Octomvrie 1877).

Ma santé est parfaite. Celle de Nathalie et du petit de même, grâce à Dieu. ...va très bien aussi. Lascar [1]) et Hélène [2]) et les marmots d'après les nouvelles de Belgrade sont aussi très bien.
Sur ce je t'embrasse affectueusement

A toi de cœur,
Milan

Nish, 3 février 1878.

X

Principele Milan vestește pe Catargi că Lešianin a plecat de cinci zile. Să se conforme întocmai instrucțiilor.

Colonel Catargi,

Leschianine [3]) est parti depuis cinq jours. Si les pourparlers relatifs à la Serbie entre général Ignatieff et plénipotentiaires turques (sic) peuvent être remis jusqu'à son arrivée, cela serait préférable. Informe-moi si les pourparlers relatifs à la Serbie sont déjà mis en train et s'ils continuent tous les jours ou si l'on s'occupe d'autres questions. Télégraphie-moi encore plus en détails quelles sont les frontières de l'extension territoriale que l'on se propose de nous donner et cela du Lim à Wutchitern et de là à la Morawa. Je te recommande et t'ordonne même de ne pas te départir d'une ligne des instructions que je t'ai données et que j'ai transmises aussi à Lechianine pour lui et pour toi.

Prince Milan

XI

Principele Milan către colonelul Catargi despre situația generală, cere bani dela Ruși.

Mon cher Georges,

Je profite du départ de Simonovitsch pour t'écrire quelques lignes. Je tiens tout d'abord à t'exprimer ma plus sincère gratitude pour toute la peine que tu te donnes pour la cause Serbe; si tu n'as pas toujours pu réussir, ce n'est pas assurément ta faute, mais bien celle de ceux qui oublient un peu les sacrifices du peuple Serbe et ne pensent qu'aux souffrances passives des frères Bulgares.

---

[1]) Lascar Catargi, frate cu colonelul Catargi și unchiu al lui Milan.
[2]) Soția precedentului.
[3]) Colonelul Leșianin comandase, în războiul anului precedent, corpul de Timok.

Mais je dois commencer par te parler de la question des décorations.

(Urmează 2 pagini despre decorații sârbești de dat Rușilor și rusești Sârbilor).

Je te prie de m'écrire si possible longuement par Simonovitch, — c'est une occasion sûre, — quelle est l'opinion qui règne au quartier général sur la situation politique en général. Croit-on au maintien de la paix ou prévoit-on des complications Européennes? Il est très important pour nous d'être tant soit peu orienté à ce sujet. Ne fais pas des démarches pour savoir cela, ce serait inutile et compromettant peut-être, mais communiques-moi au moins tes impressions personelles. Quant à moi si la Russie ne fait pas de concessions je crois la guerre inévitable et je redoute fort les complications, car quand les grands se mangent entre eux les petits ne profitent jamais. Si la lutte venait à s'engager entre la Russie et l'Autriche, quelle qu'en soit l'issue la Turquie n'y gagnerait rien, car elle est à mon avis aujourd'hui condamnée à végéter quelques années encore sur le Bosphore et puis elle devra se... là où est son berceau; mais si la Russie était victorieuse ce serait la création d'une Bulgarie plus grande et plus forte encore, en passe d'absorber si pas immédiatement mais fatalement par le temps, tout ce qui est slave sur la presqu'île des Balkans et ceci ne serait naturellement pas dans notre intérêt, car j'avoue que je suis Serbe, même panslaviste, mais Bulgare non, mille fois non! Si l'Autriche venait à être victorieuse alors ce serait, je crois la création d'une confédération danubienne placée sous le protectorat de l'Autriche. Dans les deux hypothèses cela tournerait mal contre nous et pour vous Roumains cela ne vaudrait pas mieux! Mais pourquoi se lancer dans des rêves pessimistes, puisqu'il y a encore des chances de paix.

J'aborde maintenant une question brûlante et difficile, épineuse non seulement pour toi qui devra la plaider, mais aussi pour moi qui doit la soulever, mais je ne puis plus l'éviter. C'est la question de la subvention, malheureuse question si'il en fût jamais. Comme tu le sais ou nous a promis des *subsides* pour toute la campagne et cela 150 roubles par jour pour mille hommes. Jusqu'à présent nous n'avons touché que la subvention du mois de décembre. Janvier, février et moitié de mars sont déjà passés et nous n'avons plus reçu un sou. Cela nous met dans une position difficile et fâcheuse, surtout vis à vis de l'Autriche où est la majorité de nos créanciers.

Il y a des commandes faites à l'étranger à compte de la subvention sur laquelle nous comptions pour sûr, confiants dans la parole donnée, et aujourd'hui nous sommes dans l'impossibilité de faire face à nos engagements. L'incertitude de la situation politique nous oblige, ce qu'on ne nous contestera point, je suppose, de rester l'arme au bras et cette situation vous ruine financièrement. Nous avons, il est vrai, trouvé, mais à la pointe de notre épée, des vivres, mais cela n'est pas une raison de nous punir de nos succès en nous coupant les subsides promis. Il me semble qu'un grand État comme la Russie ne doit pas tromper

des pauvres diables comme nous et doit tenir à l'honneur d'exécuter ses promesses. Il n'y a pas seulement les vivres qui sont nécessaires pour une armée; il y a les habits, les chaussures, les munitions, etc. etc. Du reste les subsides n'ont pas été spécifiés pour les vivres. La subvention qui nous a été accordée était tellement minime qu'elle n'aurait pas suffi pour les vivres seulement, si, grâce à nos succès, nous n'avions pu économiser sur cette partie et faire face aux autres besoins. Mais malgré les subsides touchés au mois de Décembre, malgré les dépenses faites par la Serbie, nous avons aujourd'hui un déficit considérable pour nous. Du reste les vivres trouvés ne durent pas éternellement, ils commencent à s'épuiser et dans peu de temps nous allons nous trouver dans une position très fâcheuse au milieu de ce chaos politique extérieur. C'est pourquoi prends le taureau par les cornes et demandes au Grand duc Nicolas de ma part qu'il donne l'ordre de nous remettre la subvention qui nous revient pour les mois de janvier et de février. Qu'on prenne pour base le chiffre déjà adopté de 60.000 hommes (quoiqu'en réalité en dehors des armées de la Drina et du Iawor j'avais au-delà des frontières plus de 75.000 hommes) à raison de 150 roubles par jour pour mille hommes, soit mensuellement 270.000 roubles soit pour les deux mois *cinq cent quarante mille roubles*. Je ne fais que réclamer ce qui m'a été promis et approuvé par l'Empereur.

Les frères Bulgares intriguent constamment au quartier général [1]). L'évêque de Pirot n'a jamais été arrêté ni insulté, quoiqu'il aurait mérité pire. Le préfet n'a pas été très poli à son égard, mais il a été immédiatement destitué. Quand une armée occupe un territoire elle ne peut pas tolérer d'insubordination à ses ordres et des intrigues contre elle, fussent-elles Turques ou Bulgares. Nous ne pouvons pas permettre à l'évêque d'intriguer contre nous; nous aurions été des imbéciles si nous l'avions fait. Quant à son arrestation c'est de la blague. Il a été invité à venir à Nisch pour assister à la consécration de la nouvelle église, *avant même* que les désordres qu'il avait fomentés se soient produits à Pirot. A Nisch il a officié à l'église, je lui ai baisé la main malgré toute ma répugnance à dire vrai, il a diné chez moi (drôle de prison) et après cela de lui même il a dit qu'il ne voulait pas retourner pour quelques jours à Pirot avant que la nouvelle autorité n'y soit installée. Au fond il craignait de rentrer à Pirot avant que l'excitation n'y soit calmée car on aurait pu lui faire un mauvais parti, car il ne faut pas s'imaginer qu'à Pirot il n'y a que des Bulgares; la majorité est Serbe pure.

L'évêque est donc allé à Krouschewatz de son propre gré passer quelques jours et là il a été reçu et soigné avec tous les égards dus à son rang et il n'a aucune raison de se plaindre de nous.

Quant aux plaintes des frères Bulgares de l'arrondissement de Kula (Adlié) elles ne sont point du tout fondées. Toute armée a droit de prélever des contributions (*cuvânt indescifrabil*) mais ici ce n'était point

[1]) Russe.

le cas. Nous avons prélevé une certaine somme d'argent pour faire payer à cet arrondissement les frais de l'administration pendant les trois mois qu'elle y fonctionne.

Du reste, mon vieux, il ne faut pas trop céder quand ou nous lance des récriminations. Nous serions bien aussi parfois en droit d'en faire. Défends nous à toute occasion de ton mieux; je suis, du reste convaincu, que tu le fais, seulement ce qui fait de la peine, c'est qu'on accorde de l'importance à des petites choses qui peuvent bien arriver en temps de guerre et on oublie notre attitude si loyale et si correcte en général.

Je ne me plains point et ne veut point me plaindre, je serais content relativement du résultat de la campagne si je ne voyais pas la Bulgarie agrandie au détriment de l'élément Serbe. Qu'on nous conteste Pirot, qu'on le reprenne pour les Bulgares, je le comprends encore, mais qu'on nous reprenne Vranja, prise à la pointe de notre épée, pour le donner aux Bulgares, à dire vrai, j'en suis indigné. Vranja et tous les pays qui l'environnent font partie de la Vieille Serbie! Ici l'opinion publique a eu un moment d'excitation, mais je l'ai calmée; défendant ce que la Russie avait conclu pour nous, je plaidais en même temps pro domo sua, puisqu'il est de mon intérêt de représenter au pays le résultat de la guerre non seulement comme suffisant mais aussi comme brillant. Au fond de mon âme je crois que le résultat de la guerre est satisfaisant et nous n'aurions le droit de rien dire si les frères Bulgares ne s'étendaient pas aussi loin. Naturellement toutes ces réflexions doivent rester pour toi; (brûles même cette lettre, tu pourrais la perdre) ton attitude ne doit pas s'en ressentir; gardes toujours la même ligne de conduite respectueuse et sympathique. Les charivaris devant la maison de Pe... et les ovations à Wrède et White sont du domaine de la fantaisie, et des calomnies odieuses répandues à dessein par le *Pester Lloyd* et autres journaux de la même trempe.

J'envoie Leschianine, qui vient d'être avancé au grade de général, à Pétersbourg pour porter les décorations à l'Empereur et aux Grand ducs héritier et Wladimir.

Ma santé et celle de Nathalie ainsi que de Sacha sont parfaites, grâce à Dieu — Sacha marche seul très bien et commence à dire quelques mots — Nathalie me charge de son meilleur souvenir pour toi. Gama a été un peu souffrante (un rhume) mais elle est bien; cependant elle est faible et baisse un peu. Lascar a beaucoup souffert dans les derniers temps de ses rhumatismes; quand à la féconde citoyenne, chose étonnante elle n'est point enceinte, et est d'une santé resplendissante. Leur marmaille est très bien et le séjour de Belgrade leur profite. Aléco [1]) a été ces jours-ci nous voir. Il est très bien. Le papa Mavrogheni [2]) a manqué passer l'arme à gauche; il a été atteint d'une pleurésie et les médecins

[1]) Alexandru Catargi, unchiul lui Milan.

[2]) P. Mavrogheni, soţul Olgăi Catargi, mătuşa lui Milan.

l'avaient condamné. Maintenant il est, dit-on, en convalescence, mais toujours très faible.

Tu trouveras dans un paquet, à ton adresse la croix de commandeur de l'Étoile de Roumanie. C'est une amabilité du Prince Charles à mon égard; il m'a envoyé, le grand cordon ainsi qu'à Ristitch et a décoré toute ma suite. Ce ne te semble t-il pas drôle d'être décoré par Zéphyrin! Je t'envoie des habits, car tu dois être nu. Je n'ai pas pu le faire plus tôt. Tu ne m'as pas écrit si tu as besoin d'argent, comme je t'avais recommandé de me répondre sur cette question par Leschianine. A tout hasard je mets dans ton paquet 100 impériaux russes. Ce n'est pas beaucoup, mais cela t'aidera en tout cas si tu manques de fonds. Réponds-moi par Siménovitch franchement si tu as besoin ou non d'argent pour t'en faire parvenir.

Je ne veux point fermer ma lettre sans t'exprimer mille et mille fois toute ma reconnaissance pour tout le dévouement que tu me témoignes et pour toutes les fatigues que tu endures pour me rendre service. Reçois comme un faible témoignage de ma gratitude la plaque de grand officier de Takondo que tu trouveras dans ton paq.uet Le décret se trouve sous ce pli.

Sur ce je te serre la patte bien amicalement et affectueusement et attends avec impatience le moment de te voir. A ce sujet il va sans dire que si le Grand-duc Nicolas quitte l'armée tu dois reprendre la voie la plus courte et venir le plus tôt possible nous embrasser. Si le Grand Duc reste encore à l'armée je crois que ta présence est nécessaire. Il est bien d'avoir auprès du quartier général un interprète si éminent pour défendre sa cause dans les petites difficultés qui *[ilizibil]* malheureusement trop souvent.

Nathalie te dit mille et mille choses affectueuses. Ton reconnaissant.

Milan

Belgrade, 11 mars 78.

DIN ISTORIA DREPTULUI ROMÂNESC DIN TRANSILVANIA

DE

ŞTEFAN METEŞ
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Noemvrie 1934

I

SCAUNELE ROMÂNEŞTI DE JUDECATĂ IN VEACUL AL XIV—XVIII-lea

Studii asupra dreptului românesc din Transilvania nu s'au făcut. Românii, popor autochton în această provincie, cu cultură populară şi obiceiuri de drept străvechiu, au influenţat mult pe noii năvălitori sau colonişti: Unguri, Secui şi Saşi în toate manifestările lor de vieaţă. Cercetătorul pătrunzător şi cunoscător până în mici amănunte al documentelor, al « Constituţiilor » celor trei naţiuni dominante odinioară în Ardeal, va descoperi la aceste foarte uşor fondul de datini şi obiceiuri de drept românesc, pe care au altoit legislaţia lor în curs de mai multe veacuri şi în detrimentul elementului băştinaş, dela care primiseră cu voia sau şi fără voie noţiuni de civilizaţie şi de drept, schimbându-le pe urmă după bunul lor plac.

Situaţia de drept a Transilvaniei sub stăpânirea ungurească a fost totdeauna diferită de a Ungariei, cea dintâi fiind o provincie cucerită, iar a doua ocupată. Niciodată de-a lungul vremurilor nu s'a putut stabili o unificare deplină în ce priveşte vieaţa de drept între cele două provincii.

Nu vrem să arătăm aici influenţa ce au exercitat Voivodatul şi scaunele de judecată din vieaţa noastră medievală asupra

organizării Ardealului, ca provincie sau Stat, apoi asupra Secuilor și orașelor săsești; toți și toate cu instituții de drept aparte de Ungaria [1]).

Am arătat în alt loc rostul Voievozilor români de sub stăpânirea ungurească și menținerea lor, cu drepturi tot mai reduse, până prin veacul al XVIII-lea [2]). Acum vom încerca să prezentăm câteva informații necunoscute sau mai puțin cunoscute asupra scaunelor de judecată din țara Hațegului, ținutul Beiușului și Maramureșului, vorbind mai pe larg despre cele din țara Oltului sau Făgărașului, apoi despre cel din Săliștea Sibiului și în urmă despre scaunele protopopești.

Cercetările mai nouă în domeniul architecturii și artei bisericești [3]) confirmă, că în *țara Hațegului* în timpurile cele mai vechi (sec. 13—15-lea) a fost o vieață românească organizată din cele mai importante, a cărei amintire ni s'a păstrat în documentele vremii și în monumentele bisericești așa de grăitoare.

In aceste părți cu antice reminiscențe dacice și romane Românii de sigur și-au avut Voievodul lor, care va fi căzut în luptă în secolul XII—XIII-lea, cu Ungurii năvălitori. Voievozii de aici, cu reședința probabil chiar în Hațeg, vor fi avut jurisdicțiune și peste frații lor de peste munți din Oltenia. Din dărnicia lor și a boierilor ce-i încunjurau, precum și a nemeșilor-nobililor români ce i-au urmat mai târziu cu mândrie și independență rodnică pentru neam, s'au ridicat frumoasele și importantele biserici resfirate în mai multe sate din regiunea Hațegului. O reminiscență istorică din epoca veche a comunității politice a Românilor de pe ambele laturi ale munților din acest ținut, va fi și numirea de « rumân », — întrebuințată numai în Țara Românească — cu care nemeșii români dela Hațeg, mândri, dar tot mai săraci, numeau pe românii iobagi, ferindu-se de a avea legături familiare cu ei, fiind de condiții sociale mult inferiori lor.

---

[1]) Vezi în această privință și cele spuse în cartea mea, *Istoria neamului românesc*, I, Sibiu, 1922, p. 146 și urm.

[2]) *Contribuții nouă privitoare la Voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVIII-lea*, Cluj, 1922.

[3]) Vătășianu V., *Vechile biserici de piatră românești din jud. Hunedoara*, Cluj, 1930; Meteș, *Din istoria artei religioase române*, I, Cluj, 1929.

Deși Voievozii dispăruseră, noua stăpânire ungurească a păstrat vechiul scaun de judecată, sub președinția vice-voievodului Ardealului, compus din: 12 cnezi, 6 preoți și 6 țărani, cari se alegeau în fiecare an — afară de președintele — depunând jurământ. Sediul scaunului era orașul-cetate Hațeg, unde judecătorii țineau ședințe în clădirea regală proprie, și judecau diferite procese de proprietate, etc., după legea și obiceiul districtului Hațegului. E interesant că ni s'au păstrat numele membrilor din scaun, la 1360, când dau o sentință relativ la stăpânirea satelor Răchitova și Lunca Cernei.

Cnezii: Dan din Cinciș, Constantin din Sălaș, Dușa din Demsuș, Vlad din Vălcelele-rele, apoi fără indicarea satelor: Saracin bătrânul, Prodan «rufus» (cel roșu), Roman fiul lui Ciomac, Mihail fiul lui Guia, Nan fiul lui Bai, Dumitru fiul lui Bărbat și Basarab cel lung. Preoții: Petru, protopopul din Ostrovul mare, Zampa din Clopotiva, Balc din Peșteana, Dalc din Demsuș, Dragomir din Tuștea. Țăranii iobagi: Tatomir cel roșu, Stoian Pitic, Baia fiul lui Buz din Clopotiva, Dragomir din Silvaș și Mihail iobagul lui Basarab cel lung [1]). Lipsesc dela această adunare a scaunului numai: un cnez și un preot.

Peste o jumătate de veac, în 17 Februarie 1411, se judecă în Hațeg o chestie tot de proprietate între protopopul Dobre din Râu-Bărbat și Barb fiul lui Leel din acest sat, și cu acest prilej ne apar numele cnezilor din scaunul de judecată, fără ale preoților și țăranilor [2]). Astfel cunoaștem pe cei 12 cnezi: Ioan fiul lui Stoian din Demsuș, Ioan fiul lui Cândea din Râu de mori, Stanciul fiul lui Dionisie din «Stroia» (sat dispărut), Bogdan fiul Litinoaei din Clopotiva, Tatul fiul lui Balç din Peșteana, Ștefan fiul lui Dan din Sânpetru, Sclavoi fiul lui Vancea din Fărcadin, Costa fiul lui Jarislav din Sălaș, Dragota fiul lui Balușin din Râul alb, Ioan fiul lui Basarab din Rușor, Ladislau fiul lui Buda din Rușor și Barb fiul lui Leel din Râul-Bărbat.

Membrii scaunului de judecată puteau fi realeși de mai multe ori, ba erau unele familii care își păstrau reprezentanții

[1]) *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve*, I, Budapesta, 1882, pp. 60—63.

[2]) *Ibid.*, II, Arad, 1884, pp. 24—29.

lor în aceste scaune timp de peste o jumătate de secol, ca familia Duşa din Demsuş, cum vom vedea mai jos.

In 1418 aduc o sentinţă de împăcare pentru nişte moşii din Demsuş, cei « 12 cnezi juraţi ai districtului Haţeg ». Intre membrii scaunului găsim câţiva cnezi, cari au judecat şi la 1411: Ioan fiul lui Cândea din Râul de mori, Barb fiul lui Leel din Râul-Bărbat, Costa din Sălaş, Ştefan fiul lui Dan din Sânpetru, Bogdan din Clopotiva, Mihail din Peşteana, « Zlawsch » din Fărcadin, Buda din Nălaţ-Vad, Bervoi din Ostrov, Ladislau din Unciuc şi Nicolae fiul lui Duşa din Demsuş [1]).

Nu cunoaştem precis organizarea scaunului de judecată al Românilor de pe teritoriul *cetăţii Deva*. Ştim însă că în April-Mai 1371, când castelanul Ştefan din cetatea Deva voia prin tribunalul său să judece după « legile ţării » pe un « hoţ » român Petru — arestat de oficialii din Veţel şi Peştiş — « obştea cnezilor şi Românilor din cele patru districte ale cetăţii Deva » (par a fi — după datele mai târzii: — 1 Deva, 2 Ilia, 3 Şoimuş, 4 Moşiile crişene — jurul Bradului), împiedecă rostirea sentinţei, cerând, ca Petru să fie condamnat după « legea Românilor » [2]).

Un alt ţinut cu Voievozi, cari s'au menţinut până la finea secolului al XVI-lea, e cel al *Beiuşului* dela graniţa apuseană a Românimei. Aici organizarea scaunului de judecată, deşi ne apare cu amănunte numai în 1442, trebue să fi fost cu mult mai veche. La data de sus ni se dau din partea episcopului latin din Oradea Mare, care era proprietarul legal al districtului Beiuş, cu vreo 30 sate, următoarele informaţiuni preţioase referitoare la funcţionarea scaunului [3]):

[1]) *Ibid.*, II, pp. 31—35 no. 5; — Istoricul ungur din sec. al XVIII-lea Benkö încă ne vorbeşte în istoria sa despre aceste scaune româneşti, care îşi ţineau, în Haţeg, în fiecare Luni, ziua de judecată pentru popor. *Ibid.*, XII, Deva, 1901, p. 76.

[2]) Barabás S., *Grof Teleki család oklevéltára*, I, Budapesta, 1895, p. 168 no. 121. Un alt caz avem la 1398, când delegaţii comitatului Cluj, arestează pe românul Cuşcoman din satul Dâmb, pe care-l eliberează cu forţa alţi doi români, cnezul Mihail şi Dionisie din satul Stupini, jud. Cluj. Cf. *Revista istorică*, IX, Vălenii de Munte, 1923, pp. 115—116.

[3]) Documentul a fost retipărit, după Bunyitay, ca anexă la broşura mea, *Contribuţii nouă privitoare la Voievozii români din Ardeal*, pp. 23—27. (Acest privilegiu a fost reconfirmat şi la 1558).

Voievodul districtului era preşedintele, care putea fi substituit, în caz de lipsă, de vice-voievodul. Membrii sunt 12 cnezi aleşi de popor pe o jumătate de an cu depunere de jurământ. Alegerea se făcea de 2 ori pe an, la Botezul Domnului (6 Ianuarie) şi la Sf. Ilie Prorocul (20 Iulie). Alegătorii erau toţi bărbaţii trecuţi de 25 ani, afară de cei prea bătrâni, infirmi şi slabi de minte. Cine nu se mulţumea cu judecata cnezilor, putea apela la episcopul din Oradea, care avea dreptul să aprobe sau să schimbe sentinţa. Membrii erau scutiţi de servicii iobăgeşti pe timpul funcţionării în scaunul de judecată. Ei trebuiau să se îngrijească, ca dela Sf. Gheorghe până la toamnă episcopia să-şi primească toate competenţele sale de pe domeniul Beiuşului. Căpitanul sau castelanul Beiuşului trebuia să se mulţumească cu pedepsele ficsate de scaun, pe cari însă el nu le putea încasa decât atunci, când Voievodul sau crainicul— acesta un locţiitor al Voievodului, slujbaş administrativ, strângătorul dărilor anuale, etc., din mai multe sate — n'au încasat-o în curs de 15 zile, dar şi în acest caz castelanul trebuia să zălogească pe Voievodul sau crainicul negligent în executarea datoriei sale şi nici decum pe acel, care fusese pedepsit de cnezi în scaunul de judecată. Cine avea avere mai multă, decât a fost pedepsit cu bani, acela nu putea fi închis. Libertatea o pierdea numai acela care făcea păcate mari: omor, hoţie, falşificări, adulter, etc. [1]).

In *Maramurăş*, cu numeroşi Voievozi neastâmpăraţi, dintre cari Bogdan întemeiază Moldova — avem oarecare preciziuni, într'un document slavon, despre compoziţia scaunului de judecată la 1 Mai 1404:

[1]) In Banat, la Caransebeş, era sediul adunării generale (cu ziua de judecată Joia în sec. al XIV-lea—XV-lea), al celor 8 districte româneşti, — fiecare cu scaun de judecată deosebit — cari au jucat un rol important în aceste părţi. Districtele sunt: Almaş cu 27 sate; Sebeş 100 sate; Mehadia 69 sate; Lugoj 24 sate; Caraş 16 sate; Bârzava 9 sate; Comiat 12 sate şi Iladia cu 11 sate. Informaţiile de amănunte asupra acestor scaune, cari judecau şi aici după « vechiul drept românesc », ne lipsesc. Cf. Pesty Fr., *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, pp. 7-9, 42—49. Ioan Hunyadi dă ordin, în 1452, ca omul capitlului catolic din Arad să fie prezent la adunarea generală a celor 7 scaune româneşti, ca să facă cercetare în chestia proprietăţilor Brankovár (cetate zidită pe marginea Dunării) şi ale judeţului aparţinătoare acestei cetăţi. (Cf. Márki Alex., *Aradvármegye története*, I, Arad, 1892, p. 501). Vezi pentru identificarea satelor din aceste districte şi broşura lui Vuia I., *Districtus Walachorum*, Timişoara, 1930, p. 49 (extras din *Analele Banatului)*.

Sediul era Sighetul, cu 12 membri în scaun, cari sunt numiţi astfel: Pan Radul viceşpan de Maramurăş, trei nemeşi din Sarvasău, «jupânii Banco, Toader şi Sandru, apoi Ivanciuc, Dragomir şi fratele lor. Dan, Nan din Săpânţa, Leoca Belcovici, Costea Drăguşievici şi Coste Popov, deci lipsea un «jupân». Prin acest act dat în «scaunul nostru din târgul Sighetului...» «sub a mea pecete», — zice viceşpanul Radu — se face cunoscut tuturor, că Baliţa Voievod şi Drag Meşter au zidit biserica Sf. Arch. Mihail din Peri, dăruindu-i trei sate: Taraş, Crnvčic şi Cruşeva şi o moară în ţara Câmpulungului...» la Săpânţa, unde se varsă Săpânţa (râul) în Tisa [1]).

Cu ştiri mult mai bogate ne oprim asupra scaunelor de judecată din *ţara Oltului* în curs de câteva veacuri.

Tradiţia păstrată în popor şi în cronici, ne spune, că în ţara Oltului a vieţuit un anume Voievod Radu-Negru, care silit de multele persecuţii ungureşti a trecut Carpaţii, aşezându-se în Ţara Românească, care la începutul veacului al XIV-lea ne apare ca stat deosebit cu organizaţia sa, având în frunte un Voievod.

O atentă cercetare a întregii vieţi româneşti, în desvoltare istorică, din acest ţinut al Oltului, ne duce la concluzia sigură, că în fruntea Românilor de aici, înainte de stăpânirea ungurească, a fost un Voievod, Radu-Negru sau altul, care a dat lupte grele cu Ungurii, cărora n'a voit să se supună, retrăgându-se în cetatea sa de ultima resistenţă dela Breaza, pe care apoi pierzând-o, silit a trecut munţii prin veacul al XIII-lea. Voievodul român înconjurat de fruntaşii «ţerii» sale, îşi avea reşedinţa în Făgăraş, pe care episcopul latin al Transilvaniei îl numeşte şi la 1393, «marele oraş românesc» [2]). Aceşti

---

[1]) Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi moldoveni* în «An. Ac. Rom.», VI, seria III, 1926, secţ. ist., pp. 69—70. — Vezi despre scaunele de judecată ţinute în prezenţa Voievodului în Maramurăş, Satu-Mare, Sălaj în sec. al XVII-lea studiul meu, *Contribuţii noi privitoare la Voievozii români*, pp. 11-12. — Satul românesc Feleac era supus oraşului Cluj, care în adunarea consiliului, din 23 Aprilie 1569, îi permite să-şi păstreze vechile obiceiuri de judecată, cu condiţia, ca cnezul satului să facă judecată oamenilor din Cluj ziua, nu seara sau noaptea, şi să nu-i amâne, ci a treia zi să le servească sentinţa de judecată. Cf. Jakab, *Kolozsvár története*, II, Budapesta, 1888, p. 138.

[2]) Szádeczky, *Fogarasvára és uradalma tört. emlékei*, Cluj, 1892, p. 9 şi n. 2.

fruntași cred, că au primit numirea de «boieri» numai în timpul, când Domnii Țării Românești din Târgoviște au stăpânit aproape o sută de ani, în sec. XIV—XV-lea «ducatul» Făgărașului, numire pe care au păstrat-o până în veacul al XIX-lea, cu drepturi boierești tot mai reduse sau inexistente.

Scaunul de judecată a ajutat pe vechii Voievozi la împărtășirea dreptății pentru popor. Ungurii l-au menținut sub porunca căpitanului cetății Făgăraș, Domnii Țării-Românești l-au consolidat, păstrând însă pentru ei și divanul boieresc din Târgoviște dreptul de privilegii și danii, for de apel și de a hotărî în chestiuni penale mai mari [1]).

In veacul al XV-lea când «ducatul» Făgăraș a trecut din nou în proprietatea regilor Ungariei, divanului boieresc din Târgoviște s'a substituit în chestiuni de judecată, scaunul superior al nobililor, cum vom vedea mai departe.

Judecata și aici se face după «*legea Românilor*» și după «*datina și legile boierilor*» cum ne spune statutul din 1508 al districtului Făgăraș: «Boierii, *după datina și legile lor*, plătesc birșag castelanului 1 fl., dacă se despart de soțiile lor și nu voiesc să mai stea împreună...» «*Legea Românilor* nu prevede nimic pentru femei în caz de moștenire» [2]).

«Constituția» districtului Făgăraș, compusă în sec. al XVII-lea pe baza vechilor statute, ne dă câteva informații prețioase relativ la numărul, compoziția și atribuțiile scaunelor de judecată din această «țară românească» [3]).

Se precizează astfel: «deoarece la ținerea judecăților, la impunerea și administrarea justiției s'au produs mai multe încurcături și confuzii și fiindcă în urbarii nu erau destul

---

[1]) Din vremea stăpânirii românești avem danii de moșii pentru boierii făgărășeni dela: Vlaicu-Vodă în 1372, satul Șercaia, Veneția și Sâmbăta (Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, pp. 32-5); Mircea cel Bătrân: 1391 Scorei, 1400 Mândra, 1417 Șercaia (*Ibid.*, pp. 38—41, 43-5, 45-9); Vlad Dracul: 1432 Voivodeni, Săsciori și Sâmbăta de sus (*Ibid.*, pp. 50—53, 726—39; și Iorga, *Studii și documente*, III, p. LXVII—VIII), 1437 Mărgineni (Pușcariu *o. c.*, pp. 55—59), Voila (*Ibid.*, pp. 732-34, Iorga, *Studii și documente*, XII, pp. 277-9), Vlad Țepeș: 1452 satul Dejani (Pușcariu, *o. c.*, pp. 59—62).

[2]) Meteș, *Viața agrară, economică a Românilor din Ardeal*, I, București, 1921, pp. 245-6.

[3]) Kolozsvári Alex. și Ovári K., *Corpus statutorum Hungariae municipalium*, I, Budapesta, 1885, pp. 304—334. Vezi relativ la aceste scaune cu schimbări în felul apelurilor și lămuririle din *Urbariile cetății Făgăraș* din 1726 și 1758 din *Arhivele Statului* din Cluj, orașul Făgăraș.

de limpede exprimate, nespecificându-se de care scaun, cel inferior sau cel superior, să se țină cauzele, s'au fixat modalitățile de mai jos:

a) *Scaunul superior* al Făgărașului (numit și scaunul căpitanului) constă din 12 asesori cărora li se adaugă un notar și 2 pretori aleși de înaltul scaun dintre nobili, fiind prezidați de Căpitan. In acest for se desbat cauzele boierilor țării Făgărașului, libertinilor, Grecilor (negustori), soldaților și dorobanților, ale fețelor bisericești și ale acelora, cari au cauze contra lor. La același for se tratează furturile, omuciderile, adulteriile, incendiarii voluntari, precum și altele contra drepturilor regatului, făcute sau suferite de țărani, după instrucțiile date de principesa Susana Lorantffi și conform Appr(obatae) Const(itutiones) P.3.T.18. A.1 et P.4.T.1, care spune clar: că în acest district al țării Făgărașului să nu fie alt for, care să aibă dreptul sabiei, și nici nu pot fi apelate aiurea cauzele acestui for, decât la principele țării; tot acest for publică donațiunile, « armales » și toate scrisorile cu privilegii [1]).

Scaunele inferioare sunt în 1. Făgăraș, Provizoral, numit în deobște boieresc; 2. Porumbacul de jos; 3. Comana de jos; 4. Făgăraș (numai pentru orășeni); 5. Șercaia [2]).

b) *Scaunul inferior provizoral al Făgărașului*, constă din 12 asesori, boieri, la cari totdeauna se adaugă un notar. In acest scaun prezidau dela început provizorii în cauzele judiciare; aici se judecau iobagii cari se țineau de cetatea Domnului, precum și persoanele libere, care dacă aveau pretențiuni față de supuși și le puteau urmări prin autoritatea provizorului; cei cari se bucură de libertate își pot apela procesele la scaunul superior, iar supușii își pot apela cauzele la d-l Prefect. Când vreo persoană liberă dă în judecată pe vreun iobag, e necesar

[1]) Scaunul superior al nobililor din Făgăraș, după ce făcuse cercetare la fața locului (în 20 Iunie 1689) prin doi delegați ai săi, împarte între urmași averea imobilă a familiei Comșa din Arpașul de jos. Cei cari vor fi contra sentinței plătesc pedeapsă 66 florini, din cari ½ e a judecătorilor și ½ a celor cari au acceptat-o. Se vorbește în acest act de « datul mâinilor » și de « trasul sorților » pentru stabilirea proprietății pământului. Cf. Densușianu N., *Monumente pentru istoria Țărei Făgărașului*, București, 1885, pp. 43—48 și no. 1 (sentința e dată după un an în 20 Iulie 1690).

[2]) Turcu, *Excursiuni pe munții Țărei Bârsei și a Făgărașului*, Brașov, 1896, p. 103 spune, că un scaun de judecată era și în satul Beclean cu 12 asesori, iar cele din Porumbac și Comana aveau numai câte 6 asesori.

ca d-l provizor să fie prezent la judecată, ca să-l apere pe iobag în cauza sa şi să-l ajute şi să poată informa deplin pe membrii scaunului şi pe d-l Prefect.

Cauzele care aparţineau judecăţii scaunului boieresc sunt: 1. Controversele ivite între iobagi din chestiuni strămoşeşti (de moştenire); 2. Cauzele de samavolnicie; 3. Injurii; 4. Certe; 5. Datorii. Se exceptează cauzele criminale.

Pedepsele în bani sunt fixate după scaune.

Aşa, la scaunul superior se precizează: Pentru calomnie, pierderea cauzei, violenţă 24 florini; mică violenţă 12 fl.; Sudalme 12 fl. 50 den.; « indebitae » 12 fl. 50 den. Din aceste sume 2/3 sunt ale Căpitanului şi 1/3 a nobililor. Mai sunt apoi pedepse, din care banii se cuvin numai Căpitanului. Cine varsă sângele nobilului 12 fl.; cine n'ascultă de sigiliul căpitanului 12 florini.

La scaunul inferior: Cine răneşte vreun ţăran sau varsă sânge 4 fl.; cine-l ciomăgeşte 1 fl. 20 den; cine face vreo volnicie la câmp 6 fl.; cine nu se supune sigiliului provizoral 1 fl.; calomnie 12 fl. şi pierderea cauzei pentru totdeauna [1]).

Căpitanul cetăţii Făgăraş de obiceiu era unul din fruntaşii ţării, om de mare putere şi autoritate, care trebuia să inspire teamă Românilor din acest district, cari îndrăsneau să reacţioneze de atâtea ori în contra nelegiuirilor neomenoase ale stăpânitorilor.

Avea venituri bogate nu numai din pedepsele de mai sus, ci şi din daniile româneşti aşa de felurite după o însemnare din 1671 [2]):

1. Din birşagurile scaunelor de judecată de sus şi de jos, câte două părţi.

2. Fiecare asesor boier dela scaunul de jos din Făgăraş, apoi dela cel din Porumbacul de jos şi Comana de jos trebuia să dea la Anul nou, câte 2 taleri.

3. Fiecare şef-plăiaş, de Anul nou, da câte 10 fl. dutce sau 15 fl. poltură şi ½ din birşagurile fixate de ei.

---

[1]) Pentru pedepsele aplicate în 1508 vezi cartea mea, *Viaţa agrară, etc.*, pp. 244—248.

[2]) Szádeczky B., I. *Apaffy Mihály fejedelem udvartartása*, I, Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667—1690), Budapesta, 1911, pp. 11-12. Sumele variau, dar mai totdeauna crescând.

4. Fiecare băştiaş-darabant, la introducerea sa, dă 10 fl. dutce sau 15 fl. polture.

5. Popa (sas) din Şercaia dă 10 câble grâu ales şi 15 mănuşi de in.

6. Cei doi protopopi români dau anual câte 15 fl. şi câte 50 fl. strânşi dela preoţii lor.

7. Fiecare preot român dă anual câte 1 ferdelă de ovăz şi când e hirotonit câte 10 fl. dutce sau 15 fl. polture.

8. Grecii din Făgăraş dau anual 1 covor frumos.

Aceste venituri, începând cu 1672, se împart în două: o parte o primeşte principesa Ana Bornemisza şi cealaltă căpitanul cetăţii Făgăraş [1]).

Satele care depindeau în 1633 de scaunul de judecată din Comana de jos erau acelea, care se ţineau de administraţia fiscală a curţii din acest sat: Comana de jos şi de sus, Veneţia de jos şi de sus, Cuciulata şi Lupşa [2]).

Scaunul din Porumbac avea satele: Porumbacul de jos şi de sus, Ucea de sus, Corbi şi Sărata [3]); înainte de 1680 şi acestea sate: Viştea de sus, Arpaşul de sus, Streja şi Oprea Cârţişoara [4]).

Urbariul din 1726 al satului Porumbacul de jos ne spune, că scaunul de aici era compus din 6 boieri juraţi, un notar prezidaţi de un provizor. Judecau toate cauzele atât ale boierilor contra iobagilor, cât şi ale acestora contra boierilor, afară de crimele care treceau la scaunul superior din Făgăraş. Apelurile pentru o judecată mai dreaptă se desbat în faţa Prefectului. Şi din pedepsele acestui scaun 2/3 încasa domnul de pământ şi 1/3 membrii scaunului de judecată [5]).

---

[1]) Szádeczky, *o. c.*, pp. 17-18.

[2]) *Biblioteca Universităţii*, Cluj, mss. urbariul Comanei de jos din 1633. Urbariul acestei comune din 1726 ne spune, că scaunul de aici avea acelaşi număr de membri şi aceleaşi drepturi ca şi cel din Porumbac. Boierul în proces cu iobagul avea drept de apel la prefectură şi apoi la scaunul Căpităniei. Cf. *Arhivele Statului*, Cluj, Urbariul comunei din 1726.

[3]) *Arhivele Statului*, Cluj, Urbariul Porumbacului de jos din 1680 şi 1688. Doi boieri din Porumbacul de jos: Bârs Comşa şi Iuon Boer erau asesori în scaunul de judecată provizoral din acest sat la 1680. (Cf. *Ibid.*, Urbariul), iar la 1688 e unul dintre membri şi Toma Boer din Sărata. Cf. *Ibid.*

[4]) Non quis sed quid (= Puşcariu), *Fragmente istorice etc.*, I, Sibiu, 1905, p. 11 şi *Compilatae Constitutiones*, Partea IV tit. XII art. 6.

[5]) *Arhivele Statului*, Cluj, Urbariul comunei Porumbacul de jos din 1726.

Nr. curent	NUMELE SATELOR	NUMELE BOIERILOR MEMBRI ÎN SCAUNUL DE JUDECATĂ DIN ORAȘUL FĂGĂRAȘ ÎN ANII:																
		1509 [1]	1511 [2]	1518 [3]	1520 [4]	1527 [5]	1534 [6]	1556 [7]	1557 [8]	1581—2 [9]	1584 [10]	1588 [11]	1593 [12]	1606 [13]	1607 [14]	1630 [15]	1639 [16]	1677 [17]
1	Arpașul de jos		Stanciul		Stanciul	Stanciul		Aldea Vasul					Radul Vasul		Bârsan	Oprea Vasul	Oprea Vasul	
2	Beclean	Stoica	Stoica	Stoica		« Sulca »												
3	Beșimbac.						Comșa	Stoica		Șerban	Șerban	Șerban	Șerban			Stoica « Graul »	Stoica « Graul »	
4	Berivoiul mare . . .		Badea Turcu	Stoica și Badea Turcu	Naghiu								Petrașcu					
5	Cârțișoara	Stan « Szorontal »																
6	Comana	Manea și Mailat	Man										Ștefan Nagy					
7	Copăcel						« Beca » și Man Iuga		Man...	Stoica Balea	Stoica Balea	Stan « Ispan »	Stan « Ispan »	Radul « Span »	Radul Ștefan			
8	Dejani					« Scăltean »												
9	Drăguș					Bărbat	Bărbat											Radul Codrea
10	Dridif	Balaș	Balea	Balea														
11	Grid.	Chirilă				Ladislau				Nago	Nagu	Nago					Solomon Lațcu	
12	Herseni				Dragomir													
13	Hoghiz															Solomon Lațcu		
14	Hurez							Cristian	Cristian					Lațco	Lațco	Solomon Lațcu		
15	Iași																Gavrilă Oprea	
16	Ileni.		Mănăilă				Cristea Mile									Oprea Cornea Coman Piro	Lupul Pârvu și Oprea Cornea	Coman Piro
17	Lisa					Radul	Radul							Oprea Paler				
18	Ludișor											Comșa Sârbul			Radu « Știrbu »		Radu Sârbul	Dragomir Boer
19	Luța.																Drăghici	
20	Mândra				Comșa													Mitrea Cocan
21	Mărgineni													Lupul Viz și Bagiu	Lupul	Coman Urs	Comanoț	Nicolae Grancea
22	Netot							Bucur	Bucur									
23	Ohaba							Aldea	Aldea							Stoica Bulea	Stoica Bulea	
24	Perșani							Lupul	Lupul									
25	Recea				Sandor Stanislau		Stanislau	Aldea										
26	Râușor.	Coman și Costea	Costea și Costișor	Costea și Mușat Coman		Aldea												
27	Sâmbătă	Ștefan					Sandor											
28	Sărata									Barb	Barb	Barb		« Stragna »				
29	Săsciori			Hangul						Șinca	Șinca			Oprea Motoc și Stoica Motoc	Oprea Motoc			
30	Scorei	Vâlcan			Stanciul					Halmag	Halmagy							
31	Șinca (veche)		Petru Oltean		Stan					Ilie	Ilie	Ilie					Neagoe Strâmbul	Stănilă Strâmbul și Bârsan Boer
32	Ucea de jos		Roman							Vladimir	Vladimir				Oprea Bacilă	Toma Vladumirel și Oprea Bacilă	Toma Vladimir	
33	Vad	Aldea	Aldea	Aldea		Stoica	Idomir			Stoica	Stoica	Stoica	Stoica	Sandila	Sandru			
34	Veneția de jos				Solomon	Solomon	Solomon	« Monuh » și Coman Solom.	Comșa Solomon		Man Penciu	Man Penciu	Man Penciu	Martin Veg				
35	Viștea de jos					Radul	Oprea Bozgach	Sandru	Sandru	Marcul	Marcul	Marcul	Neagoe	Neagoe	Neagoe	Neagoe		
36	Viștea de sus			Vâlcan				Man	Man						Sandru Boer			
37	Voila				Stoica « Lugor »	Ștefan		Aldea		Dobrin	Dobrin	Dobrin	Oprea Aldule	Șerban		Radul		Neagoe Boer
38	Voivodenii mari . . .	Aldea Bica	Aldea Bica		Petru și Aldea Bica	Aldea Bica	Aldea Bica					Radul Bica	Radul Bica		Radul Bica			
39	Voivodenii mici . . .												Man Kabus					

[1]) Dăruesc pentru credință lui Coman din Ucea moșiile confiscate dela Bârsan și Anca Ziin din Ucea, Ziin din Cărțișoara și Grozava din Arpașul de sus, cari participaseră la revolta lui Mihnea Vodă cel Rău. Pușcariu I., *Fragmente istorice despre boierii din țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, p. 76. Balaș din Dridif trebue să fie Balea.

[2]) Confirmă în stăpânirea moșiilor din Viștea de sus și Arpașul de jos pe urmașii strămoșului Comșa, boier din Viștea de sus. *Ibid.*, pp. 86-7 și 335 și Densușianul N., *Momente pentru istoria Țierei Făgărașului*, p. 9 publică: Baldea din Dridif și Badea Iurco din Berivoi.

[3]) Aprobă adoptarea lui Ioan și Man Bica în boieronatul lui Aldea Bica din Voivodenii mari. Pușcariu, *o. c.*, pp, 95-6, 175, 603 publică Rude și Bude Török din Berivoi.

[4]) Se confirmă Dragomir și frații săi în partea de moșie a boierului Streja din Mândra care și-a pierdut-o pentru necredință. *Ibid.*, p. 98.

[5]) Se certifică proprietățile boierului Ladislau din Grid. Densușianu, *o. c.*, p. 120 și Pușcariu, *o. c.*, p. 101, la p. 110 e Băleanu din Voila, iar la p. 114 e Stelița din Dejani.

[6]) Se iartă boierii din Șinca, amestecați în revolta lui Mihnea Vodă și li se dă dreptul să-și rescumpere moșiile confiscate. Pușcariu, *o. c.*, p. 106. Oprea Bozgach din Viștea, nefiind indicat care, poate fi și cea de sus.

[7]) Se confirmă moșiile mai multor boieri din diferite sate făgărășene. Densușianu, *o. c.*, p. 12 și Pușcariu, *o. c.*, pp. 126-7, 420.

[8]) Donațiune de moșii boierilor Gorun și Opriș din Dridif. Pușcariu, *o. c.*, p. 528, numele la 4 boieri lipsesc, fiind actul rupt.

[9]) Judecă procesul între două surori pentru moșia rămasă dela părintele lor boierul Grigorie Stan din Veneția de jos. Veress A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, II, București, 1930, pp. 219—220. La acest scaun de judecată, din 12 Iunie 1581 și 9 Ianuarie 1582, au mai participat: « comitibus vero Antonio Nagy de Făgăraș pertinentiae superioris, inferioris vero Man Kabuz de Vaidafalva et Kosma Zerbuly de Lwdissor ». *Ibid.*, p. 220.

[10]) Se adoptă popa Barbat din Drăguș în boieronatul socrului său din Șercăița. Pușcariu, *o. c.*, p. 132. Delegații cercului de sus sunt: Petrașcu al Balli din Berivoiul mare și Ștefan Nagy din Comana de sus, iar ai cercului de jos: Comșa Sârbul din Ludișor și Streja din Besimbac.

[11]) Se adoptă boierul Toma din Recea în dreptul de moară al boierului Oprea Dragomir din Mândra. Pușcariu, *o. c.*, p. 136; au mai participat la acest scaun de judecată din 1588: « comitibus vero pertinentiae superioris Barb Mares de Jasi, inferior pertin. Man Kabuz de Kis-Vaidafalva ac Barb Mares de Lutza ». *Ibid.*, p. 136.

[12]) Se ordonă ca cei 12 boieri din scaun să introducă în stăpânirea moșiei sale din Mărgineni pe boierul Dobrin din Bucium. Pușcariu, *o. c.*, p. 153; Ștefan Nagy e din Comana de sus; la Hurez, actul fiind deteriorat, lipsește numele boierului reprezentant în scaunul de judecată.

[13]) Invoiala făcută între nepoții lui Aldea Bica relativ la boieronatul lor din Sâmbăta de sus și Voivodeni. Cf. Veress, *Documente relative la istoria Ardealului, Țării Românești și Moldovei*, VII, București, 1934, pp. 266-8 no. 239.

[14]) Dovedesc încheierea contractului de cumpărare al lui Șerban, boier din Voila. *Ibid.*, pp. 207-8; se mai amintesc încă doi boieri fără a li se da numele satelor lor: Urs și « Baagi » Sandru; Radu « Știrbu » din Ludișor va fi Sârbul.

[15]) Judecata procesului boierilor din Pojorta cu « vecinii » lor din Breaza, sat înființat pe hotarul Pojortei. *Ibid.*, p. 228 și Densușianu, *o. c.*, pp. 22-23. Graul din Beșimbac e Gravul. La 20 Martie 1629 boierul Gavril Șerban din Voila era asesor în scaunul de judecată din Făgăraș și hotnogiul boierilor. *Ibid.*, pp. 13-14, 26.

[16]) Prețuesc pagubele pricinuite în pădurile din Șinca. Tagányi K., *Magyar erdészeti oklevéltár*, I, Budapesta, 1896, p. 434.

[17]) Sub presidenția judelui curții din Făgăraș: diacul Șerban din Voila se judecă procesul pentru muntele Langa între trei locuitori din Pojorta. Densușinau, *o. c.*, p. 39, și Pușcariu, *o. c.*, p. 411. Boierul Aldea Taslan din Mândra, în 17 Februarie 1674, e membru în scaunul de judecată. Cf. Tagànyi, *o. c.*, I, p. 585.

In urbarii și documente n'am aflat nicio indicație despre satele cari aparțineau scaunului din Beclean; cel din Șercaia, după desființarea celui din Comana, va fi avut satele: Grid, Părău, Veneția de jos și de sus, Cuciulata, Comana de jos și de sus [1]).

Satele erau cârmuite de câte un boier, căci iată ce ne spune o însemnare dintr'un urbariu al cetății de prin 1560-70 [2]):

« In fiecare sat, după obiceiul străvechiu, trebue să se aleagă anual, un boier, care poartă de grijă comunei în cursul anului și adună darea. Acest boier e scutit în acel an de plata dărilor. Dacă vreunul din cei aleși se întâmplă să moară în timpul boieritului său, fiii sau frații săi trebue să dea un cal sau 3 fl. ».

Nu știu, dacă acești boieri cu însărcinări administrative în satul lor aveau dreptul să figureze între membrii scaunelor de judecată în cursul anului, când purtau grija comunei. Probabil că nu, dar fiind oameni cu experiență și cunoștințe de oameni, după expirarea anului de slujbă, vor fi fost mulți din ei numiți în diferitele scaune din țara Oltului.

Scaunul cel mai important de judecată a fost cel din centrul districtului, din cetatea Făgăraș, cu cei 12 boieri membri. Avea sub jurisdicțiunea sa peste 30 de sate românești.

Dăm aci un tablou cu numele celor 39 de sate și ale boierilor cari le-au reprezentat în curs de peste 160 ani în scaunul de judecată provizoral sau boieresc din orașul Făgăraș.

Nu cunoaștem, din informațiile ce ne stau la dispoziție, pe cât timp se alegeau sau se numeau membrii în scaunele de judecată din țara Oltului. Din tabloul de mai sus (între pp. 10—11) putem constata cu certitudine următoarele fapte:

1. Dintr'un sat puteau fi membri în scaun și doi boieri. (De ex. 1508 la Comana de jos, 1630 la Ileni și Ucea de jos, 1677 la Șinca, etc.).

2. Un boier putea fi ales de mai multe ori în scaun și ani de-a-rândul, uneori decenii participa la desbaterile scaunului,

---

[1]) Vezi broșura lui Non quis sed quid (= I. Pușcariu), *Fragmente istorice despre boierii din țara Făgărașului*, I, Sibiu, 1905, p. 11. Urbariul satului Șercaia din 1726, spune că locuitorii de aici, cari nu sunt mulțumiți cu judecata judelui și juraților comunali, pot face apel la scaunul provisoral (din loc), dacă plătesc 3 creițari și au învoirea pentru o nouă judecată a notarului acestui scaun provizoral. Cf. *Arhivele Statului*, Cluj, urbariul Șercaia din 1726.

[2]) Meteș, *Viața agrară etc.*, p. 252.

şi judeca. (Vezi de ex.: Stoica din Beclean 1509—18; Şerban din Berivoiul mare 1581—93; Balea din Dridif 1509—18; Costea din Râuşor 1509—18; Barb din Sărata 1581—88; Ilie din Şinca 1581—88; Aldea din Vad 1509—18; Stoica din Vad 1581—1593; Marcul din Viştea de jos 1581—88; Neagoe din Viştea de jos 1593—1630 şi Dobrin din Voila 1581—88, etc.).

3. Unele familii boiereşti de frunte le găsim reprezentate în scaun aproape în permanenţă în curs de un secol. (De ex.: familia Bica din Voivodenii mari, 1509—1607).

Urbariul oraşului Făgăraş din 1758 ne mai dă următoarele lămuriri referitoare la cele două scaune ale nobililor şi boierilor:

« Apelurile dela scaunul nobililor se aduceau de-a-dreptul în faţa Domnului de pământ, adică a Liberului Baron [1]) sau Prefecturii sale, de unde se puteau înainta (ceea ce e şi acum în vigoare) la Tabla regească sau la Căpitanul suprem ».

La scaunul provizoral: « Dacă e o judecată între doi iobagi, partea nemulţumită face apel la Prefectură pentru hotărîre finală. Dacă judecata e între un boier şi un iobag sau invers, din timpuri mai vechi, boierul nemulţumit cu judecata, avea dreptul după urbariul vechiu, să apeleze la scaunul Căpităniei, de unde pentru judecată finală procesul se aducea în faţa Prefecturii. Deoarece scaunul Căpităniei, astfel de apeluri le transmite Prefecturii — după principiul pus în vedere şi judecătorilor scaunului provizoral, că pârîtorul urmează forul pârîtului, — procesele boierilor împotriva iobagilor, nu se înaintează Căpităniei, ci Prefecturii ».

Apoi avem această notă: « După dreptul asigurat Liberului Baronat în acest district nimeni dintre nobilii donatari sau boieri nu avea căderea să ţină scaun dominal sau tridual în

---

[1]) « Ţara Făgăraşului, cu 64 sate, a avut o situaţie privilegiată din vremea lui Ştefan Mailat (1527), căci fiind declarată de « Liber baronatus » nu era obligată să plătească dare către Stat, ci locuitorii de aici făceau servicii corespunzătoare: robote şi servicii militare în favorul domeniului şi a fortăreţei Făgăraşului, căreia i se atribuia o importanţă deosebită strategică pentru apărarea ţinuturilor sudice ale ţerii. Domnii baronatelor libere aveau jurisdicţiune independentă şi proprie a lor, stând de-a-dreptul numai sub puterea şi scutul regelui, iar nu şi principelui (?) sau a altor autorităţi superioare din principat. Ei îşi aveau steagul lor propriu, sub care-şi conduceau ostaşii în războiu ». La 1609 s'au şters toate baronatele libere, afară de cel al Făgăraşului, păstrându-şi toate privilegiile, fiind oprită şi patrularea pe teritoriul acestui baronat liber, care pela 1800 a fost desfiinţat. Cf. spuselor lui Turcu, *Excursiuni în munţii ţărei Bârsei şi a Făgăraşului*, Braşov, 1896, pp. 99, 101.

baza prerogativelor sau privilegiilor nobilitare, după chipul celor din restul Principatului, ci cauzele lor trebuiau să le înfăţişeze după forul pârîtului, scaunului Căpităniei sau Provizoratului. Dar nu de mult a intrat în obiceiu să se ţină scaune triduale de către nobili şi boieri, nu fără să fie în dauna iobagilor şi dreptului Domnilor de pământ ».

Ziua de judecată până la finea veacului al XVII-lea pentru scaunul nobililor a fost Sâmbăta [1]). După ce Austria pune stăpânire pe Ardeal, introducând administraţia sa complicată, şi crescând sistemul de exploatare, care aduce apoi zilnic vrajbele şi nemulţămirile cu procesele interminabile, se stabilesc două zile pe săptămână de judecată: Miercurea şi Sâmbăta, iar pentru scaunul boieresc: Marţea, în afară de « justitiorum terminis » [2]).

Despre dreptul de numire sau alegere al membrilor din scaunele de judecată din ţara Făgăraşului, n'avem nicio ştire în epoca mai veche. Abia în veacul al XVIII-lea, la 1758, găsim în urbariul oraşului Făgăraş relativ la această chestiune, lămuririle preţioase de mai jos:

« Numirea în slujbă a Căpitanului suprem, fără a fi candidat de guvern, stă în puterea « Liberului Baron » al cetăţii şi districtului Făgăraş. Asemenea şi abrogarea lui din această slujbă, după cum afirmă raportul guvernului din 1699, trimis curţii împărăteşti.

Vice-căpitanul şi perceptorul regesc se candidau prin votul comun al nobililor şi boierilor şi numele lor erau trimise Augustei Curţi, împreună cu votul electiv al Căpitanului suprem.

Asesorii scaunului superior al nobilllor, notarii şi vice-juzii nobililor, apoi « ductorul » şi primarul oraşului erau numiţi de Căpitanul suprem.

Căpitanul suprem, vice-căpitanul, perceptorul regesc, notarii şi juzii nobililor (solgăbiraele) erau plătiţi anual din cassa districtului. Asesorii nu primeau, în baza rezoluţiei imperiale, nicio plată, fiind proprietari şi scutiţi de contribuţiuni.

Asesorii, notarul şi un solgăbirău din scaunul provizoral se numesc de Prefectură. Notarul singur e plătit cu 40 fl.

[1]) Kolozsvári & Ovári, *Corpus statutorum municipalium*, I, p. 304.
[2]) *Arhivele Statului*, Cluj, Urbariul Făgăraşului din 1758.

De vreo câţiva ani toţi aceştia sunt supuşi şi la anumite dări, deşi mai înainte erau scutiţi.

Jurisdicţia căpitanului se estinde asupra tuturor nobililor, boierilor şi locuitorilor oraşului Făgăraş, precum şi asupra iobagilor şi zilerilor fiscali, supuşi jurisdicţiunei Provizoratului, aceasta însă în înţelegere cu Provizoratul.

Toţi nobilii, boierii şi iobagii acestora pot fi citaţi cu ordinul sigilat al vice-căpitanului, plătindu-se pentru fiecare ordin câte 6 creiţari.

Iobagii, zilerii şi taxaliştii fiscali, precum şi membrii breslei tăbăcarilor şi locuitorii din «Vadkert» (= Ciuta, o parte din Făgăraş), — care a fost tăiată din fânaţul fiscal —, sunt supuşi jurisdicţiunei provizoratului, atât în cele economice, cât şi în cele juridice.

Cu sigilul Provizoratului se citează sau dau în judecată toţi supuşii lui sub pedeapsă de 12 fl ung. Asesorii şi solgăbiraele din scaunul provizoratului fac cercetări şi execuţii din încredinţarea Provizoratului. Pentru orice pecete sau ordin de acest fel se plătea, după obiceiul vechiu, 6 cr., dar de vreo câţiva ani încoace se iau dela iobagi numai 3 cr.

Informaţia istorică îmbelşugată ce ne stă la dispoziţie, dovedeşte clar, că nicăiri în Transilvania nu găsim un ţinut în care Românii să fi fost expuşi aşa de mult la jaful, persecuţia, bătăile domneşti, ca în ţara Făgăraşului, unde toate împreună, alimentate şi de procesele zilnice, curgeau valuri peste nefericiţii iobagi români de aici înmormântându-i de vii sau alungându-i de pe moşia lor strămoşească. Exploatările fără milă ale nobililor donatari, cari ţineau moşii fiscale zălog, apoi cele ale Saşilor, cari au luat în stăpânire pe 99 de ani — începând cu 1765 — vreo 36 sate din domeniul fiscal al Făgăraşului cu 200.000 fl. [1]), la care trebue să mai adăugăm aşezarea armatei austriace în satele româneşti, unde poposea aproape tot anul luînd haina din spate şi bucata din gura oamenilor [2]), toate acestea, pe lângă altele, ne dau icoana fidelă, că vieaţa românească aici

[1]) Bedeus I., *Das sächsiche Nation-Vermögen*, Sibiu, 1871, pp. 26-7; Iakab E., *A. Királyföldi viszonyok ismertetése*, II, p. 293.

[2]) Meteş, *Situaţia economică a Românilor din ţara Făgăraşului*, I, Cluj, 1935, pp. 277—366.

era un infern și singura mântuire o vedeau oamenii în a lua lumea în cap, a pribegi în altă țară și în deosebi în Țara-Românească, unde bieții se aciuiau cu sutele și miile, ne mai putând suferi chinurile iadului unguresc și săsesc, care dăduseră peste ei cu instinctele lăcustelor [1]).

Plângerile notate în diferite urbarii ne arată că aici iobagii ajunseseră cu adevărat la sapă de lemn; sărăciseră așa de mult, încât nu puteau achita nici cele mai mici pedepse în bani, și atunci urmà bătaia. Urbariul satului Porumbacul de jos, din 1766, — oamenii erau acum sub domnia Sașilor — însemnă « Iobagii cari cădeau sub pedeapsă, cea mai mare parte din ei se pedepseau corporal » [2]). Iar la Veneția de sus din 1789, tot sub dominație săsească, se zice: « Deoarece sunt puțini bani, provizorul judecă iobagii la pedepse corporale » [3]).

In afară de cei bătuți, erau foarte mulți care-și ispășeau pedeapsa în închisorile din Făgăraș, despre cari urbariul orașului din 1758 zice:

« Inchisorile sunt făcute pentru arestarea delicvenților și sunt păzite de dărăbanți. Fiecare arestat când se liberează, plătește 1 fl. din care se opresc 12 cr. pentru dărăbanți, iar restul se împarte între Căpitanul suprem și vice-căpitan. Robii sunt susținuți din mila strânsă din casă în casă.

Provizoratul nu are închisori speciale, ci lângă oraș o căsuță numită popular pușcărie. Deținuții Provizoratului cu fapte mai grave și pentru care închisoarea dominală nu oferă destulă siguranță, Căpitănia îi primește în închisorile sale, respectând însă dreptul Provizoratului asupra lor ».

O hotărîre din 3 Martie 1657 a scaunului superior de judecată, adică al nobililor, în ce privește schimbul proprietății imobile între boieri și iobagi, a produs pe urmă adânci nemulțămiri și multe procese, emigrări în vieața Românilor din țara Oltului. Iată conținutul articolului cu pricina: [4])

« S'a obișnuit din vechime și a fost permis ca boierii să-și poată arânda câmpurile și livezile lor iobagilor, și invers și

---

1) Meteș, *Viața bisericească a Românilor din țara Oltului*, Sibiu, 1930, pp. 5-6.
2) *Arhivele Statului*, Cluj, Urbariul Porumbacul de jos, 1766.
3) *Ibid.*, Urbariul Veneției de sus, 1789.
4) Kolozsvári & Ovári, *o. c.*, I, pp. 326-7.

iobagii să-și poată arânda moșiile lor boierilor; pentru aceasta nu era nici o îngrădire, ci totul se putea face în mod liber; pământurile cumpărate cu bani se vindeau printr'o prețuire comună și nu mai puteau fi readjudecate, căci unde nu există lege, nici călcarea legii nu există. Boierul care avea zălogul, trebuia să-l restitue, dacă țăranul îi oferea banii, după vechiul obiceiu, înainte de Sfântul Gheorghe; dacă între timp a însămânțat trebuia să primească folosința sau roadele și pe urmă să-l restitue » [1]).

« In ceea ce privește prețul și dreptul vecinic al pământurilor și livezilor cumpărate astfel, s'a decis în scaunul superior, că dacă va fi descoperit vreunul care și le înstrăinează pentru totdeauna în dauna fiscului, voind să le rezerve pentru urmașii săi, să fie citat și să plătească despăgubirea, până la decizia care se va aduce în cauza lui, dacă cumpărătorul nu vrea să presteze venitul fiscului, să-și piardă pur și simplu aceste pământuri; iar dacă nu vrea să presteze nici serviciul, nici venitul fiscului, să fie dojenit și silit să remită prețul cuvenit; și dacă a dat pentru acel pământ peste valoarea lui, să-l piardă imediat ».

Scaunul superior spune la 1657, că aprobă numai un vechiu obiceiu practicat cu zălogirea pământurilor între boieri și țărani. Conscripțiile urbariale din secolul al XVIII-lea nu spun nimic de vreun vechiu obiceiu, ci acuză scaunul Căpităniei dela 1657, că a procedat în contra legilor țării și în dauna fiscului, când a permis schimbul proprietății între locuitorii districtului.

In urbariul satului Beclean din 1758 cetim [2]):

« Scaunul superior al Căpităniei în dauna Domnului de pământ și a legilor țării s'a pronunțat în 1657, cu privire la vânzarea și înstrăinarea bunurilor de către iobagi astfel: fiecare iobag sau boier din acest district al Făgărașului poate să-și vândă sau să-și înstrăineze unul altuia moșiile. Din cauza

---

[1]) In urbariul satului Ileni din 1788 găsim această însemnare: « Când un locuitor zălogește altui locuitor vreun pământ arabil pe un timp anumit, și dacă la trecerea acestui interval el nu-l poate rescumpăra și creditorul a pus să i se gunoiască, atunci pământul rămâne în dreptul creditorului până după a treia sămănătură; și fiindcă hotarul satului e împărțit în 2 părți, deci tot numai la 2 ani va veni sămănat, atunci rescumpărarea nu se poate face numai după 6 ani, dacă eventual nu este fixat altfel prin contract. Cf. *Arhivele Statului*, Cluj. Același obiceiu se observă și la Hurez, în 1788. *Ibid.*

[2]) *Arhivele Statului*, Cluj.

aceasta iobagii își vând, își schimbă sau își înstrăinează bunurile boierilor, chiar peste valoare sau preț. Aceasta a fost un motiv, care i-a îndemnat pe iobagi să fugă, căci aceștia întâi își vindeau bunurile și apoi fugeau, și dacă voiau să se întoarcă nu aveau unde să-și pună piciorul, și dacă voiau să-și recâștige bunurile, boierii nu se mai învoiau.

De aici urmează nesfârșite judecăți și neînțelegeri în acest district, între iobagi și boieri, neplata dărilor, a taxelor și a dijmelor, făcute de boieri în dauna dreptului Domnului de pământ».

Tot în legătură cu deciziunea din 1657 a scaunului superior de judecată din Făgăraș, găsim o notă întinsă în conscripția urbarială din 1788 a satului Ileni despre cauzele care au fărâmițat proprietățile și au contribuit la întărirea materială a boierilor — mulți din ei înstrăinați — și la sărăcirea iobagilor români:

« In acest sat sunt un număr mare de sesiuni fiscale-iobăgești, împreună cu apertinențele lor, care deși mai poartă numele foștilor iobagi cari le-au stăpânit, în urma alungării iobagilor prin violență de către boieri, ele sunt cuprinse azi de aceiași boieri cu refuzarea plății dărilor, dijmelor și a altor îndatoriri față de fisc. Multora, din aceste moșii, nici nu li se mai cunosc hotarele, încât e foarte greu de a se mai stabili în vechea lor stare. Cauzele sunt următoarele:

1. Mulțimea boierilor și feliul lor de a lucra cu înșelăciune, mai ales după ce Scaunul superior al districtului și Căpitănia din 1657 a dat drept boierilor și iobagilor de a-și zălogi sau înstrăina reciproc bunurile lor boierești și fiscale. Boierii au întrebuințat acest drept pentru a câștiga cât mai multe pământuri fiscale pe toate căile, deschizând, această dispoziție, larg câmpul lăcomiei lor. Și-au însușit astfel sub diferite titluri: zălog, cumpărare, zestre, prin dispoziții testamentare, schimb sau alte căi, un număr foarte mare de bunuri fiscale, cele mai multe pe căi ilegale și împotriva legilor patriei, și mai ales a Decr. Trip., part. III, tit. 30 art. 7. Astfel, după ce ajungeau în posesiunea acestor moșii și trecea un timp suficient pentru acoperirea ilegalității, boierii le pretindeau sub jurământ ca un drept al lor, iar dacă în urma răscumpărării trebuiau să le

înapoieze, nu se putea evita în niciun fel, ca să nu rețină o mare parte din pământ. (Se dau exemple în conscripția urbarială a satului). Cu aceste ilegalități au mers boierii așa de departe, încât fiscul n'a mai putut câștiga nimic din aceste bunuri, iar în această ruină a averii sale nu-i mai rămânea decât eliberarea iobagilor. Cum administrația domeniului, pe care o făcea Provizoratul fiscal, sub nemijlocita supraveghere a Fiscului, avea obligația să se îngrijească ca, din cauza relei apărări, în dauna economiei fiscale, iobagii să nu părăsească domeniul. In timpul acestui Provizorat, iobagii cât s'a putut au fost apărați, împotriva loviturilor și înșelăciunilor boierilor.

2. O nouă cauză a ruinii averii fiscale este faptul că schimbându-se vechea formă de administrație și introducându-se arendarea domeniului, a fost condamnat ruinei și ceea ce mai rămăsese fiscului și iobagilor lui (e vorba de arendarea domeniului cu data de 1765 Sașilor); iobagii acestui Principat, obișnuindu-se a privi pe Domnii lor pământeni de scut și protectori ai lucrurilor și persoanei lor, la al căror ajutor apelau ori de câteori sufereau bunurile și persoana lor, lipsiți acum de acest scut, au rămas la puterile lor proprii, față de bunul plac și de felul de încassări ale arendatorilor, ceea ce a mărit într'atâta nenorocirea și a micșorat situația iobagilor, încât aproape i-a distrus».

Ceea ce spune conscriptorul e adevărat, și confirmă și mărturiile iobagilor români, că situația lor a fost nespus mai amară sub arendașii sași, ca în vremea când stăpânul lor fusese fiscul [1]).

3. «Cea mai mare cauză a ruinei iobagilor este înființarea lanțului miliției grănițerești, iar ca urmare a acestui fapt, întărirea și mai mult a stăpânirii boierilor. Introducerea acestei miliții — fiind de mult timp dorința boierilor — i-a ridicat deasupra iobagilor, apăsându-i într'atâta încât nu numai pământurile care le-au luat, sub diferite titluri dela iobagi, le considerau ca bunuri proprii ale lor, negând pe față dreptul fiscului, ci au răpit multe din ele, fără niciun drept, după bunul lor plac. Pământurile le considerau ca ale lor proprii, iar pe

---

[1]) Meteș, *Viața bisericească a Românilor din Țara Oltului*, pp. 5-6.

iobagi ca pe zilerii lor și au început să-i persecute și urmărească în lucrurile și persoana lor, iar dacă încercau să se apere, întrebuințau toate mijloacele ca să-i supună. Intr'atâta au ajuns lucrurile, de au început să pericliteze liniștea publică, iar când au fost trimiși funcționarii fiscului să inventarieze bunurile, față de Principe și fisc s'au purtat cu o îndrăsneală neobișnuită. Deoarece iobagii nu mai aveau niciun sprijin acum, ca să-și arate plângerile și să le ușureze soarta, — au emigrat rând pe rând în mare măsură în Țara Românească [1]), iar moșiile rămase în urma lor sau pe care le-au vândut înainte de plecare, au fost jertfa lăcomiei boierilor în dauna fiscului. S'a ajuns acolo, că Principele și Fiscul, de unde mai înainte dintr'un pământ de 60 pluguri strângea dijme, dări și contribuții regale în cantități importante, astăzi abia mai putea strânge ca după un pământ de 4 pluguri [2]); iar iobagii rămânând în număr foarte mic, trebuiau să poarte toate sarcinele care le purtau, când erau în număr mare înainte de emigrare ».

Cauzele citate mai sus au sdruncinat mult situația de drept a Românilor din țara Făgărașului. Prin acapararea moșiilor iobăgești din partea boierilor, apoi prin arendarea unei mari părți a domeniului fiscal Sașilor și prin înființarea regimentului grănițerilor cele două scaune de judecată, al Căpităniei și al Boierilor, și-au pierdut tot mai mult puterea și influența lor juridică între locuitorii acestui district. Stăpânirea austriacă într'un anume moment « a desființat de vreo câțiva ani scaunul boieresc » ni se spune în urbariul orașului Făgăraș din 1726, reînființându-l pe urmă, evident cu puteri tot mai reduse.

In locul acestor scaune crește puterea boierilor și a nobililor donatari, cari-și judecau iobagii personal în așa numitul scaun dominal sau tridual; apoi era judecata nemiloasă a marelui arendaș sas și a altor foruri de apel, cari fiind departe de

[1]) Emigrările în deosebi în Țara-Românească erau foarte dese și numeroase, în deosebi când acolo stăpânea un Domn bun și primitor și, când situația era mai liniștită. Așa boierii și iobagii români din satul făgărășan Scorei declară la ancheta din 1726 aceste cuvinte foarte grăitoare pentru relațiile noastre cu Țările române: « Dacă în Țara Românească ar fi și acum situația din vremea lui Constantin Vodă (Brâncoveanu) puțini oameni ar fi rămas în satul nostru ». Cf. *Biblioteca Universității*, Cluj, mss. ancheta satelor făgărășene din 1726.

[2]) Un pământ de un plug se socotea circa 100—120 jugăre.

ţara Oltului, chiar şi la Viena, întârziau aşa de mult cu facerea dreptăţii, încât nu mai folosea nimic celui însetat după ea, căci persecuţiile şi mizeria ce s'au deslănţuit asupra lui l-au silit să moară sau să plece spre alte meleaguri, unde era mai multă milă pentru cel obidit şi vieaţă mai suportabilă.

Nu corespunde deplin adevărului istoric afirmaţia din urbariul satului Beclean, din 1758, relativ la crearea clasei boiereşti din ţara Oltului [1]):

« Boierii din acest sat şi cari locuesc pe tot cuprinsul districtului Făgăraş, au fost scoşi din iobăgie şi ridicaţi în stare boierească de principii şi principesele Transilvaniei, cu condiţia ca să fie totdeauna la dispoziţia Domnului de pământ, gata, bine înarmaţi, cu haine corespunzătoare, călare şi să ducă scrisori şi ştiri, şi să le readucă, să ajute la paza şi apărarea cetăţii Făgăraşului. Cei cari erau găsiţi că sunt incapabili de a suporta acest serviciu boieresc, erau reduşi la starea de iobăgie împreună cu bunurile lor, cum dovedesc cercetările din timpul principilor, apoi urbariile şi scrisorile boiereşti. Aceasta e cauza pentru care atâtea familii cer boieria în acest district ».

O parte din boierimea făgărăşană era foarte veche, dela « începutul satelor », cum se zice, din vremea când aici stăpânea un Voevod român. Pe urmă, pentru diferite servicii şi credinţă, principii ardeleni au făcut boieri dintre iobagi [2]), pe urmă, având principii nevoie de bani, iobagii cu avere îşi cumpărau tot mai mulţi diploma de boier aducătoare de drepturi.

Acei dintre boieri cari erau vechi şi cu moşie, se numeau « boieri férdelaşi » [3]), iar cei cari sărăciseră şi îşi pierduseră privilegiile li se ziceau « boieri căzuţi » [4]).

[1]) *Arhivele Statului*, Cluj.

[2]) Densuşianu, *Monumente pentru istoria ţării Făgăraşului*, p. 144.

[3]) Puşcariu, *o. c.*, p. 543.

[4]) Puşcariu, *o. c.*, p. 576. Un boier era considerat egal cu un nobil de una sesiune. *Ibid.*, p. 575. Ţeranii din Berivoiul mare numesc, la 1820, pe boierii cari îşi pierduseră drepturile boiereşti: « boieri scăzuţi ». Cf. cartea mea, *Viaţa agrară, economică a Românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, Bucureşti, 1921, p. 259. In 1669 s'a instituit şi pentru districtul Făgăraş aşa numitul « forum productionale », cu rostul de a revizui moşiile fiscale înstrăinate. Toţi boierii au trebuit să-şi justifice titlul moşiilor lor în faţa acestui for, iar cei cari nu-şi puteau justifica proprietatea şi-o pierdeau, ajungând astfel « boier căzut ». S'au purtat procese zeci de ani pentru drepturile lor, boieri din Grid aproape o sută de ani s'au luptat pentru menţinerea privilegiilor avute: Cf. Puşcariu în *Telegraful român*, Sibiu, 1904 no. 85—86.

Am văzut mai sus cum rând pe rând prigoana ungurească a desfiinţat scaunele superioare româneşti de judecată, care au fost în toate ţinuturile ardelene din cele mai vechi timpuri. Veac de veac şi ţinut după ţinut ele dispar, luîndu-le locul cele ungureşti, atât de nemiloase şi nedrepte, punând pe Români totdeauna în inferioritate de drept [1]).

Forurile ungureşti alungând de pretutindeni dreptatea Românilor striviţi de multe apăsări, ei se refugiază la ultimul scaun de judecată ce le mai rămăsese — afară de cel bisericesc cum vom arăta mai jos — la cel al judelui şi bătrânilor satului. Aici se putea judeca — din porunca stăpânirii vitrege — numai cauze mai mici, a căror valoare nu trecea de o anumită sumă precizată, ca în ţara Făgăraşului: 3 fl. la Beclean (în 1758); Porumbacul de jos (în 1766); Voivodenii mari (în 1772) şi Veneţia de sus (1789), 1 fl. la Galaţi (în 1788) şi 50 denari la Hurez (în 1788) [2]).

In conscripţia urbarială a satului Ileni, din 1788, la capitolul « legi şi obiceiuri » se notează următoarele:

« Judecata pricinilor se face după legile şi obiceiurile satului, de către forul inferior al satului « judicium pedaneum » compus din 6 membri: 5 juraţi aleşi dintre bătrânii satului, împreună cu judele satului. Aceştia, aleşi în prezenţa vice-judelui nobililor (= vice-pretor), judecă pricinile mai mici, precum şi cauzele de repartiţie a sarcinelor publice, pe care iobagii sunt siliţi să le facă. Ei judecă cauzele dintre locuitorii satului sau un străin şi vinovat din sat, numai când cercetând cauza, valoarea daunei nu trece peste 1 fl. unguresc şi numai dacă în prealabil s'au depus 2 denari [3]). După judecata dată, cel

---

[1]) Era nu numai o ură socială, ci şi naţională, manifestată de Unguri faţă de Români prin legi din care amintesc aici regulamentul din Ianuarie 1552 pentru executarea art. 28 din hotărîrea dietei din Târgu Mureş (Dec. 1551), care zice, « Românul nu poate denunţa pe rău-făcătorii unguri ori saşi celor 12 juraţi ai comitatului, dar Ungurul şi Sasul îl poate pe român. (Cf. *Monumenta Comitialia Transilvaniae*, Budapesta, I, 1875, ed. Al. Szilágyi, p. 395), iar dieta din acelaşi oraş decide, în 24 Aprilie 1555: « Ţeranul creştin (deci ungur sau sas), poate fi denunţat ca răufăcător prin jurământul alor 7 martori creştini, românul prin 7 martori români sau 3 creştini ». (Cf. *Ibid.*, I. p. 543 art. 20).

[2]) *Arhivele Statului*, Cluj, conscripţiile urbariale ale satelor numite cu anii indicaţi.

[3]) La Hurez, în 1788, se plătea tot 2 denari, iar la Galaţi acelaşi an 1 creiţar. Vezi urbariile acestor sate.

vinovat, în afară de despăgubire celui lezat, trebue să împartă între judecători, după însemnătatea pricinei, de fiecare câte o cupă (« octalia ») sau cel puțin un sfert (« quadrante ») de rachiu spre consumare [1]). Din spusele martorilor reiese că acest for n'are alte venite din judecățile aduse, decât aceste birșaguri. Când una din părți nu este mulțămită cu judecata adusă, poate apela la vice-pretor sau la scaunul dominal, în cazul când moșia nu este arendată.

Dacă între locuitori se ivesc anumite neînțelegeri în cauze de hotărnicie, fie înlăuntru, fie în afară de sat, se face cercetarea la fața locului, de către judele și jurații satului, cari evaluiază paguba. Pentru această osteneală e obiceiul să se dea juraților băutură: rachiu. In caz că evaluarea se face în afară de hotar și e cerută de un vecin străin, se plătește fiecărui jurat câte 12 denari » [2]).

Urbariul comunei Mândra, tot din 1788, ne dă următoarele lămuriri la rubrica « legi și obiceiuri »:

« Toate neînțelegerile dintre locuitorii acestui sat ca: procese, fapte criminale ivite în interiorul acestei comune, și aduse spre judecată în fața « foro-subpedaneo », dacă nu cer o rezolvire urgentă, sunt prezentate judelui și juraților sau bătrânilor satului. Pentru faptele mai mari se încasează dela părți suma de 50 creițari, iar pentru cele mai mici 25 cr. și acești bani se împart între judecători. Dacă părțile nu sunt mulțămite cu judecata, mai dau 6 cr., ca aceasta să fie trimisă spre judecare din nou la scaunul comitatens. Apelul la instanțele superioare se poate face și de aici.

Când se ivea vreo neînțelegere între un iobag și între un boier sau între un iobag și libertin judecata nu se mai făcea la « forul subpedaneu », ci la Făgăraș în fața altor 6 nobili și a unui notar dominal. Aici atât pârîtorul cât și pârîtul depuneau câte 3 cr. la notarul dominal. Depozițiile părților se scriu — și după ce se încearcă o conciliere între părți, — se face judecata, care se comunică verbal; dacă este o pricină

[1]) La 1788 se dă băutură juraților după judecata procesului în Galați și Hurez. In satul din urmă plata se face imediat în bani sau în zălog pentru o olcuță (« fidelia ») de rachiu. Vezi urbariile satelor.

[2]) *Arhivele Statului*, Cluj.

mai mare, atunci sentința se dă părților în scris, pentru care plătesc 51 cr. Apelul se admite totdeauna și aici la sedria comitatului și la foruri mai înalte» [1]).

Ni s'au păstrat câteva informațiuni din veacul al XVI-lea relativ la scaunul de judecată din *Sălіștea Sibiului*. Aici veacuri de-a-rândul Românii au dus cele mai aprige lupte pentru a-și păstra independența contra Sașilor lacomi și călcători fără scrupul ai legilor și datinelor românești. Așa numitul scaun al Săliștei se compune din satele: Săliște, Sibiel, Tilișca, Vale, Galiș și Cacova. Protocolul din 1585 păstrat în Arhiva săsească din Sibiu ne-a transmis până la finea sec. al XVII-lea numele juzilor, pârgarilor, din numitele comune, împreună cu judecățile lor asupra diferitelor chestiuni. Astfel erau, la 1585, în Săliște: jude Petru Bloț; pârgari Ghib Cristul, Ioan «Herrö», Bucur Dârdea și Dan Laza; Sibiel: jude Ioan Șandru; pârgar Vlad Sărăcin; Tilișca: jude Stan Miclăuș; pârgar Dan Costa; Vale: jude Stan Bucșan; pârgar Petru Dârdea a lui Oprea; Galiș: jude Dobrotă «Zalzul» și în Cacova: jude Banciu Popa și pârgar Opriș Bârsan [2]).

Sașii din Sibiu reușesc să-și impună doi juzi de-ai lor peste scaunul Săliștii, dela care încassau anumite dări și dijme, cerând la 1585 ca «niciun jude român să nu primească un jurământ», deoarece acesta se cuvine numai celor doi sași din Sibiu.

Judele român din Săliște e cel dintâi și cel mai important dintre cei aleși în cele 6 sate. Era persoană cu mare trecere și legături, de care Sașii se foloseau foarte des în relațiile lor cu Țara-Românească, trimițându-l nu odată la Domnii, banii Craiovei și la boierii din această țară [3]).

Judele Săliștei se alegea în fiecare an la sărbătorile Crăciunului și atunci se produceau mari frământări în sânul populației, ceea ce îngrijora foarte pe jupânii sași. La alegere participau cei doi juzi sași, cari la 1649 ne spun: «Băgând de seamă

[1]) *Ibid.*

[2]) Vezi pe larg Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, pp. 119-30 și I. Moga, *Din trecutul economic al comunei Săliște*, Sibiu, 1929, pp. 4—14.

[3]) Informații în *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt*, I, Sibiu, 1880; și Hurmuzaki-Iorga. *Documente*, vol. XI, socotelile Sibiului.

că la alegerea judelui din Sălişte, e o mare neregulă, zăpăceală şi chiar dihonie, aşa încât e de temut să nu se ivească din aceasta un mare rău sau o mare nenorocire », iau măsurile de mai jos:

1. « Mai întâi nu trebue ca toată comuna, tineri şi bătrâni, să alerge şi să se îngrămădească unul pe altul în biserică, până aleg pe cei 40, cari aleg la rândul lor pe jude, cum s'a făcut în tot anul până acum, ci fiecare pătrime din comună să-şi aibă oamenii, în număr de 11, cari au fost aleşi de faţă cu noi, dar din acelaşi neam nu mai mulţi de doi.

2. « La timp de alegere din fiecare pătrime unul din cei 11 să fie ales, dela ceilalţi să se ia voturile pe rând, în biserică şi astfel, după plecarea acestor patru daţi pentru alegere, să se aleagă judele.

3. « De moare într'aceasta unul din cei 44, pătrimea din care era, va alege altul, al cărui nume se va scrie în locul mortului ».

Judele ales, cu bătrânii satului, aveau în seama lor treburile de judecată ale locuitorilor, şi cele administrative, ajutaţi de cei 4 pârgari, apoi de vătav şi de plăieşi, cari toţi făceau jurământ că-şi vor îndeplini slujba cu conştiinţă şi dreptate.

Acest scaun de judecată, uneori cu drepturi mai largi, dăruia moşia unui mort la un sătean din Săcel, la 1617, « fiind satul cu totul pustiit în vremurile furtunoase, după venirea lui Mihai Vodă (Viteazul), iar oamenii scăzuţi şi morţi, rămânând multe locuri de case pustii ». Impărţea sarcinile publice, trăgea la sorţi pe ostaşii ceruţi de Craiu, şi cari plecând îşi trec moşia altuia, dă cai pentru expediţie, etc. Leafa judelui sunt: gloabele în munte şi o dijmă « când Dumnezeu dă binecuvântarea sa în codru ».

Relaţiile între juzii saşi şi cei din cele 6 sate româneşti sunt fixate, la 1585, în aşa numita « Constituţie a scaunului Sălişte » din care extragem următoarele:

« Cine are vreo judecată (pricină) în vreunul din satele scaunului să ţină seama de aceasta: 1. Dacă nu se prezintă la prima chemare, pierde 25 den.; 2. Pricinile de sub 1 fl. să nu fie apelate şi să nu se plătească nimic pentru judecarea lor. Această lege priveşte numai locuitorii scaunului Sălişte.

« Cu privire la pricinile afară de scaun (Săliștenii) își pot păstra vechea lor datină. La fel când din libera voință a două părți se cheamă un mijlocitor care să-i împace, oricât de arbitrară ar fi hotărîrea acestuia, ea să nu poată fi schimbată nici de lege, nici de vreo datină a țării ».

Din mărturisirile câtorva zeci de țerani, făcute la o anchetă din 1738, se constată că importantul sat *Rășinari*, de lângă Sibiu, a avut din vechime un scaun special de judecată compus din judele ales, « sândie » (= vice-jude, numirea se află și în satele din țara Făgărașului) și 40 bătrâni jurați *(« cinstiți scaun de lege 40 bătrâni »)*, cari aveau dreptul să judece țeranii vinovați și să-i pedepsească până la 40 florini, ba chiar și cu moarte, spânzurându-i pe « dealul Rășinarilor », unde erau furcile « pentru acest scop ». Sașii volnici în sec. XVII—XVIII au redus foarte mult drepturile de judecată ale scaunului din Rășinari, așa că nu mai putea hotărî, decât în cauzele care nu treceau peste 1 florin [1]).

E interesant scaunul de judecată din satul *Ungureni* (jud. Someș), care se compunea la 1769 din: Ductorul nobililor români cu un adiutant și 3 jurați, apoi din judele comunei cu 2 iobagi, având dreptul să judece cauze până la 3 fl. [2]).

Aceste sunt informațiile noastre puține relative la scaunele de judecată ale « mirenilor » din trecutul istoric al Românilor din Transilvania.

* * *

Merită să relevăm în acest loc și rostul *scaunelor de judecată protopopești*, care în vechime și până în preajma epocii contemporane au avut o mare putere și importanță în trecutul românesc ardelean, fiind toate chestiunile în legătură cu biserica și chiar și unele familiare, se judecau aci, și lumea pe atunci religioasă și iubitoare de biserică, primea de bună sentința acestor foruri bisericești și numai în cazuri foarte rare și grele

[1]) Păcală V., *Monografia satului Rășinari*, Sibiu, 1915, pp. 42-5, 59 și n. 2-3, 60 și n. 3.
[2]) Kádár J., *Szolnok-Dobokavármegye monografiája*, II, Dej, 1900, p. 290.

se adresau episcopului, ferindu-se ca de foc de judecata strâmbă a nobililor unguri sau sași.

Scaunul protopopesc în epoca mai veche, dar organizată, a bisericii românești, se compunea fără îndoială numai din protopopul și câțiva preoți aleși de colegii lor din tractul protopopesc. Mai târziu, când influența calvină, caută să domineze biserica noastră ardeleană, în deosebi în veacul al XVII-lea, spre sfârșit, apar și mireni în acest scaun, cari judecă împreună cu preoții.

Intâia dată când întâlnim un scaun protopopesc cu membri mireni, e în 1687, sub păstoria Mitropolitului Varlaam din Alba Iulia. Anume pe paginile unei cărți bisericești se notează, că în acest an, protopopul Rusul, probabil din Geoagiul de jos, împreună cu preoții: Ioanaș din Bobâlna, Vadeș din Rapolt, Anghel din Cicmău, Marian din Bozeș, Gheorghe din Mada, și biräul din Geoagiul de jos cu 2 oameni: Dumitru Mărariu și Costian, judecă procesul ivit între Marian Boldoc și un oarecare țeran, Ion, pentru Cazania Mitropolitului Varlaam al Moldovei, pe care o prețuesc în 24 fl. Alte lămuriri ne lipsesc relativ la această judecată, fiindcă paginile pe care s'au scris s'au rupt [1]).

Tot pentru această Cazanie, — așa de larg răspândită și mult prețuită în Ardeal — se judecă în județul Someș doi țerani, în 4 Decemvrie 1689, la scaunul protopopesc, fiind de față însuși Mitropolitul Varlaam, care chiar atunci era în vizitație canonică prin acest ținut. Vlădica scrie personal, sub iscălitura și pecetea sa, următoarea notă pe paginile Cazaniei, despre felul cum a decurs această judecată a scaunului:

« Noi Vlădica Varlaam, având sobor de eparhie în vidicul Lăpușului în Rogoz și fiind câțiva protopopi și preoți și alți oameni de cinste, viniră înaintea noastră Vâscu Alec din Lăpușul rumânesc și cu sătenii din Rogoz, aducând lucru acestei cărți ce se cheamă Qucitelnă, socotind toți de toate

[1]) Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II (= *Studii și documente*, XIII), București, 1906, p. 102 no. 302.

părțile s'au împăcat așa, cum această carte să rămâe la biserica Rogozului și să fie pomană lui Vâscu Ionașcu și Vâscu Alecse și rămășițelor lor și cine s'ar ridica mai mult după această împăciuială să caute lucrul acestei cărți să nu poată pân nu va pune două sute de florinți, o sută vlădicești, o sută șpănești. Pre aceasta s'au legat și au dat mâna înaintea noastră, anul și luna mai sus scriși. Vlădica Varlaam» [1]).

Informații mai bogate ne oferă documentele din Maramureș, din care lăsăm să urmeze mai jos două cazuri.

Din același an și lună avem o judecată a scaunului protopopesc din Maramureș. Protopopul Ivan din Irholț, ierașul Sighetului; preoții: Gheorghe din Sărăsău; Ionaș din Biserica Albă; Ștefan și Petrașcu din Apșa de mijloc; Ionaș și Ivan din Săpânța; Fodor din Târnov, apoi 4 asesori jurați ai județului Maramureș: Petraș și Ivan Karuly din Sărăsău; Iosif Szegedi din Sighet; Francisc Mănăilă din Săpânța și 2 vicepretori: David Pop din Sighet și Ionaș Stan din Săpânța s'au adunat, la convocarea protopopului, în biserica din Săpânța, la 5 Decembre 1689, pentru a aranja pricina ivită între soția pretorului Simion Tivadar din Săpânța Ileana Vida și femeile din familia Popescu pentru un loc de stat în biserică.

«Amândouă partidele au adus mărturii înaintea sfântului scaun, iar sfântul scaun, ca să facă lumină în cauză, aceste mărturii le-a examinat și toți au mărturisit la fel sub jurământ, că locul cel dintâi se cuvine familiei Tivadar, de când își aduc aminte oamenii... lângă dânșii apoi au stat cei din familia Popescu... Sfântul scaun hotărește, să fie așa și de aci înainte în veci... Iar femeile din familia Popescu, fiindcă au năcăjit nedrept pe soția lui Simion Tivadar și au tulburat-o în locul ei, pentru acest sacrilegiu sunt pedepsite cu 24 florini (și 8 florini cheltueli). Sfântul scaun pune legătură între dânșii 24 fl. anume, dacă o partidă ar tulbura această hotărîre a noastră și ar lucra împotriva ei, de câte ori ar încerca călcarea hotărârei de atâtea ori să plătească pedeapsa prescrisă în legătură; pedeapsa aceasta să o execute d-l protopop de pe vremea aceea,

[1]) Stanca Seb. în *Revista teologică*, XX, Sibiu, 1930, pp. 32—34.

fără să bage în samă niciun fel de remediu juridic, nici excepţionarea şi niciun fel de pretext de scăpare » [1]).

Intăresc « cu subscrierea şi pecetea noastră » numai protopopul şi cei 8 preoţi, fără mirenii delegaţi. Hotărîrea trece prin congregaţia comitatului şi se execută abia în anul viitor în ziua de 8 August 1690.

Ceea ce e interesant şi la acest scaun protopopesc e faptul, că are şi membri mireni, cari nu uită să noteze că sunt şi « asesori juraţi ai nobilului comitat ».

In 29 Septemvrie 1704, la Sărăsău, tot în Maramureş, scaunul protopopesc compus din: protopopul Ioan din Irholţ, — cel dela 1689 —; preoţii: Ilie şi Ieremie din Apşa de mijloc; Ştefan de Lipcse din Rona de jos; Ştefan din Petrova. Asesorii juraţi ai sfântului sobor, apoi asesorii juraţi ai comitatului: Ladislau Szaplonczai din Sărăsău, Petru şi Toma Karully; Ladislau Birtoc şi Iona Hrihor, fiind prezent şi episcopul de religie grecească Iosif Stoica, judecă o altă ceartă între două femei pentru întâietate în biserica din Sărăsău [2]).

Anume: Finica Johannes, muierea lui Gheorghe Birtoc, a tulburat din ordinea de întâietate la slujba dumnezeiască, fixată legal, pe Margareta Iodi, soţia lui Iona Birtoc.

Soborul decide: « Legea aceasta a călcat-o muierea lui Gheorghe Birtoc într'o Duminecă în care întâietatea la evanghelie era a muierii lui Iona Birtoc. A aflat deci sf. sobor, că ar fi mai bine ca muierea lui Iona Birtoc pentru adeverirea mărturisirei sale să joare de trei ori, că muierea lui Gheorghe Birtoc a tulburat-o în rândul de întâietate într'o Duminecă când trebuia să fie rândul ei. Dacă va jura, muierea lui Gheorghe Birtoc să rămână globită cu 24 florini şi episcopul pedeapsa aceasta s'o execute irremissibiliter, statim et de facto. Iar dacă de acum înainte or călca legea aceasta de întâietate vreuna din cele două partide, să fie globită cu 100 florini, care sumă episcopul să o poată executa imediat şi din care jumătate să fie a episcopului şi jumătate a partidei care va observa această

[1]) Cziple Alex., *Documente privitoare la episcopia din Maramureş*, în *An. Ac. Rom.*, secţ. ist., XXXVIII (1916), pp. 308-11.

[2]) Revista *Görög-katolikus Szemle* din 1909 Ianuarie 6. Cf. Cziple, *o. c.*, pp. 317—321.

hotărîre. Iar dacă muierea lui Iona Birtoc n'ar jura, atunci muierea lui Gheorghe Birtoc de astădată să nu fie globită, și dacă în viitor hotărîrea aceasta nu va fi tulburată, soției lui Iona Birtoc, pentru cheltuelile și osteneala sa să i se dea 2 florini unguresti. Gheorghe Birtoc apelează să se aducă hotărîrea la soborul cel mare »[1]).

Ne întoarcem în țara Făgărașului pentru a urmări cu știri noui și deosebit de interesante procedura unei judecăți preoțești.

Iată un interesant sobor protopopesc unit, ținut la Șinca veche, în 2 Mai 1729, la care au participat 29 preoți: Stoica și Oprea din Veneția de jos; Ion din Sevestreni; Simion din Herseni; Vasilie din Părău; Aldea din Șinca veche; David și Ioan din Comana de jos; Stan din Ohaba; Ionaș din Vad; Streja din Copăcel; Platon din Cuciulata; Bratu din Comana de sus; Ioan și Valisache din Ileni; Oprea bătrânul și tânărul din Rîușor; Oprea din Hurez; Dumitraș și Oane din Șercăița; Nicolae din Mărgineni; Stan și Crăciun din Sebeș; Șerban din Săsciori; Bucur din Beclean; Radu, Luca și Mateiu din Vaida-Recea, în frunte cu protopopul lor Ionașcu Monea din Veneția de jos, aducând o sentință relativă la stăpânul de drept al unei strane.

Documentul începe așa: « Noi soborul preoților rumânești din eparchia Făgărașului, care se începe din Cuciulata, până în apa Netotului, fiind noi adunați toți în Șinca, în casa popii Aldea, pentru multe lipse și jalbe al clirosului, dacă isprăvim poruncile ce ne sunt date înainte, precum avem obiceiu a îndrepta jalbele celor ce sunt sorociți înaintea noastră ». Arată apoi că au venit înaintea soborului între alții: Alde Bălanu boier din Șinca, părăș mare, și cu Ioan Strâmbu boier, părăș mic, și zice părășul mare·sfânt sobor, pint'aceea mi-au cata a soroci pe domnia lui părăș mic înaintea sfântului sobor, că fiind noi, neamul nostru *boier ferdelaș* din capul satului, având

[1]) Soborul cel mare aprobă întru totul hotărîrea scaunului protopopesc, după ce muierea lui Iona Birtoc a jurat în fața sfântului sobor, care jurământ a fost « ascultat în pace », fără protest de soția lui Gheorghe Birtoc. *Ibid.*, pp. 319—21. Vezi altă judecată a soborului mare din Sighet, în 17 Aprilie 1698, în chestia unui scandal din biserica din Berbești aplicându-se vinovatei aceeași pedeapsă ca femeei din Sărăsău la 1704. *Ibid.*, pp. 314-5 no. 43.

munte şi moară şi alte iosaguri, pentru care se cunosc ferdelaşii, aşişderea şi în sfânta biserică strană în care au şezut părinţii, moşii, strămoşii noştri aşişderea şi noi». Urmează plăngerea părăşului mare: « Când am fost acum în acest an a doua zi de Paşti, m'am dus la biserică şi şezând eu în strană, am mers la sfintele icoane după obiceiu; dacă m'am întors să merg iară în strană de unde m'am sculat, domnia lui părăş mic Ioan Strâmbul, au şezut în strana noastră şi mergând eu, domnia lui a sărit la mine în biserică şi m'au ucis (?), de m'au făcut sânge şi mi-au smuls părul şi mi-au făcut foarte mare ruşine şi durere, pentru care poftesc judecată dela sfântul sobor ».

Părăşul mic, venetic în sat şi om cu suflet aidoma numelui său, răspunde scurt, dar fals şi obrasnic: « Aşa este că ne-am suduit, nu tăgăduesc, că e ştiut că strana acea este a noastră, nu e a Dumnivoastră, pentru acea nu te-am îngăduit să şezi într'însa ».

Bălan reflectează lui Strâmbu cu aceste cuvinte clare, care arată neomenia acuzatului: « Dară am făcut noi cinste cu Dumniavoastră, că ne-aţi fost nănaşi de v'am biciuluit ca pe nişte părinţi şi văzând noi pe naşii noştri oameni bătrâni şi noi fiind tineri am socotit că facem cinste căci v'am chemat câte odată în strana noastră ».

După aceste spuse şi retragerea celor doi învrăjbiţi, soborul caută informaţii precise pentru a aduce o hotărîre dreaptă, şi de aceea preoţii zic: « Socotirăm de vreme ce suntem aci în sat să strângem satul şi bătrânii boieri şi proşti, ca să vedem cum vor spune şi a cui este acea strană dintâi şi a cui moşie este şi pe cine au pomenit bătrânii şezând într'acea strană şi trimiserăm de sorocirăm pe toţi bătrânii satului şi boieri şi proşti şi merserăm în biserică şi aleserăm 16 oameni, cari erau mai bătrâni şi de cinste şi mai cu vază, care nu fură nemşug cu nicio parte, care mai jos sunt scrişi pe nume — şi le dedem noi săborul înainte, zicându-le şi arătându-le acea strană de prigoană care este din sus Stan Bârsan şi din jos Erca Buzdugan ».

Protopopul sau un preot mai bătrân se adresează cu următoarele cuvinte către cei 16 bătrâni ai satului, cari au în faţă

o lumină aprinsă, sfânta evanghelie și crucea: [1]) « Iată suntem în sfânta biserică și dumniavoastră cu sufletele d-voastră care sunteți făgăduiți fiii acestei sfinte biserici cu numele lui Dumnezeu vă poruncim cum știind voi mai drept cu sufletele voastre să ne spuneți cu dreptate, precum știți a cui este această strană din zilele bătrânilor și pe cine ați pomenit aci șezând într'însa? »

Toți cei 16 bătrâni ai satului: boierii din familia Urs: Ioan, Stan (2), Dumitrache; apoi boierii Man Lud și Stan Bârsan, iar « proștii » Stănilă Kima, Stanciul Oprii, Aldea însurățel, Bucur Flueraș, Bucur Cucu, Man Bița, Man Bolia, Rad Colțe, Roman Labor și Stănilă Mircea, mărturisesc cu sufletele lor înaintea soborului astfel:

« Noi am pomenit și știm foarte bine din tineretele noastre încă pe moșii părășului mare, după acea pe părinții lor și știm că este a dumnealui din moși din strămoși, că dumnealor cu Bârsăneștii sunt boieri din începutul satului și au loc de moară și munte și boierșaguri, nu numai aici în Șinca, ci încă și în altele din vecini care biruesc până astăzi, iar dumnealor Strâmbeștii nu știm de unde s'au mutat aici în Șinca, vedem că au un ștuc de munte rupt din muntele Vadului, iar în hotarele Șincăi ale noastre, nici în apă, nici în muntele, nici ferdele ca alți ferdelași n'au dumnealor, asișderea și în strana aceasta nicio treabă n'au, ci este a Bălăneștilor, precum sunt frați cu Bârsăneștii în toate moșiile lor, așa și în biserică au strană unul lângă altul din începutul satului. Și-acum sfântu sobor va judeca pentru sfada și nebunia ci-a făcut dumnealui jupânul Strâmbu ».

Ascultând aceste declarații ale bătrânilor, soborul aduce hotărîrea de mai jos:

« Părășul mic căci a sărit cu sfada în sfânta biserică, după judecata sfintelor canoane s'a globi cu gloaba soborului mare cu 66 de florinți, dară văzându-și greșeala fostă, să rugă de sfântul sobor, și sfântul sobor încă văzându-i rugăciunea și sărăcia se milostivi de-l iertă pe 12 fl. și strana să o stăpânească

[1]) In Banat, la 1439, martorii dintr'un proces, punând mâna pe sfinții dela altarul bisericii din Caransebeș, mărturisesc în favorul unui Bizere. Cf. Vuia, *Districtus Walachorum*, Timișoara, 1930, p. 7 și urm.

părâşul mare, precum a mărturisit că au fost a dumnealor a Bălăneştilor, ci între ei cari va fi mai bătrân, precum este obişnuit, iară părâşul mic şi alţii din neamul d-lor bună pace să le dea; iară cine va mai face vrajbă pentru acea strană, întâi să pună judecătorilor 25 de florinţi, apoi să înceapă altă judecată. Aceasta noi tot soborul am judecat cu sufletele noastre şi după obiceiul nostru s'o întărim aceasta sentinţă cu peceţile şi cu iscăliturile noastre » [1]).

Urmează iscăliturile celor 29 de preoţi din soborul preoţesc de judecată şi numele boierilor şi ţăranilor martori [2]).

Un alt sobor, ţinut, în 28 Septemvrie 1762, « în casa cinstitului protopop » din Veştem, condamnă pe negustorul Dimitrie Pană din Braşov la 24 fl. « gloabă » şi « oprelişte dela biserică », pentrucă şi-a părăsit logodnica Măriuţa, fata negustorului Andrei Gh. Dabija din Sibiu, cununându-se cu Păuna, fiica lui Chira Iovipale Râmniceanul. Judecata o fac: « eu protopop Ioachim » din Veştem, preoţii: Ion şi Ilie din Maierii Sibiului, Ion din Veştem şi Toma [3]).

Lămuriri mai ample şi de altă natură, relativ la aceste soboare preoţeşti şi rostul lor, dau în cele două volume din « Istoria bisericii româneşti ardelene ».

---

[1]) Imoralitatea şi faptele rele se pedepseau în văzul tuturora, ca în Bihor, unde femeile stricate, hoţii, beţivii şi alţi păcătoşi erau închişi în privdorul bisericii ori aşezaţi în « scaunul ruşinei » din biserică, numit « perinder », cf. cartea mea, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Transilvania şi Ungaria*, I Sibiu, ed. II, 1935, p. 484 şi n. 2.

[2]) Puşcariu, *Fragmente istorice etc.*, pp. 545—48.

[3]) Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene* (= *Studii şi documente*, XII—XIII), I, p. XIV—XV; şi vol. II, p. 48 no. 60.

FORMULARUL FANARIOT

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 27 Septemvrie 1935

O cumpărătură recentă a Institutului pentru studiul Sud-Estului european mi-a îngăduit să adaug la volumul de acte grecești din colecția « Hurmuzaki » care mi-a fost încredințat, un șir de scrisori dintre care unele de o foarte mare importanță. Corespondență între Domnii fanarioți: Alexandru Ipsilanti și Mihai Suțu, în primele lor Domnii, și capuchehaielele lor, cu toată mizeria, asupra căreia voiu reveni într'un alt memoriu, a cererilor turcești de bani și de provizii, a încurcăturilor cu creditorii, cu intimitatea, până acum necunoscută, a legăturilor dintre « Grecul » dela București și cel din Iași, cu amănuntele pitorești ale raporturilor din familiile care se tot purtau, mânate de ambiții scump plătite, între Bosfor și Dunăre. Ele se potrivesc, ca și cum o intenție ar fi existat în ieșirea lor la iveală, cu ceea ce a dat în același domeniu marea și prețioasa masă de mărturii istorice asupra acelorași cercuri pe care Institutul și le-a dobândit dela cineva din Atena și care mai de mult încă întrau în alcătuirea acestei părți a treia din « Documentele grecești » ale mele.

De fapt, în caietul mic, cu legătură orientală, de piele neagră peste tot, cu « fermoire » de metal, nu e o culegere de acte istorice pe care să fi voit a o face cineva din necesități administrative, din interes pentru istorie sau din pasiune de colecționator. Ci, cum, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,

cu toate școlile care prosperau, cunoștința limbii grecești obișnuite în corespondențele curente începuse a se împuțina, s'a gândit cineva să adune *formulare* [1]).

S'a suprimat la toate data, dar nu și, la unele dintre ele măcar, iscălitura. Sunt însă cele mai multe anonime. Adresa lipsește în toate. Unele pasagii au fost înlocuite. S'au ales chiar scrisori de acelea care aveau un cuprins așa de general, încât copistul viitor le putea lua pe de-a'ntregul, adăugind doar ce era în stare ca lucruri actuale.

Se vede ușor de unde s'a luat materialul: din hârtiile familiei Ipsilanti și ale celor legate de dânsa.

Sunt de fapt două grupe: unul, cel mai important, cuprinzând piese de adevărată istorie, e din acea primă Domnie a lui Alexandru-Vodă (1774—82) sau din vecinătatea ei; altul, în care e mai mult material de simplă retorică epistolară, e în raport cu Domnia dintâi, la 1799, în Moldova —dincolo, sunt numai lucruri muntene —, a lui Constantin, fiul acestuia.

Cartea s'a purtat prin multe mâni, cum o arată însemnările. Unele din ele sunt în grecește, și le dau aici:

Αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι τοῦ Νηκολάε καὶ ὅποιος τὸ κλέπη νὰ εἶναι ἀφοριομένος ἀπὸ δώδεκα πατριάρχων. Ἐγὼ Νηκόλαος Ἀρηώνης (fol. 1).

Insemnările de proprietate se mai întâlnesc la fol. 69 V⁰; o avea, la 1841, un Nicolae Popescu, și la fol. 70, când iscălește și în românește, acel Nicolae Arion: « această cărticică iește *(sic)* a lui Nicolaie, și cine o fura-oo *(sic)* să fiie afurisit de doisprezece patriarhi; ieu Nicolaie Arion; 808, Octomvriie 12 ».

Se mai dau, pe lângă însemnări casnice răspândite, proverbe grecești (fol. 97-7 V⁰, 109 și urm.), recomandații de boală (fol. 98 și urm.), apoi probleme și răspunsuri (fol. 104 și urm.), apologuri (fol. 107 și urm.), o notă despre sfârșitul

[1]) V. pentru Apus, Wattenbach, *Ster Austriacum, 1853 (Über Briefsteller des Mittelalters), Archiv für Kunde öst. Geschichts-Quellen,* XIV¹ (1855), p. 305 și urm. V. și *ibid.,* Otto Stobbe, *Summa curiae regis, Ein Formelbuch aus der Zeit König Rudolf's I. und Albrecht's I.*

Impărățiilor (fol. 118), o serie de întrebări și răspunsuri din Ciropedie (fol. 120 și urm.).

In românește e corespondentul afirmărilor de proprietate, așa de puțin gramaticale, ieșite din același condeiu al lui Nicolae Arion și o sumă de socoteli de casă de pe la 1800 sau și mai mult după începutul secolului al XIX-lea, pe lângă cercări de condeiu [1]) și încercări de desen.

Ceea ce nu se putea cuprinde în colecția Hurmuzaki e seria de însemnări care arată în ce chip trebue să se adreseze un calemgiu cu deprindere diplomatică către deosebitele, ca rang și ca nație, persoane cu care un astfel de Fanariot putea să aibă a face. Dar ele nu pot să rămâie inedite, și publicarea lor e rostul de căpetenie al acestui memoriu.

Τίτλοι ἐπιτιθέμενοι ἐν τοῖς πρὸς ἀρχ. αὐτεντικοῖς γράμμασιν.

† Ἰωάννης Μιχαὴλ Κωνσταντίνου Σοῦτζος βοεβόδας, ἐλέῳ Θεοῦ Αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν πάσης Οὐγκροβλαχίας.

Δόμνας:

Σεβαστὴ Καλλιμάχη, ἐλέῳ Θεοῦ Δόμνα πάσης Οὐγκροβλαχίας.

Τίτλος αὐθεντικὸς ἐν τοῖς πρὸς Αὐθέντας, Πατριάρχας καὶ ἀρχιερεῖς αὐθεντικοῖς γράμμασι δὲν βάλλεται, εἰ μὴ εἰς μικρούς τινας ἀρχιερεῖς.

Τὸ — δεόμενοι τοῦ ἁγίου Θεοῦ ἀπὸ Αὐθέντου πρὸς Πατριάρχας γράφεται, ἐνίοτε δὲ εἰς Αὐθέντας, ἂν θέλῃ νὰ δώσῃ αὐτοῖς τιμήν.

Τὸ — διαφυλάττοι αὐτὴν τὸ θεῖον, ἀπὸ Αὐθέντου εἰς Αὐθέντην, εἰς πεϊζαδέδες, δραγουμάνον, μαζούλην δραγουμάνον, δραγουμάνον τοῦ στόλου, εἰς ἀρχιερεῖς καὶ μερικοὺς τῶν μεγάλων ἀρχόντων, καθώς: λογοθέτην τῆς Ἐκκλησίας καὶ τίνα γέροντα ἀρχιερέα.

[Adaus]: *καὶ πρὸς ἀδελφὸν καὶ ἀδελφάς.*

Τὸ — εἴη ὑγιαίνωσῃ ἐν εὐημερίᾳ μετὰ μακροβιότητος. Καί: εἴης ὑγιαίνων ἐν εὐημερίᾳ μετὰ μακροβιότητος — εἰς μικροτέρους ἄρχοντας καὶ βασιλικοὺς ἀρχιτέκτονας.

Ὑπογραφαὶ Αὐθέντων.

Εὔνους — πρὸς μικροὺς ἄρχοντας.

Εὐνούστατος — πρὸς μεγάλους ἄρχοντας.

Ὅλως εὐνούστατος — πρὸς ἕνα πεϊζαδὲν ἀξιόλογον, ἢ πρὸς ὅλους τοὺς καπουκιαχαγιάδες μαζή.

[1]) De ex.: « Cu toată silința ce am pus, nimic nu am folosit la înțelegerea aceștii cărți, fiindcă sănt prea practicos la învățătură ».

Υἱὸς ἐν Χριστῷ — πρὸς Πατριάρχας· ὁ γραμ. τὸ γράφει.
Υἱὸς ἐν Χριστῷ — πρὸς ἀρχιερεῖς, τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Αὐθέντης· προσθέττει τό: ὅλος πρόθυμος, ἢ ἄλ[λον].
Ὡς ἀδελφός — πρὸς αὐθέντας χάλια ἢ μανζούλιδες καὶ εἰς Δόμναν, ἂν θέλῃ.
Ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς — πρὸς ἀδελφήν.
Ὅ θέλει δὲ — εἰς πεϊζαδέδες καὶ δραγουμάνους.

Εἰς τὰ πρὸς Πατριάρχας Αὐθέντων γράμματα σταυρὸς συνηθίζονται.
βάζονται καὶ γραμμαὶ ἐπὶ τοῦ γράμματος.
μὲ ζάρφι γράφονται τὰ πρὸς Πατριάρχας Αὐθέντων γράμματα.

Αὐθέντων ὑπογραφὴ ἐν τοῖς πρὸς ἄρχοντας στελλομένοις γράμμασι:

Ἰωάννης Μιχαὴλ Κωνσταντίνου Σοῦτζος Βοεβόδας
ἢ Ἰωάννης Μιχαὴλ Σοῦτζος Βοεβόδας.
Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος Βόδας ἐσυνήθιζε: Ἰωάννης Ἀλέξανδρος Κωνσταντίνου Βοεβόδας, χωρὶς τὸ Μαυροκορδάτος.

Τὸ εὐλαβῶς προσκυνοῦντες ἀσπαζόμεθα τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν, μόνον πρὸς Πατριάρχας δίδεται.
Τὸ εὐλαβῶς προσαγορεύοντες ἀσπαζόμεθα τὴν ἱεράν της δεξιάν, εἰς ἀρχιερεῖς.
Τὸ ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως καὶ περιχαρῶς προσαγορεύομεν, εἰς Αὐθέντην ἢ Δόμναν.
Τὸ ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι ἡδέως ἢ ἥδιστα προσαγορεύομεν δίδεται καὶ εἰς πεϊζαδέδες δραγουμάνους καὶ ἀξιολόγους ἄλλους πεϊζαδέδες καὶ δομνίτζας.
Τὸ ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν, καὶ εἰς μανζούλιδες δραγουμάνους.
Τὸ ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν εἰς ἀδελφόν.
Τὸ ἀσπαζόμενοι ἡδέως προσαγορεύομεν, ἂν θέλῃ, καὶ εἰς τὸν λογοθέτην τῆς ἐκκλησίας· εἰ δὲ μή, προσφιλῶς ἀσπαζόμενοι χαιρετοῦμεν.
Τὸ ἡδέως ἀσπαζόμενοι προσφιλῶς προσαγορεύομεν, τοῖς καπουκεχαγιάσι.
Τὸ προσφιλῶς χαιρετοῦμεν μόνον εἰς τοὺς λοιποὺς ἄρχοντας καὶ πραγματευτὰς (καὶ δραγουμάνον (τοῦ στόλου, ṣters*).*
[Adaus:] *Τὸ τὴν εὐγενείαν της προσφιλῶς χαιρετοῦμεν εἰς δραγουμάνον τοῦ στόλου μὲ πεϊζαδέν·*
Τὸ ἀδελφικῶς περιπτυσσόμενοι, ἡδέως κατασπαζόμεθα πρὸς πεϊζαδέν, καπουκιαχαγιάν του.
Οἷς τρόποις συνηθίζονται τὰ πρὸς ἕνα ἕκαστον Αὐθέντην γράμματα.

Πρὸς Πατριάρχας.

Μακαριώτατε, θειότατε καὶ οἰκουμενικὲ Πατριάρχα, κύριε, κύριε Νεόφυτε, ἐν Χριστῷ ἡμῖν πάτερ σεβασμιώτατε, τὴν Παναγιώτητα της

εὐλαβῶς προσκυνοῦντες, ἀσπαζόμεθα τὴν ἁγίαν αὐτῆς δεξιάν, δεόμενοι τοῦ ἁγίου Θεοῦ.

Πρὸς μακαριωτάτους.

Μακαριώτατε, θειώτατε καὶ σοφώτατε Πατριάρχα Ἱεροσολύμων, κύριε, κύριε Ἄνθιμε, ἐν Χριστῷ ἡμῖν πάτερ σεβασμιώτατε, τὴν Μακαριότητά της εὐλαβῶς προσκυνοῦντες, ἀσπαζόμεθα τὴν μακαρίαν αὐτῆς δεξιάν.

Πρὸς ἀρχιερεῖς.

Πανιερώτατε καὶ θεοπρόβλητε Μητροπολίτα, ἅγιε Νικομηδείας, κύριε Μελέτιε, ἡμέτερε ἐν Χριστῷ πάτερ σεβασμιώτατε, τὴν Πανιερότητά της εὐλαβῶς προσαγορεύοντες, ἀσπαζόμεθα τὴν ἱεράν της· δεξιάν ἣν διαφυλάττοι ὁ Κύριος.

Πρὸς Αὐθέντας.

Ἐκλαμπρότατε καὶ ὑψηλότατε Αὐθέντα καὶ ἡγεμὼν πάσης Οὐγκροβλαχίας, κύριε, κύριε Ἰωάννη Ἀλέξανδρε Ἰωάννου Ὑψηλάντε Βοεβόδα, ἀδελφὲ ἡμῖν ἀγαπητέ, ἢ λίαν ἀγαπητέ, καὶ περιπόθητε, τὴν Ἐκλαμπρότητά της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἢ κατασπαζόμενοι, ἡδέως καὶ περιχαρῶς προσαγορεύομεν· διαφυλάττοι αὐτὴν ὁ ἅγιος Θεός.

Εἰς Δόμναν.

Ἐκλαμπροτάτη καὶ εὐσεβεστάτη Δόμνα πάσης Μολδοβλαχίας, κυρία, κυρία Αἰκατερίνη Γκίκα, ἡμετέρα ἀγαπητὴ καὶ περιπόθητε ἀδελφὴ (ἢ λίαν ἀγαπητὴ καὶ περιπόθητε ἀδελφή), τὴν Ἐκλαμπρότητά σου ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως καὶ περιχαρῶς προσαγορεύομεν, ἢ μόνον ἡδέως προσαγορεύομεν, — διαφυλάττη αὐτὴν ὁ ἅγιος Θεός.

Εἰς πεϊζαδέδες δραγομάνους.

Ἐκλαμπρότατε καὶ περίβλεπτε πεϊζαδὲ καὶ μέγα δραγομάνε τῆς κραταιᾶς Βασιλείας, κύριε Ἀλέξανδρε Μουρούζη, ἡμέτερε ὡς ἀδελφὲ ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε, τὴν Ἐκλαμπρότητά της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν ἢ ἀκριβῶς περιπτυσσόμεθα (ἢ τὴν Ἐκλαμπρότητά της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν) — διαφυλάττοι.

Εἰς πεϊζαδέδες ἀξιολόγους.

Ἐκλαμπρότατε καὶ περίβλεπτε πεϊζαδέ, κύριε Ἰωάννη Μαυροκορδάτε, ἡμέτερε ὡς ἀδελφὲ ἀγαπητὲ καὶ περιπόθητε, τὴν Ἐκλαμπρότητά της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν — διαφυλάττοι.

Εἰς νέους πεϊζαδέδες.

Ἐκλαμπρότατε πεϊζαδέ, κύριε Ἀλέξανδρε Γκίκα, ἡμέτερε ἀγαπητέ τὴν Ἐκλαμπρότητά της ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν — διαφυλάττοι

Εἰς δομνίτζας.

᾿Εκλαμπροτάτη δομνίτζα, κυρία ῾Ραλοῦ ῾Υψηλάντου, ἡμετέρα ἀγαπητή, τὴν ᾿Εκλαμπρότητά της ἡδέως προσαγορεύομεν — διαφυλάττοι.

Εἰς δραγομάνους μανζούλ.

᾿Ενδοξότατε καὶ εὐγενέστατε ἄρχων πρῴην μέγα δραγομάνε τῆς κραταιᾶς Βασιλείας, κύριε Κωνστάκη ῾Ράλλη, ἡμέτερε ἀγαπητὲ ἢ καὶ περιπότητε, τὴν ᾿Ενδοξότητά της, ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν — διαφυλάττῃ.

Εἰς λογοθέτην τῆς Μεγάλης ᾿Εκκλησίας.

*Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε (ἢ μόνον εὐγενέστατε) ἄρχων μέγα λογοθέτα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ᾿Εκκλησίας, ἡμέτερε ἀγαπητὲ (ἢ ἡμέτερε προσφιλέστατε) τὴν Εὐγενείαν της προσφιλῶς ἀσπαζόμεθα καὶ ἡδέως προσαγορεύομεν (*de-asupra *ἢ προσφιλῶς ἀσπαζόμενοι, χαιρετοῦμεν), — διαφυλάττοι αὐτήν.*

Εἰς ἀδελφὸν Δημήτριον.

Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε (ἢ μόνον εὐγενέστατε), ἄρχων πρῴην Μέγα Σπαθάρη, κύριε Δημήτριε Σοῦτζε, ἡμέτερε ἀγαπητὲ ἀδελφέ, τὴν Εὐγενείαν της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν — διαφυλάττοι αὐτήν.

Εἰς δραγουμάνον τοῦ στόλου.

Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε ἄρχων δραγουμάνε τοῦ βασιλικοῦ στόλου, κύριε Κωνστάκη Χαντζερῆ (ἢ μόνον Κωνστάκη Χαντζερῆ), ἡμέτερε προσφιλέστατε, τὴν Εὐγένειά της προσφιλῶς χαιρετοῦμεν, ἣν διαφυλάττοι ὁ ἅγιος Θεός (ἢ εἴῃ ὑγιαίνουσα ἐν εὐημερίᾳ).

Εἰς ὁμοίους αὐτῷ.

Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε ἄρχων πρῴην Μεγάλε Ποστέλνικε, Γεώργιε Σουλουτζιάρογλου, ἡμέτερε προσφιλέστατε, τὴν Εὐγενείαν της προσφιλῶς χαιρετοῦμεν — εἴῃ ὑγιαίνουσα ἐὲ εὐημερίᾳ.

Εἰς οἰκεῖον ἄρχοντα.

Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε ἡμέτερε ἄρχων Καμαράση, Κωνστάκη Σοῦτζε, ἡμέτερε προσφιλέστατε, τὴν Εὐγένειάν σου προσφιλῶς χαιρετοῦμεν — εἴης ὑγιαίνων ἐν εὐημερίᾳ.

῞Οταν δὲ εἴς τινα τῶν ἐν τῷ τόπῳ οἰκείων ἀρχόντων γράφεται αὐθεντικὸν γράμμα, τότε μετὰ τὸ Κωνστάκη Σοῦτζε ἀμέσως γράφεται: τὸ εἴης ὑγιαίνων ἐν εὐημερίᾳ.

Εἰς ἀρχιτέκτονα.

Τιμιώτατε καὶ χρησιμώτατε (ἢ μόνον τιμιώτατε ἀρχιτέκτων) Κυρίτζη Γιάννη, ἡμέτερε προσφιλέστατε, τὴν Τιμιότητά σου προσφιλῶς χαιρετοῦμεν — εἴης ὑγιαίνων ἐν εὐημερίᾳ.

Εἰς ὁμοίους αὐτῷ.

Τιμιώτατε καὶ χρησιμώτατε Κυρίτζη Σκαρλατάκη, ἡμέτερε προσφιλέστατε, τὴν Τιμιότητά σου προσφιλῶς χαιρετοῦμεν — εἴης ὑγιαίνων ἐν εὐημερίᾳ.

Εἰς ἀρχοντίσσας.

Τιμιωτάτη καὶ εὐγενεστάτη (ἢ μόνον εὐγενεστάτη) ἀρχωντίσσα Λογοθετέσσα Σμαράγδα Σούτζου, ἡμετέρα ἀγαπητὴ ἀδελφή, τὴν Εὐγενείαν της ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι, ἡδέως προσαγορεύομεν — διαφυλάττοι αὐτήν.

Εἰς ὁμοίαν αὐτῇ.

Τιμιωτάτη καὶ εὐγενεστάτη ἀρχοντίσσα Ποστελνιτζάσσα Σουλτάνα Σούτζη, ἡμετέρα προσφιλεστάτη, τὴν Εὐγένειάν της προσφιλῶς χαιρετοῦμεν — εἴη ὑγιαίνουσα ἐν εὐημερίᾳ.

Εἰς οἰκείαν ἀρχοντίσσαν.

Τιμιωτάτη καὶ εὐγενεστάτη ἀρχοντίσσα ἡμετέρα Ποστελνιτζέσσα Κατήγκω Σουλουτζιάρη, ἡμετέρα προσφιλεστάτη, τὴν Εὐγένειάν σου προσφιλῶς χαιρετοῦμεν, εἴης ὑγιαίνουσα ἐν εὐημερίᾳ.

Εἰς ὁμοίαν αὐτῇ.

Τιμιωτάτη καὶ εὐγενεστάτη ἀρχοντίσσα Ποστελνιτζέσσα κυράτζα Κοκωνίτζα, ἡμετέρα προσφιλεστάτη, τὴν Εὐγένειάν της προσφιλῶς χαιρετοῦμεν — εἴη ὑγιαίνουσα ἐν εὐημερίᾳ.

Εἰς καπού-κιαχαγιάδες.

Τιμιώτατοι καὶ εὐγενέστατοι ἡμετέροι ἄρχοντες καπουκιαχαγιάδες τῆς ἡμετέρας Αὐθεντείας Οὐγκροβλαχίας, ἡμέτεροι προσφιλέστατοι, τὴν Εὐγένειάν σας ἡδέως ἀσπαζόμενοι, προσφιλῶς χαιρετοῦμεν (de-asupra: *προσαγορεύομεν) ἢ προσαγορεύομεν* (de-asupra: *χαιρετοῦμεν), ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ σᾶς διαφυλάττοι ἐν ἄκρα ὑγιείᾳ σὺν τῇ ἐπιτεύξει πάντων τῶν ἐφετῶν καταθύμιων.*

Τὰ εἰς μίαν κόλλαν κατὰ μῆκος σχηματιζομένην πιττάκια αὐθεντικὰ πρὸς τοὺς καπού-κιαχαγιάδες οὕτω γράφονται, ἐπάνω αὐθεντικὸς τίτλος: Ἐκλαμπρότατε καὶ περίβλεπτε πεϊζαδέ, κύριε Ἀλέξανδρε Καλλιμάχη.

[S'a publicat în Hurmuzaki.]

Τὰ εἰς μισὴν κόλλαν αὐθεντικὸς πιττάκια, χωρὶς τίτλον αὐθεντικοῦ.

Τὴν Ἐκλαμπρότητά της ἀδελφικῶς περιπτυσσόμενοι, ἡδέως κατασπαζόμεθα καὶ χαιρετοῦμεν, διαφυλάττοι ὑμᾶς ὁ Κύριος ἐν ὑγιείᾳ καὶ εὐημερίᾳ διηνεκεῖ, ὡς ἐφίεσθε, μετὰ μακροβιότητος. Ἐλάβομεν καὶ τὰ ἀπὸ η'-της τοῦ τρέχοντος πιττάκιά σας καὶ ἐχάρημεν διὰ τὴν ἐφετὴν ὑμῖν ἀγαθὴν ὑγιείαν της. Εἴδομεν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς.

Ἐπιγραφὴ αὐθεντικῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἐκλαμπροτάτην Δόμναν του.

Τῇ ἐκλαμπροτάτῃ καὶ εὐσεβεστάτῃ Δόμνῃ πάσης Οὐγκροβλαχίας, κυρίᾳ Σεβαστῇ Καλλιμάχῃ, ἡμετέρᾳ λίαν ἀγαπητῇ καὶ παμφιλτάτῃ, πανευτυχῶς.

Ἐπιγραφὴ αὐθεντικῶν γραμμάτων πρὸς διαφόρους.

Πρὸς Πατριάρχας.

Τῷ παναγιωτάτῳ, θειτάτῳ καὶ οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ, κυρίῳ, κυρίῳ Νεοφύτῳ, ἐν Χριστῷ ἡμῖν πατρὶ σεβασμιωτάτῳ πανευλαβῶς.

Εἰς μακαριωτάτους.

Τῷ μακαριωτάτῳ καὶ θειοτάτῳ καὶ σοφοτάτῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων, κυρίῳ, κυρίῳ Ἀνθίμῳ, ἐν Χριστῷ ἡμῖν πατρὶ σεβασμιωτάτῳ, πανευλαβῶς.

Πρὸς ἀρχιερεῖς.

Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ Μητροπολίτῃ, ἁγίῳ Δέρκων, κυρίῳ Ἀνθίμῳ, ἡμετέρῳ ἐν Χριστῷ πατρὶ σεβασμιωτάτῳ εὐλαβῶς.

Πρὸς χάλια Αὐθέντας.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ, ὑψηλοτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ Αὐθέντῃ καὶ ἡγεμόνι πάσης Οὐγκροβλαχίας κυρίῳ, κυρίῳ Ἰωάννῃ Ἀλεξάνδρῳ Ἰωάννου Ὑψηλάντῃ Βοεβόδα, ἀδελφῷ ἡμῖν ἀγαπητῷ καὶ περιποθήτῳ (ἢ λίαν ἀγαπητῷ) πανευτυχῶς.

Πρὸς μανζούλιδες.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ, ὑψηλοτάτῳ καὶ εὐσεβεστάτῳ Αὐθέντῃ κυρίῳ, κυρίῳ Ἰωάννῃ Ἀλεξάνδρῳ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτῳ Βοεβόδα, ἀδελφῷ ἡμῶν ἀγαπητῷ καὶ περιποθήτῳ, πανευτυχῶς.

Εἰς χάλια Δόμναν.

Τῇ ἐκλαμπροτάτῃ καὶ εὐσεβεστάτῃ Δόμνᾳ πάσης Οὐγκροβλαχίας κυρίᾳ, κυρίᾳ Ἐκατερίνῃ Γκίκα, ἡμετέρᾳ ἀγαπητῇ καὶ περιποθήτῃ ἀδελφῇ (ἢ λίαν ἀγαπητῇ) πανευτυχῶς.

Εἰς μανζούλισσας.

Τῇ ἐκλαμπροτάτῃ καὶ εὐσεβεστάτῃ Δόμνῃ, κυρίᾳ, κυρίᾳ Σμαράγδᾳ Γκίκᾳ, ἡμετέρᾳ ἀγαπητῇ ἀδελφῇ, πανευτυχῶς.

Εἰς πεϊζαδὲν χάλια δραγουμάνον.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ περιβλέπτῳ πεϊζαδὲ καὶ μέγα δραγουμάνῳ τῆς κραταιᾶς Βασιλείας, κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Μουρούζῃ, ἡμετέρῳ ὡς ἀδελφῷ ἀγαπητῷ, πανευτυχῶς.

Εἰς πεϊζαδέδες ἀξιολόγους.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ περιβλέπτῳ πεϊζαδέ, κυρίῳ Ἰωάννῃ Μαυροκορδάτῳ, ἡμετέρῳ ὡς ἀδελφῷ ἀγαπητῷ, πανευτυχῶς.

Εἰς πεϊζαδέδες νέους.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ πεϊζαδέ, κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Γκίκα, ἡμετέρῳ ἀγαπητῷ, εὐτυχῶς.

Εἰς δομνίτζας.

Τῇ ἐκλαμπροτάτῃ δομνίτζᾳ κυρίᾳ Ῥαλοῦ Ὑψηλάντου, ἡμετέρᾳ ἀγαπητῇ, εὐτυχῶς.

Εἰς μανσούλιδες δραγουμάνους.

Τῷ ἐνδοξοτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι πρώην δραγουμάνῳ τῆς κραταιᾶς Βασιλείας, κυρίῳ Κωνστάκῃ Ῥάλλῃ, ἡμετέρῳ ἀγαπητῷ εὐτυχῶς.

Εἰς Μέγα Λογοθέτην τῆς Ἐκκλησίας.

Τῷ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι Μεγάλῳ Λογοθέτῃ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Μάνῳ, ἡμετέρῳ ἀγαπητῷ, εὐτυχῶς.

Εἰς τὸν ἀδελφὸν Δημητράκην.

Τῷ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι πρώην Μεγάλῳ Σπαθάρῃ, κυρίῳ Δημητρίῳ Σούτζῳ, ἡμετέρῳ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, πανευτυχῶς.

Εἰς δραγουμάνον τοῦ στόλου.

Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι δραγουμάνῳ τοῦ βασιλικοῦ στόλου, Κωνστάκῃ Χαντζερῇ, ἡμετέρῳ προσφιλεστάτῳ, ὑγιῶς.

Εἰς ὁμοίους αὐτῷ.

Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἄρχοντι πρώην Μεγάλῳ Ποστελνίκῳ Γεωργίῳ Σουλουτζιάρογλου, ἡμετέρῳ προσφιλεστάτῳ, ὑγιῶς.

Εἰς οἰκεῖον ἄρχοντα.

Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ ἡμετέρῳ ἄρχοντι Καμαράση Κωνστάκη Σούτζῳ, ἡμετέρῳ προσφιλεστάτῳ, ὑγιῶς.

Εἰς ἀρχιτέκτοναν.

Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ ἀρχιτέκτονι, Κυρίτζη Ἰωάννη, ἡμετέρῳ προσφιλεστάτῳ, ὑγιῶς.

Εἰς ὅμοιον αὐτῷ.

Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ Κυρίτζη Σκαρλατάκη, αἰσίως.

Εἰς ὅμοιον πραγματευτήν.

Τῷ τιμιωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ μισὲρ Σκαρλάτῳ, αἰσίως.

Εἰς ἀρχοντίσσας.

Τῇ τιμιωτάτῃ καὶ εὐγενεστάτῃ ἀρχοντίσσᾳ Λογοθετέσσᾳ Σμαράγδᾳ Σούτζη, ἡμετέρᾳ ἀγαπητῇ ἀδελφῇ, πανευτυχῶς.

Εἰς ὁμοίας αὐτῇ.

Τῇ τιμιωτάτῃ καὶ εὐγενεστάτῃ ἀρχοντίσσᾳ Ποστελνιζάσσᾳ Σουλτάνᾳ Σούτζη, ἡμετέρᾳ προσφιλεστάτῃ, ὑγιῶς.

Εἰς οἰκείαν ἀρχοντίσσαν.

Τῇ τιμιωτάτῃ καὶ εὐγενεστάτῃ ἡμετέρᾳ ἀρχοντίσσᾳ Ποστελνιτζέσσᾳ Κατίγκῳ Σουλουτζιάρη, ἡμετέρᾳ προσφιλεστάτῃ, ὑγιῶς.

Εἰς ὁμοία αὐτῇ.

Τῇ τιμιωτάτῃ καὶ εὐγενεστάτῃ ἀρχοντίσσᾳ Ποστελνιτζέσσᾳ κυράτζα Κοκωνίτζᾳ, ἡμετέρᾳ προσφιλεστάτῃ, ὑγιῶς.

Εἰς καπού-κιαχαγιάδες.

Τοῖς τιμιωτάτοις καὶ εὐγενεστάτοις ἡμετέροις ἄρχουσι καπού-κιαχαγιάσι τῆς ἡμετέρας Αὐθεντείας Οὐγκροβλαχίας, ἡμετέροις προσφιλεστάτοις, ὑγιῶς.

Ὅταν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν βάλλεται τὸ ἀδελφός, ἢ τὸ ὡς ἀδελφός, τότε εἰκότως δίδεται καὶ τὸ πανευτυχῶς.
Ὅταν μόνον τὸ τῷ ἡμετέρῳ ἀγαπητῷ, τότε τὸ εὐτυχῶς.
Ὅταν τὸ τῷ ἡμετέρῳ προσφιλεστάτῳ, τότε ὁ ὑγιῶς.
Ὅταν οὐδὲν αὐτῶν δίδεται, τότε τὸ αἰσίως.

῞Οταν τὸ τῷ ἐν Χριστῷ ἡμῖν πατρὶ σεβασμιωτάτῳ, τότε τὸ πανευλαβῶς.
῞Οταν τὸ τῷ ἡμετέρῳ ἐν Χριστῷ πατρὶ σεβασμιωτάτῳ, τότε τὸ εὐλαβῶς.

Αὐθεντικὰ γράμματα πρός τινας τῶν ἐν τῷ τόπῳ οἰκείων ἀρχόντων.

Πρῶτον ὁ τίτλος ὁ αὐθεντικός [1]).

† Τιμιώτατε καὶ εὐγενέστατε ἡμέτερε ἄρχων πρῴην Ποστέλνιτζε Κωνστάκη ῾Ιεράκη, εἴης ὑγιαίνων ἐν εὐημερίᾳ.

᾿Ελάβομεν τὸ γράμμα σου, καὶ εἴδομεν ὅτι. . ., ἔχει ταύτην τὴν Αὐθεντίας μας ἄδειαν, μηδόλως ἀμφιβάλλων ὅτι διατελεῖς πάντοτε, εἰς τὴν Αὐθεντική μας εὔνοιαν. Ταῦτα μὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ οἱ χρόνοι σου εἴησαν παρὰ Θεῷ πολλοὶ καὶ εὐτυχεῖς.

[Şi în Hurmuzaki.]

[Urmează două scrisori păstrate în parte, prima cu menţiunea: *καὶ τοῦτο.*]

† Τὰ πρὸς τοὺς καπού-κιαχαγιάδες παρὰ τοῦ Αὐθέντου γινόμενα πιτγίνονται κατὰ δύω τρόπους:

ἢ εἰς μίαν κόλλαν κατὰ μῆκος σχηματισμένην.
ἢ εἰς μισὴν κόλλαν, μὲ σχῆμα μικροῦ πιττακίου.

Καί, ὅταν εἶναι πολλὰ τὰ τοιαῦτα μικρὰ πιττάκια, σημειοῦνται εἰς τὸ ἄνω μέρος μὲ ἀριθμούς, διὰ νὰ φανεροῦται ἡ σειρὰ καὶ ἡ ποσότης τῶν πιττακίων, γράφονται δὲ κατ᾿αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ τῆς μιᾶς κόλλας.

Πρῶτον ὁ αὐθεντικὸς τίτλος.

᾿Ιωάννης Μιχαὴλ Κωνσταντίνου Σοῦτζος Βοεβόδας, ἐλέῳ Θεοῦ Αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν πάσης Οὐγκροβλαχίας.
῎Επειτα, ἐὰν ἐν τοῖς καπού-κιαχαγιάσι εἶναι καὶ πεϊζαδὲς ναζίρης, γράφεται πρὸς αὐτοὺς κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον.

[Scrisoare a lui Mihai Suţu.]

Καὶ ἄλλως γίνεται τὸ τέλος οὕτω:

῎Εγνωμεν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς γραφόμενα, ἤδη δὲ ἀποκρινόμενοι γράφοντες καὶ εἴτι ἄλλο εἴχομεν πρὸς δήλωσίν σας, παρὰ τῶν ἐν αὐτῷ περικλειομένων κοινῶν πιττακίων μας, θέλετε πληροφορηθῇ; οἱ δὲ χρόνοι σας πολλοὶ καὶ εὐτυχεῖς.

Τῆς ᾿Εκλαμπρότητός της καὶ Εὐγενείας σας

῞Ολως εὐνούστατος.

[1]) Pe margine, adaus: *παρελείφθη.*

Εἴ τι δὲ ἄλλο ἀναγκαῖον πρὸς σημείωσίν της εἴχομεν, ἐκ τῶν κοινῶν θέλει καταλάβῃ.
Τότε δὲ τοιοῦτον τῆς μιᾶς κόλλας πιττάκι γίνεται ὡς ζάρφι, καὶ τὰ λοιπὰ μικρὰ περιέχουσι τοὺς μεδέδες.
Ἡ ἔξω αὐτοῦ ὑπογραφή, ἀφ' οὗ ὅλα ἐμπερικλεισθῶσιν εἰς πλίκον μὲ παρατήρησιν τοῦ νὰ γραφῇ ἡ ἐπιγραφὴ μᾶλλον εἰς τὸ ἀπάνω μέρος τοῦ πλίκου παρὰ εἰς τὸ κάτω:
Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ περιβλέπτῳ πεϊζαδὲ κυρίῳ Ἀλεξάνδρῳ Καλλιμάχῃ, ἡμετέρῳ ὡς ἀδελφῷ περιποθήτῳ, καὶ τοῖς τιμιωτάτοις καὶ εὐγενεστάτοις ἄρχουσι καπού-κιαχαγιάσι τῆς ἡμετέρας Αὐθεντίας Οὐγκροβλαχίας, ἡμετέροις προσφιλεστάτοις, εὐτυχῶς.

Τὰ αὐθεντικὰ δὲ πιττάκια γράφονται κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον:

Τίτλος αὐθεντικὸς δὲν βάζεται ἄνωθεν, ἀλλὰ μετὰ τὸν σταυρόν.

[Aici scrisoarea lui Alexandru Ipsilanti. Inceput: *Τὴν Εὐγενείαν σας*, fol. 13—14. Urmează apoi, până la fol. 55, un șir de scrisori, publicate în Hurmuzaki, XX.]

Apoi, la fol. 55:

Ταῦτα τὰ παρ' ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, διαβιόη δέ μοι ἡ αὐτῆς Εὐγενεία εἰς μακραίονας πανευδαίμονας σωτηριωδῶς.
Εἴη δέ μοι ὑγιαίνουσα ἡ αὐτῆς Εὐγενεία ἐν πάσῃ καλοκἀγαθίᾳ καὶ πανευδαιμονίᾳ.
Ζώη μοι αὐτῆς Εὐγενεία εἰς παμπόλλους πανευδαίμονας δεκάδας ἡλίου, ἀνεπηρεάστως.
Διὰ τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ τῆς ἀνταποδώσω οὐδὲ τὸ πολλοστημόριον, θέλω ὅμως παρακαλεῖ ἕως οὗ ζῶ τὸν ἀντευεργετῶντα Θεὸν νὰ τῆς τὰ ἀνταποδώσῃ καθὼς ἐπιποθεῖ.

Urmează (fol. 55 V⁰) această listă de termeni românești și turcești, intrați în grecește:

βαμασίδες
τάπλα ὑπογεγραμμένη
βάμμα
κορναρίτον
ἐβαμούησαν
πετζετλουΐτον
σαλχανάδες
ἀβαμμουΐστα ζῶα
ὁ ἐτζκασὴ ζαχηρὲς
διὰ χρείαν τοῦ βασιλικοῦ καπανίου
δρόπουρον [1])
κατὰ πούντουρα
ἀπὸ δεσέτινα
καρτζουλίαν
τὰς οὐζιράδας
χισμέτι
πουπληκατζίαν
κοντροποῦρτο
τοῦ σαλχανᾶ
γιαλοβίτζαι
σοκοτέλνικος
ἀζουτορίντζα

---

[1]) Droburi.

λακουϊτόροι
ἤ πάκουρα
τὸ ἀνασόνι
ἤ σκουπία
ἀκτιναμέδες
ταρίφω
χαργαλέδες
μουπααγὲς
σαϊτζίδες
σφέρτο
νιάμουρα
δάζδιαν
ἰλακὰς
δεμιρλὶ
ἀρτιρδίζουν.

Alte probe de scrisori pe fol. 56:

Παρακαλῶ, Αὐθέντα μου, μὴν ἀποβάλετε τὴν πατρικὴν ἀδιάθετον εἰλικρινῆ ἀγάπη ἀπὸ ἐκεῖνον ὁποῦ ἔχει καύχημα καὶ τιμὴν νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγεται τῆς Εὐγενείας σας ταπεινότατος δοῦλος.

Διὰ τοῦτο παρακαλῶ τὴν Εὐγενείαν της νὰ μὲ γνωρίζῃ μετὰ πληροφορίας ὅτι ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ φιλοτιμοῦμαι νὰ ἀποδείξω ὅτι ἐν εἰλικρινείᾳ εἶμαι τῆς Εὐγενείας της δοῦλος ταπεινότατος.

Τίτλ. ἀρχ. πρὸς Αὐθέντην.

Τὸ πανέκλαμπρον Ὕψος τῆς θεοφρουρήτου Ὑμετέρας Μεγαλειότητος προσκυνῶν μετὰ πάσης τῆς δουλικῆς ὑποκλίσεως, καταφιλῶ τὰ ἴχνη τῶν πανεκλάμπρωι αὐτῆς ποδῶν.

Ἀσπασμός.

Ἐξαιτοῦμαι σοι ἑορτάζειν οἰνοπότα Διόνυσσον (sic) εἰς πολλὰ ἀνθοσμίτου (οἴνου) ὑπερπλήρεις κοιλίκων περιόδους.

Ἕτερος.

Εἰσέρχῃ τὴν εἰς τὰ τοῦ τόπου ἄδυτα, γνούμενος τὰ τῆς φυσικῆς ἀνατομίας ὄργια.

Ἕτερος.

Καὶ εἰς ζορώτερον πίνεις, μέγα φρονεῖς, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὰ νῦν οἴῃ ὅτι βασιλεύεις [1]).

Ἕτερος.

Μυλωτήν τινα κατὰ νῶτα ἐπιθείσης που τῆς τύχης, σὺ μανιάκην ἀφρόνως νομίσαι, σατραπεύεις, οὐκ εἰδὼς ἐπὶ τίνων, ἀλλὰ τῇ σῇ μυθεύεται, ὄνος λεοντῆν κατὰ τύχην ἄγων, λέων εἶναι ἐκόμπαζε.

[1]) *Νεύματα ἢ ῥημάτα.*

Urmează, în altă scrisoare o interpretare de termini:

Δαραβέλλα λέγονται ἐκεῖνα τὰ κατάστιχα τῶν πραγματευτῶν διὰ τῶν ὁποίων συνίσταται ὁ ὅλος γενικὸς λογαριασμός.

Οἷον 7.800 τῇ κ'τῃ 'Οκτοβρ. ἐδόθησαν διὰ τὴν ἀνάγκην τοιάνδε.

Τεκραδάν, λογαριασμὸς λέγεται ὁ ἀπ' ἀρχῆς καὶ κατὰ βάθος, καὶ μετ' ἐπεξεργασίας ἀκριβοῦς.

Τὸ δὲ καθολικὸν κατάστιχον αὐτῆς λέγεται μάνα (sic).

Κομπρομεσαϊκὸς τρόπος κρίσεως λέγεται ὅταν διὰ τὴν χρησιμωτάτην ἢ εὐθεεστάτην θεωρηθῇ ἐμμάρτυρος κρίσις καὶ ἐπικηρυθῇ, ἥτις ἀδιάλυτος καὶ παρὰ Καίσαρος.

[Se repetă o parte, cu iscălitura lui Nicolae (Arion).]

Pentru raporturile cu Turcii avem, deosebit, două pagini (fol. 71-1 V⁰):

Βασιλέως.

'Ο κραταιότατος ἄναξ: οὗπερ τὸ πανσθενὲς κράτος εἴη ἀκαταμάχητον, ἢ: τοῦ τὸ κράτος πολυετοῖ ὁ ἅγιος Θεὸς εἰς μακραίωνας, ἢ: κραταιείτης τοῦ.

'Ο περιφανέστατος Σεχζανδές[1]*: ἢ τὸ πανσθενὲς Κράτος σου, ἢ τὸ ἀνακτορικόν.*

'Ο ὑπέρτατος ἐπίτροπος ἐφένδις μας.
'Ο βελιγιουνιὰμ ἐφένδης μας.
'Ο ὑπέρτατος εὐγενέστατος ἐφένδης μας.
} *ἡ Μεγαλειότης του.*

'Η περιφανεστάτα Σουλτάνα: ἡ Μεγαλειότης της.

'Ο ὑψηλότατος πασᾶς, ἤτε οὐτζουγλοὺς[2]*, ἤτε μέρι-μειραδές*[3]*: ἡ 'Υψηλότης του.*

'Ο ἐκλαμπρότατος κιαχαγιάπεης.
'Ο ἐκλαμπρ. ἀγᾶς ἐφένδις μας.
} *'Η 'Εκλαμπρότης του·*

'Ο ἐνδοξότατος δεφτερδὰρ-ἐφένδης.
'Ο ἐνδοξότατος ῥεῒζ-ἐφένδις.
'Ο τιμιώτατος κιαχαγιά-κιατίπης.
'Ο ἐνδοξότατος τουτοῦν γκιουπρουκτζίσι Νουμάν-πέης
} *'Η 'Ενδοξότης του ἡ Τιμ.*

Τὸ βεζίρ-μεκτουπὶ λέγεται καὶ ἐμοιραμὲς τοῦ ὑπερτάτου ἐφένδου μας, καὶ προσταγή.

Βασιλικὸς ὁρισμὸς καὶ ὑψηλὸς ὁρισμός.

'Ο ἐνδοξότατος γενίτζαρη-ἀγᾶς: ἐφένδις μας.

---

1) Şehzadeà, fiul Sultanului.
2) *Ucituilün*, după *tuiuri*.
3) Miri-miràn.

Ὁ ἐνδοξότατος δεφτερδὰρ μεκτουπτζισί.
Καὶ ἐνδοξότατος δεφτερδὰρ-κρεσεδαρεῖ.

Se dă, la fol. 96 V⁰, și felul cum se scrie generalului Miloradovici, șeful armatei rusești de ocupație:

Ἡ ἐπιγραφὴ ὁποῦ ἐγίνετο τοῦ Μιλοραδοβίτζη.

Τῷ ἐνδοξωτάτῳ τενέντε-γκενερὰλ τῶν ῥωσσικῶν στρατευμάτων, κομαντέρη τῆς τζάρας Βλαχίας, κυρίῳ, κυρίῳ Μιχαὴλ Ἀνδρεήτζη Μηλοραδοβίτζη.

Dela fol. 58 începe un alt șir de scrisori model, o ultimă serie, din ce în ce mai puțin importante pentru istorie, dela fol. 72. Tot ce a putut fi de folos l-am cuprins, une ori și în traducere, în volumul din « Hurmuzaki », care cred că, după o lungă pregătire, va putea să apară în 1936.

* * *

O întrebare se pune: Acest formulariu este el produsul epocei fanariote ?

Am crede că nu. Peste veacuri el pare să vie din lume bizantină. Ea s'ar continua și astfel în domeniul vieții românești [1]).

[1]) V. Iorga, *Byzance après Byzance*, 1934.

RÉSUMÉ

L'Institut pour l'étude du Sud-Est européen vient d'acquérir un intéressant manuscrit contenant des formulaires de l'époque phanariote. Dans la troisième section de nos «Documents Grecs» (pour la collection dite «Hurmuzaki» de l'Académie Roumaine) nous donnons les pièces qui conservent une valeur historique. Elles datent d'après 1774, appartenant à la correspondance d'Alexandre Ypsilanti, prince de Valachie, et de son successeur, Michel Soutzo, ansi qu' à celle de Constantin Ypsilanti, prince de Moldavie, fils d'Alexandre. Nous publions ici seulement les formules elles-mêmes.

Nous croyons qu'elles ne font que continuer d'anciens formulaires byzantins.

CONSIDERAŢIUNI ISTORICE ASUPRA DOCUMENTELOR PREZENTATE DE D. MARCU BEZA

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 11 Octomvrie 1935

1. D-l M. Beza ni aduce un curios manuscript al lui Matei a Mirelor, în care se vede cum acest om cu larg orizont ştia să preţuiască şi să imite şi arta occidentală din epoca Renaşterii.

2. Ceea ce e mai preţios însă în ce ni presintă d-sa e reproducerea, din nenorocire în copie colorată, fără fotografie, a icoanei date la Athos de Vladislav, Domnul Ungrovlahiei şi de soţia Ana.

Înainte de a o cunoaşte se putea crede că Vladislav e cel dela jumătatea secolului al XVI-lea. Acuma îndoiala nu mai e cu putinţă: în afară de caracterul regal al Doamnei, Domnul în haină strâmtă, cu cnemida lungă, cu sabia atârnată la mijlocul brâului, are cu desăvârşire tipul primului Radu pe monede sau al lui Mircea I-iu în toate reprezintările lui. Am afirmat-o acum în urmă în Prefaţa la publicaţia mea *Arts mineurs en Roumanie*, I.

3. Asupra mănăstirii Zitsa şi aceleia a Sfinţilor Părinţi [1]), asupra altor lăcaşuri din Epir, asupra fundaţiei lui Alexandru

[1]) Acolo la numele ctitorilor . . . τοῦλα pare a fi sfârşitul dela *Βλάντουλα*, *Vlad*.

Ipsilanti la Rodos, asupra daniilor lui Nicolae Mavrogheni la Paros, — aş putea adăugi că un călător a cărui notiţă mi-a dispărut, vorbeşte de mama Domnului muntean, care a trăit mulţi ani o vieaţă de absolută simplicitate, dar încunjurată de respect —, lămuririle necesare au fost date, după cartea lui Lampridis, de colegul nostru însuşi.

Iată însă notele istorice care trebue să se adauge la interesanta comunicaţie a răscolitorului neobosit de comori româneşti de istorie şi artă în Orient.

4. Pe o cruce din Muzeul din Atena:

Ἔτους ͵ζξγ' ἐκωσμήθη ὁ στρc (sic: *σταυρὸς) ὁ γληπτὸς ἧς τὴν Βλαχίαν καὶ ἐκώσμεσεν αὐτὸν οἱ δεσποίνα Ἕλένη.*

Iscălitură neinteligibilă, apoi: *Ὁ ἐκ τὴν Σί[φνον]* ἁμαρτολὸς.

E vorba de o cruce săpată care se trimete în « Vlahia » şi e primită de « despina Elena ». Să nu fie Elena Rareş din *Moldova?*

Scrie un călugăr din insula Siphnos.

5. Pe o însemnare din Muzeul atenian:

Ἔτους ͵αφοδ', ὅταν ἐπίγεν ὁ πεγλερπεγὴς μὲ τοὺς τρῆς πέγηδες καὶ ἔκοψαν τοὺς Πογδάνους, χυλιάδες λβ', καὶ τὸν αὐθέντην τῆς Πογθανίας, ὀνώματι Ἴὼν Βοηβώτα, καὶ αὐτὸν τὸν ἔσκησαν (sic) σὲ δήο καμίλια, μηνὶ Ἰουν. ιε', καὶ τότες ἐπῖρεν τὸ σκάμνη Ὁ Πέτρο Βωηβώντας.

Adecă: « In anul 1574, când a mers beglerbegul cu trei begi şi au bătut pe Bogdani, 32.000, şi pe Domnul Bogdaniei, anume Ion Voevod, şi pe acesta l-a rupt cu două cămile, în luna lui Iunie 15, şi atunci a luat scaunul Petru Voevod ».

E vorba de peirea lui Ion-Vodă cel Cumplit.

Notiţa a mai fost publicată, într'o grafie întru câtva deosebită şi cu data de 15 *Iunie*, de Spiridon P. Lampros, în *Νέος Ἑλληνομνήμων*, VII, n-le 2—3, de unde am reprodus-o în *Studii şi documente*, XXII, p. 86, no. 2.

6. Un manuscript grecesc de Evanghelie, aflător azi la Biblioteca din Atena, cuprinde o prefaţă slavonă din 18 Dechemvrie

7107 (1598), prin care se închină cu blăstăm mănăstirii Vatopedului din Athos, supt Ieremia Movilă, de către « Gligorča Crăciun Marele Vornic, fiul răposatului Maftei Crăciun Marele Vornic », arătând ce rugăciuni, şi când, să se facă pentru acest dar.

Pe margine se înseamnă într'un cadru de linii frumos împletite, numele acestor părinţi: « Maftei şi Maria, pan Grigori Marele Vornic şi jupăneasa Anghelina », apoi fraţii lui: « Theodor şi Ioan ».

Împodobirea e vrednică de luare aminte. Dacă frontispiciile făcute din flori şi ramuri sunt mai curând sărace, literele iniţiale au forme grafice neobişnuite. La Evanghelia dela Marcu avem un chip de imaginaţie, cu o tichie cu mărgăritar din care se desfac două aripi.

E evident că Vornicul moldovean a găsit un manuscript mult mai vechiu, poate din secolul al XIII-lea, la care şi-a adaus prefaţa.

7. Sânt şi câteva documente, pe lângă cele date în memoriul mieu precedent despre mănăstirea Mărgineni:

a. Iunie 7135. Alexandru Coconul către Mihăilă, fiul Prăciului din Brăneşti, pentru pământ la Brăgăreşti, în judeţul Săcuienilor, cu însemnarea cumpărăturilor dela alţi moşneni, din care a ieşit ocina (şi în poiana lui Roman): una şi a lui Calotă din Bozieni, şi dela Stoica Robul.

Marturi: Dumitraşco Vel Vist., Miho Vel Spătar, Vartolomei (Minetti) Vel Stol., Pavlachi Vel Com., Apostol (Catargiu) Vel Păh., Costandin (Cantacuzino) Vel Post. şi Hriza Vel Log. (Alte nume acoperite de hârtia peceţii.)

Slavon.

b. 26 Iulie 7139. Leon-Vodă, fiul lui Ştefan-Vodă, pentru Papa Vel Logofăt, dându-i doi Ţigani, Pascul şi Ursu Civica, dela Staico Păh. din Ruda, pentru 5.000 de aspri gata.

Marturi: Hriza Vel Vor., Ivaşco Vel Vor., Dumitraşco Vel Vist., Miho Vel Spăt., Gherghina Vel Stol., Buzinca Vel Com., Nedelco Vel Păh., Dumitraşco Vel Post., Hriza Vel Vor. Scrie Dumitru grămătic la Bucureşti.

Iscălitură domnească, în greceşte, foarte proastă. Monogramă. Slavon. Frumoasă scrisoare.

8. Nabedernița dela Sofia (Muzeul Național) e de sigur cea mai frumoasă descoperire recentă a d-lui Beza. Lucrată, se pare, în aur și în mărgăritare, ea înfățișează, cu o nesiguranță în figurile abia înseilate, dar într'o grupare impresionantă, Invierea lui Isus (inscripție въскрсніе хво). Înfățișările celor patru evangheliști sunt în colțuri. Inscripția de jos e: жѹпан хриза вел ван и хѹпаница его гергина. Pe laturi въ лѣт ҂зрмд.

Hrizea, ctitorul bisericii dela Bălteni, în marginea Bucureștilor, e o personalitate foarte bine cunoscută în epoca lui Matei Basarab. Nu se cunoștea numele soției sale, Gherghina.

9. Pe un triptic din Macedonia se pomenesc Constantin Basarab, Șerban Cantacuzino, cu fiul, Gheorghe, și Doamnele:

Τῆς Βλαχίας τοῦ αὐθέντος Κονσταντήνου Βοηβόνδα, Ἠλήνας ντόμνας, Σερμπάνου Βοηβόνδας, Μαρίας Ντόμνας, Γεοργίου Βοηβόνδα.

10. Se știa că învățatul tânăr care era Dimitrie Cantemir nu s'a mulțămit a-și prezenta în moldoveneasca sa de acasă tratatul de morală religioasă care e «Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea», ci că l-a tradus — sau a pus să-l traducă — în grecește.

Din manuscriptul, găsit de d-l Beza, foaia fotografiată dă titlul așa:

....[Εὐγε]νεστάτου ἄρχωντος κυρίου Λουπούλου Μπογδάνου, τοῦ καὶ κατμάνου (sic), ἐτιπόθη (sic) ἐν τὶ περιφείμη πόλη Ἰασίου, τοῦ καὶ αὐθεντικοῦ Θρόνου, ἔτως ἀπὸ κτήσεως κόσμου ͵ζσς'τῳ, ἀπὸ Χριστοῦ ϙχςητῳ 1698.

Τῷ εὐσεβεστάτω ἐκλαμπρωτάτω σεβασμιωτάτω καὶ περιποθήτω πρεσβυτέρω καὶ γνησίω μι ἀδελφῷ (sic) Ἰω̃ Ἀντιώχου Κωνσσταντίνου βοεβόδα, ἐλέω Θεοῦ (sic) αὐθέντι καὶ ἡγεμόνι πάσης Μολδαβίας παρὰ τοῦ νεωτέρου καὶ ταπεινοῦ τῆς αὐτοῦ Ἐκλαμπρότητος αὐναδέλφου Ἰω̃ Δημητρήου Κωνσταντίνου Βοεβόδα ἀφιεροτικεῖ ἐπιστολή.

Urmează textul.

La urmă: *τῖς σῆς Εκλαμπρότιτος μικρότερος ἀδελφὸς Ἰω̃ Δημήτριος Κωνσταντίνου Βοεβόδα, ἄπου Ἀνδριανούπολην.*

Ortografia e groaznică, dar scrisoarea e de sigur de pe la 1700, iar iscălitura pare originală.

S'ar crede deci că Dimitrie vorbia grecește, dar nu pătrunsese încă în adâncurile ortografiei elenice. Meritul de a da forma gramaticală ar fi deci al dascălului său, Cretanul Ieremia Cacavela, care scrie prefaţa, sau numai chiar al harnicilor tipografi Atanasie și Dionisie, cărora li place a însemna pe însăși foaia de titlu că erau Moldoveni (în forma grecească, numai: *ἐκ τῆς Μολδαβίας*).

De însemnat și lipsa datei de lună pentru tipărire, ceea ce ar dovedi iarăși că avem autograful beizadelei, încă așa de tinere.

11. Se știa prin publicaţia de versuri. *Ὁ Βόσπορος ἐν Βορυσθένει*, că Alexandru Ioan Mavrocordat, Domnul Moldovei, zis Firarìs din cauza fugii în Rusia, la 1788, era poet. Se cunoșteau și legăturile lui cu învăţatul cleric, fost în Moldova ca profesor și creator de școală înainte de a se așeza și el la Muscali, Evghenie Bulgaris. D. Beza a găsit în Muzeul din Atena un Crez pus de el în formă versificată pentru arhiepiscopul de Pultava, cum ajunsese Evghenie. Titlul e acesta: *Ποίημα Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, πρώην ἡγεμόνος Μολδαβίας, ἐρωτηθέντος παρὰ τοῦ σοφωτάτου Εὐγενίου τὶ πιστεύει.*

Scrisoarea e urîtă; pare un autograf.

12. Intr'o scrisoare din 3 Iulie 1808, Agapie, «egumenul părinţilor» din Epir, scrie către Mitropolitul Dosoftei Filiti. Plângere contra lui Constantie (?) din Mislea (*Μισκλιάνου*), care n'a trimes nimic și și-a făcut o pecete falsă a mănăstirii.

ROBERT BARGRAVE, UN VOYAGEUR ANGLAIS DANS LES PAYS ROUMAINS DU TEMPS DE BASILE LUPU (1652)

PAR

FRANZ BABINGER

Şedinţa dela 20 Decemvrie 1935

La science roumaine a commencé depuis très longtemps déjà à manifester un grand intérêt pour les anciennes descriptions de voyage, en tant qu'elles concernent la Roumanie, consciente de leur importance pour la géographie, l'histoire, l'histoire de l'art et de la civilisation dans leur ramifications les plus diverses. Le nombre d'extraits ou publications complètes de tels récits anciens, dispersés dans d'innombrables revues, est fort grand et il s'imposerait d'en faire l'objet d'un ouvrage bibliographique.

C'est M. Nicolas Iorga qui, en premier, a utilisé dans les quatre volumes de son œuvre *Istoria Românilor prin călători* les plus considérables de ces anciennes relations de voyage, dont il a eu connaissance, et qui en a relevé l'importance pour l'histoire roumaine [1]).

En ce qui concerne le côté bibliographique de ces Voyages, il ne peut être assez regretté que l'ouvrage d'Alexandre Sadi-Ionescu (1873—1926), mort si prématurément, soit resté un fragment. Cette excellente œuvre [2]), en circulation sous

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, 1-ère édition en trois volume: Bucarest, 1920—1922; 2-ème édition en quatre volumes: Bucarest, 1926—1929

[2]) Cet ouvrage a été imprimé in octavo durant la guerre mondiale, sans titre, jusqu'au dixième feuillet (page 160). La bibliothèque de l'Académie Roumaine en possède un exemplaire (II 12/8576, *rezervat*) avec titre complété à la main: *Bibliografia călătorilor străini în ţinuturile româneşti*, qui traite de 199 voyageurs et va jusqu'à l'an 1650.

différents titres imaginés et répandue en un très petit nombre d'exemplaires, est demeurée inachevée et ne comprend qu'une dizaine de feuilles, mais constitue, néanmoins, une fort remarquable source d'informations, quant aux anciens récits de voyage ayant trait à la Roumanie. Ce serait un devoir envers l'écrivain, disparu si tôt, de faire connaître cet ouvrage, en le reéditant même dans sa forme incomplète et peu *up to date*.

Bien que l'on puisse affirmer tranquillement que de tous les récits de voyage, transmis à la postérité, plutôt sous forme de manuscrits que d'imprimés, la plupart sont connus en Roumanie, on rencontre quand même, de temps à autre, une telle description qui a totalement échappé aux recherches assidues de la science indigène. Il m'est permis ainsi de vous présenter aujourd'hui le texte et l'interprétation d'un récit de voyage, rédigé en langue anglaise et datant de la moitié du XVII-e siècle [1]. Il me faut encore relever que quelques extraits de ce manuscrit ont été publiés déjà, il y a juste cent ans, par Edward Spencer Curling [2]. Il s'agit de la *Narration of a Journey from Constantinople to Dunkirke ouerland, made by Mr. James Modyford, Mr. Richard Neuett and mee, Robert Bargrave*.

L'ouvrage en question se trouve depuis assez longtemps comme codex *Rawlinson 799* à la Bibliothèque Bodléienne d'Oxford [3] et a déjà éveillé l'attention de quelques

[1] La traduction fidèle en roumain (pp. 37-49) est due à M-lle Ioana R. Rosetti, qui a une connaissance approfondie de l'anglais et qui a déjà publié une belle étude sur les voyageurs anglais en Transylvanie. V. Ioana R. Rosetti, *Sur les récits de quelques voyageurs anglais en Transylvanie (1603 à 1867)*, dans: *Revue historique du Sud-Est Européen*, XI-e année (Bucarest, 1934), pp. 342—357.

[2] *Gentleman's Magazine*, new series, vol. VI, october 1836, pp. 367—369; vol. VI, december 1836, pp. 604—608; vol. VII, april 1837, pp. 361—364; vol. VIII, july 1837, pp. 22—24; vol. XI, september 1837, pp. 235—238, comprenant les feuillets 1 a jusqu'à fl. 22 b, ainsi que fl. 29 b jusqu'à fl. 36 a du manuscrit d'Oxford, soit les chapitres se référant à Stamboul.

[3] Sir Arthur Cowley (Oxford) me remit le 16 mars 1931 l'extrait suivant du *Catalogus codicum mss. Ricardi Rawlinson, classis C, § 799*:

Codex chartaceus, in 4o, saec. XVII. ff. 193. Olim liber Elizabethae Bargrave; postea, inter codices Joh. Murray, 633, cujus auctione emptus fuit, una cum cod. C. 63, pretio 6 s. 3 d.

Account by Robert Bargrave, younger son of Dr. Isaac Bargrave, Dean of Canterbury, of his travels (in company with Mr. James Modyford, a Levant merchant, to whom he was articled) in the years 1646—1656.

savants [1]). C'est surtout M. Albert Rode à Hambourg qui s'est occupé en premier lieu, il y a exactement trente ans, d'une manière plus systématique du contenu de ce manuscrit, lors de la publication de son étude consciencieuse *Robert Bargrave, ein englischer Reisender des XVII. Jahrhunderts.* C'est à lui que nous devons également les premières recherches sur la vie et l'activité de l'auteur Robert Bargrave, recherches dont le résultat, autant que j'en puis juger, n'a pas été dépassé jusqu'ici par d'autres [2]).

1. Journey to Constantinople in 1646, in company with Sir Bendysh, ambassador to Turkey, and his family, with an account of the writer's imprisonment in Smyrna, in 1650. fol. 1.
2. Journey from Constantinople to Dunkirke overland, made by James Modyford, Richard Nevett and R. Bargrave: 9 Sept. 1652—10 March 1653. fol. 49.
3. Voyage (as super-cargo of the ship Thomas and William*) to the Straits of Gibraltar, and thence, after passing through Spain, to Venice and Zante; 1654—5. fol. 102.*
4. Journey from Venice overland to England and by way of Germany; 20 Febr, —29 March, 1655—6. fol. 174 b.
('The expence of our journey from Venice was 125 pounds for five persons').
Interspersed in the volume are the following poems by the writer:
1. To Sir T. Bendysh, on the death of his son Thomas. fol. 14.
2. On the proposed marriage of James Modyford with Abigail, daughter of Sir T. Bendysh, together with the figures and music of several dances composed by the writer, and one tune described as Scotch. fol. 22 b.
3. On the breaking-off of the proposed match. fol 28 b.
4. Song on release from imprisonment, with music. fol. 38 b.
5. At an entertainment given at Smyrna to Sir T. Bendysh. fol. 44 b.
6. To his 'dear consort in England' sent from Spain. fol. 141.

[1]) En dehors de A. Rode, le manuscrit a été utilisé par F. W. Hasluck, ravi prématurément à la science (v. mon mémoire *F. W. Hasluck, an obituary notice,* dans les *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* II. vol., Hanovre 1926, p. 321—325), ainsi que le démontre le passage imprimé p. 762 du deuxième volume de son ouvrage *Christianity and Islam under the Sultans* (Oxford, 1929). Moi-même, j'ai étudié en janvier 1927, lors d'un séjour prolongé à Oxford, ce manuscrit. Dès le mois de mars 1931 j'ai eu l'intention de le publier, du moins en partie, surtout après que mon inoubliable ami Sir Arthur Cowley, directeur de la Bibliothèque Bodléienne, me procura de données supplémentaires concernant ce manuscrit. Plus tard, Sir E. Denison Ross en fit faire, à mon initiative, une rotographie qui fut généreusement mise à ma disposition, il y a quelques années. J'en exprime ici mes remerciements les plus vifs à Sir Denison.

[2]) *Oberrealschule und Realschule in Eimsbüttel zu Hamburg. 13. Jahresbericht. Schuljahr 1904—1905. Inhalt: Robert Bargrave, ein englischer Reisender des XVII. Jahrhunderts. Mit bisher nicht veröffentlichten Auszügen aus seiner Reisebeschreibung. Von Oberlehrer Dr. A[lbert] Rode* (pp. 1—29), Hambourg, 1905, in 4to. Les parties de l'ouvrage publiées par A. Rode (p. 19 ss.) contiennent les feuillets 74 v. jusqu'à 100 r. du manuscrit d'Oxford. A. Rode a traité encore sur R. Bargrave: *Ein englischer Kaufmann,* dans: *Hamburgischer Correspondent,* 22 mai 1927, ainsi que dans: *Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins,* XXVI-e année, 1927, p. 58 ss., où se trouve la traduction allemande de la partie concernant la ville de Dantzig.

Robert Bargrave descend d'une famille de gentilhommes *(gentry)* établie depuis longtemps dans le comté de Kent et dont plusieurs membres ont été des représentants proéminents dans la vie spirituelle de l'Angleterre. Un des plus connus est le doyen de Cantorbéry, Dr. Isaac Bargrave (né en 1586), qui s'est fait un nom comme poète, prévôt de l'Eton College et homme d'État — il a été temporairement le secrétaire du comte Robert d'Essex [1]). Marié depuis 1618 à Elizabeth Dering (m. 1667), il mourut en janvier 16 $\frac{42}{43}$ après une vie mouvementée et laissa après lui, en dehors d'une veuve et quatre filles, deux fils dont le cadet, Robert, né en 1628 est justement l'auteur du récit de voyage faisant l'objet de cette communication. Il entra dès l'âge de 14 ans à l'université d'Oxford et y fut *fellow* du Corpus Christi College (1643) [2]). Il semble pourtant avoir trouvé peu de goût aux études, car trois ans plus tard il les abandonna pour se rendre à bord d'un bateau dans le but de s'engager comme apprenti chez le commerçant James Modyford [3]) de Constantinople. Mr., plus tard Sir James Modyford que nous rencontrerons à plusieurs reprises par la suite, était membre de la société du Levant [4]), appelée *Levant* ou *Turkey Company* [5]) dont l'histoire est trop peu connue et décrite

---

[1]) V. sur Isaac Bargrave: *Dictionary of National Biography*, vol. III, p. 183 ss. — Sur la famille des Bargraves v.: E. Hasted, *The History of the County of Kent*, 2-e éd., Cantorbéry, 1800, vol. VIII, p. 198 et, William Berry, *Pedigrees of the Families in the County of Kent* (Londres, 1830), pp. 2—3.

[2]) La matricule est conçue en ces termes: *Robert Bargrave s. Isaac of Canterbury doctoris. Corpus Christi Coll. Matr. 10 May, 1643, aged 14; a student of Gray's Inn 1640* (sic). V. *Alumni Oxonienses, early series, 1500—1714*, vol. I (Oxford 1891), p. 70.

[3]) Sur James Modyford qui apparaît à plusieurs reprises dans les actes de la Compagnie du Levant et qui doit avoir domicilié en 1655 à Londres, v. A. Rode, *o. c.*, p. 11, avec extraits du journal de voyage de R. Bargrave le concernant. Le cours de sa vie postérieure est assez connu. En 1660 il a été anobli *(knight)* et un an plus tard il reçut la dignité d'un *baronet*. Sir James Modyford visita alors Jamaïque et composa un rapport sur cette île (1663). Pendant les ans 1664/6 il fonctionna comme *agent* pour cette colonie, en 1667 il avança au poste d'un *deputy-governor* et *chief-justice* du Cour de l'amirauté à Jamaïque. Il cessa de vivre dans cette île au janvier 1673. V. les données détaillées dans le *Dictionary of National Biography*, vol. XXXVIII, p. 93 ss. Son frère était le gouverneur de Jamaïque Sir Thomas Modyford († 1679), v. *Dictionary of National Biography*, s. v.

[4]) V. A. Rode, *o. c.*, p. 4, note 2.

[5]) Je viens d'apprendre, grâce à l'obligéance de Sir William Foster (Londres), le titre d'un ouvrage tout à fait nouveau sur l'histoire de cette Compagnie:

jusqu'à présent que ne le mérite sa grande, on pourrait presque dire sa mondiale importance historique. Ensemble avec Robert Bargrave, s'embarqua pour Stamboul une nombreuse société, parmi laquelle l'ambassadeur anglais Sir Thomas Bendysh[1]) qui devait remplacer l'ancien représentant anglais auprès la Sublime Porte, Sir Sackville Crow[2]). Sir Thomas était accompagné de sa femme, un fils et cinq filles dont une, Abigail — célébrée comme *Lady Abigail* par Bargrave — joue un rôle principal dans le récit de voyage, en tant que fiancée — heureusement pour elle passagère — de Mr. James Modyford. Après plusieurs étapes, particulièrement en Italie où Robert Bargrave visita un de ses cousins, John Bargrave (1610—1680)[3]), habitant la ville de Sienne (connu d'ailleurs pour avoir publié plusieurs ouvrages), la société arriva à Stamboul en octobre 1647. Robert Bargrave séjourna presque cinq ans dans la capitale de la Turquie et la description des événements et des conditions qu'il y trouva, mérite d'être enfin ressuscitée à une nouvelle vie, en faisant une édition complète de cette partie de l'ouvrage, publiée la première fois dans le *Gentleman's Magazine* sous forme d'extraits. La famille de l'ambassadeur Sir Thomas Bendysh a été frappée de lourds revers de fortune à Stamboul et l'on peut considérer comme presque unique chance le fait que le mariage projeté de Miss Abigail Bendysh avec le patron *(master)* de Robert Bargrave, Mister James Modyford, ne fut pas réalisé. Cet homme trivial, tracassier et mesquin, qui empoisonna de toutes les manières imaginables la vie de son employé était le chef de la société qui quitta le 9 septembre 1652 la métropole ottomane pour retourner par route de terre dans la patrie. En dehors de lui et de Robert Bargrave, était présent

---

Alfred C. Wood, *The History of the Levant Company*, Oxford, University Press, 1935 (avec une excellente bibliographie). V. aussi H. G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company* (Londres, 1904) et M. Epstein, *Early History of the Levant Company* (Londres, 1908).

[1]) V. Alfred C. Wood, *o. c.*, pp. 78 s., 91 ss., 250.

[2]) V. Alfred C. Wood, *o. c.*, pp. 88 ss., 250.

[3]) V. James Craigie Robertson, *Pope Alexander the Seventh and the College of Cardinal, by John Bargrave, D. D.* Printed for the Camden Society, 1867, p. XIX et p. 132 et *Dictionary of National Biography*, vol. III, p. 184.

aussi un certain Richard Nevett, un être plein de prévenances et animé d'un louable esprit de camaraderie.

Seul le retour, et notamment en tant qu'il s'agit de territoires roumains venant présentement en considération, requerra ici encore un peu notre attention. Dévisageons donc de plus près notre société. Habillée de costumes orientaux qu'elle échangea à Iassy contre des vêtements européens, elle disposait de chevaux excellents, était servie par deux domestiques et était accompagnée par un janissaire qui devait donner plus de poids aux rapports avec les autorités turques durant le voyage dans l'empire du Grand Seigneur. Les bagages étaient transportés sur une voiture tirée par quatre chevaux, louée jusqu'à Lemberg pour la somme de 100 écus au lion, soit 22 livres anglaises [1]). La société prit la voie anciennement en usage pour aller en Occident et quitta peu avant Andrinople la vieille grand'route, en tournant à partir de Havsa, vers le nord-est. Le voyage se fit par Dervend, Yénikeui, Karnabad, Aïdos et Provadiya [2]), d'où les voyageurs se dirigèrent vers la Dobroudja et c'est là que se place notre intérêt spécial quant aux détails.

La région de Galatz jusqu'à Varsovie était contaminée par la peste [3]) avec laquelle nos voyageurs avaient déjà fait connais-

---

[1]) Fl. 49 a du manuscrit, R. Bargrave dit: ...*admirable horses, hauing two Servants to attend us, and a Janizary for our better Credit and Conuenience, as also a wagon to carrie our Luggage, which we hir'd for:100: Lyon dallers (or 1b 22 sterling) to go about 800 miles (to Leopolis in Poland), we knowing no further Charge.* — Bargrave note chaque fois en marge les distances en milles anglais et à fl. 101 se trouve le tableau suivant des distances qui nous intéressent:

Distance from Place to Place in the Journey from Constantinople to England:

	Miles Engl.
From Constantinople to the Danube	563
From Danubius to the Neister	355
From Neister to Leopolis in Poland	148
whereof	
In Moldavia, under its Voivoda	355

[2]) Ci-après les localités citées par Bargrave, avec l'orthographe employé par lui et leur version exacte: *Papasi Cue* (Papaskeuyi), *Ponte Piccolo*, i. e. Kučuk Čekmedje, *Ponte Grande*, i. e. Buyuk Čekmedje, *Celebrea* (Silivri), *Chourlèe* (Čorlou), *Burgoss* (Lule Bourgas), *Baba Sari Saltik* (= Baba Eskisi appelé aussi Eski Baba), *Ascue* (Khasskeuyi), *Deruènt* (Dervend), *Cochiuk Deruent* (Kučuk Dervend), *Yeneè Cue* (Yénikeui), *Carnabàtt* (Karnabad), *Aitos* (Aïdos), *Probata* (Provadiya).

[3]) La peste a dû sévir à cette époque avec une violence particulièrement forte. Les voyageurs entendirent souvent dans leur chemin les cris de détresse des

sance à Constantinople et dont les périls leur étaient par conséquent amplement connus. D'immenses nuées de sauterelles étaient les précurseurs du fléau. Afin de lui échapper, la compagnie évita différentes localités et, d'autre part, les endroits indemnes jusqu'alors interdisaient sévèrement toute nouvelle arrivée. *Post equitem sedet atra cura.* Ce souci noir a certainement empêché Robert Bargrave de satisfaire ci et là sa curiosité et maintes choses ont pu de cette manière se dérober à ses regards. Sa description de la Dobroudja, exception faite de la peinture des us et coutumes en vigueur encore de nos jours, tels que la construction du caravan-sérail [1]), n'ajoute pas beaucoup à ce que nous en savons, mais sitôt que nous passons dans le territoire moldave et pénétrons de ce fait dans la principauté de Basile Lupu (celui-ci régna du mois d'avril 1634 jusqu'au 13 avril 1653 et encore une fois du 8 mai jusqu'au 16 juillet 1653), notre savoir est enrichi à souhait. La remarquable figure de ce prince moldave, sur l'origine [2]) duquel nous avons des données aussi peu précises que sur sa triste fin [3])

malades qui, enfermés dans des cabanes misérables, y mouraient sans aucun secours. V. A. Rode, *o. c.*, p. 12 et Georg Sticker, *Die Geschichte der Pest*, I. vol. (Giessen, 1908—1910), p. 162, qui constate que la contagion sévit alors d'une manière effrayante en causant une mortalité extraordinaire à Cracovie.

[1]) Le style de ces auberge se rencontre encore de nos jours dans la Moldavie (p. e. à Cândeşti au nord de Buzău), suivant une information fournie par M-lle Ioana Rosetti.

[2]) D. Cantemir soutient que Basile Lupu était originaire de l'Épire *(Basilius, ex Epiro oriundus, qui cum antea Lupus vocaretur)*, v. *Descriptio Moldaviae*, éd. de l'Académie Roumaine, Bucarest, 1872, vol. I, p. 45. Alexandre Papadopul Calimah l'appelle en conséquence, dans *Despre Gheorghie Ştefan Voevod, domnul Moldovei (1653—1668)*, Bucarest, 1886, présomptivement un Arnaute *(de ném Arnăut)*, p. 13, cependant que le chroniqueur de la Moldavie Ioan Neculcea l'indique comme *domn strein* (v. *Letopis. Mold.*, vol. II, p. 203).L'indication la plus curieuse est celle que donne Paul d'Alep (v. Basile Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, texte arabe et traduction française, Paris, 1930, p. 165): *un homme qu'on appelle le Basile et qui portait auparavant le nom de Moustafa, turc de père et de grand-père. Il était originaire de Gumuch-Khane (au sud de Trébizonde en Asie Mineure)*. N. Iorga, *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne* (Bucarest, 1914), p. 56, dit qu'il était fils d'une Roumaine, Irène, mais aussi de l'aga Nicolas, peut-être ùn Roumain venu avec Radu Mihnea d'au-delà du Danube. — V. aussi N. Iorga, *O ctitorie necunoscută a lui Vasile Lupu*, dans: *Studii şi Documente*, XI, vol. (Bucarest, 1906), pp. 113 et ss. et N. Iorga, *Genealogia lui Vasile Lupu*, dans: *Studii şi Documente*, vol. II (Bucarest, 1911), pp. 30 ss.

[3]) Il paraît établi avec précision que Basile Lupu a fini ses jours en mars 1661 dans sa maison à Stamboul. V. N. Iorga, *Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol*, Academia Română, III-e série, XI-e vol.: *Memoriile secţiunii istorice* (Bucarest, 1930). Rien de certain n'a pu être découvert au sujet de sa tombe.

dans les Sept-Tours de Stamboul, se trouve éclairée, sur différentes facettes restées obscures, par la vivante image que Bargrave esquisse de sa personnalité et de sa cour à Iassy. Nous connaissons, certes, la description approfondie que nous a transmise Paul d'Alep de lui et du faste de sa cour, de son attitude lors d'une audience accordée au patriarche Macaire d'Antioche [1]). Mais, il semble presque comme si la présence de ce prince d'église l'eût contraint à observer strictement le cérémonial de cour, cependant qu'il reçut les voyageurs anglais avec beaucoup de bienveillance et s'entretint avec eux d'une manière très populaire. Il faut relever ici, que la visite de Bargrave et de ses compagnons dans la capitale moldave se place quelques semaines avant celle de Paul d'Alep, à une époque où résonnaient encore les échos du bruit et de l'allégresse fausse causés par le mariage forcé de la fille cadette de Basile Lupu, la très jolie princesse Ruxanda, avec Timosz, ce déplaisant fils du hetman cosaque Bogdan Chmielnicki [2]). Cosaques et Tartares avaient deux ans auparavant mis à sac la métropole de la principauté moldave [3]) qui était, lorsque les Anglais y firent leur entrée, dans un état lamentable. Seules quelques églises et le palais du prince étaient restés debout, et non par respect pour ces bâtiments, mais parce que les pierres purent opposer résistance au feu et à la rage

---

Qu'il n'est pas enterré dans l'église Trei Ierarhi à Iassy, ainsi que le croit M. Şt. Meteş, *Mormântul lui Vasile Lupu, domnul Moldovei*, dans: *Revista Arhivelor*, vol. I (Bucarest, 1924), p. 137 s., a déjà démontré S. Zotta dans la même revue, vol. I, p. 297. Une preuve à l'appui constitue aussi le fait que lors des fouilles, hélas barbares, des tombes princières dans l'église Trei Ierarhi on a découvert simplement celle de sa première femme (épousée en 1618) Tudesca, ainsi que celle de son fils Ion-Vodă, mort en jeune âge à Stamboul; v. C. Moisil, *Două inele domneşti*, dans: *Cronica numismatică şi arheologică*, vol. II (Bucarest, 1921), pp. 23 s., ainsi que *Buletinul Comis. Monumentelor Istorice*, vol. IX (Bucarest, 1916), p. 43. — V. aussi N. Iorga, *Tapiţeriile Doamnei Todosca*, dans: *Buletinul Comis. Monum. Istorice*, vol. VIII (Bucarest, 1915), p. 145.

[1]) V. Basile Radu, *o. c.*, p. 165 ss. et p. 175 ss.

[2]) V. la littérature roumaine et polonaise spécifiée p. 29, note 1.

[3]) Sur ces ravages terribles (dont Miron Costin traite plus amplement dans *Opere complete*, éd. V. A. Urechiă, vol. I (Bucarest, 1886), p. 572 ss.) v. un rapport de Rome du 21 décembre 1650: *La provincia di Moldavia si trova in cativissimo stato, perchè ai 25 d'Agosto prossime passato [= 1650] sono venuti li Tartari con gli Cosachi e hanno saccheggiato tutta la Moldavia, amazzando i vecchi, e menando gli gioveni nella dura schiavitù ;* v. *Diplomatarium Italicum*, publié par l'École Roumaine à Rome, vol. II (Rome [1930]), p. 401.

des hordes barbares [1]). Les détails historiques que Bargrave donne sur les luttes du Voïvode avec ses adversaires ne semblent pas correspondre de point en point avec les maigres indications des chroniques moldaves. Pour les endroits qui accusent des écarts essentiels, j'ai cité, dans les annotations accompagnant cette étude, des différentes et nombreuses sources suffisantes pour éclaircir ces écarts. Je prie même d'excuser le trop grand nombre et l'abondance de détails de ces sources, que j'ai trouvées utiles à citer, pour le motif qu'elles ne sont peut-être pas assez connues en dehors de la Roumanie [2]). Il est donc superflu que je donne ici d'autres explications à ce sujet, surtout qu'il s'agit principalement de mettre en lumière la personnalité de Robert Bargrave et l'importance de son récit. Je n'ajouterai que quelques mots en liaison avec certaines des remarques faites. Des exposés contemporains, connus jusqu'à présent, il n'appert pas, à mon su, dans quelle proportion le commerce moldave était exercé par des négociants anglais, plus précisement peut-être par des négociants écossais [3]). Presque partout, nos voyageurs anglais rencontrent des

[1]) En dehors des documents mentionnés p. 8, note 3, il faut comparer encore au sujet des luttes de l'année 1650 l'ouvrage de I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I-er vol., *Documente bisericești* (Bucarest, 1914), p. 101, ainsi que Gh. Calinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, dans: *Diplomatarium Italicum*, documenti raccolti negli archivi italiani, I-er vol. (Rome, 1925), p. 3 s.

[2]) Je remplis un devoir de gratitude en exprimant ici mes sincères remerciements au général Radu Rosetti, pour son aimable appui surtout en ce qui concerne l'identification des appellations de localités roumaines touchées par Bargrave.

[3]) La reine Elisabeth d'Angleterre a, comme on le sait, conclu un traité par l'intermédiaire de son agent et drogman William Hareborne (v. H. G. Rawlinson, *The Embassy of William Hareborne*, dans les *Transactions of the Royal Historical Society*, IV-e série, t. V [Londres, 1922]), avec Pierre le Boiteux, prince de Moldavie, traité qui permettait aux Anglais de faire le commerce en Moldavie. V. aussi H. G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company* (Londres, 1904). — Le texte de ce traité se trouve chez T. Codrescu, *Uricariul*, IV-e vol. (Iassy, 1853), pp. 394—396. - V. à ce sujet I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*, dans: *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, édité par Gust. Schmoller, XXXVI. année. (Berlin, 1912), p. 236, ainsi que N. Iorga, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427—1611)*, dans les *Mélanges d'histoire offerts à M. Charles Bémont* (Paris, 1913), p. 568 s., réimprimé dans N. Iorga, *Histoire des relations anglo-roumaines* (Iassy, 1917), p. 14 s., ainsi qu'en traduction anglaise dans N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations* (Bucharest, 1931), p. 8 s.; v. également N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca veche (Bucarest, 1925), p. 279 s. et N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc* (Iassy, 1925), p. 38.

compatriotes pour la plupart écossais, qui les accueillent avec joie et qui leur font oublier la grande distance qui les sépare de leur patrie. C'est surtout dans le nord de la Moldavie que les Écossais avaient leurs établissements qui allaient jusque loin dans la Pologne où des localités entières étaient habitées par eux [1]). La fabrication de la potasse, dont Bargrave donne une description très précise, était particulièrement entre les mains des Écossais, de même que le commerce de sel. Le voyageur ne se lasse pas de louer l'excellente bière moldave et l'hydromel. Je me permets toutefois de remarquer que, vu la saison automnale, Bargrave a dû prendre pour l'hydromel le moût de vin qui lui était probablement inconnu.

Le pays a dû être dans un horrible état de dévastation et cela sous tous les rapports. Les Tatares étaient restés fidèles à leur ancienne coutume guerrière de ravager la campagne et d'incendier les villages et les villes non fortifiées. De nombreux villages étaient entièrement déserts et les céréales se perdaient sans profit, puisqu'il ne se trouvait personne pour en faire la moisson et puisqu'il n'y avait pas d'animaux qui auraient pu s'en nourrir.

Si nous comparons le récit de Bargrave avec ceux d'autres voyageurs de la même époque, il nous faut tout de suite reconnaître qu'il enrichit très à propos les données que nous trouvons chez ceux-là. Je pense au récit si détaillé que Marc Bandini [2]) a livré à ses supérieurs, lorsqu'il visita six ans auparavant (1646) la Moldavie, pour ne rien dire du vieux gascon ottoman Evliyâ Čelebi [3]). Lors de son second

---

[1]) V. A. Rode, *o. c.*, p. 12.

[2]) V. l'édition du *Codex Bandinus* de V. A. Urechiă, dans: *Analele Academiei Române*, vol. XVI, 1893/4: *Memoriile secțiunii istorice* (Bucarest, 1895), ainsi que Andrei Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova*, dans: *Academia Română, Memoriile secț. istor.*, série III, tome VI (Bucarest, 1927). Marc Bandini était d'origine bosniaque et né à Uskoplje, près de Bugojno (v. Julian Jelenić [† 1933], *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, 1. [seule] partie, Zagreb 1925, pp. 17—20) et s'appelait autrefois '*Bandulavich*' (=Bandulavić).

[3]) Sur les voyages de Evliyâ Čelebi v. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927), p. 219 ss., sur ses voyages en Roumanie, v. Goran I. Cialicoff, *Din descrierea călătoriei lui Evlia-Celebi (pe la jumătatea veacului XVII)*, dans: *Dobrogea Jună*, VIII. année. (Constanța, 1912), nos. 7-11, réimprimé dans: *Arhiva Dobrogei*, II-e année (Bucarest, 1919), pp. 134—146, mais avant tout Jean Deny, *Les pérégrinations du muezzin Evliyâ Tchelebi*

voyage à travers la Roumanie, en automne 1659, lorsque le fils de Basile Lupu, Stefanitza, gouvernait le pays, cet Evliyâ Čelebi fit une peinture fanfaronne des gens et des régions traversées, si bien que la description, en dehors de son importance quant au folklore islamique ou quant aux contrées habitées par les Musulmans, ne possède guère d'autre valeur que celle d'une curiosité. Tout autre est le cas de Paul d'Alep qui, comme j'ai déjà dit, arriva à Iassy le 25 janvier 1653, soit trois mois après Bargrave. L'importance de ce récit que nous possédons maintenant dans une belle édition, malheureusement incomplète, parue par les soins d'un chercheur roumain, est hors de doute, surtout en ce qui concerne l'histoire ecclésiastique de la Moldavie. Cette importance a d'ailleurs été maintes fois soulignée [1]). Ce récit est heureusement complété par la description du commerçant sec et sobre qu'est Robert Bargrave. Même pour l'histoire de l'Église, l'ouvrage de Bargrave a sa valeur, si je peux rapporter la description des deux chapelles princières à l'intérieur du palais de Basile Lupu, disparues aujourd'hui, la *Biserica Domnului* et la *Biserica Doamnei.* [2]) Très pauvre paraît à côté de Robert Bargrave le russe

Roumanie (XVII-e siècle), dans: *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française* (Paris, 1933), pp. 199—215 et encore A. Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celébi prin Moldova în anul 1659*, dans: *Buletinul Comisiei Istorice*, vol. XII (Bucarest 1933), pp. 5—56, qui donne une traduction intégrale en roumain des pp. 329—361 du V-e vol. de l'édition turque. Cf. aussi C. I. Karadja, *Un istoric turc despre noi (Evlia Celebi) veac. XVII-lea*, dans: *Revista Istorică*, vol. IX (Bucarest, 1923), pp. 92—93.

[1]) Une traduction roumaine d'après l'anglais de F. C. Balfour (1836) a été faite par B. P. Hăjdeu dans *Arhiva Istorică*, I-er vol. (Bucarest, 1865), pp. 58—111. Peu de confiance mérite C. Negruzzi, *Călătoria arabului Patriarh Macarie dela Alep la Moscva, prin Moldova și Țara Românească*, dans: *Arhiva Românească*, Iassy 1862, pp. 146—164. Plus indépendante est Emilia Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române, 1653—1658* (Bucarest, 1900, *thèse)*. Sans une connaissance suffisante de la langue arabe, Gheorghe Popescu-Ciocănel fabriqua une version roumaine, sous le titre *Călătoriile patriarhului Macarie în Valahia, Moldova, Țara Cazacilor și la Moscova între anii 1653—1659* (Bucarest, 1909), publiée d'abord dans *Buletinul geografic*, année XXIX (Bucarest, 1909), ensuite en édition particulière. La meilleure édition publiée jusqu'à présent est celle parue par les soins de Basile Radu, dans la *Patrologia orientalis*, tome XXII, fasc. I: *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, texte arabe et traduction française* (Paris, 1930), 200 p. gr. 8⁰, précédée par *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche, étude préliminaire, valeur des manuscrits et des traductions, I: Voyage en Orient, en Moldavie et en Valachie* (Paris, 1927), II et 99 pp. gr. 8⁰ du même auteur.

[2]) De ces deux chapelles, se trouvant à l'intérieur du palais, parle plus amplement N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, 2-e édition (Iassy, 1913), p. 189 s.: *Așa fiind se vede că în Curte exista — cel puțin de pe vremea lui Ștefan Tomșa-Vodă primul*

Arsenij Suhanov [1]) qui passa à Iassy quelques ans avant notre anglais, notamment en 1650, et qui note dans son maigre itinéraire toutes les questions de cachet religieux, tandis qu'il ne transmet rien des régions parcourues, sauf d'arides appellations de localités. Si je vois juste, à l'avenir, Robert Bargrave sera cité en honneur comme peintre précieux de la Dobroudja et de la Moldavie vers la moitié du XVII-e siècle, époque dans laquelle une personnalité extraordinaire y régnait. Jusqu'à présent je ne vois pas sa gloire dépassée par un autre, sauf si la relation de voyage du pasteur poméranien Conrad Jacob Hiltebrandt [2]) (1629—1679), qui traversa la Moldavie en 1656 en qualité de prédicateur d'un ambassadeur suédois, et dont seul un insuffisant extrait nous est connu, ne s'avère apte à enrichir plus encore nos connaissances. Je me permettrais de présenter prochainement à l'Académie Roumaine ce texte établi d'après le manuscrit, pour autant qu'il se rapporte aux territoires roumains [3]).

(qui régnait du mois d'août 1563 jusqu'au mars 1564), *sau al doilea* (qui régna du 20 oct. 1611 jusqu'au 22 nov. 1615), *două biserici, ori paraclisuri, una a Domnului, en zidită în turnul ce se înălța deasupra Porții principale nordice a Curții, și alta a Doamnei, în Palatul ei special, căci Domnul și Doamna aveau fiecare palatele lor deosebite, cel din urmă numindu-se și Haremul Doamnei.* — Il semble que ces chapelles n'ont péri que le plus tard en juillet 1827, lors du grand incendie de la Curtea domnească. Qu'il ne s'agit ni de l'église de Trei Ierarhi, nide celle de St. Nicolas *(Biserica Sfântului Neculai-Domnesc)* très près du palais *(de lângă Curtea Domnească,* v. N. A. Bogdan, *o. c.*, pp. 190 ss. et d'abord G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veac. al XVII și al XVIII* [Bucarest, 1933], p. 206 ss. peut être affirmé avec toute la certitude.

[1]) Le premier et le seul qui ait attiré en Roumanie l'attention sur le livre de I. Belokurov, *Arsenij Suhanov* (Moscou, 1894), dont le second volume contient l'itinéraire d'Arsenij Suhanov, a été Petre P. Panaitescu, dans: *L'influence de Petre Mogilă dans les Principautés roumaines*, parue dans les *Mélanges de l'École roumaine en France*, 1926, I-ère partie, p. 38 s.

[2]) Sur Conrad Jacob Hiltebrandt (Hiltebrand) v. provisoirement Georg Haag, *Das stettiner Exil eines moldauischen Woiwoden*, dans: *Baltische Studien*, publiées par la *Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde* à Stettin, XXXI-e année (Stettin, 1881), p. 157 ss., ensuite Al. Papadopul Calimah, *o. c.*, p. 3 s. (Bucarest, 1886); *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XXII-e année (Hermannstadt-Sibiu, 1899), p. 96 ss.; *Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, Stettin, 1929, p. 82 ss. et enfin N. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, 2-e édit., vol. I, p. 366 (Bucarest, 1928).

[3]) Il convient de rappeler aussi le voyage du moine italien Niccolò Barsi en Moldavie (1633), publié d'après le manuscrit *1891* des *Nouvelles acquisitions latines* de la Bibliothèque Nationale à Paris par C. C. Giurescu dans les *Mélanges de l'École Roumaine en France*, II-e année (Paris, 1925), I-re partie, pp. 279-330. Il est vrai que N. Barsi traversa la Moldavie presque 20 ans avant R. Bargrave,

Revenons à notre voyageur anglais, Robert Bargrave, pour voir comment s'écoula sa vie plus tard. Ce n'est pas beaucoup que nous en avons pu apprendre. Le 13 mars 1653, il foula, enfin, après de longs avatars, heureusement vaincus, de nouveau le sol natal. Mais il ne put tenir longtemps en Angleterre. Après s'être marié avec Elizabeth Turner, fille et héritière de Robert Turner de Cantorbéry [1]), il fit de nouveau un voyage qui le mena en Espagne qu'il traversa d'un bout à l'autre [2]). De Venise il revint ensuite en Angleterre, en parcourant l'Allemagne et la Hollande, et y demeura, à ce qu'il paraît, plus longtemps. Quant au reste de sa vie, nous n'en savons que ce dont nous informent un livre et une pierre tombale de la cathédrale de Cantorbéry. De ces deux sources il résulte qu'il mourut au cours d'un second voyage en Orient et notamment à Smyrne en Asie Mineure, où la Compagnie du Levant entretenait une factorie. Il n'y a aucun doute que sa mort se place après 1659 et avant le 5 septembre 1670 [3]). Il a donc atteint un âge ne dépassant guère 41 ans. Rien n'est connu de ses descendants. Que la famille Bargrave prospérait encore au début du XIX-e siècle est

---

mais il donne des renseignements pour compléter à souhait quelques passages du récit anglais. V. par exemple les détails sur la légende d'après laquelle les Moldaves seraient les descendants d'exilés romains établis dans ces confins de l'Empire (pp. 289 s. et 309 chez Barsi resp. p. 20. n. 4 chez Bargrave), sur les coutumes funèbres (p. 302 chez Barsi resp. p. 34, n. 1 chez Bargrave; cf. aussi Fl. Marian, *Înmormîntarea la Romîni*, Bucarest 1892), sur le cortège solennel du prince moldave (p. 303 chez Barsi resp. p. 24. n. 2 chez Bargrave). sur la jurisdiction du prince moldave (p. 306 chez Barsi resp. p. 31 chez Bargrave), sur le tribut moldave payé à la Sublime Porte (p. 307 chez Barsi *[300,000 reali]* resp. p. 31, n. 3 chez Bargrave), sur la dîme levée des sujets moldaves (p. 307 chez Barsi resp. p. 34 *[tythes]* chez Bargrave), et ainsi de suite. Il faut noter d'ailleurs que Niccolò Barsi s'attacha le 19 août 1639 (p. 319) à Bâghče-Séray en Crimée à une ambassade moldave qui rentrait avec une nombreuse escorte de Circassie où elle s'était rendue chercher femme pour Basile Lupu devenu veuf. Le signalement précis et impressionnant qu'il fournit de cette princesse (p. 324), peut-être, est le seul que nous ayons de la seconde épouse de Basile Lupu, la fin de laquelle reste encore obscure. Quant à l'amoureux pacha de Silistrie et les obstacles allongés qu'il opposait au passage du convoi nuptial (pp. 321-327 chez Barsi), cf. la dépêche du baïle vénitien Aloisio Contarini du 28 septembre 1639, reproduite par E. Hurmuzaki, *Documente*, IV [2], p. 505.

[1]) V. A. Rode, *o. c.*, p. 14.

[2]) V. la description de ce voyage dans le manuscrit d'Oxford, fl. 102 ss.

[3]) V. A. Rode, *o. c.*, pp. 16—17.

chose certaine [1]). Cette affirmation est confirmée, en dehors d'autres témoignages, par un rapport très intéressant sur la Roumanie, émanant d'un certain Mister V. Bargrave de Kent, que M. N. Iorga a fait connaître il y a quelques années à cette même place et dont le texte a été publié dans les *Mémoires* de l'Académie Roumaine [2]).

En ce qui regarde l'ouvrage de Robert Bargrave, dont nous pouvons donner ici un morceau nouveau et très essentiel, il est hors doute qu'une édition complète, avec force explications, présente une nécessité scientifique urgente [3]). Le style dans lequel écrivait Bargrave est simple, clair et uni et ne fait nulle part douter de son exactitude. En dehors de quelques erreurs fortuites et facilement perceptibles, toutes les données, pour autant qu'il est possible de les contrôler à l'aide d'autres sources ont pu être reconnues comme justes [4]). Ce récit naturel qui porte le cachet évident de la véracité est extrêmement sympathique et nous n'errons pas quand nous voyons en Robert Bargrave, ainsi que le dit si bien son unique biographe jusqu'à présent, le Dr. A. Rode [5]), le type parfait du cavalier anglais qui se distingue par de nombreuses qualités aimables et à la caractéristique duquel s'ajoute également l'amour de la vérité.

---

[1]) Sur quelques porteurs du nom Bargrave, dans la possession desquels se trouvaient encore d'anciens portraits de famille et qui étaient établis à Eastry Court, v. A. Rode, *o. c.*, p. 17 s.

[2]) V. N. Iorga, *Un observator englez asupra Românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu*, dans: *Academia Română, Memoriile secțiunii istorice*, III-e série, tome XIV (Bucarest, 1933). [Pendant l'impression de cette étude j'apprends du Public Record Office à Londres que le nom véritable de l'auteur de ce rapport n'était pas V. Bargrave, mais Bargrave Wyborn. Il tire donc son origine du frère de Robert Bargrave, à savoir Thomas B., dont la descendante Rébecca B., fille d'un Robert B. (m. en 1774 à l'âge de 39 ans) s'est mariée avec James Wyborn de Sholden. C'est à M. A. Rode que je dois cette information, recueillie des inscripti ns à la chaire de l'église St. Mary-the-Virgin à Eastry (Kent)].

[3]) Dans le manuscrit d'Oxford, il s'agit indubitablement de la rédaction personnelle des souvenirs du voyageur anglais qui a colligé le récit d'après les notes de son journal. Ainsi s'explique que certaines appellations de localités qui ont été peut-être marquées à la hâte sur son calepin apparaissent défigurées dans le texte. Un exemple typique est le nom *Bracshaw* au lieu de *Dracshaw* i. e. *Dracșani*, ou bien, comme je le suppose, *birch* au lieu de *beech* (v. p. 32, n. 6).

[4]) Lors d'un séjour à Oxford en juillet 1935, M. Stanisław Kot (Cracovie) a remarqué, au cours de ses études touchant les relations anglo-polonaises, le récit de voyage de Robert Bargrave et a publié, en traduction polonaise, la partie se référant à Lemberg; v. Stanisław Kot, *Anglo-Polonica*, dans: *Nauka Polska*, XX-e année, Varsovie, 1935, pp. 91—94 (= pp. 43—46 du tirage à part).

[5]) V. A. Rode, *o. c.*, p. 18.

ROBERT BARGRAVE

NARRATION OF A JOURNEY FROM CONSTANTINOPLE TO DUNKIRKE OVERLAND

(Ms. *Rawlinson 799* de la Bibliothèque Bodléienne à Oxford)

(Fl. 54 b, l. 8 d'en bas). Sept. the 29th [1652], we left Bulgaria, and entred a Country calld Dobrugia which has lost its Xtian name unless it bee Silistria (as its chief City is still Called) And gotten this Turkish one [1]), signyfying Wellfare from the great fruitfullness thereof: we rod about 12 howres to a Toune calld Bazargèe [2]) upon a delicat plaine and fertile Soile, scarse the 10th part whereof is manur'd, through the paucity of Inhabitants; whose paines (though themselues are Turkes) are devourd by the Teranny of theyr Gouernours. This Road is uery subiect to Robberies; insomuch that in many places are to be seen Memoriall Pillars or heaps of Stones [3]), ouer the bodies of Men there murdred and buryed.

Sept. the 30th: we went onn to a village calld Cavlaklèr [4]); along the continued plaine, affording scarse a Tree and Stone

---

[1]) Bargrave croit à tort que le mot commun slave d o b r ă « bon » (v. E. B e r n e k e r, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1913, p. 204 s.) est turc. L'origine du nom D o b r u d ž a est, comme on le sait, souvent discutée bien que l'on parle en général de la dérivation de D o b r o t i č. V. C. B r ă t e s c u, *Pământul Dobrogei*, dans: *Dobrogea 1878—1928* (Bucarest, 1928), p. 3 s.; P. P a p a h a g i, *Originea Dobrogei*, dans: *Revista Dunărei*, II-e année (Bucarest, 1925), pp. 72—77 et N. I o r g a, *Drepturi naţionale şi politice ale Românilor în Dobrogea*, dans: *Analele Dobrogei*, IV-e année (Constanţa, 1924), p. 25. V. aussi P. M u t a f č i e v, *Dobrotič-Dobrotiča et la Dobrudža*, dans: *Revue des Etudes Slaves*, VII-e année (Paris, 1927), pp. 27 ss.

[2]) Bazargeè = B a z a r g i c.

[3]) V. sur de tels *tumuli* dans la Dobroudja, Karl Ferd. P e t e r s, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudža*. I: *Geographischer Teil* (Wien, 1867 = *Denkschriften der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Classe der Kais. Akademie der Wiss.*, XXVII-e vol.), p. 55. L'opinion qu'il s'agit dans ce cas de tombes des tués est largement répandue chez les voyageurs dans les pays balcaniques du XVI-e et du XVII-e siècle.

[4]) Cavlaklèr = C a v a c l a r.

within View; the Land clad *(f. 55 a)* with Grass wonderfully thick, hauing neither Men to manure it nor Cattle to eat a considerable part of it, although they haue indeed great nombers of Bullocks and horses, scarse distinguishable from wild. The Inhabitants are so slothfull, that if they haue sufficient for to Day and themselfs, they let Tomorrow and others take their Fortune. Water is bad and Scarcy, and wine not to be had, because none but Turkes dwell in the Country: Wood they haue none, nor other burning then beasts Dung mixt with Straw and dried [1]), which would make bad Coals to broile Rashers on, if theyr Relligion would permitt them Bacon. By the way we see a sort of Bird calld Poi [2]) (which I haue neither mett nor heard of in Other parts) somew[t] of the Shape and colour of Turkies but verie much greater: of which opportunity not letting us tast we took it on Credit that they be admirable meat, but could we haue persuaded them to stand our Gunns, they had done a more opportune Fauour, whiles euen in a Land of Plenty we suffred by uery great Want.

October the first: we went to the Village Déftgia [3]) passing by Diuerse Lakes [4]) most wonderfully couerd with Wildfowle: and the Plaines also are stor'd with such strange *(fl. 55 b)* Quantity, and so many Species of them, as is unfitt to be sayd, because so hard to be Credited: The Lodgings and Conacks here differ from the ordinary Canes; in that here is a retiring roome for Men, apart from the Stables, whereas the Turkish comon Canes are in the form of a Barne, hauing a certein Hearth quite round within the walls broad somewhat more than the length of a man, and rais'd about a Yard higher then the Floare: upon which Euery Company repaires to a seuerall

---

[1]) Cette coutume existe encore de nos jours.

[2]) Il s'agit de l'o u t a r d e *(avis tarda)*, en roumain *dropie*. V. S. F. M a r i a n u, *Ornitologia poporană română*, II-e vol. (Cernăuți, 1883), pp. 278 ss. et Robert v. D o m b r o w s k i, *Ornis Romaniae. Die Vogelwelt Rumäniens* (Bucarest, 1912), p. 714 ss. — Si le mot *poi* chez Bargrave représente une corruption de la forme roumaine *dropie* (peut-être *dropio'ĭă)*, ou bien simplement *puiu* (c'est-à-dire: poussin) est encore sujet à caution.

[3]) Déftgia = D e f c e a.

[4]) La partie basse entre Cernavoda et Constanța était jusque, il y a 50 ans, couverte de marais et lacs, drainés ensuite et cultivés.

Chimney, spread theyr Carpetts before it, and hang theyr Armes upon Jacks against the Wall: the horses are tied to rings, feeding and lying at our feet: the Master of the Cane comonly furnishing them with Prouender, for his parties advantage. At this place my Master endangerd our being forc'd to a Retreat back to Constantinople by an unnecessary Quarell with a Turke, of some esteeme here; who had not passed by those unreasonable provocation were giuen him; but for a peace=Offering I gaue underhand, and the han[d]-some interposing of the Janizary who serv'd us.

Octob. the 2d: we took our mid-days bait at Baltagèe [1]) *(fl 56 a)*, and our lodging at Dulghierler [2]), two considerable Villages, at the rate of this Country; and this was the first day that threatned us with foule weather, in which we were indeed somewhat bedewed by a scotch Mist, which seemd to usher in winter.

Octob. the 3d: we trauelld onn, (as the day before) by water on horseback, finding this part to differ from the rest of the Country, in that it had some small Ascents, and a few Trees and Stones: the Caravan lay soaking by the high way side but we contended our selues rather to take a nooning bait at a small Village out of the Rhode, call Hassaneè [3]), where the Raine and the Cold had so prepar'd our Stomacks, to make theyr mix'd Graine=Bred seeme Marchpane, and faire water Nectar.

Octob. the 4th: we took in our way Inglisa [4]), a Greek Village, uery pleasant and fruitfull upon the bank of Danubius, and went thence to Mechéena [5]), the Turkes bordering

---

[1]) Baltageè = Băltăgești.

[2]) Dulghierlèr: cette appellation de localité apparaît sur les cartes nouvelles dans la forme indubitablement corrompue Dulgherer, à la place de la seule forme juste Dulgherler (*i. e.* charpentiers; *dulgher* a en roumain la même signification).

[3]) Hassaneè = Hasanlar. — L'endroit est cité occasionellement par d'anciens narrateurs de voyage, v. par exemple Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române,* Bucarest 1930 (= Academia Română, *Studii și cercetări)*, p. 232 *(Hassana)*, p. 239.

[4]) Inglisa = Iglița. V. sur cet endroit [M. Drăghicescu], *Dunărea dela Orșova la Mare și coastele Mării dela Varna la Cetatea-Albă,* Galați [s. a.=1884], pp. 142 ss.

[5]) Mechéena = Măcin.

Scale [1]): which (though the Metropolis of these parts) is yet a wretched Place: and here by uirtue of our Thundring Commands from Stambole we procurd a Lodging, litle inferior to the Cadde's [2]) (Gouerner of the Toune), wherein we had almost roome enough for three Persons to lay on the Floore.

(Fl. 56 b). Octo. the 5: Trauelling about :5: howres along the Danubius towards the Ferry that thwarts Galátsa [3]), we passd by a great Rock [4]) in the mids of plaine Medowes, sayd to be throwen thither by a Virgine-Gyant, from a rocky Hill about a mile distant; a miracle not to be admitted euen in a Spanish Creed. Against this Rock on the other side [of] Danubius is a riuer [5]) which divides Moldavia from Walachia; where Lúpulo the now Voivoda of Moldauia, went ouer to wage warr against Walachia, by the Grand Signors Command and to place his Sonn there if he conquerd: but he was stoutly repulsd, and with great difficulty made good his Retreat [6]). Neer this City lies a neat City calld Ibrail [7]), with a faire Castle, which the Prince of Valachia presented Sultan Osman, when he passd through those parts to wage Warr against Poland [8]): at the same time Osman basely beggd three other Cities of the Moldauian, which the Turks keep tot his day; theyr names Ismail, Killèe and Timaròva: Danubius here is

---

1) *Scale*, v. le français *scale* = *échelle*, *escale* ainsi que l'expression *faire escale*. *escaler*, 'partir pour le Levant', donc 'port, entrepôt' surtout du Levant.

2) Caddee, *i. e.* Qâdî, signifie 'juge', non pas 'gouverneur'.

3) Galátsa = Galaţi, Galatz.

4) Il s'agit du rocher graniteux Blasova, s'élevant directement dans la plaine entre Igliţa et Gura-Armanului. V. Karl Ferd. Peters, *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*, II: *Geologischer Teil* (Wien, 1867 = *Denkschriften der Mathem.-Naturwiss. Classe der Kais. Ak. der Wiss.*, XXVII-e vol.), p. 7: *Auch südlich von Turkoje* [*i. e.* Turcoaia], *am Wege nach Satanov* [*i. e.* Satu nou], *gibt es einen vereinzelten kleinen Fels von jenem Halbgranit.* V. la gravure à la page 58: *i* Granitfels in der Au von Turkoje.

5) C'est le fleuve Séreth (Siret) dont il s'agit.

6) V. Radu R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains* (Bucarest, 1935), p. 18.

7) Brăila se trouvait déjà depuis la moitié du XVI-e siècle entre les mains des Ottomans. V. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe* (Bucarest, 1899), p. 194.—Timarova = Tomarova = Reni. V. '*Rhene, Kilie, Smoila*' dans le *Codex Bandinus*, éd. V. A. Urechiă, p. 202.

8) Au mois de juillet 1621. V. Jos. v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV. vol. (Pest 1829), pp. 525 ss.

about the bredth of the Thames aboue the bridge [1]), though it be neer two hundred miles before it issues into the Euxine: It is on *(fl. 57 a)* One side bankd with rich Corne-Plaines, and on the other with pleasant Groues of Willows, encompassing stately Medowes. It spreads in diuers parts into large Lakes, wonderfully stor'd with Fish and Fowle: Here we passd ouer it leaving Sultan Mahmet and all his cursed Crue, with an Anasenisictum [2]) instead of a Valete. At Galátsa we found very good beere [3]) and excellent Mede, liquors strange to our Palates, and with them we endeavourd to drowne the care and Vexation we had passed in the Turkish Quarters: Yet at my Adieu to Turky, I must giue this Encomium as to a Trauellers Interest: that the Aire is so good, the weather so Temperat, prouisions so cheap and [to] Trauellers by Custome so Charitable, as scarse any Country can equall: nay such, as whosoeuer has but a complacent humour, and has his health, cannot be so poore but he may range in it, almost whither he will.

October the 6: We spent in solacing ourselfes, and in baiting our horses, in order to our further Journey, which we something hastened, by reason the Plague was in the Toune; the Pleasure and Content we otherwise found being Enough to invite our longer Stay. This Toune is admirably stord with Diuersity *(fl. 57 b)* of Prouisions, especially of Fish: so cheap that for the value of Two Pence we had more then enough to meale:5: or :6: persons; Among the rest they haue plenty

---

[1]) C'est de l'ainsi dite '*London Bridge*' qu'il est question, le plus ancien, le plus important et l'unique pont sur la Tamise à Londres jusqu'en 1750, dont la construction actuelle ne date que depuis 1825/31.

[2]) V. au sujet de cette expression M*** [*i. e.* Mouradjea] d'Ohsson], *Tableau général de l'Empire Othoman*, IV. vol., 1. partie (Paris 1791), p. 371 s.: L'expression *anassiny-sikéim* est désignée là comme 'jurement national', 'que la décence ne nous permet pas de traduire'. V. aussi Lazăr Şaineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, I. vol. *introducerea* (Bucarest 1900), p. CXXXI s. et *Dicţionarul Limbii Române*, I. vol., 1. partie (Bucarest 1913), p. 164 au mot '*anasâni*' (avec explication insuffisante et nul renvoi à de communications antérieures). V. la communication détaillée de K. V. Zettersteen, *Anasyny — babasyny*, dans *Le Monde Oriental*, XIV-e année (Uppsala, 1920), pp. 107—114.

[3]) La bière était déjà connue en Moldavie depuis très longtemps et la consommation de la bière *(cervosa)* a été mentionnée par le voyageur italien Pietro della Valle. V. Ion Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts* (Czernowitz, 1912), p. 163 s. — Au sujet de l'hydromel v. *ibidem*, p. 183 s. — Il est néanmoins à supposer qu'il s'agit — au mois d'octobre! — simplement de moût de vin dont le goût ressemble à celui de l'hydromel.

*12**

of Morone [1]), which is here taken to be ouergrown Sturgeon, in regard of theyr likeness in Forme. It is a fish of vast bigness and a luscious tast; and these they take by a bait putt into a Tubb [2]); so contrivd that if her head once be gotten in, she can neuer disimprison it: sometimes they take of them so weighty, as to be drawen up (together with theyr Pilary) by :6: or :8: Buffaloes. This place likewise abounds in Hony, and has the best ordinary bread I remember to haue tasted. The Toune is not great, but its buildings handsome and good; at lest seeming so after those rude places we came so lately from; they are both walld and couerd with boards [3]), layd one ouer another and adorned in a gracefull manner. This Country whilst it was under Rome and scarse inhabited, was layd out for Bandits [4]) (banished Malefactors) by which means theyr Language is now mixd, disgressing from Italian, as Italian does from Latine: easy to be learnd by him that understands either [5]). The Familiarity and Frendship here us'd between Man and Wife; the Mens *(fl. 58 a)* Freedome with Women, and theyr Customs at the table [6]), had so much of Xtian in it, that it seemd a faint Reflexion of England: The Habits of the men litle differ from that of the Greeks in Turkey: the Women weare short wastcoats, long pettycoats,

[1]) Il est question d'une sorte d'esturgeon appelé *morun*, le plus grand de la famille des *ganoïdes*. Ses oeufs fournissent le caviar.

[2]) Jusqu'à l'arrivée des pêcheurs russes du Volga les instruments qu'on utilisait pour la pêche des esturgeons aux embouchures du Danube étaient ceux décrits par le voyageur anglais. C'étaient des grandes masses, sorte de paniers d'osier qui servaient comme pièges *(vârşă* en roumain, *vintir* en Dobrogea, *eteră* en Moldavie). C'est à peine depuis la venue des pêcheurs du Volga que ces méthodes peu pratiques ont été remplacées par des cordes au hameçon *(carmacele)*. V. Grigorie Antipa, *Pescarea şi pescuitul în România* (Bucarest, 1916, Academia Română), pp. 99, 155 s., 408 ss. V. aussi Comte Louis Ferdinand Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus*, IV-e vol. (Hagae, 1726), p. 32 s. et la traduction française *Description du Danube*, IV-e vol. (La Haye, 1744), p. 33 s.

[3]) Il s'agit probablement de bardeaux (en allemand *'Schindeln'*, en Moldavie *şindilă*, emprunté directement de l'allemand).

[4]) M-lle Ioana R. Rosetti a bien voulu m'informer que cette fable se trouve mentionnée, mais pourtant pour une époque plus proche, chez Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României séu Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, 2-e éd., I-er vol. (Bucarest, 1872), p. 372, v. *ibidem*, Miron Costin, p. 4 s. (d'après Evstratie Logofetul, Simeon Dascălul, Misail Călugerul).

[5]) V. sur l'affinité des deux langues le *Diplomatarium Italicum*, II vol. (Rome, [1930]), p. 359 *(corrupta Italica)*.

[6]) V. St. Glixelli, *Regulile de purtare la masă în româneşte*, dans: *Rev. ist. rom.*, vol. III (Bucarest 1933), pp. 327 ss.

wrought Smocks wound about theyr Armes and Wrists; and theyr Haire in two Braids rould round theyr heads (like Women figured in old Arras) [1]) and Buskines on theyr leggs much alla Polonese.

Octo. the 7: We trauelld along a large Lake [2]) fedd by the abundance of Springs, that rise of all the way up to Burlàt and empties into the Danubius: we lodged at a poore small Village, where I could only observe the extraordinary freedome Women haue, euen throughout the country, the married as well as th' unmarried, permitting us to lay in the same roomes, and neer the same bedds with them.

Octob. the 8: We went along the continued Lake, here much contracted to another small Village; where hauing on the way recreated our Fancies in the Chace, at night we refreshd our bodies with the tast of Wildfowle; and heard a remarkeable Lecture of a drunken Scold to help disgestion.

(Fl. 58 b). Oct. the 9 th: We went to Burlàt [3]) through uery delightfull woods, but toilsome to the Carres: and took our noon bait at a poor Village in a house steevd with women that were almost naked, hauing in lieu of Clothes only a Stove to keep them warme: Burlàt is a pretty large toune, where they haue a way of building different from that of other countrys: ye Walls being made of straight round Firrs, so hollow'd at the end, that one piece grasps in another, and makes them almost with a fine white Mortar, as well within as without: but euen the poorest of all so neatly within, that through I was almost afrayd to come into them, yet being enterd I was loth to go out.

Octob. the 10: We rid about 12 howres along a rich Valley by a pleasant Riuer [4]), the Hills on each Side couerd with comely woods, which are the Natives Refuge upon any

---

[1]) Sous Arras, il faut comprendre des tapisseries pourvue de figures et de scènes, fabriquées autrefois à Arras, la métropole de l'ancien comté d'Artois. V. Lord Byron, *Siege of Corinth*, XXI: *Like the figures on arras, that gloomily glare*, et Wm. Shakespeare, *Merry Wives*, III, iii, 97: *She shall not see me, I will ensconce me behind the arras.*

[2]) Il s'agit du lac Brateş. Il paraît que les voyageurs anglais prirent la vieille route passant par Tuluceşti.

[3]) Burlàt = Bârlad.

[4]) La rivière Bârlad.

incursions of the Enemie, and servd them effectually against the Tatars, when they lately invaded Moldauia. All these parts were sadly infected with the Plague [1]), insomuch that the Ground lay[s] almost coured with Locusts, *(fl. 59 a)* such as were of ueneniferous Colour, some aliue but most dead, hauing allready destroyd almost all the Grass in these parts: all which are most certein and fatall Signes of a Pestilentious Aire, sadly experiencd at Constant[ino]ple in the times of theyr Prodigious Plagues there. My Master, and mr. Neuett more greedy after theyr Caccia [2]) then carefull after theyr Coach forsook the Rhode, and went with some fearful Armenians for a Village out of the way, to avoid the usuall Conack which was then highly infected: but mr. Neuett, unwilling to abandon mee to all the Care and trouble, returnd to find me, and so lost himselfe; thus wandring up and doune, in the Darke, all alone, till a fire directed him to a Caravan of travellers: amongst whom finding some that understood Turkish, he resolvd to pass the night with them, contributing in theyr Supper, the Fruits of his Chace: but at last some of our own Caravan coming that way conuoyd him where mr. Modyford was. In the Interim the Rhode Bridge being broken, we were forc'd to aduenture our Carriage through the riuer: where hauing wearyd our horses to plunge it out and toild them and our selues till dark night; we were at last faine to wove the assistance of soome Boores, wo with :6: Oxen draggd it out: but no sooner *(fl. 59 b)* deliuerd from that Vexation, but we entred into a new One; for in this positure (Our Men wearyd, our horses spent) we lost our way, and wandred to and from in the darksome night through mereish boggy Grounds, and ouer narrow bridges, where tis a little Miracle our Carriage fell not in: and thus in a cold night we went the wild Chace till two o Clock the next Morning, when by a Light we were guided to Wasselù:[3]) and there the Sharpness of our hunger and cold, together with our Tiredness and Vexation, drove

[1]) Sur la peste qui sévit dans toute la région jusque loin en Pologne, voir plus haut à la page 6, n. 3.

[2]) *caccia* (it.), 'chasse'. — R. Bargrave affectionne d'employer ci et là, dans son récit de voyage des mots italiens.

[3]) Wasselù = V a s l u i.

us in; these hauing greater force to moue us than the daunger of the Plague had to deterr us.

Oct. the 11: We advanced along a delicious valley, that was watred with a faire Current and guarded on its banks with louely Groues of Wood, till we came to Scántea [1]). About noon I Met my Master [2]) againe, who scarse asking how I came thither, rang me a taedious iangling Peale, for my expence of one whole peece of Eight at Wasselù upon my selfe, two Servants, and :3: horses, whiles the greatest Shave of it was, in trong Mede to preuent the pestilentiall aire; and sure had I known any better Antidote, I should litle haue considered its Cost, in a Toune, where *(fl. 60 a)* not one house had escapd a mortall Infection.

October the 12 th: We passd through a noble Wood of Stately Trees from Rubbige [3]) underneath, and on the Topps closs canopied with theyr distended Boughs: hauing here and there Arbours of sundry formes, as if they were plac'd by Art and not by Nature, and besprinkled with numerous Springs, the whole making a fitt Habitation for retired Sylvans: of which Order we might that night haue Comensd, by means of the many horrid deep Boggs that be in the Comon Rhode; but that a long Season of fayre wether had prepard them somewhat in our Fauour: and permitted our arrivall that Night at the Capitall City Yash, where we spent some Dayes. Yash is the Residentary Seat of Lupulo [4]) the now Moldavian Prince or Voivoda, where first we went to see his Particular Chappell [5]), the outside whereof is all of carued Stone, and

---

1) C'est-à-dire Mr. James M o d y f o r d. V. sur ce personnage p. 4, n. 3.

2) *Rubbige,* comme *rubbage,* forme vulgaire au lieu de *rubbish.*

3) Scantea = S c â n t e i a.

4) Lupulo, *i. e.* V a s i l e (Basile) L u p u, v. plus haut, p. 7, n. 2 et 3.

5) V. p. 11, n. 3. — B a s i l e L u p u a fait faire un f r e s q u e le représentant avec sa famille en dehors dans l'église T r e i I e r a r h i, bâtie par lui en 1639, dans celle de S t. N i c o l a e D o m n e s c, restaurée sous Antonie-Voda R o s e t t i (1657—1678). Ceci resort d'un passage chez Cornelio M a g n i, *o. c.*, p. 428: *Vn' altra più antica* [sc. *chiesa*] *resta vivino al palagio del Principe incrostata tutta di marmi fogliamati con lauoro assai minuto, e gentile ; di dentro poi dipinta, ed in tutte queste due* [i. e. T r e i I e r a r h i et S f. N i c o l a e D o m n e s c] *vi hò osservati li ritratti di esso Basilo Vaiuoda con sua mogle, e figliuoli.* Bien que la description que Bargrave donne de la chapelle princière *(particular chapel)*, corresponde exactement à l'église de St. Nicolas *(Biserica Domnească Sfântul Nicolae, Sfântul Nicolae Domnesc)* qui se trouvait à voisinage du palais, je ne suis quand

the inside adornd from the bottom to the tops with Gold, with Pictures of Saints and Apostles: Here we see the Prince at Church and heard theyr diuine Seruice: which is performd by Colairo's (Priests) [1]) in the vulgare Greek tongue, who very seldome preach (except in Lent) but use theyr comon Liturgie, much Incense, and often Anthemes, sung musically, but in a way rather like the Turkish then Italian, Spanish, or Englishe manner. Seruice being done, the Prince retir'd *(fl. 60 b)* to the Palace, attended by his Sonn, and diuerse Officers of State on horseback, as also Mace bearers, and other Signalls of Honour, and a Guard of about 300 armd Souldiers [2]). Three or fower dayes we

même sûr, s'il ne s'agit pas d'une *Biserica Domnului*, située à l'intérieur de l'enceinte du palais et dont j'ai déjà parlé plus haut (v. p. 11, n. 2). — M. Virg. Drăghiceanu attire, il est vrai, mon attention, que l'église St. Nicolas devait se trouver à l'intérieur des murs ceignant le palais, ainsi que l'ont démontré les fouilles. Dans ce cas, il faudrait identifier naturallement la *particular chapel* avec cette église. Sur le palais v. V. Drăghiceanu, *Palatul lui Ştefan din Iaşi*, dans: *Buletinul Comis. Monument. Istorice*, VIII vol. (Bucarest, 1916), p. 48.

[1]) Cornelio Magni (v. au sujet de celui-ci N. Iorga, *Un călător italian în Turcia şi Moldova în timpul războiului cu Polonia*, dans: *Analele Academiei Române*, série II, t. XXXIII, 1910/11, *Memoriile secţiunii istorice*, Bucarest, 1911, pp. 35—60) a également établi dans sa quatrième lettre datée du 26 août 1672 Isacci (i. e. Isaccea), contenue dans son livre *Quanto di più curioso, e vago hà potuto raccorrere... nel primo biennio da esso consumato in viaggio e dimore per la Turchia* (Parme, 1679), p. 416 s., qu'elle a été construite à Iassy *all'uso greco* et que les *caloieri* (i. e. *calugări*, moines), appelés par R. Bargrave *colairo's* (du grec *kalogeros)* y prêchaient selon le rite grec. Dans la *Curiose Beschreibung / von / Der Moldau / und Wallachey*, imprimé s. l. en 1699 (existante dans la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, *S. 4329)*, il est remarqué au f. 4 b: *Wenn sie Messe und das Evangelium lesen / welche doch niemand als die geschiehet solches in der Armenischen Sprache / so sie die Servische nennen Pfaffen lesen konnen.* Le caractère grec est cependant mis en évidence d'une manière, ne permettant aucun équivoque, dans le rapport très intéressant du 6 avril 1654, que I. C. Filitti réproduit dans son recueil précieux *Din arhivele Vaticanului*, II-e vol.: *Documente politice 1526—1788* (Bucarest, 1914), p. 125: *Princeps... Basilius Albanus* [v. plus haut, p. 7, n. 2] *gente grecanice in hac Provincia fautor studiosissimus, posthabitis Grecorum opera in plerisque obeundis numeribus utebatur...* Basile Lupu est placé en flagrante opposition avec son successeur Ştefan Gheorghe-Vodă (qui régna du 13 avril 1633 jusqu'au 8 mai 1653 et du 16 juillet 1653 jusqu'au 13 mars 1658), désigné formellement comme *de gente Moldavus.* V. N. Iorga, *Histoire des États balcaniques à l'époque moderne* (Bucarest, 1914), qui souligne, il est vrai, l'influence plus forte slave sous le règne de Basile Lupu et qui la ramène sur l'influence de Pierre Movilă (v. *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogilă, archevêque de Kiev, dans les principautés roumaines*, par P. P. Panaitescu, dans: *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1926, I-e partie, p. 3 ss.).

[2]) Un tel cortège décrit succintement mais suggestivement Tommaso Alberti dans son *Viaggio da Constantinopoli in Polonia* (1612), publié en partie par N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţerile noastre şi asupra ţerilor noastre*, dans: *Buletinul societăţii geografice*, vol. XIX (Bucarest, 1898), p. 60 s.: *il palazzo del principe* [il s'agit du prince moldave Étienne Tomşa II, 1611—1615] *è*

spent in visiting Padre Stanislao Stytnicki (a Polish Jesuit) [1]) and Dominus Georgius Cotnaske (Secretary of the Voivoda) [2]) to both whom we had particulare Recomendation; by whose advice and assistance, we procurd Audience with the Prince; then putting onn our Xtian Habits to be the better credited in our addresses. As soon as we came into his Presence, he putt off his Capp, and when we offred to kiss his Vest and hand we could scarse preuent him in stooping doune: he was pleasd to remaine standing during our whole Audience, diuers times taking off his Capp and bidding us once putt onn ours, which though his humility was pleasd to deign, manners would not let us do: Hauing proferrd us the assurance of many Courtesie in his Powre, we beggd a Passa-Porto, whereby to be freed from Custome as well for our horses as

---

di pietra e serato attorno di legnami. Quando il prencipe và per la città, cavalcha acompagnato da 500 archebusieri; è vestito di rosso, con la mazza ferrata in mane. — Il faut mentionner ici, en passant, qu'à Bologne parut en 1889: *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609—1621)*, pubblicato da A. Bacchi della Lega.

[1]) Stanisław Szczytnicki fonctionnait en Moldavie depuis 1650. V. *Diplomatarium Italicum*, vol. II, p. 407: *Stanislao Sczytnicki da Compania di Giesù che poco fà hà finito il governo della Provincia di Polonia si è offerto con alcuni compagni per le issioni di Moldavia, Tartaria, e Taurica Chersoneso...* — Stanisław Sczytnicki (Szczytnicki) mourut en 1667 à Posen. V. J. N. Bobrowicz, *Herbarz polski*, vol. VII (Leipzig, 1841), p. 321; St. Załęski, *Jezuici w Polsce*, vol. III (Lemberg, 1902), pp. 826, 829, 832, 1183; vol. IV (Cracovie, 1902), 1-re partie, p. 515, 516, 542, 647.

[2]) George Kotnarski *(ab oppido patrio Kuthnar* [*i. e.* Cotnari en Moldavie], *pius Catholicus et Secretarius Principis, quem ex humili civium parentum conditione literae evexerunt;* v. *Diplomatarium Italicum*, documenti raccolti negli archivi italiani, vol. II, Rome [1930], p. 357) est une personalité très discutée et souvent cité dans les documents et rapports de cette époque. Il était le secrétaire intime *(pisar)* de Basile Lupu et son interprète pour le latin et le polonais, de plus le seul catholique à la cour. Cependant qu'il était donc très favorablement jugé par les catholiques (v. Marcus Bandinus, *Codicele*, éd. V. A. Urechiă, pp. 263, 267 et 301 et également le jugement reproduit dans l'introduction, p. 14 ss.: *homo superbus, invidus, perversus, mendax, astutus et teterrimus hostis)*, il est à l'excès insulté par ses nombreux adversaires. Il finit à Iassy vers la moitié du mois de mai 1653 d'une mort horrible. Le gendre de Basile Lupu, Timosz Chmielnicki lui trancha la tête avec son épée; v. N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, tome I, p. 220 s. (v. aussi *ibidem*, I-er vol., pp. 200, 212, 220 s.). Une autre description en donne le rapport du 6 avril 1654 chez I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II: *Documente politice 1526—1788* (Bucarest, 1914), p. 127: *crudelissime in refectorio Basilitanorum dilaniari mandavit* [c'est-à-dire Timosz Chmielnicki]. V. aussi Miron Costin, *Opere complete*, éd. V. A. Urechiă, vol. I (Bucarest, 1886), p. 603: *om deplin la tote trebile*, ainsi que Mihail Kogălniceanu, *Cronicele Romăniei séu Letopisețele Moldovei şi Valahiei*, éd. 2-e, vol. I, Bucarest, 1872, p. 332, où il est appelé d'une manière erronnée Cotnarovski, enfin *Diplomatarium Italicum*, vol. II, Rome [1930], pp. 389, 410 *(perverso secretario)*, 415, 418, 432, 439, 440 et 442.

Baggage: all which he readily graunted, vouchsafing to add thereto a L[ett]re recomendatory to the Gouerner of Yaslovchea [1]), the Fronteer of Ruscia Nigra of Poland; and thus with kind wishes for our prosperous Journey, he dismissd *(fl. 61 a)* us. By fauour we had the sight of his Palace, a Stone building, rather great then goodly, hauing neither Maiesty, uniformitie, nor apt Adornments for a Princes Palace. Only his Stables are indeed very obserueable for theyr Statelyness and conuenience, but chiefly for the nomber and Qualitie of his horses uery much surpassing those of the Duke of Florence, or the King of Engl[an]d. Next we viewd the Princess Chappell [2]); no ways inferior to that of the Prince, where among theyr Gauderies are pictur'd in full proportion this present Voivoda, his Princess [3]) and theyr Children [4]), but so rudely drawen, as befitts the Personages as ill, as the place they are drawen in.

---

[1]) Sur son aventure à Jazłowiec, Bargrave donne la suivante peinture suggestive à *fl. 65 b* de son *Voyage*: *October the 27: We went through a most lovely plaine Country, comely bespotted with woods* [fl. 66 a] *and bespangled with Springs; but all the Villages so miserably woried by the Tartars, rather I may cal them Ruines than Villages: and euen this City Yaslovchea though wall'd Round, and strengthned with a faire Castle, was forc'd to a Composition of mony to saue its being fir'd. We were not admitted into the Castle for feare of carrying them some new infection, and would not haue adventurd in, for fear of theyrs allready uery mortall among them; but by uirtue of the Hospodàrs L[ett]re the Gouernour sent us his obliging Proffer to furnish us with Prouisions for our Selues and horses, and to free us from all Toll on our Goods and horses and headmony for our Selues: but as we refusd the former, so we accepted the latter.*

[2]) Sur la chapelle de la princesse v. ci-dessus à la p. 11, n. 2.

[3]) Il s'agit de la seconde femme de Basile Lupu, la circassienne Ecaterina, *donna principale circassa, di privileggiata bellezza*, qu'il épousa après la mort de sa première femme Tudosca; v. E. Hurmuzaki, *Docum.*, IV², p. 505, nr. DLXXXVII, et le chapitre *Soţiile lui Vasile Lupu* chez V. A. Urechiă, *Biserica din Cetatea Neamţu şi documente relative la Vasile Lupu şi Doamna Ruxandra*, dans: *Analele Acad. Române*, série II, t. XI (Bucarest, 1888/9), pp. 133 ss. et N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit* etc., dans: *Analele Acad. Rom.*, série II, t. XXXVI (1913/14), *Memoriile secţiunii istorice*, Bucarest, 1914, p. 229, note, resp. N. Iorga, *Basile Lupu comme succeseur des empereurs d'Orient* etc., dans: *Académie Roumaine. Bulletin de la section historique*, II-e année (Bucarest, 1914), p. 115, n. 4. V. aussi ci-desus p. 12, n. 3.

[4]) Pour ce qui regarde les membres portraiturés de la famille de Basile Lupu, il doit s'agir des trois enfants issus de son premier mariage: Ioan-Vodă (mort au mois de nov. 1640 à Stamboul et enterré à Iassy; v. N. Iorga, *Studii şi documente*, IV-e vol., Bucarest, 1902, p. 226 (lettre datée du 10 nov. 1640: *ende gebalsameert met groote pompa naer syn vader gezonden, om aldaer in een clooster begraven te werden)*, Maria et Ruxanda et peut-être de son fils eu en seconde noce, Ştefăniţă. V. sur ces enfants aussi Melchisedec, évêque de Roman, *Notiţe istorice şi arheologice* (Bucarest, 1885), p. 169 (d'après une inscription se trouvant dans l'église Trei Ierarhi à Iassy).

theyr Painting in Generall is after the auncient imperfect manner, estimable rather for theyr antiquity then theyr Art.

The: 18th: We spent in changing Gold by Antichimestry into Brass for our Journey into Poland: the mony most usefull in these parts for trauell are Banns, which pass current as farr as Dantsick, though in Poland :1: :2: and :3: Gross-pieces are less cumbersome: These Banns are :20: to a Bobke or Costánti, :12½: Costánti's to a Lyon daller, and :14: of them to a rix Daller: and they pass in Poland at :30: Gross to a Florine and :3: Florines to a daller :3: Banns making a Gross [1]).

The:19: We payd our Devoirs *(fl. 61 b)* to Pater Stytnicki and Dnus Cotnaski, discarded our Constant[ino]ple Wagon (as expressd per Errour under the 23 Sep[re]) and sett all

[1]) M. Constantin Moisil me donne très aimablement la suivante communication en roumain à ce sujet:

« *Banii* sunt monete mărunte de aramă care circulau atunci în Moldova. Aceste monete erau şilingii polono-suedezi, cari corespund atât valorii arătate de călătorul englez, adică 3 *bani* = 1 *grosz*, cât şi indicaţiei sale că circulau în mod curent în Polonia până la Danzig. Astfel de şilingi, pe cari Moldovenii îi numeau *'şalăi'* dela polonez *'szeląg'* = *'şiling'* s'au bătut şi în Moldova, mai ales sub Dabiia-Vodă (1661—1665) şi urmaşii săi, şi s'au introdus în mod clandestin în Polonia (C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-Vodă* în *Buletinul Soc. Numismatice Rom.*, XII (1915), p. 53 urm.; P. P. Panaitescu, *Date noui despre falsificări de monete polone în Moldova*, în acelaşi *Buletin*, XXVI—XXVII (1932—1933); Max Kirmis, *Polnische Münzkunde*, Posen 1892, p. 147 urm.). Nu este exclus ca astfel de monete să se fi bătut şi mai înainte în Moldova, în orice caz în Polonia circulau şi se băteau încă din veacul al XVII-lea.

Bobca sau *costanda* pare a fi piesa poloneză de argint de şase groşiţe. In orice caz valoarea ei de 20 bani este foarte apropiată de a acesteia (18 şilingi). In documentele noastre din veacul al XVII-lea costanda este amintită foarte rar, ceea ce ar fi o dovadă că este identică cu piesa de mai sus, care de asemenea se găseşte în foarte puţine exemplare la noi. Mai târziu, la începutul veacului al XVIII-lea, bobca sau babca valora numai 9 aspri, astfel ar corespunde piesei de 3 groşiţe. (cf. E. Legrand, *Ephémérides Daces*, vol. II. [Paris 1881], p. 97). Mai târziu însemnează în general « monetă măruntă ».

Talerii-lei sunt *taleri* olandezi — aveau ca tip un *leu* stând în două labe — foarte frecvenţi atât la noi, cât şi în întreaga Europă orientală până la începutul veacului al XIX-lea. La noi li se zicea simplu *lei*. Prin *taleri imperiali* se înţelege taleri bătuţi de împăraţii şi principii germani, în special din Tirol, Saxonia, Brandenburg. La noi aceşti taleri aveau la început o valoare ceva mai ridicată decât a leilor, dar mai târziu se confundau ca valoare; adeseori în acelaşi document aceste două expresii: lei şi taleri se întrebuinţau una în locul alteia.

Evaluarea leilor şi talerilor, pe care o face călătorul englez, este foarte ridicată: leul = 12½ costande (= 250 bani) şi talerul = 14 costande (= 280 bani). Ceva mai târziu (1670) găsim leul valorând 180 bani (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV[2], p. 1342), iar între 1693 — 1706 valora în Muntenia abia 132 bani (Florica Moisil, *Monetele din Ţara Românească în timpul lui Const. Brâncoveanu*, în *Cronica num. şi arh.*, X (1934), p. 37 urm.) ».

matters in ord[r] for our farther Journey: And now taking leaue of Yash let me denote the Situation of it being in the side of a hill, by a large riuer [1]), well furnishd with Fish: in the middle of Champian Fields, beyond wihich are uery pleasent woods, uery apt for Caccia, whither if the Prince was at any time invited, he uses the same manner of Chace, as does the Grand Segnor (expressd in folio :59:) [2]). The City was burn'd [3]) about two years since by the Cosacks and Tartar: the reason and means of whose Incursion, was thus: The Prince or Hospodàr making his circuit throughout his Dominions, he found in a remot part thereof a great Castle inhabited by Cosacks, who being backward to render him the satisfaction he requird for the use thereof, he carried the Inhabitants thereof Prisoners to Yash, and putt them to Death, as as Sacrifice to his Avarice: Hereupon the Tartars mov'd the Cosacks to a breach of truce with Moldauia: who ready to harken to theyr Councell, but iudging that an insufficient motiue contrivd one more Effectiue: The Cosacks send an Ambassadour to *(fl. 62 a)* Moldavia, signifying that the Prince had not only lent his Assistance to the Poles (who are Catholicks) against Them (who are of his own Relligion), but also giuen one of his Daughters unto Coritsky [4]), the Polish Generall: Wherefore he now askd of him his other maiden

---

[1]) Avec cette ‚large rivière' *(large river)* ne peut être envisagé que le ruisseau marécageux Bahlui. D'une richesse de poisson n'y peut plus guère être question.

[2]) Sur les chasses des princes moldaves, concernant certainement une époque moins lointaine, v. le chapitre respectif chez Dém. Cantemir, *Descrierea Moldovei, traducere de pe originalul latinesc de* Giorge Pascu (Bucarest, 1923), p. 120 ss. resp. *Operele principelui Demetriu Cantemiru*, tomu I: *Descriptio Moldaviae* (Bucarest, 1872), p. 97 s. et la traduction roumaine de Iosif Hodoş, II-e vol. (Bucarest, 1875), p. 103 s.

[3]) V. ci-dessus à la page 8, n. 3.

[4]) Il n'est peut-être question des fiançailles d'une des filles de Basile Lupu avec un général polonais appelé Coritsky, soit donc un membre de la noble famille Korycki, très bien connue, probablement de Christophe *(Krzysztof)* Korycki. Bargrave fit la connaissance personnelle de ce général à Lemberg. Il dit de cette rencontre au fl. 68 a de son récit: *I made visit to Pannea Xto* [i. e. *Christo*], *an Armenian merchant who was our Caravan Bassi* [*kiarwân baši*] *from Constantinople: where accidentally I mett Coritski, a great Command[r] of the Polish Army, and a peculiare Fauorite of the King: who discouering me to be a Straunger assaulted me in Latine, French, and Italian; told mhe he had been (amongst his many Trauells) in England, and by many probable Circumstances, entertein'd in his passage through Canterbury in my Fathers house.* V. aussi la traduction polonaise de ce passage chez St. Kot, *Anglo-Polonica*, dans: *Nauka polska*, XX-e vol. (Varsovie, 1935),

Daughter to be giuen to Kmielnitski Generall of the Cosacks [1]): The Hospodar flatly denies him, whereupon the

p. 93 (p. 45 du tirage à part), où le nom de cette personnalité est erronément rendu par K o r e c k i. Cette famille s'éteignit déjà en 1651. [Qu'il ne peut être question que de ce C h r i s t o p h e K o r y c k i, est démontré d'une façon incontestable par un passage intéressant dans les *Szkice historyczne* de Ludwik K u b a l a (vol. II. Lemberg 1880, p. 152), aimablement signalé par M. Alexandre B i r k e n m a j e r de Cracovie. On y discute en détail l'aventure du *'colonel Korycki'* qui tomba dans la bataille de Batoh (2 juin 1652) entre les mains de son *«parent» (krewny)* 'Chamabet-Murza'. Il en résulte que ce Christophe Korycki s'est lié en effet de confraternité avec un gentilhomme *(mîrzâ)* tatare, ce qui lui sauvait enfin la vie, comme R. Bargrave en parle longuement au feuillet 62 *a* et s. du manuscrit bodléien. Par conséquent ce n'est que de ce Christophe K. qu'il s'agit chez Bargrave.] — Nous pouvons donc constater une confusion avec Janusz R a d z w i l l (m. 1655). Sur le mariage de la princesse M a r i a, qui fut célébré à Iassy, le 5 février 1645 avec grand faste, v. les mémoires de Janos K e m é n y dans Neagoe P o p e a, *Memoriile lui Kemény Janos*, Bucarest, 1900, *thèse*, p. 36 ss., ensuite Everh. G. H a p p e l i u s, *Historia Moderna Europae* (Ulm, 1692), p. 134, en traduction roumaine due à la plume de M-me M a r c e l l e J. K a r a d j a, *Descrierea nunții domniței Maria a lui Vasile Lupu cu cneazul Radzwill, făcută de Everh. Happelius*, dans: *Ioan Neculce*, IV-e année (Iași, 1924), pp. 252—260 (avec texte allemand en regard). C. G a n e décrit cet événement d'une manière populaire dans son livre *Trecute vieți de doamne și domnițe*, 2-e éd., I-er vol. (Bucarest [1933]), p. 286). — Sur le mariage de la princese Ruxanda, v. *ibidem*, p. 293 ss. — Quant à la fille cadette R u x a n d a, l'on sait qu'on fit des projets de la marier avec Sigismund R á k o c z i, frère du prince George R á k o c z i II, v. G e o r g K r a u s, *Siebenbürgische Chronik*, I-e partie = *Fontes rerum austriacarum*, I-e série, *scriptores*, III-e vol. (Vienne, 1862), p. 196: *des Luppuls togter Waida* (s i c: au lieu de: *des Luppuls Waida togter?) aus der Moldaw, dem Sigismundo Rakoczi vertrawet, vndt der Fürst sampt Sigismundo seinem bruder ihm dieselbe in Spot vndt Stich gelassen.* Sur un autre projet de la marrier avec le prince D é m è t r e [Dymitr] W i ś n i o w i e c k i (m. en 1682), v. Joh. Christ. v. E n g e l, *Geschichte der Moldau und Walachey*, II-e partie (Halle, 1804), p. 269: *Demeter Fürst Wischnjewetzki bewarb sich um die zweite Tochter des Lupul, Dumna* (sic, *i. e.* D o a m n a, sc. R u x a n d a). Sur un troisième projet de la marier avec le prince P i e r r e (Piotr) P o t o c k i v. A. P a p a d o p u l C a l i m a h, *Despre Gheorghie Ștefan Voevod* (Bucarest, 1886), p. 151.

[1]) Sur la cérémonie du mariage qui fut célébré à Iassy le 1 sept. 1652, comme une grande fête de joie, v. la d e s c r i p t i o n p o l o n a i s e conservè dans un manuscrit des Archives Zamoyski à Varsovie, publiée par Ion B o g d a n chez E. d e H u r m u z a k i, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, suppl. II vol. III, 1 (1641—1703), Bucarest 1900; *Deskrypcja wesela Tymosza Chmielnickiego z hospodarowną woloską, anno 1652 die 1 Septembris*, aux pages 35—37 avec t r a d u c t i o n f r a n ç a i s e comprise aux pages 37—40. Il avait échappé à Ion Bogdan que M. N. I o r g a avait déjà donné une traduction allemande simultanée de cette description dans *Acte și fragmente cu privire la istoria Romînilor*, I-er vol., Bucarest, 1895, p. 208—214. Une t r a d u c t i o n r o u m a i n e du texte allemand offert par M. N. I o r g a, est donnée par M. C o s t ă c h e s c u, dans: *Ioan Neculce*, Buletinul Muzeului Municipal, VI-e année, Iași, 1927, pp. 304—311. V. aussi N. I o r g a, *Istoria Românilor prin călători*, I-er vol. (2-e éd.), Bucarest, 1928, p. 360 s. et la t r a d u c t i o n f r a n ç a i s e parue sous le titre *Pages d'histoire, Une noce princière en Moldavie au XVV-e siècle*, dans: *Documents franco-roumains*, 1931, nr. 1, pp. 53—57. — Nous donnons ci-dessous un t a b l e a u d e l a l i t é r a t u r e p o l o n a i s e assez volumineuse sur le mariage de T i m o s z

Ambassadour returning, the Cosacks expeditiously ioind with the Tartar theyr present Forces; and on a suddain invade Moldavia, ruine all wheresoere *(sic)* they come and burnd Yash itselfe to the uery Ground: having only the Princes Palace, His and His Princess two Chappels and some few Churches standing: and this not for the Reuerence they bare them, but because of Stone [1]) and therefore not Combustible. They carried away with them Thousands of Slaues, many Thousands of Cattle, and all the Wealth they found: The Hospodàr securd his person in a strong Castle [2]); but the Cosacks after theyr returne sent a Second Embassie to Him, intimating that if he would yet giue his Daughter to Kmielnitski, they would renew theyr Truce with him, and no more invade his Country, neither suffer the Tartars to invade them: if not, He might then speedyly expect a generall Massacre from them: When upon this *(fl. 62 b)* mortiferous Message (remembring the too late and important Earnest, the Cosacks had giuen for theyr performance), the young Ladies Innocency combated her Fathers Obstinacy (either being willing to saue so much

Chmielnicki (mort le 16 octobre 1653, lors du siège de Suceava, enterré à Subotov): Edward Maryan [= M. E. Galli], *Tymofieij Chmielnicki, fragment historyczny z XVII st.*, Vilna, 1842; Karol Szajnocha, *Domna Rozanda* dans: *Szkice historyczne*, III-e vol., Varsovie, 1876, pp. 265—331; Ludwik Kubala, *Krwawe swaty*, dans: *Szkice historyczne*, II-e vol., Lemberg, 1880, pp. 309—323; S. Wengrženowskij, *Swad'ba Timosza Chmielnickawo*, dans: *Kijowska Starina*, XVIII-e année, Kiev, pp. 26—51, ensuite P-wa, *Swad'ba Timosza Chmielnickawo*, ibidem, p. 583 s.; — Sur le triste sort de Doamna Ruxanda, âgée de 18 ans lors de son marriage (v. M. Kogălniceanu, *Letopisețele*, I, 321 en-dessous), v. aussi V. A. Urechiă, *Biserica din Cetatea Neamțu și documente relative la Vasile Lupu și Doamna Ruxandra*, dans: *Analele Acad. Române*, II-e série, t. XI., 1888/9, Bucarest, 1889, pp. 113—133. Le marriage resta sans enfants. Ruxanda mourut en 1686 sous les sabres des Tatares à son château de Neamț. V. Miron Costin, *Letopis.*, II-e vol. (Iași, 1846), pp. 41 256, et N. Iorga, *Studii și Documente*, II-e vol. (Bucarest, 1901), p. 31 s. — Une lettre de Basile Lupu à Janos Kemény, concernant la cérémonie de mariage et datée du 15 août 1652, a été publiée par T. G. Bulat, *Din corespondența lui Vasile Lupu... cu Ioan Kemény, principe al Ardealului*, dans: *Revista Istorică*, X-e année, Bucarest, 1924, p. 263 s.

[1]) D'après Marc Bandini (v. *Cronicele*, éd. V. A. Urechiă, p. 258), les Turcs n'autorisaient à cette époque que la construction de cloîtres en pierres pures, fait qui explique l'architecture en bois. V. aussi le récit de l'an 1644 dans *Diplomatarium Italicum*, II-e vol., Rome [1930], p. 355.

[2]) Basile Lupu s'enfuit à cette époque dans la forêt de Căpotești et envoya sa femme et sa famille au château de Neamț. V. Mihail Kogălniceanu, *Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, I-er vol., (Bucarest, 1872), p. 320 et N. Iorga, *Studii* și *Documente*, vol. IV. (Bucarest 1902), pp. CCXXXIII ss.

blood, or elce to be married) and upon her knees beggd her Father to resign her. And not long after Kmielnitski repairing to Yash, the Marriage was solemniz'd accordingly[1]. There are yet but small reparations since the destruction of the City: it consisting now (except about :10: or :12: built of bords after theyr wonted Structure) of none but thatched houses, the Inhabitants not daring as yet to build better: The Prince has the sole power in his hand, is himselfe the sole Judge[2] of all important Causes, sitting personally in Judgment euery day; in which posture, out of curiositie, I see him: his Traine is Stately, and his Guard Strong: yet as much short of the Magnificence of other Princes, as his Stable of horses exceeds theyrs. This Principalitie is electiue, but the Turke, to whom the Voivoda payes a yearly acknowledgment[3] of :12: Carriages of money, valuing 120: thousand Dallers, or 30: thousand pounds Sterling, which is a Peace-Offering, to buy his Truce and suffer his Reigne entire to himselfe, without *(fl. 63 a)* permitting any Turkes to inhabit under him; who would elce unavoidably disturbe his Quietude: nor is it to be omitted that his uery Lupulo was but a Post (called here an Olàck)[4] to his Predecessour, from which Office he was advanc'd to be his Enuoie to the Grand Signor, in which Emploiment he became privy to his Designes and his Interest; and so subtle in his adresses at the Turkish Court, that tis imagin'd he procurd his Masters destruction, but most certainly his Succession.

---

[1]) V. p. 29, n. 1.

[2]) Sur l'activité de juge exercée par les princes de Moldavie, v. Marc Bandini, *ibidem*, p. 321: *De tribunali principis*, ensuite Dém. Cantemir, *Descriptio Moldaviae* (= *Operele principelui Demetriu Cantemiru*, I-er tome, Bucarest, 1872, p. 101.

[3]) Sur le tribut *(haradž, haraciu)* des princes moldaves à la Porte, dont le montant changeait, v. Dém. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traduit par G. Pascu (Bucarest, 1923), p. 136 s., resp. *Descriptio Moldaviae* (= *Operele principelui Demetriu Cantemiru*, I-er tome, Bucarest, 1872, p. 111 en-dessus et II-e vol., Bucarest, 1875, trad. par Iosif Hodoş, p. 119 s. V. là-dessus la *Curiose Beschreibung / Von / Der Moldau und Walachey* (1699), cahier *C* ss. et cahier *E 2*, et enfin Const. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană* (Bucarest, 1908), p. 21.

[4]) *Olàck* = en turc *olaq*, *ulaq*, en roumain *olac*: courrier, facteur d'express. — Basile Lupu s'intitulait auparavant simplement *vornicul*, donc 'gouverneur'. V. Mihaïl Kogălniceanu, *Letopiseţele ţării Moldovii*, I-er vol., Iassy, 1852, p.p 2670 et 270.

Octo: the :20: We sett out towards Poland, hauing hird a handsome Carriage (drawen by :4: good horses)upon uery reasonable termes, to go from hence to Leopolis in Russia Nigra; we were accompanyd by some Scotchmen [1]) and trauelld about:8: howers to a village calld Shippot [2]): through an exceeding pleasant Country, the land rarely good, and interlayd with many curious Riuers, abounding in wildfowle: The wayes were admirably good, but our Journey was notemore pleasant, then our lodging was unpleasing, being forc'd to lie in an open Yard amongst Cattle, in a bitter frosty night.

Octo: the :21: taking our noones bait at Brackshaw [3]) we dispatched our wagon onwards in the Rode, but went on our light horses with one mr. Black to his *(fl. 63 b)* Booths in the midle of a forrest wood, which are hir'd by his Patrone mr. Dunbarr [4]) in Dantzick, for the making of Pott Ashes [5]), the manner whereof we there saw and learnd. They first burne a sort of Trees calld Barrest [6]), (somewhat like our english Beech) skeeping its ashes 24 howres in water: then they lade the water into Troffs [7]), which runn round about a great Furnace, about two fathams [8]) deep and seauen fatham[s] long; in which Furnace they burn Oaks and other Trees piling

---

1) Sur le commerce anglais en Moldavie, v. plus haut p. 9, note 3.

2) Shippot = Şipote(le).

3) Brackshaw ne peut être que Dracşani, un endroit désigné encore comme Dragsza sur la carte de Moldavie (1716) de Démètre Cantemir (v. V. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, dans: *Academia Română, Memoriile secţiunii istorice*, série III, tome VI, mém. 9, Bucarest 1926, et P. P. Panaitescu, *Contribuţii la opera geograficeă a lui Dimitrie Cantemir*, ibidem, série III, t. VIII, mém. 7, Bucarest, 1928.)

4) V. sur Peter Dunbar l'étude de A. Rode, p. 4, n. 2.

5) Sur le commerce de potasse, il manque, à mon savoir, d'autres données. V. cependant p. 34, n. 2.

6) L'appellation *barrest* ne peut être roumaine, car je ne puis trouver un arbre portant ce nom ou au moins quelque chose de similaire chez Z. C. Panţu, *Plantele cunoscute de poporul român*, 2-e éd., Bucarest, 1929. Je suppose que dans *barrest* est niché le mot slave pour 'bouleau' (soit *bereza*, v. le mot russe *beréza*, polonais *brzoza* et le ruth. *beréza;* v. Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Vienne, 1886, p. 11 a: *berza*, et ensuite Erich Berneker, *Slawisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1913, p. 52). Je crois aussi que dans le brouillon de R. Bargrave il y avait au lieu de *beech*, i. e. 'hêtre', simplement *birch*, 'bouleau'.

7) *Troffs = throughs*, auges.

8) *Fatham* = toise anglaise, équivalent à 6 pieds ou 2 yards, soit 1,83 m.

them artificially in cross Laines [1]), and suppressing in the Flame, as it rises, with theyr Barrest Lie, letting the wood consume only below, till the two uppermost Laines be sunk to the botome; and then they suffer them freely without quenching them, that so they may mel the ashes underneath. And thus they become a kind of hard Minerall, of a mixd sulfurious Colour; being made, the harder it is, so much the better; but the best of all, if putt into cold Aire, but for an hower, will dissolue: or elce being dissolvd in water, the water will make an Egge, or a piece of the best box-wood, to swimme. That which is calld Riche Ashe [2]), is made only of Barrest Ashes, which as they consume in great Ouens, fall through an Iron Gate like melted Lead *(fl. 64 a)* and is drawen out in certain Scuppets [3]), but this sort is much inferiour to the Other. Here we passd the Euening and Night in a uery free enterteinment after the English or rather Scotch manner, which, how ioviall it made us among our bon[n]y Syluians, when we had been so long Strangers to ciuill Treatments, it not hard to guess.

Octo: the 22 d: hauing taken as good a Dinner as before we had Supper, we went with Mr. Black and Mr. Steward (one of that Office as well as name) to a Moldauian Gentlemans house, on our way: where hauing had a sociable repast and a chirping Drink of admirable Meade [4]), we proceeded to Potoshàn [5]), where our wagon attended us.

Octo: the 23d: Mr. Black (hauing laden our backs and budgetts as well as filld our bellies for the way) gaue us a gentle Convoy yet somewhat farther, and took his leaue of us. The same Night we went to Youboinèsht [6]), by the way seeing a

---

[1]) *Laines*: *laine*, souvent *lane*, correspond à l'actuel *layer*, *stratum*, i. e. assise, couche.

[2]) Ce qu'il faut comprendre sous *rich Ashe*, n'a pu être trouvé jusqu'à présent.

[3]) *Scuppet* signifie d'après J. A. H. Murray, *Oxford English Dictionary 'a spade used for trenching and in making ditches; also, a similar instrument used for turning haps while drying'* .

[4]) V. p. 19, note 3.

[5]) Potoshàn = Botoşani.

[6]) Youboinesht peut difficilement signifier une autre localité que Ibăneşti. — P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române* (Bucarest, 1930: Academia Română), p. 126, resp. 133, mentionne une localité Lubăneşti qui apparaît dans un texte polonais comme *Lubaneszte*. Il s'agit très vraisemblablement

buryall [1]) which somewhat resembled the ancient manner, when the Dead were attended by Minstrells: The Sword, boots and Capp of the Deceased are hangd upon a horse that is ledd: Fidlers play before him, and his Relations follow on horseback after him, while his body is carried in an open Coffin between *(fl. 64 b)* them: and when a young man or woman dies, theyr Frends feast and frolick at the house where they die :3: dayes and :3: nights without Ceasing. Neer these Quarters be those mines of Stone Salt, which we call Lotts wife: being rather an entire rock or Mass, then a veiny Mine of Salt [2]): whereof those hills here and others in the adiacent parts of Poland, supply theyr own Countrys for theyr use, and furnish Turky with a vast Quantity: It is cutt for portage into peeces of two and three foot[s] square. In the Lump it is black and somewhat sweaty, but when pounded, it is infinitly the best I haue seen or tasted, as well in its pure fineness and delicat whiteness, as in its Relish. This day I learnd that all the woods in the Country belong to the Prince [3]), and the Plaines generally to the Nobles, which they freely giue to any that will till and manure them, receiving only for them the bare tythes: and the better to people the Country, they exemt all Strangers from headmony for seuen years, but afterwards

---

de la même localité et à la place du *L* il faut lire *I*, surtout que je n'ai pas rencontré de Lubănești sur les cartes, ni dans les ouvrages consultés.

[1]) V. aussi le chapitre *De exequiis* chez Marc Bandini, *o. c.*, p. 326 s.

[2]) Aucune étude spéciale portant sur le commerce de sel en Moldavie ne m'est connue, bien que, ainsi qu'il appert R. Bargrave, il a dû jouer un rôle assez important. — En 1664 un certain Peter Simson, marchand écossais à Zamość en Pologne, faisait le commerce de potasse en Moldavie. V. N. Iorga, *Scrisori domnești din arhivele dela Stockholm*, dans: *Academia Română, Memoriile secț. istorice*, seria III, t. X, mem. 9 (Bucarest, 1929), p. 521 (= 13): *La Stettin... Petru Simson, negustor scoțian din Zamość, care făcea în Moldova negoț de potas.* V. aussi E. Hurmuzaki, *Documente privitóre la Istoria Românilor* IX-e vol., 1-e partie (Bucarest, 1897), p. 246: *Porro cum adhuc in pacato Principatu essem, cuidam Mercatori Samosstieni, nomine Petro Simsoni, natione Scoto, qui ex cineribus ex Moldavia eductis quaestum faciebat, per socios ejus requisitus, ad negociationem facilitandam dedi Tallerorum Imperialium 20 millia* (extrait d'une pétition de l'ex-prince moldave Gheorghe Ștefan au roi de Suède, *s.l. et a.* (=1666).

[3]) L'auteur a, probablement, en vue les domaines réservés au prince de la Moldavie qu'on appelait alors *braniștele domnești*. Le territoire le plus connu de ce genre était *braniștea domnească* dans la voisinage de Iassy sur le Pruth. V. T. Codrescu, *Uricariul*, vol. IV. (Iassy 1857), p. 336 et Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, dans les *Analele Ac. Rom.*, II série, vol. 28: *Memoriile secț. ist.* (Bucarest 1906), pp. 157—165.

they are to pay it, and neuer to leaue theyr Lords Jurisdictions.

Octo: the 24: We went to Churnaóka [1]), the bordering Toune of Moldavia, where they receive Custome on *(fl. 65 a)* all Merchandise, as well imported as exported that way. We rid through a horridly boogy Wood, where by a hoary nipping frost falling on our hairs and beards, we were all turnd into pathetick Emblemes of Winter, but the welcome Stoves at Churnaóka quickly thawed us into our formes.

Octo: the 25: we trauelld uery pleasant Woods and Plaines to Lassastávla, [2]) where the Tartars hauing lately passd through in theyr Runn from Poland had so desvastated the Country and People, that the Corne died on the Ground for want of Men to reap it: nay all was so sadly depopulate, that we could scarse find meat to eat, houses to couer us, nor men (besides our selues) to be couerd by them: and here both we and our horses, after hard trauell, were forc'd in the bitter Frost, and thick Mists, with cold backs and hungry bellies, to betake us to our Grandame Eues bed, the soft Earth, learning by sad experience, they must indeed be hardy Souldiers can feed on the Tartars Reliques.

Octo: the 26: We arrivd at the Riuer Neister which divides Russia Nigra of Poland, and Moldauia: It is a large Riuer, which rising in Germany [3]), passes through these Parts into Tartarie and empties it selfe into *(fl. 65 b)* the Euxine: by its banks, being no less then high Cliffs, it promises to haue formerly enterteind the Seae: hauing passd the Riuer, we found two Scotts looking after a great quantity of Pottashes that had been intercepted by the Tartars, but, by reason of theyr weight (inconsistent with theyr hasty Flight) left behind them. These Men enformd us of a certein Truth, that the Tartars being closs pursued by the Poles, swamm ouer the

[1]) Churnaóka ne peut être que Cernăuţi, Czernowitz et guère le village Cernauca, situé du reste à l'écart de la route et connu comme propriété de la famille Hurmuzaki, où les patriotes roumains trouvaient réfuge pendant les troubles de l'année 1848.

[2]) Lassastavla = Zastavna.

[3]) Le Dniestr a ses sources sur le versant nord des Carpathes en territoire polonais.

Neister on Horse-back and on horseback climbd up the banke on Moldauia side; a Cliff so Steeped, that had they not confirmd it, together with other Natiues, with severe Oaths, I had thought it impossible. hauing here taken a plentyfull refreshment of Strong Polish beere, we went onn about two howres riding, to Svinàchea [1]), a Russian Village, and here we first esteemd our selues in Xtendome, Moldauia being but form'd from the Turks, who haue so much respect there, we could scarse curse them safely.

[1]) Svinàchea est le village Z v i n i a c e (pol.: Z w i n i a c z e, situé sur un coude que fait le Dniestr à cet endroit, vis-à-vis de la localité polonaise Z a l e s z c z y k i), point de frontière de nos jours.

TRADUCTION ROUMAINE DU TEXTE ANGLAIS

PAR

IOANA R. ROSETTI

(F. 54 b, rândul 8 de sus). La 29 Septemvrie [1652] am părăsit Bulgaria și am intrat într'o țară numită Dobrugia *(Dobrogea)* care și-a pierdut numele său creștinesc (afară numai dacă acesta ar fi fost Silistria, precum se chiamă încă orașul său de căpetenie) și a căpătat acest nume turcesc, care înseamnă prosperitate, după marea sa productivitate. Am călătorit vreo 12 ceasuri până la un oraș numit Bazargeè *(Bazargic)* pe o câmpie plăcută, cu sol fertil, din care abia a zecea parte este cultivată, din cauza numărului mic de locuitori, deoarece asuprirea stăpânilor lor (deși sunt și ei Turci) le răpește rodul muncii lor. Pe drumul acesta se întâmplă multe tâlhării, astfel că în foarte multe locuri se văd stâlpi comemorativi sau grămezi de piatră, acoperind trupurile oamenilor cari au fost asasinați și înmormântați acolo.

In ziua de 30 Septemvrie am ajuns la un sat numit Cavaklèr *(Cavaclar)*, de-a-lungul unor câmpii întinse, pe care se arată în zare abia câte un pom sau câte o stâncă. Pământul e acoperit *(F. 55 a)* cu o iarbă foarte deasă, nu sunt nici oameni s'o cultive nici vite s'o pască, deși locuitorii au un număr mare de boi și cai, pe cari cu greu îi poți deosebi de animale sălbatice. Locuitorii sunt atât de trândavi încât dacă au îndestul pentru ziua de azi și pentru ei înșiși, lasă altora grija zilei de mâine și a averii lor. Apa este proastă și puțină și vin nu se poate căpăta, căci numai Turci locuesc în această țară. Lemne nu au, nici alt combustibil decât bălegarul vitelor amestecat cu paie și uscat la soare, care ar da un cărbune prost pentru friptul slăninei, dacă religia lor le-ar îngădui să mănânce slănină. De-a-lungul drumului vedem un

soiu de pasăre numită *poi*, pe care nici n'am întâlnit-o în alte părţi şi nici n'am auzit de ea, ceva asemănătoare curcanilor şi ca formă şi la coloare, dar mult mai mare; prilejul neîngăduindu-ne să gustăm din carnea ei, am fost încredinţaţi că este foarte bună. Dacă le-am fi putut convinge să stea înaintea puştilor noastre, ne-ar fi făcut o favoare bine venită, căci deşi într'o ţară cu belşug, am suferit multe lipsuri.

In ziua de 1 Octomvrie ne-am dus la satul Déftgia *(Defcea)*, trecând pe lângă diferite lacuri minunat de bogate în păsări de baltă. Şi câmpiile sunt de asemeni pline de un număr de păsări neobişnuit de mare *(F. 55 b)* şi atât de diferite soiuri încât nu se poate spune, căci ar fi greu de crezut. Locuinţele şi conacurile se deosebesc aici de hanurile obişnuite, căci aci este o odaie pentru oameni, separată de grajduri, pe când hanurile turceşti obişnuite sunt în formă de şură, având un fel de vatră, perfect rotundă, între ziduri, ceva mai lată decât lungimea unui om şi ridicată cu aproape un yard [*914 mm.*] deasupra podelei; fiecare grup de călători se îndreaptă către o parte a vetrei, îşi întinde covoarele în faţa ei şi îşi agaţă armele de cuiere, pe zid. Caii sunt legaţi de inele, mâncând şi culcându-se la picioarele noastre. Hangiul de obiceiu îi îngrijeşte cu nutreţ, în folosul său. In această localitate stăpânul meu ne-a pus în primejdie de a ne vedea siliţi să ne întoarcem la Constantinopole, din cauza unei certe deşarte cu un Turc de vază de aci, care i-a iertat aţâţările necumpătate la care fusese supus de stăpânul meu, numai pentru dania ce i-am făcut-o pe ascuns, în semn de pace, şi pentru frumoasa intervenţie a ienicerului care ne slujea.

In ziua de 2 Octomvrie am luat masa de amiazi la Balta- *(F. 56 a)* geè *(Băltăgeşti)* şi ne-am adăpostit la Dulghierlèr) *(Dulgherul)*, două sate însemnate, după cum se socoteşte în această ţară. Şi aceasta a fost prima zi în care ne-a ameninţat vremea rea, prevestitoare de iarnă şi care ne-a cam udat cu o ceaţă scoţiană.

In ziua de 3 Octomvrie am călătorit călări (ca şi ziua dinainte) prin ploaie. Această parte a ţării se deosebeşte de celelalte părţi, căci avea mici suişuri şi câţiva pomi şi pietre. Caravana, plouată, s'a aşezat la marginea drumului, dar noi

ne-am mulțumit să luăm masa de amiazi la un mic sat alături de drum, numit Hassanèe *(Hasanlar)*, unde ploaia și frigul pregătise astfel stomacurile noastre încât pâinea plămădită din grâne amestecate ne părea marțipan, iar apa limpede, nectar.

In ziua de 4 Octomvrie am trecut prin Inglisa *(Iglița)*, un sat grecesc, foarte plăcut, în loc roditor, pe malul Dunării, și de acolo am mers la Mechéena *(Măcin)*, scală la granița turcească; deși metropola acestor părți, este totuși un loc sărăcăcios. Și aci, în virtutea ordinelor răsunătoare dela Stambul, am obținut o locuință, foarte puțin inferioară aceleia a Cadiului (guvernatorul orașului), unde trei inși aveau abia loc de culcare.

F. 56 b). 5 Octomvrie. Călătorind vreo cinci ore de-a-lungul Dunării spre bac, spre Gálatsa *(Galați)*, am trecut pe lângă o stâncă mare, în mijlocul unei câmpii întinse; se zice că această stâncă ar fi fost asvârlită aci de o fecioară uriașă, de pe un deal stâncos ce se află la depărtare de o milă [*1509,3 m.*], o minune pe care nici crezul spaniol nu ar putea s'o admită. In fața acestei stânci, pe cealaltă parte a Dunării, curge un râu care desparte Moldova de Valachia, pe care Lupul, acuma Voevod al Moldovei, l-a trecut pentru a se război cu Valachii, din ordinul Sultanului și cu scopul de a așeza acolo pe fiul său, dacă ar birui; însă a fost respins cu tărie și s'a retras cu mare greutate. In apropierea acestei cetăți este așezată o cetate curățică, numită Ibrail *(Brăila)*, cu un castel frumos, pe care Domnul Valachiei l-a dăruit Sultanului Osman, când a trecut prin aceste părți ca să poarte războiu Poloniei; în același timp Osman a cerut, în chip josnic, trei alte cetăți dela Moldoveni, ținute de Turci până în ziua de azi; se numesc Ismail, Killeè *(Chilia)* și Timarova *(Reni)*. Dunărea aci are aproape lățimea Tamisei de lângă pod, deși mai sunt aproape 200 de mile până la vărsarea sa în Euxine. Pe o *(F. 57 a)* parte malul este acoperit de lanuri bogate de grâu și pe cealaltă parte sunt zăvoaiele cu sălcii, cari înconjură frumoase pășuni. Dunărea se întinde în diferite locuri, formând lacuri mari, foarte bogate în pești și păsări. Aci am trecut Dunărea părăsind pe Sultanul Mahmet și toată

haita sa blestemată, cu un *anasenisictum* în loc de *valete*. La Galați am găsit bere, foarte bună, și mied excelent, băuturi neobișnuite nouă, și cu ele am încercat să înecăm grija și supărarea ce le avusesem în regiunile turcești. Insă odată cu acest rămas bun către Turcia, trebue să-i aduc această laudă, în interesul călătorilor: că aerul este atât de bun și clima atât de temperată, mâncarea așa de ieftină și călătorii primiți prin tradiție în chip așa de milos, încât aproape nici o țară nu i se poate asemui; ba chiar, oricine ar fi blând din fire și sănătos, n'ar fi împiedecat, oricât de sărac ar fi, să călătorească unde ar voi.

Am petrecut ziua de 6 Octomvrie odihnindu-ne și hrănind caii în vederea călătoriei viitoare, pe care ne-am grăbit s'o facem din cauza ciumei care era în oraș, deși plăcerea și mulțumirea ce am găsit-o erau îndeajuns să ne îndemne să stăm mai mult. Acest oraș este admirabil prevăzut cu diferite *(F. 57 b)* merinde, mai ales pește, totul atât de ieftin încât pentru valoarea a 2 pence am putut cumpăra mai mult decât deajuns pentru 5 sau 6 persoane. Printre alți pești au mult morun, care aci este luat drept nisetru crescut prea mult, din cauza asemănării sale cu acest pește. Morunul este foarte mare, are un gust delicios și se prinde punând o nadă într'un butoiu astfel alcătuit încât dacă își bagă odată capul nu-l mai poate scoate. Câteodată se prind unii atât de grei încât trebuesc șase sau opt bivoli pentru a-i ridica (împreună cu capcana lor). Tot aci se găsește miere din belșug și cea mai bună pâine obișnuită pe care am gustat-o vreodată. Orașul nu este mare, dar clădirile sunt frumoase și bine construite, cel puțin așa ni se păreau, după localitățile sălbatice de unde venisem de curând, sunt zidite și acoperite cu șindrilă pusă una peste cealaltă și împodobită în chip frumos. Această țară, cât timp a fost stăpânită de Roma și fiind puțin locuită, a fost populată de bandiți (răufăcători exilați), din care cauză limba lor este acum amestecată, deosebindu-se de italiană după cum limba italiană se deosebește de cea latină și acela care le-ar înțelege pe amândouă o învață ușor. Intimitatea și prietenia care există aci între bărbat și femeie, libertatea bărbaților *(F. 58 a)* față de femei și obiceiurile lor la masă sunt atât de creștinești,

încât ni se păreau a fi o slabă imagine a Angliei. Imbrăcămintea bărbaţilor se deosebeşte foarte puţin de a Grecilor din Turcia; femeile poartă hăinuţe scurte, fuste lungi, cămăşi lucrate în cute la braţ şi la încheieturi şi părul în două codiţe răsucite împrejurul capului (precum se văd înfăţişate pe tapiseriile vechi flamande) şi ghete *alla Polonese*.

7 Octomvrie. Am călătorit de-a-lungul unui lac mare, alimentat de izvoarele abundente care izvorăsc de peste tot până la Burlàt *(Bârlad)* şi se varsă în Dunăre. Am poposit într'un sat mic şi sărac, unde am putut observa numai extraordinara libertate pe care o au femeile în toată ţara, cele căsătorite ca şi cele necăsătorite îngăduindu-ne să ne culcăm în aceeaşi odaie şi lângă aceleaşi paturi cu dânsele.

8 Octomvrie. De-a-lungul lacului, aci mult îngustat, am ajuns la un sat mic; în mers ne-am distrat vânând şi spre înoptate ne-am ospătat cu vânat şi o bătrână beţivă ne ajuta cu vorbele ei să mistuim mai cu poftă.

(F. 58 b). 9 Octomvrie. Ne-am dus la Burlàt prin păduri foarte încântătoare, pe drumuri rele pentru căruţe; am mâncat la amiază într'un sat sărac, într'o casă plină de femei, aproape despuiate, care pentru a se încălzi nu aveau decât o sobă în loc de îmbrăcăminte. Burlàt este un oraş destul de mare, casele sunt clădite într'un fel deosebit de acel al altor ţări; pereţii sunt făcuţi din bârne rotunde de brad, cioplite la capete aşa ca să se înmuchie una într'alta şi sunt tencuite frumos în alb, pe dinăuntru ca şi pe dinafară. Chiar cea mai săracă dintre aceste case este atât de curăţică înăuntru, încât odată pătruns în casă, deşi şovăisem s'o fac, nu-mi venea să mai ies.

In ziua de 10 Octomvrie am călătorit vreo 12 ceasuri de-a-lungul unei văi bogate, pe lângă o apă plăcută, dealurile pe ambele părţi acoperite cu păduri frumoase, refugiul băştinaşilor în contra incursiunilor duşmane. Aceste păduri i-au apărat în mod eficace în contra Tătarilor, la năvălirea lor nu demult în Moldova. Toate aceste părţi erau bântuite de un flagel, căci pământul era aproape tot acoperit de lăcuste *(F. 59 a)*, de o coloare veninoasă, câteva dintr'însele erau încă vii, cele mai multe însă erau moarte, după ce distruseseră

aproape toată iarba. Acestea sunt semnele fatale prevestitoare de calamitate. Tristă experiență pe care am cules-o la Constantinopole în timpul marilor flageluri. Stăpânul meu și d-l Nevett, mai dornici de vânătoare decât îngrijorați de trăsură, au părăsit drumul și s'au dus cu niște armeni fioroși către un sat îndepărtat, ca să ocolească obișnuitul conac, atunci infectat de ciumă; dar d-l Nevett nevrând să-mi lase mie toată grija și supărarea, s'a întors să mă caute și astfel s'a rătăcit. A rătăcit de colo în colo, în întunerec, singur, până ce un foc l-a îndreptat către o caravană de călători. Acolo a găsit câțiva oameni cari înțelegeau turcește și s'a hotărît să petreacă noaptea cu ei, contribuind la masa lor cu vânatul său; dar în sfârșit, unii din caravana noastră trecând pe acolo, l-au dus la locul unde se afla d-l Modyford. Intre timp, podul fiind rupt, am fost siliți să încercăm să trecem cu trăsura prin apă, unde obosind caii s'o scoată și muncindu-se din greu și ei și noi până noaptea târziu, am fost în sfârșit bucuroși să primim ajutorul câtorva țărani, cari cu șase boi au scos-o. Dar abia (*F. 59 b)* scăpați de această supărare, am dat de alta, căci obosiți cum eram noi și sleiți de puteri cum erau caii noștri, ne-am pierdut drumul și am rătăcit, pe o noapte întunecoasă, prin băltoace și locuri mlăștinoase, trecând peste podețe așa de înguste încât e de minune că trăsura noastră nu a căzut în apă. Și astfel, rătăcind orbește pe o noapte rece, până la ora două dimineața, am fost călăuziți de o lumină care ne-a dus la W a s s e l ù *(Vaslui)*, unde foamea și frigul, împreună cu oboseala și supărarea, ne-au făcut să intrăm, acestea fiind mai puternice decât frica de ciumă.

In ziua de 11 O c t o m v r i e am înaintat de-a-lungul unei văi încântătoare, prin care curgea o apă frumoasă, îngrădită cu crânguri minunate, până ce am ajuns la S c á n t e a *(Scântea)*. Pe la amiazi am întâlnit din nou pe stăpânul meu, care fără a întreba cum am ajuns aci, îmi făcu o mustrare gălăgioasă, obositoare și plicticoasă, pentrucă cheltuisem o întreagă piesă de o optime la Wasselù, pentru mine, doi servitori și trei cai, pe când cea mai mare parte o cheltuisem spre a cumpăra mied, pentru a ne feri de aerul plin de ciumă. Fără îndoială, dacă cunoșteam un antidot mai sigur, nu mă uitam la preț, într'un

oraș unde *(F. 60 a)* nicio casă nu scăpase de infecția mortală.

12 Octomvrie. Am trecut printr'o pădure mândră de copaci falnici, fără arbuști la poalele lor, crăcile lor întinzând bolți deasupra noastră, formând ici și colo foișoare de diferite mărimi, așezate pare-se de artă, nu de natură. In acest codru numeroase izvoare se răspândesc, locașuri potrivite silvanilor schimnici, în a căror tagmă am fi putut intra chiar în noaptea aceea, din pricina băltoacelor adânci de pe drumul obișnuit, dacă n'ar fi fost un lung anotimp de vreme frumoasă, care le pregătise oarecum în favoarea noastră și ne-a îngăduit sosirea la orașul capitală Yash *(Iași)*, unde am petrecut câteva zile. Yash este orașul de reședință a lui Lupul, acuma Domnul sau Voevodul Moldovei. Am fost să vedem paraclisul său particular. Exteriorul bisericii este din piatră sculptată, iar interiorul aurit de sus până jos și împodobit cu zugrăveli de sfinți și apostoli. Aci în biserică l-am văzut pe Domn și am ascultat serviciul divin, care este îndeplinit de călugări (preoți) în limba greacă vulgară. Aceștia predică rare ori (afară de timpul postului), dar întrebuințează în liturghia lor obișnuită multă tămâie și adese ori cântă imnuri muzicale, într'un fel care seamănă mai mult cu felul de a cânta al Turcilor decât cu acela al Italienilor, al Spaniolilor sau al Englezilor. După terminarea slujbei Domnul s'a retras *(F. 60 v.)* la Palat, excortat de fiul său și de alți slujbași ai Statului, călări, ca și purtătorii de buzdugane și alte semne de cinste și o gardă de vreo 300 de soldați înarmați. Trei sau patru zile le-am petrecut vizitând pe Padre Stanislao Stytnicki (un iezuit polon) și pe Dominus Georgius Cotnaski (secretarul Voevodului), către cari aveam recomandații particulare. Prin sfatul și ajutorul lor am obținut o audiență dela Domn; am pus hainele noastre creștinești, ca adresele noastre să fie primite cu mai mult credit. Indată ce am sosit în fața lui, el și-a scos căciula, iar când am voit să-i sărutăm mâna și pulpanul, abia l-am putut împiedeca să se închine nouă. A binevoit să steie în picioare tot timpul audienței noastre, de mai multe ori scoțându-și căciula și poftindu-ne pe noi să le punem pe ale noastre; ceea ce însă el a binevoit cu umilință a ne acorda, buna cuviință nu ne-a

îngăduit să primim. După ce ne-a asigurat de toată bunăvoința care stă în puterea lui, noi am cerut un passa-porto și o scutire de vamă pentru noi, caii și bagajele noastre, toate aceste cereri pe care le-a încuviințat bucuros, binevoind să adaoge și o scrisoare de recomandație către Guvernatorul din Y a s l o v c h e a *(Jazłowiec)* granița către R u s s i a N i g r a din Polonia; și astfel, cu urări de drum bun, ne-a concediat. *(F. 61 a)* Prin favoare am putut vedea palatul său, o clădire de piatră, mai de grabă mare decât plăcută, neavând nici maiestate, nici uniformitate, nici podoabe demne de palatul unui Domn. Grajdurile însă sunt într'adevăr de semnalat, mai puțin pentru măreția și comoditatea lor cât mai ales pentru numărul și calitatea cailor, întrecând cu mult pe acei ai Ducelui de Florența sau ai Regelui Angliei. Mai apoi am vizitat paraclisul Doamnei; întru nimic inferior aceluia al Domnului, unde, între alte împodobori, sunt zugrăviți în mărime naturală Voevodul de acuma, Doamna sa și copiii lor, dar așa de rău desemnați încât nu se potrivesc nici cu persoanele înfățișate, nici cu locul pentru care au fost făcute. Pictura lor în general este executată după modele vechi și imperfecte, de lăudat mai mult pentru antichitate decât pentru artă.

Z i u a d e 1 8 am petrecut-o schimbând aurul, prin antichimie, în cupru, pentru drumul nostru în Polonia. Moneta cea mai folositoare pentru drum în aceste părți sunt banii, cari sunt valabili până la Danzig, deși în Polonia piesele de 1, 2 și 3 groși te încurcă mai puțin. Acești bani sunt de 20 la un Bobke sau Constanti, 12½ Constanti la un leu și 14 dintre ei la un taler *(rixdaller)* și în Polonia sunt 30 groși la un florin și 3 florini la un taler, 3 bani făcând un gros.

In z i u a d e 1 9 am făcut o vizită de politeță *(F. 61 b)* lui Pater Stytnicki și Dominus Cotnaski, am concediat trăsura noastră (lucru pe care l-am însemnat greșit sub ziua de 23 Septemvrie) și am aranjat toate lucrurile în vederea drumului nostru. Și acum, luându-mi rămas bun dela Yash, dați-mi voie să vă arăt că este situat pe coasta unui deal, lângă un râu mare, bogat în pește, în mijlocul unor câmpii dincolo de care sunt niște păduri foarte plăcute, foarte bune pentru vânătoare, unde dacă Domnul este vreodată poftit, el întrebuințează

același fel de a vâna ca și Sultanul (cum este spus în folio 59). Cazacii și Tătarii au dat foc acestui oraș acum doi ani. Cauza și mijloacele acestei incursiuni s'au petrecut astfel: Domnul sau Gospodarul făcându-și înconjurul domeniilor, a găsit într'un loc îndepărtat un castel mare, locuit de Cazaci, cari întârziind să-i aducă darea pe care o cerea pentru întrebuințarea acestui castel, el a adus locuitorii prizonieri la Yash și i-a omorît, jertfindu-i sgârceniei lui. Atunci Tătarii au îndemnat pe Cazaci să întrerupă armistițiul pe care-l aveau cu Moldova. Aceștia, gata să le asculte sfatul, au judecat însă că motivul era insuficient și au chibzuit unul mai eficace. Cazacii au trimis un ambasador în *(F. 62 a)* Moldova, declarând că Domnul nu numai că dăduse ajutorul său Polonilor (cari sunt catolici) în contra lor (cari erau de credința lui), dar își dăduse una din fetele sale după Coritsky, generalul polon. Drept care îi cereau acuma pe a doua sa fiică, necăsătorită, ca s'o iee Kmielnitski, generalul Cazacilor. Gospodarul îl refuză în mod hotărît; după care ambasadorul întorcându-se, Cazacii au unit în grabă forțele lor de față cu cele ale Tătarilor și au invadat deodată Moldova, au ruinat toate în cale și au ars Yash-ul însuși până la pământ, rămânând în picioare numai palatul Domnului, capela lui și a Doamnei lui, și aceasta nu pentru respectul ce-l purtau, ci din cauza pietrei necombustibile. Au dus cu ei mii de sclavi, multe mii de vite și toată bogăția pe care au găsit-o. Gospodarul s'a adăpostit într'o cetate puternică, dar Cazacii după întoarcerea lor i-au trimis o a doua ambasadă, dând de înțeles că dacă el ar da pe fiica sa după Kmielnitski, ei ar reînoi armistițiul și n'ar mai invada țara .și nici nu ar îngădui Tătarilor să invadeze; de nu, el se poate aștepta foarte curând la un masacru general din partea lor. La această *(F. 62 b)* comunicare fatală, aducându-și aminte de seriozitatea cu care Cazacii au înfăptuit isprăvile lor în trecut, nevinovăția tinerei Domnițe a combătut încăpățânarea tatălui său (fie că vroia să nu se verse atâta sânge, fie că vroia să se mărite), și în genunchi îl rugă pe tatăl său să consimtă, și nu mult după aceea Kmielnitski venind la Yash, căsătoria a fost celebrată. Pentru moment puține reparațiuni au fost făcute după distrugerea orașului, care se compune acuma (în afară

de 10 sau 12 clădiri de scânduri, construite după obiceiul de aici), numai din case acoperite cu șindrilă, locuitorii neîndrăznind încă să construiască unele mai bune. Domnul are toată puterea în mâinile sale și este singurul judecător al tuturor cauzelor de seamă, asistă în persoană la judecată în fiecare zi, în care atitudine, din curiozitate, m'am dus să-l văd. Alaiul său e mândru și garda sa e puternică, însă pot fi întrecute în măreție de acelea ale altor Domni în aceeași măsură în care grajdurile lui întrec pe ale lor. Domnia este electivă, dar Turcul, căruia Voevodul îi plătește anual un haraciu de 12 trăsuri de bani în valoare de 120.000 taleri sau 30.000 livre sterline, ceea ce înseamnă o dare pentru pace, pentru a-i cumpăra bunăvoința și să-l lase să domnească singur, fără *(F. 63 a)* a îngădui vreunui Turc, care ar turbura de sigur liniștea lui, să locuiască sub stăpânirea lui. Să nu omitem că chiar acest Lupul nu era decât curierul (numit aci olac) predecesorului său, dela care funcțiune a fost înaintat la gradul de trimisul la Sultan, în care oficiu a devenit intim cu intențiile și interesele stăpânului său și a devenit atât de iscusit în menirile sale la Curtea Turcească încât se crede că el a obținut distrugerea stăpânului său, și în orice caz succesiunea lui.

In ziua de 20 Octomvrie am pornit spre Polonia, închiriind în condițiuni bune o trăsură frumoasă, trasă de patru cai buni, ca să mergem de aci la Leopolis în Russia Nigra. Eram însoțiți de câțiva Scoțieni și am călărit vreo 8 ore până la un sat numit Shippot *(Șipote)*, printr'o țară foarte plăcută. Pământul era neobișnuit de bun și străbătut de multe ape ciudate, bogate în păsări sălbatice. Drumurile erau minunat de bune, dar călătoria noastră nu a fost mai plăcută, din pricina adăpostului nostru, căci am fost siliți să dormim printre vite, într'o curte deschisă, pe o noapte foarte rece.

In ziua de 21 Octomvrie luând masa de amiază la Brackshaw *(Dracșani)*, am trimis înainte trăsura noastră, iar noi am mers călări cu un domn Black la *(F. 63 b)* baraca sa în mijlocul acelor păduri, luate în arendă pentru facerea potasiului de patronul său, d-l Dunbarr, din Dantzig. Această lucrare am văzut-o și am învățat-o acolo. Intâi, se arde un soiu

de copac numit *barrest* (ceva asemănător cu fagul[1]) nostru englezesc). Se moaie cenuşa 24 ore în apă, apoi se trage apa într'o covată care înconjoară cuptorul şi are vreo 2 *fathoms* adâncime şi 7 *fathoms* lungime. In acel cuptor se ard stejari şi copaci de altă esenţă, îngrămădiţi în mod artificial în straturi încrucişate. Flacăra cum se ridică se înăbuşă cu cenuşă de *barrest*, lăsând numai lemnul de dedesubt să ardă până când cele două straturi de deasupra cad la fund. Numai atunci laşi să ardă focul în voie, fără a-l înnăbuşi, ca astfel cenuşa de dedesubt să se poată topi. Aşa se dobândeşte un fel de mineral tare [*potasă caustică*], de o coloare oarecum sulfuroasă, cu cât mai tare cu atât mai bun; dar mai bun e atunci când, expus la aer rece numai o oră se va topi, sau când disolvat în apă, un ou sau o bucată de lemn de merişoară pusă în apa aceea va pluti. Aceea ce este numit «*Rich Ashe*» este făcut numai din cenuşă de Barrest, care fiind arsă în cuptoare mari cade printr'o gratie de fier ca plumbul topit *(F. 64 a)* şi este scoasă prin anumite linguri, dar e mult inferioară celeilalte. Aci am petrecut seara şi noaptea foarte veseli, după moda englezească, sau mai bine zis după cea scoţiană. Nu e greu de ghicit cât de veseli eram între voioşii noştri silvani, când fusesem atâta timp străini unor ospătări mai alese.

22 Octomvrie. După ce am luat o masă tot aşa de bună precum fusese cina, am fost cu d-l Black şi d-l Steward, — care ocupa acelaşi oficiu ca şi numele său, — la casa unui boier moldovean, pe drumul nostru, unde după o masă primitoare şi o băutură înveselitoare de mied foarte bun, am continuat spre Potashan *(Botoşani)*, unde ne aştepta trăsura noastră.

23 Octomvrie. D-l Black după ce a încărcat cu hrană şi merinde spinările, stomacurile şi traistele noastre şi după ce şi-a luat rămas bun dela noi, ne-a însoţit prieteneşte o bucată de drum. In aceeaşi noapte am sosit la Youboinesht *(Ibăneşti)*, întâlnind în cale o înmormântare asemănătoare acelora din timpurile vechi, când morţii erau însoţiţi la mormânt de cântăreţi. Sabia, căciula şi cismele mortului erau

---

[1]) = Mesteacăn? *(birch* în loc de *beech?)*, v. p. 32, n. 6.

atârnate de un cal dus de frâu, lăutarii mergeau înainte-i cântând, rudele lui urmau călări, iar în rândurile lor trupul său era dus într'un sicriu deschis. *(F. 64 b)*. Când moartea lovește un tânăr sau o tânără, prietenii lor prăznuesc și se veselesc, în casa în care a murit, trei zile și trei nopți de-a-rândul fără încetare.

Pe lângă aceste părți se află acele mine de sare împietrită cărora le zicem « Femeia lui Lot », căci au mai mult înfățișarea unei stânci sau a unei mase de sare decât aceea a unei vâne dintr'o mină de sare. De pe dealurile de aci, ca și din cele apropiate din Polonia, se extrage sarea pentru trebuințele acestor țări și se exportă în Turcia mari cantități. Această sare se taie în bucăți pătrate, în mărime de două sau trei picioare. In bucăți pare neagră, oarecum igrasioasă, dar odată pisată este cea mai bună pe care am văzut-o sau gustat-o vreodată, atât în privința gingășiei coloarei, cât și prin finețea, curățenia și gustul ei. Tot în această zi am aflat că toate pădurile sunt ale Domnului și câmpiile ale boierilor, cari le dau acelor ce vor să le are și să le muncească, primind în schimb numai dijmă. Pentru a înmulți populația scutesc de bir timp de șapte ani pe străini, după care timp trebue să-l plătească și să nu mai părăsească jurisdicția boierului lor.

24 Octomvrie. Am mers la Churnaóka *(Cernăuți)*, oraș la hotarul Moldovei, unde se face vamă *(F. 65 a)* oricărui fel de marfă, cea importată ca și cea exportată. Am călătorit printr'un codru groaznic și mlăștinos, unde chiciura căzută pe părul și brațele noastre ne-a prefăcut pe toți în patetice embleme ale iernii, dar sobele dela Churnaóka ne-au desghețat și ne-au redat adevăratele noastre înfățișări.

25 Octomvrie. Am călătorit prin păduri și câmpii plăcute, până la Lassastávla *(Zastavna)*, pe unde Tătarii trecuseră nu de mult în fuga lor din Polonia și devastaseră într'atâta țara și populația încât grâul pierise pe câmp din lipsă de brațe; ba chiar totul era așa de jalnic și de despopulat încât abia am putut găsi carne de mâncat, case de adăpost, sau oameni (afară de noi); și aci, și noi și caii noștri, după un drum greu, am fost siliți, într'un ger cumplit și ceață groasă, cu spinarea înghețată și cu stomacul gol, să ne culcăm

pe patul străbunei noastre Eva, pământul cel moale, învățând din tristă experiență că într'adevăr oțelit trebue să fie acel soldat care se poate hrăni din cele lăsate de Tătari.

26 Octomvrie. Am ajuns la apa Nistrului, care separă Russia Nigra a Poloniei de Moldova. Este un râu mare, care izvorînd din Germania trece prin aceste părți în Tartaria și se varsă *(F. 65 b)* în Euxin; judecând după malurile sale, care sunt coaste înalte, pare să fi alimentat marea în vechime. Trecând apa, am găsit acolo doi Scoțieni păzind o mare cantitate de potasiu, interceptată de Tătari, dar din cauza greutății (puțin potrivită fugii lor grabnice) lăsată în urma lor. Oamenii aceștia ne-au povestit că Tătarii, fiind urmăriți de aproape de Poloni, au trecut Nistrul călări și călări au suit malul moldovenesc, o coastă atât de abruptă încât dacă nu ne-ar fi întărit spusele lor și alți localnici prin strașnice jurăminte, aș fi crezut fapta imposibilă.

Aicea ne-am adăpat cu bere tare, leșească, și ne-am urmat drumul călări timp de 2 ceasuri până la Svinàchea *(Zwiniacza)*, un sat rusesc, și aci pentru prima oară ne-am simțit în creștinătate, căci în Moldova, care face parte din Turcia, Turcii erau atât de respectați acolo încât nu puteam, ca aci, să-i afurisim fără teamă.

COMEMORAREA LUI LOPE DE VEGA

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 13 Decemvrie 1935

Comemorarea lui Lope de Vega nu e numai, în orice ţară civilizată şi pentru orice societate care ceteşte şi gândeşte asupra lecturilor ei, îndeplinirea unei datorii de recunoştinţă către omul, de un geniu pe atât de modest, pe cât de generos, care a îmbogăţit comoara de frumuseţă cu care se înalţă omenirea, dar şi un omagiu adus poporului spaniol însuşi şi chiar, dincolo de dânsul, acestei latinităţi, în care, oricâtă deosebire de rasă, neapărată, ar fi, o stare de spirit comună şi permanentă nu se poate tăgădui.

In ce priveşte valoarea de expresie a omului care a sămănat cu o îmbielşugare fără păreche dovezile unui geniu autentic, nu toţi scriitorii şi nu toate literaturile, în a lor întregime, dau nota clară şi deplină a unui popor. Naţiile-şi împrumută isprăvile în domeniul creaţiei literare ca şi în acela al creaţiei artistice şi ca şi, fireşte, în domeniul, cu mai puţină coloratură osebită, al ideilor. Astfel, oricât de Normand ar fi prin plăcerea de a argumenta şi sentimentele, de a le preface în paragrafe ale unei pledoarii încrezute şi îndărătnice, Corneille se inspiră pe trei sferturi din opera lui aşa de dârz mândră dela teatrul spaniol contemporan al unui Guillen de Castro, care, acesta, are un caracter naţional evident. De sigur că fără Curtea rafinată, mai ales în manifestaţiile ei publice, a lui Ludovic al XIV-lea, Racine n'ar fi dat simţirii nesfârşitele nuanţe care isprăvesc răpindu-i energia elementară, dar se vede limpede drumul care duce dela teatrul său,

rămas și azi, peste romantism, în admirația poporului francez, deși nu se poate recunoaște cu adevărat într'însul, la tragediile lui Seneca mai mult decât la ale corifeilor elenici, croiți din alt material de rasă, și anume la aceste tragedii așa cum le explica școala iezuită, stăpână pe învățământul francez mai înalt, și cum le interpreta, le prefăcea și în producțiile teatrale prezintate anual de colegii. E mult din sentimentalitatea și ideologia, cam leșinată, a lui Rousseau și în cele mai puternice și nobile avânturi ale lui Schiller, Șvabul dela care lipsește așa de mult tocmai nota Germaniei de Sud, de Sud-Vest, din care venea el, și prefacerile în veșmântul producției literare, de o așa de lungă durată și de o așa de mare felurime, a lui Goethe îndreaptă, cu un răsunet slab al vieții germane dela Rin, pe care n'a cunoscut-o la țară decât doar ca un călăreț grăbit spre locurile de întâlnire amoroasă în tinerețä, la studii adâncite în domeniul altor literaturi, evoluând dela raționalismul jucăuș al lui Diderot la calmul olimpian al scrisului grecesc descoperit de el cu atâtea greutăți și așa de târziu:

La marele dramaturg al Castiliei nu e așa. Știm ce a învățat, nu prea mult, bastardul fără familie care a putut fi primit în Colegiul « Impăratului » Carol, unde, în locul studiilor adâncite dela colegiile iezuite sau cultivării celor trei limbi, latina, greaca și ebraica, ca în fundația lui Francisc I-iu, se pregătea mai mult pentru înfățișarea la Curte sau pentru întrarea în oaste o lume tinerească mult mai puțin « aristocratică » decât aceea a Franciei din același secol al XVI-lea. Studiile acestea, care nu puteau familiariza cu o antichitate de a cării disciplină și măsură a rămas, și de aceea, străin acest spirit generos, au trebuit să fie întrerupte din lipsa de mijloace. Dela colegiul cu scop practic, școlarul încă desorientat, fără îndemânările bunului curtean, așa cum ele au fost fixate tot în Spania, și cam pe atunci, de un codificator literar, ajunse, printr'o binefacere întâmplătoare, să cunoască acele școli dela Salamanca și Alcalà de Henares, care nu făceau decât să continue, cu argumentări și arguții în vag între margenile unei teologii tradiționale, datinile evului mediu, așa cum, din depărtatul Paris universitar, ele se putuseră transmite aici. Ințelegem de ce natură era deci « filosofia » de rămășițe

aristotelice trecute prin Arabi și cu ce stări sociale încremenite era în legătură dreptul.

Cetirea n'a putut completa ceea ce nu dăduse instrucţia, unită cu o educație numai formală, căreia i-a lipsit — și de aici poate și inferioritatea literară în vădirea retorică și vehementă a unor sentimente pe care nu le-a putut încerca în realitatea, și mai ales intimitatea lor, — o adevărată viață de familie. După contactul cu actorii catalani din Valencia, oameni de o altă făptură, vioaie, îndrăzneață și mobilă, decât profesorii din lăcașurile solemne ale unor veacuri încheiate și decât educatorii imperiali ai primilor ani de inițiere, tânărul se aruncă în vieață, ca soldat.

Până atunci el nu cunoscuse din lume, afară de sălile de clasă universitare, atât de solemn înghețate, decât vieaţa Madridului unde se născuse. Şi această atmosferă madrilenă trebue cunoscută pentru a-l înțelege. Şi anume cunoscută supt îndoitul raport: al experienții copilului și adolescentului, pe de o parte, și al obligației lui de a scrie, de a scrie necontenit, ca marele maestru al distracției, pentru însuși acest public din Madrid, care, cum vom vedea, nici nu e un public, fie și în sensul foarte larg al ascultătorilor, la Londra, ai lui Shakespeare, ci *un popor*. Un popor, bineînțeles, nu o plebe, ci ceva mult mai complicat și de o valoare pe care, nici într'un domeniu, plebea n'o are niciodată.

II

Madridul, așa de învălmășit pe la 1600, de o populaţie săracă venită de pretutindeni, alături de o Curte restrânsă, săracă și înapoiată, e un oraș nou. In evul mediu numele nu i se pomenește. Așezat pe marginea chiar între înaintarea de jos a Musulmanilor și coborîrea de sus a baronilor « recuceririi », el se va folosi imediat de o așa de fericită situaţie, dar nimic din trecut nu-i sprijină ambițiile începătoare. Vechea « Mantuă » a tribului Carpetanilor, cu care-l leagă o istorie poate nu chiar așa de sigură, devenise un simplu sat al localnicilor, apoi o întăritură a Arabilor, păstrând însă un nume romanic, cu aceeași desinenţă în *itum*, ca în Valladolid,

capitala trecătoare din părţile mai spre miazănoapte. Ceea ce se atribue, ca fundaţie, descălecătorului rege castillan Henric al III-lea e prea puţin, şi cu atâta nu se face un oraş adevărat. Deodată, spiritul dominator al lui Filip al II-lea, deprins a înfăptui din nimic, mută aici, nu o capitală, cum vom vedea, ci un centru care fusese până atunci la Toledo, venerabila cetate visigotă, plină de rămășița antropologică a cuceritorilor germanici, măreţ cuib de stăpânire pe piatra de deasupra largului râu leneş Tajo, — acea Toledă, pe ale cării pieţi se vor reprezinta atâtea din «actele» lui Lope, care e însă omul cetăţii celei noi.

Astfel Madridul s'a colonizat așa cum colonizase, pe ruinele vechiului Bizanţ, Constantin-cel-Mare noua *urbs* a imperiului său. A venit cine a vrut, cu obiceiuri mai mult dela ţară, și așa a rămas până azi, în fond, oricâte blockhousuri s'ar fi ridicat däunăzi, orașul de căpetenie și pentru Castilla și pentru Aragon, și pentru Catalonia și pentru Andaluzia. O burghezie negustorească nu există, cum nu există, ca la Cordova, o clasă harnică de meșteri, lucrând după amintirile romane și orientale. Curtea — lucru esenţial — nu se vede, Curtea, cu cerinţile, impunerile, reservele și prefacerile ei. Filip al II-lea nu e, ca marele său părinte, străbătând Germania, Italia, Ţările-de-Jos, și în urmărirea idealului de cruciată, un veșnic absent, dar de îngrămădirea vulgară de locuinţi sărace, — edificiile Madridului sunt din era Bourbonilor —, cu oameni culeşi de pretutindeni, nu-i place. In pustiul de piatră el şi-a sădit livada dela Escoriale, unde numai minerii curăţiau scoriile mineralului, și, înălţând un măreţ templu de dură şi rece piatră lui Dumnezeu, inexorabilului său Dumnezeu catolic, şi-a făcut alături tainiţa îngustă și obscură a muncii de fiecare clipă și a grozavelor suferinţi dela sfârșit. Dela această sumbră şi chinuită regalitate de singură datorie nu radiază nimic asupra unei societăţi care nici nu se formează, nu simte măcar nevoia de a se forma.

Pentru a înţelege pe Lope de Vega să ne uităm la quasicontemporanul lui, marele pictor Murillo, cu care, de altfel, mai sunt legături. Acela care, mai apoi, refugiat la Sevilla, un aşa de venerabil oraş, şi cu atât mai viu, nu e chemat,

ca Velasquez, să veșnicească figurile membrilor unei dinastii care după Filip s'a mai îmblânzit, face tablouri de altar pentru bisericile noi care se clădesc, dar, pe lângă aceasta, prins de vieața din prejur, se oprește, cu un instinct popular, cu o plebeiană satisfacție, la copiii cari pe un maidan, ca acelea, de adevărat Orient, puțin cam african, ce n'au dispărut nici până acum din umbra trufașă și banală a buildingurilor, își rod coaja de harbuz sau culeg de pe fragmentele unei cămăși care se cască în multe locuri insectele ce se hrănesc pe dânșii.

Rătăcirea ostașului dă orizont copilului din flori care nu-și cunoaște tatăl. Unde nu se va duce el: în insulele Azore, ale « Acvilelor » portugheze, acuma supt aceeași coroană cu toate regatele Spaniei, apoi pe recile coaste triste ale Angliei unde, ca soț al reginei Maria, Filip fusese un rege-consort. Era a doua zi după biruința dela Lepanto, și faima luptei cu Turcii, a cruciatei transmise de Carol Quintul fiului său nu va fi contribuit puțin să facă pe acest tânăr poet a-și căuta locul supt steagurile crucii catolice, în umbra cărora sângerase Cervantes, lăudător călduros al lui Lope, acel Cervantes care el însuși, nu numai în nemuritoarea parodie epică a lui *Don Quijote*, dar și în acele *Novelles ejemplares* pe care spiritele delicate le preferă celebrului roman tragi-comic, înfățișează aceeași notă dominantă, într'o epocă, totuși de atâta « maiestate », și « imperială »: *iubirea pentru detaliul popular* și *nevoia atingerii cu mulțimea, care și ea merită o literatură.*

Murillo, prietenul vagabonzilor și al păduchioșilor, zugrăvește cu o adâncă pietate Madone de o nobleță ideală fără păreche. Tot așa ucenicul « școlii de comedianți » din Valencia, ostașul de aventuri care nu și-a câștigat niciun grad și asupra căruia nu s'a revărsat nicio glorie, tatăl de familie cu copii se face servitor la altarul bisericilor madrilene, ajungând a fi onorat și cu distincția de protonotariu. Acuma cetește, și va putea pomeni ici și colo mai pe toți corifeii literari ai antichității romane, nu și fără câte un Grec lângă dânșii — să nu uităm niciodată că o parte importantă din imensa lui operă e acea epopee a pisicilor, *Gatomaquia*, al cării model e în isprăvile de broaște ale lui Homer însuși.

In fond, el e bunul Madrilen iubitor de glume şi de farse. Dar publicul pentru care se răspândeşte nemărgenit şi care, după un gust care, la unii, în legătură cu importanţa unică a momentului istoric, e foarte pretenţios, cere şi altceva: o hrană gătită cu cel mai mare meşteşug. Spectatorii din Londra fac pe sublimul Shakespeare să se coboare la cele mai grosolane jocuri de cuvinte, la cele mai triviale aluzii; morga madrilenă, toledană, cordovană, — căci pretutindeni în aceste cetăţi, încă de o destul de largă autonomie medievală, « se joacă teatru » — , impune dramaturgului neobosit şi răsfăţat să caute potriviri de idei care strigă, legături de elemente concrete care scrâşnesc şi o falsă filosofie care răspinge.

Curtea, dacă se poate vorbi de o Curte, cuprinde oameni cari asistă cu plăcere, cu pasiune chiar, la asemenea reprezintaţii, dar ea nu are nicio consistenţă şi nu poate exercita nicio influenţă. Pe de altă parte, dela ţară, din satele sărace sămănate pe platouri sau ascunse în sierras vine acea atmosferă de fragedă naturaleţă, de liniştită armonie, de duios patriarcalism pe care o găsim, în plin secol al XIX-lea, la un Antonio de la Trueba din *Cantos campesinos*. Ca şi în teatrul spaniol contemporan la un Echegarray, care însă urmăreşte şi scopuri de critică filosofică şi socială, a fost în cele trei mii de bucăţi teatrale datorite lui Lope de Vega numai ecoul acestui vălmăşag de oraş cu locuri virane şi căsuţe populare de-asupra cărora se ridică ici şi colo o locuinţă de curtean. De aici, nivelul.

Şi, deoarece această lume e necontenit în piaţă, deoarece caută şi alte distracţii decât « cursele de tauri », dar în fond cu aceleaşi emoţii pe care acolo le dă sângele ce se scurge şi aici retorica în veşnică desvoltare incandescentă, cu bun şi rău în dâra ei de foc viu, el, poetul vremii, întruparea naţiei în stratele de cultură, dă fără întrerupere ceea ce iese, nu atât din puterea de a da arhitecturi dramatice noi şi tari, ci din darul de a li arunca de-asupra podoaba strălucită în care, printre atâtea pietre false, pe care publicul nu le recunoaşte ca atare, scânteie câte un adevărat diamant.

III

Dar Lope de Vega, cel aşa de Spaniol, adecă de Madrilen, înainte de toate, e şi, în general, « Latin ».

De sigur că n'a ştiut nimic de o Franţă care e totuşi aşa de legată — şi va fi, o bucată de vreme, tot mai mult — de Spania lui. Francezii, pe atunci, împrumută dela Spanioli, după ce au împrumutat dela Italieni. Acum, legătura cu Italia e evidentă (în ce priveşte Portugalia, supt dubla coroană a lui Filip al II-lea, e o singură ţară cu « Spaniile » celelalte, şi America latină e numai o provincie a regelui iberic).

La dânsul ca şi la Murillo, ca şi, mai târziu, în acelaşi domeniu al picturii, la « Grecul » Teotocopoli, purtat prin Veneţia, pe la Bassano ca să se aşeze în Toledo şi să fie marele pictor al bisericilor şi al seniorilor, la ei toţi ca şi la scriitorii Renaşterii din secolul al XV-lea, Italia şi Spania, de toate felurile, sunt elemente de gând şi de simţire comune, de tehnică împrumutată, de modă care circulă necontenit dela unii la alţii, fiindcă nu se pot despărţi.

Murillo e cu totul neinteligibil fără Veneţia lui Veronese, precum fără amintirea şi exemplul lui Tiziano e imposibil Velasquez. Madonele din Madrid şi cele din cetatea lagunelor îşi corespund, doar cu o mai impresionantă seninătate şi puritate orientală la ale lui Murillo, şi portretul italian a fost adoptat întreg de acel Velasquez care ni-a dat galeria Habsburgilor degeneraţi ai Spaniei.

De sigur că nu din aproape neexistentul teatru italian al timpului şi-a luat Lope de Vega impunătoarele scene de vieaţă contemporană frământată cu atâta retorică, dar nu odată ridicată pe un plan mai înalt de un avânt care e sincer. Dar liricul, epicul care este într'însul şi care se ascunde supt forma dramatică e influenţat de Italia. De acolo vine felul de a înţelege şi de a tălmăci antichitatea. De acolo pomenirea Veneţiei aşa cum este, « cu cerul de-asupra apelor » şi cu « gondolele în loc de cocii », ca acelea cu care se primbla în Ardeal Mihai Viteazul şi citarea unui vers chiar cules din Tasso. De acolo plăcerea de a încerca, pe urme virgiliene, învierea

epopeii, în forma serioasă ca și în cea comică. *Frumoasa Angelica* a lui e în spiritul lui Ariosto, cu aceeaşi eroină de care se aprinde cavalerul. Şi, pe vremea când Italia se inspiră dela vechea pastorală clasică, pe care o copiază formal, și el scrie o *Arcadie*.

Prin această Italie, pe care o domină Veneția dogilor și Toscana Marilor Duci din Casa de Medicis, iniţiatoare și sprijinitoare a ideii de cruciată până la trimeterea inginerilor militari cari ajută pe Vodă-Mihai la reluarea Giurgiului contra lui Sinan fugarul, prin ea acela care n'a avut norocul, de sigur dorit, ca de orice bun Spaniol, de a lovi în ienicerii Sultanului profanator se pune în legătură cu Orientul în care soarta, în socotelile ei neînțelese, ne-a așezat pe noi.

Astfel, dacă toate piesele lui sunt aşezate în cadrul de acasă, prin cetățile pe care una după alta le glorifică, din sentiment firesc ca și pentru a căpăta aplause, — o singură dată, cu personagii care n'au nicio autenticitate, ca și, de altfel, toate figurile străine, istorice, de care se atinge, el prezintă, supt influența marilor schimbări din Rusia «falșului Dimitrie» și a lui Boris Godunov, pe «Marele Duce de Moscovia» —, e altfel în scrisul poetului epic. Nu se putea ca, pe vremea când faima luptelor pentru Cruce la Dunărea-de-Mijloc și la Dunărea-de-Jos străbătea Europa, ca el să nu urmeze lui Torquato Tasso, care poate fi pus și el în legătură cu o epopee în așa de mare măsură românească, alcătuind un *Ierusalim cucerit* corespunzător operei marelui poet italian. Că a răsbătut până la el zvonul de arme de prin văile muntene, ardelene, moldovenești o dovedeşte, de altfel, pomenirea în «Războiul Pisicilor» a Valahiei noastre:

Y escuche la famosa *Gatomaquia:*
Asi des de las Indias a Valaquia,
Corre tu nombre y fama
Que ya per nuestra patria se derrama.

Iar, dacă Mihai Viteazul însuși nu e pomenit, lângă «Grecul Pir și Romanul Scaevola», lângă «Juan de Espera en Dios» vedem răsărind acel «Transilvano» care nu e decât bietul

Sigismund Báthory, considerat, un timp, în Apus, ca un nou Godefroi de Bouillon.

Cu această apropiere care n'a fost relevată decât tot de mine, aiurea [1]), vreau să isprăvesc o comemorare menită să arăte și nației spaniole că, nu de astăzi sau de ieri, nimic din ce e latin nu ni-a fost vreodată străin, chiar dacă așa de rar, și numai ocazional, ceva despre noi a răzbătut în latinitatea apuseană.

---

[1]) V. în cartea mea *Istoria literaturilor romanice în desvoltarea și raporturile lor*, II, București 1920 (din «Studii și cercetări» ale Academiei Române, IV), p. 217, nota 4. Acolo se află tot felul de lămuriri asupra subiectului, și cu citații și traduceri din operă.

EXPLICAȚIA MONUMENTULUI DELA ADAM-CLISÌ

DE

N. IORGA

Ședința dela 20 Decemvrie 1935

Oricine se gândește azi la monumentul dela Adam-Clisì, al cărui sâmbure de pământ și de pietre se înalță pe dâlma din mijlocul Dobrogii meridionale, pe drumul spre Durostorum, în insula de copaci și verdeață din pustiu, are înainte opera « definitivă » făcută de Tocilescu cu Benndorf și Niemann, cu atribuția către Traian, protestările lui Furtwängler care, argumentând ca arheolog numai, vedea un monument din ultimele timpuri ale republicii, un triumf al lui Crassus și totodată se bucura că întâlnește în Bastarnii învinși cea mai veche urmă de Germani la Dunăre, apoi combaterea, așa de solid clădită, a lui Studniczka, într'un studiu foarte adâncit și încercările de a împăca nepotrivirile în seria sculpturilor pe care a făcut-o, fără mare răsunet, Teohari Antonescu.

Atribuirea monumentului dela Adam-Clisì este deci de multă vreme [1]) obiectul unei discuții pasionate, la care au participat atâția din arheologii de frunte ai epocii dela 1880 până înainte de războiu.

---

[1]) Pentru mai vechi descrieri ale monumentului, dela 1840, înainte, Tocilescu-Benndorf-Niemann, *Monumentul dela Adam-Klissi*, Viena, 1895, p. 8 și urm. (pentru Moltke: « monumentul funerar al unui general roman »; pentru Wutzer, raport cu expediția lui Dariu; pentru Jules Michel operă romană, dar a unei « mâni barbare »; pentru Peters, un « mausoleu »). Pentru bibliografia mai nouă toate lămuririle în a mea *Istoria Românilor*, I, partea a doua (supt tipar).

Sunt în măsură astăzi să aduc o lămurire printr'un izvor neobservat, a cărui mărturie hotărește.

Dar, înainte de a ajunge la dânsul, istoricul însuşi al diferitelor ipoteze mi se pare că e de folos.

I

Publicând un articol în ziarul *Farul Constanței*, din 12 Mai 1880, Opran, inteligentul şi energicul prefect al județului Constanța, semnala deosebirea între structura în pietre de talie a monumentului dela Adam-Clisì şi învelişul, cu mult inferior, dar i se părea că ostașii înfățișați acolo sunt Perşi.

In frumosul său studiu de puternică şi deplină sinteză, *Coup d'oeil sur les monuments antiques de la Dobrudja* [1]), Mihail Suțu observa că valurile dobrogene care trec sub numele de « Troian » sunt opera generalilor lui Valens: Profuturus și un *comes* Traian. Mai departe, descriind monumentul dela Adam-Clisì, el constata la baso-reliefuri o « asprime extremă » și o « inegalitate de factură » care-l mira. Ca și Opran, observa în « conul superior » semnul unei « epoci mai recente »; era sigur, după amănunte ale tehnicei, de o « remaniare ». Cătând să-și explice aceste defecte, el punea monumentul în sama unor barbari, dar nu a distrugătorilor, ci a Tracilor, vechii locuitori [2]), și anume a Odrisilor, al căror nivel de civilizație caută a-l schița.

Inlăturarea piedecilor pentru atribuirea către Traian a monumentului s'a încercat cu toate mijloacele științii şi a dibăciei. Țin să spun însă chiar acum că dela începutul săpăturilor se recursese de aceia cari le-au întreprins la o altă explicație decât aceea a triumfului scitic asupra Dacilor sau aliaților lor, care cu atâta dificultate se poate introduce în istoria firească a campaniilor marelui împărat.

Părerea că e vorba de o operă din vremea împăratului Valens a fost, cum reiese dintr'o notiță menționată în *Revue archéologique* [3]), a lui Tocilescu însuși, care, cum

[1]) *Revue archéologique*, XLII (1881), p. 204 şi urm.
[2]) *Ibid.*, pp. 288—9.
[3]) V. mai departe.

se ştie, a descoperit în Dobrogea o inscripţie de cea mai mare importanţă pentru luptele Romanilor în acest timp la graniţa Dunării-de-Jos.

Până să ajungă el la proclamarea ctitoriei lui Traian, alţii au continuat să aibă păreri deosebite.

Când, în 1881, s'au început lucrările la Adam-Clisì, Mihail Suţu vede în sculpturi « o artă în completă decadenţă » [1]). El recunoaşte într'o scrisoare trimeasă la Paris că lista găsită « într'un cimitir turcesc vecin cu turnul dela Adam-Clisì şi care provine de acolo după toată verosimilitatea », e în litere « al căror caracter arată, după spusa d-lui Tocilescu, a doua jumătate a secolului al IV-lea. *Dacă această apreciaţie e întemeiată, monumentul ar aparţinea împăratului Valens şi învinşii reprezintaţi pe baso-reliefurile noastre ar fi Goţi* ». Dar, zice el, referindu-se la prima apreciere, « nu trebue să ne grăbim, nici acum, a trage concluzia prea iute », ci să se aştepte noi săpături [2]).

Tot în 1885, semnalând « turnul » dela Adam-Clisì, viceconsulul francez dela Constanţa, Ulysse Chousserie, care dădea conotate precise asupra dimensiunilor, dar şi o descripţie care cuprinde tot ce era esenţial, cu părerea de rău că unele pietre au fost trimise în Anglia de inginerii englezi dela calea ferată sau luate de Turci la Constantinopol, precum şi prefacerea altora, de către ţărani, în treuci, rezuma părerile lui Opran şi lui M. Suţu, adăugând că « o comisiune de învăţaţi germani, venită ca să viziteze turnul *(sic)*, n'a stat la îndoială, după cel mai serios examen, s'o claseze printre operele antichităţii greceşti », pe când Tocilescu susţinea că e o operă romană, făcută pentru a ocupa pe soldaţii din lagărul vecin [3]).

---

[1]) *Rev. arch.*, XLIII (1882), p. 304.

[2]) *Ibid.*, p. 305. Tot aşa, mai pe larg, în raportul reprodus în cartea « definitivă », p. 19 (şi cu capetele de meduză care... ar speria pe barbari). In ce priveşte trofeele mai vechi, v. în *Revue archéologique*, X (1864), *Mémoire sur les ruines de trophée de Q. Fabius Maximus* (lângă Andance, la Sarrerivière). E un turn cu nişe pentru trofee, căptuşit cu piatră. Pe platformă poate un car de triumf. Două chipuri de regi barbari se adaugă. Fuseseră şi două temple pentru Marte şi Hercule. — O imitaţie la Adam-Clisì nu e exclusă.

[3]) De curând se descoperiseră în sprijin cinci litere latine din inscripţia dedicatorie; *Rev. arch.*, VII (1886), pp. 150—2. Cf. şi Tocilescu, *ibid.*, XXXVI (1900), p. 134.

Incă din 1888 Tocilescu credea că poate constitui din aceste singure litere

OR
DIVI
RV RVA
IA
M
T XIII
PP
ITV
SV
·E

inscripţia dedicatorie a lui Traian:

Imperator
Caesar Divi
Nervae & Nerva
Traianus Augustus
Germ. dacicus
pontif. maximus
trib. pot. XIII
imp. VI, co. V PP.
.... [1]

Ceea ce miră prin legătura: « Imperator Caesar », repetarea lui « Nerva » şi poate şi menţiunea lui « germanicus ».

La 1889 se adăugau alte cinci litere: VL şi SAR [2]), afirmându-se pe baza lor, cu o nouă cetire: « victor populorum », imposibilă, că « monumentul dela Adam-Klissi este al lui Traian şi *numai al lui* » [3]), cu fixarea chiar a datei: « 108—9 d. Chr., îndată după cucerire, cinci ani înainte de Columna Traiană la Roma (113 d. Chr.) » [4]), — iar o imposibilitate. Izbutea să convingă şi pe un învăţat de valoarea lui Bormann: « Ihre treffliche Herstellung derselben [Inschrift] ist im Wesentlichen natürlich völlig sicher, und dass der Bau Kaiser Trajan

[1]) *Adam-Klissi*, p. 23.
[2]) *Ibid.*, p. 23.
[3]) *Ibid.*, p. 24.
[4]) *Ibid.*

angehört, danach völlig unzweifelhaft». Ba chiar marele epigrafist Otto Hirschfeld aplauda: «Ihre Ergänzung der Inschriftfragmente auf Trajan, und zwar auf das Jahr 108—9, scheint mir so gut wie sicher» [1]).

A urmat o a treia interpretare a primului rând, care ar fi «Marti Ultori» [2]), şi în curând o reconstituire integrală [3]), mai mult decât îndrăzneaţă. Regele Carol însuşi se interesa, şi o călătorie la Roma, la Viena era întrebuinţată pentru a celebra descoperirea [4]).

Răsărea acum, întâiu fără a i se putea fixa data, municipiul Tropaeum, pe o inscripţie din *Corpus*, III, Suplement, 7484 [5]), apoi, pe baza unei alte inscripţii, găsite la 1891, cu dedicaţie, existenţa i se stabilea în vremea lui Traian [6]), o a treia inscripţie adăugindu-se îndată [7]). Numismatul cel mai autorizat semnala trofeul şi pe monete din Tomi [8]).

La 8 Iulie 1892, Tocilescu putea să anunţe astfel la Academia de Inscripţii din Paris că monumentul e al lui Traian [9]). Generozitatea bancherului Dumba, de origine macedoneană, punea fonduri la dispoziţie şi se căpăta colaboraţia unui tehnician ca Benndorf, apoi şi a arhitectului Niemann. Pietrele erau mutate, nepotrivit şi barbar, la Bucureşti.

Şi, la 1893, Salomon Reinach putea scrie: «Misterul monumentului dela Adam-Clisì e luminat; a fost construit în amintirea campaniilor lui Traian contra Dacilor, într'un loc care s'a chemat Tropaeum Traiani» [10]).

Din nou, la 22 Iulie 1898, Tocilescu afirma înaintea aceleiaşi Academii de Inscripţii din Paris că s'a fixat definitiv caracterul monumentului [11]).

---

1) *Ibid.*, p. 25, nota 2.
2) *Ibid.*, p. 26.
3) *Ibid.*, p. 124.
4) *Ibid.*, p. 27.
5) *Ibid.*, p. 27, nota 4.
6) *Ibid.*, p. 27.
7) *Ibid.*, p. 28.
8) *Ibid.* Că pe o monetă din Tomi e trofeul, nu sufere îndoială; Pick însuşi o recunoaşte în *Archäologisch-epigr. Mittheilungen*, 1892, p. 18; cf. şi Salomon Reinach, în *Rev. arch.*, XIX (1892), p. 413.
9) V. *Comptes-rendus* ale Academiei şi *Rev. arch.*, XX (1892), p. 268. Conferinţe ale lui Tocilescu şi în provincia franceză şi la Viena; *Adam-Klissi*, p. 29.
10) *Rev. arch.*, XXI (1893), p. 82.
11) V. *Comptes-rendus*, la această dată, şi *Rev. arch.*, XXXIII (1898), pp. 292—3.

În sfârșit Georges Perrot, ocupându-se și el de aserțiunile lui Furtwängler și de răspunsul lui Benndorf (în *Adam-Klissi noch einmal*, « Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien », 1898, pp. 122—137), era și el convins că monumentul așa cum se vede e întreg opera lui Traian: « le *Tropaeum Trajani*, comme persisteront l'appeler, je n'en doute pas, les historiens de l'architecture romaine du second siècle de notre ère »[1]).

II

Iată însă că Themistius, lăudătorul împăraților din veacul al IV-lea, intervine cu o dovadă care nu se poate înlătura. De altfel, avem a face cu un om care cunoaște foarte bine această Scitie Minoră, cu terenul mlăștinos, cu luntrile de trecere ale Goților[2]); el înseamnă că schimbul de produse cu barbarii, acum federați, se face numai în două emporii la Dunăre[3]).

Vorbind de « zidul de diamant » pe care l-a tras Valens, retorul descrie, în aceeași atât de importantă Orațiune a X-a, limba de pământ din bălți, punctul ridicat acolo, de unde se vede totul împrejur. Acolo[4]) — iată locul de căpetenie — « se face din nou strajă cu ziduri puternice, pe care vre unul din împărații de mai 'nainte o ridicase pentru folos, dar din cauza greutății o părăsise. Căci lucrul la cetate era greu într'un ținut fără piatră, fără cărămidă, fără var, trebuind să se aducă materiale peste multe stadii, cu mii de vite ».

Valens întrebuințează pentru refacere soldați și ofițeri. Se arată cum fiecare dintre ostași a ajutat cu ce-a putut, cărând în spinare. Astfel, se spune, s'a făcut nu numai « trofeul » material, ci un adevărat trofeu-simbol în fața lumii barbare. « Și a așezat trofeu al acestei biruinți, nu făcut din piatră, nici din aramă ori din aur, înfipt într'un loc, ci înfățișându-l (*ἐνδιαιτώμενος*) tuturor barbarilor și tuturor Romanilor, și pe acesta l-a înălțat Impăratul nu cu mulțimea uciderilor și rănilor,

1) *Revue archéologique*, XXXVII (1900), p. 476.
2) Orațiunea X.
3) *Ibid.*
4) Cf. Tocilescu-Benndorf-Niemann, *Monumentul dela Adam-Klissi*, p. 3: « Drumurile se află toate pe culmea dealurilor, fiindcă văile sunt întrerupte prin bălți ».

nici cu movilele morților fără număr, ci numai cu statornicia și stăruința ».

Toate constatările istorice întăresc mărturia.

Dela moartea lui Iovian înainte, Amian Marcellin ni arată pe Goți prădând dincolo de Dunăre. Ei vreau să facă din Procopiu un Impărat. Noul împărat Valens îi atacă dela 367 înainte, ridicând podul dela Daphne, cercând trecerea la *vicus Carporum*, făcându-se o altă tentativă, pe la Noviodunum, contra lui Atanaric. La urmă, acest « jude » cere pacea, mergând să întâlnească într'o luntre pe puternicul său vecin [1].

Insăși inscripția pentru Tropaeum găsită de Tocilescu [2]) vorbește de opera începută încă de Constantin-cel-Mare pentru a întări *limesul* și de refacerea completă *(a fundamentis)* a « cetății » *(civitas)*, a fundației din umbra monumentului [3]).

Multe lucruri se înțeleg după această constatare, căreia nimic nu i se poate opune. Invocarea lui Mars Ultor, « Marte răzbunătorul » de pe fronton, *dacă am admite-o ca autentică* [4]) ar însemna revanșa pentru o înfrângere, cum o suferiseră Romanii secolului al IV-lea, iar nu Traian, care nu se putea gândi la nesuccesul lui Domițian într'o regiune cu totul deosebită. Și tot sensul unei nenorociri răzbunate îl are și pomenirea, în edificiul cel mic, a soldaților căzuți într'o luptă anterioară cu barbarii.

Tipul barbarilor, deosebit, cu totul de al Dacilor, cum observase Furtwängler, care-și născocise pe Bastarni, ca vitează

---

[1]) XXVI, 4—7.

[2]) Cf. *C. I. L.*, III, 3653, 5670 a; Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, pp. 47—51.

[3]) *Adam-Klissi*, p. 129. Tocilescu crede că e vorba de monumentul « de cinci ori mai mic » din apropiere. Tocilescu mai descoperise că un Numonius Vala, a cărui monetă o găsise, se chiamă așa pentrucă lucrase la *vallum (ibid.*, p. 139).

[4]) Prezintând, în Ianuar 1936, la Academia de Inscripții din Paris, în linii foarte generale, aceste încheieri, un așa de bun cunoscător, și ca archeolog și epigrafist, al antichității romane ca d. Carcopino mi-a obiectat într'o convorbire particulară că niciodată un Impărat creștin ca Valens n'ar fi pomenit pe Mars Ultor, a cărui apariție și dispariție în inscripții se poate urmări cu precisiune. Am obiectat întâiu că inscripția ar fi trebuit să corespundă cu Impăratul păgân care a ridicat în forma neisprăvită monumentul, că societatea romană în epoca lui Amian Marcellin nu era în întregime creștină, că zeii își puteau păstra o valoare simbolică. Dar, gândindu-mă mai mult, mi-a răsărit din nou înainte felul mai mult decât curios (v. mai sus, pp. 4—5) cu care Tocilescu a descoperit inscripția. *Basa însăși a vechii argumentări nu se clatină numai, dar n'a fost niciodată serios stabilită.*

avangardă germanică, e asemenea cu al Goților de pe arcul lui Constantin. Un izvor contemporan vorbește de barbari, pletoşi, dar slabi de mijloc [1]).

Ei sunt prezintați și pe arcul de triumf al lui Constantin-cel-Mare cu aceeași grosolană simpatie. Vorbind de acest arc de triumf, făcut cu ruinele aceluia al lui Traian [2]), cineva scria « l'arc de Constantin porte le dernier signe d'une décadence avancée ».

Grosolănia fără păreche a figurilor reproduse, poate cu excepția femeilor și copiilor din figurile 96—97, era deci de ajuns ca să facă a se înlătura orice posibilitate că împodobirea monumentului ar fi datorită unei epoce mai bune. Tocilescu însuși se lovise de această greutate și o explica prin faptul că la coloană lucraseră Greci [3]). Reaua conservație a metopelor a fost invocată de dânsul pentru a explica de ce coloana are soldați cu bărbi, iar monumentul nu [4]). De o parte ar fi, în genere, « un rezumat ideal », de alta « o copie din gros a obiceiurilor militare » [5]) !

* * *

Cred că ajunge pentru a stabili, data aceasta în adevăr definitiv, adevărul cu privire la monumentul dela Adam-Clisì. Bine înțeles că această fixare ar putea contribui oarecum, arătând ce simplă a fost fundația neisprăvită a marelui împărat, a face să dispară explicația, care se întinde dela Tocilescu la Domaszewski, a călătoriei lui Traian cu flota în jurul peninsulei balcanice și a luptei lui la Nicopolis ad Istrum [6]).

La sfârșit, dați-mi voie să-mi arăt mulțămirea că prin îndelunga scormonire în toate izvoarele vechi pentru greaua operă de istorie a Românilor pe care am întreprins-o se ajunge la o rectificare decisivă într'o problemă așa de controversată și de o așa de mare importanță.

---

1) *Fragmenta historicorum graecorum*, IV, p. 28, nr. 37.
2) G. Rohanet de Fleury, în *Revue archéologique*, VIII (1863), p. 250.
3) *Adam-Klissi*, p. 93.
4) *Ibid.*
5) *Ibid.*, p. 101.
6) A se vedea însă la Aurelius Victor lecțiunea « satisque nationibus, Decibalo rege ac Sardonio » (cf. Tocilescu, *Adam-Klissi*, p. 147, nota 1). Dar, în « pileatis satisque nationibus » e *o opoziție*. Trebuie a se citi de fapt, cu abreviarea medievală a lui *com*, *comatisque*. Iar « ac Sardonio » *trece la națiile din Orient, cu care se duce altă luptă.*

THEMISTII DE PACE AD VALENTEM IMP. ORATIO X [1])

.... Ὅστις οὖν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς βασιλέων οὐ Ῥωμαίοις μόνον ὡς πατὴρ προσενήνεκται, ἀλλ' ἤδη καὶ Σκύθαις. Οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ Διὸς ζηλωτής, καὶ οὗτος ὁ φιλάνθρωπος ἀτεχνῶς. Τῶν δὲ ἄλλων Κῦρον μὲν φιλοπέρσην καλῶ, ἀλλ' οὐ φιλάνθρωπον, φιλομακέδονα δὲ Ἀλέξανδρον, ἀλλ' οὐ φιλέλληνα, τὸν δὲ Σεβαστὸν, φιλορώμαιον, ἄλλον δὲ ἄλλου γένους ἐραστήν, ἢ ἔθνους, οὗ καὶ βασιλεὺς ἐνομίσθη· φιλάνθρωπος δὲ καὶ βασιλεὺς ἁπλῶς, ὃς μηδένα ἀνθρώπων ὅλως ἀλλότριον τῆς ἑαυτοῦ προνοίας ποιεῖται.

Καλὸν μὲν οὖν καὶ τὸ περαιοῦσθαι τὸν Ἴστρον σὺν τῇ τοῦ πολέμου παρασκευῇ, καὶ δὶς ἐφεξῆς ἀνάστατον ποιῆσαι τὴν πολεμίαν, σταθμοὺς τόσους καὶ τόσους, ὅσους οὐδὲ πρεσβεύοντες πώποτε προελθεῖν ἐθαρρήσαμεν· ἀλλ' εἰ καὶ σεμνὰ ταῦτα καὶ γενναῖα, καὶ λίαν ὀλίγοις ὑπάρξαντα τῶν πώποτε αὐτοκρατόρων, ἀλλ' ἔγωγε ὅταν ἐννοήσω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἧς ἐγενόμην αὐτόπτης, τότε μοι τῆς τε Ξέρξου σχεδίας, ἐφ' ἧς διεβίβασε σὺν τῇ στρατιᾷ τὸν Ἑλλήσποντον, φαίνεται ἀμείνων ἡ μία ναῦς ἐφ' ἧς ὁ βασιλεὺς τὰς σπονδὰς ἐποιήσατο, καὶ τῆς γεφύρας τῆς διακομιζούσης τὸν πόλεμον ἡ διαδιδοῦσα ὁλκὰς τὴν εἰρήνην. Ἐγὼ παρατάξεις μὲν οὐ τεθέαμαι σκυθικάς, ἐκκλησίαν δὲ φόβου, καὶ συνέδριον καταπλήξεως, καὶ στρατηγὸν Ῥωμαίων ἐπιτάττοντα Σκυθῶν βασιλεῦσι, καὶ ἀλαλαγμοῦ μὲν οὐκ ἀκήκοα βαρβαρικοῦ, θρήνων δέ, καὶ ὀδυρμῶν, καὶ δεήσεων, καὶ φωνῆς αἰχμαλώτοις μᾶλλον ἢ σπενδομένοις πρεπούσης, ὑφ' ὧν ἐπεκλάσθη τις ἂν καὶ ἀδάμαντος στερεώτερος· ἀλλὰ βασιλεύς, τῶν μὲν βαρβάρων πολλὰς ἀπέπεμψεν εἰς τοὐπίσω πρεσβείας ἀπράκτους, τὴν δὲ ἡμετέραν κατηδέσθη καί, ὡς ἔοικεν, ὑπὲρ Σκυθῶν ὑμεῖς ἐχειροτονήσατε φιλοσοφίαν, τὴν μόνην θείαν τε οὖσαν καὶ δίκαιον θυμὸν καταπραΰνειν.

Ὥστέ μοι τότε μάλιστα ἔργον ἦν τοὺς ὑπὲρ φιλανθρωπίας λόγοις ἐκμελετᾶν καὶ δεικνύναι τῷ βασιλεῖ ὅτι μᾶλλον Θεῷ παραπλήσιοι τῶν ἀναιρούντων οἱ σώζοντες. Μόλις μὲν οὖν καὶ χαλεπῶς, ἀλλὰ συνεπείσθη, καὶ εἶξε, καὶ προσωρμίσατο πλησίον, σὺν εὐμενεστέρῳ τῷ σχήματι· ὁ μὲν οὖν τρωϊκὸς ποταμὸς ἐκποδὼν καθίστατο Ἀχιλλεῖ κατὰ τῶν Τρῴων παροξυνομένῳ, θορυβῶν τῷ ἀφρῷ καὶ τοῖς κύμασι τὸν νεανίαν. Ἴστρος δέ, ἐπὶ πολέμῳ μὲν βασιλέως περαιουμένου, ἐξεύγνυτο ἄκων, σπένδεσθαι δὲ μέλλοντι συμπροεθυμεῖτο καὶ γαλήνην ἐθελοντὴς ὑπεστρώννυε ταῖς τὴν εἰρήνην πρυτανευούσαις τριήρεσιν. Ἐσάλευον μὲν οὖν ὥσπερ ἐν ὅρμῳ τῷ ῥείθρῳ· καὶ ἔδοξας ἂν ἐρριζῶσθαι τὰς ναῦς ταῖς ἀγκύραις· εὐθὺς δὲ ἐκ προοιμίων ὅτι συνεχώρει τὰ σφέτερα αὐτοῖς καρποῦσθαι δῆλον ἐποίει,

[1]) După ediţiile din Paris 1684, Θεμιστίου Λόγοι λγ', pp. 132—41 şi Dindorf, 1832, pp. 157—168. Am schimbat punctuaţia, adesea absurdă.

προσχὼν μὲν πλησίον, ἀποβῆναι δὲ μὴ θελήσας: οἱ δὲ ἐξεκέχυντο ἀγεληδὸν ἐπὶ τῆς ὄχθης ἥμεροι καὶ χειροήθεις, πλῆθος οὐ ῥητὸν ἀριθμῷ· τότε δὴ πρῶτον Ῥωμαίοις μυριάδες τοσαῦται Σκυθῶν ἄνευ φροντίδος ὁρώμεναι.

Ὦ μάκαρ ἀτρείδη μοιρηγενὲς, ὀλβιόδαιμον,

εἶπεν ἄν τις ἀπιδὼν τηνικαῦτα εἰς ἄμφω τὰς ἠϊόνας τοῦ ποταμοῦ τὴν μὲν ἀστράπτουσαν τοῖς στρατιώταις, ἐν κόσμῳ τὰ δρώμενα θεωμένοις μετὰ φρονήματος καὶ ἡσυχίας, τὴν δὲ ὁμάδου γέμουσαν συμμιγοῦς, ἐπὶ γῆς ἐῤῥιμμένων τῶν ἱκετῶν. Μᾶλλον δὲ εἶπεν ἄν σε καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος ὀλβιώτερον· ὁ μὲν γὰρ οἷς ἦγε μόνον ἐμακαρίζετο, σὺ δὲ καὶ οἷς εἶχες, καὶ οἷς συνεχώρεις.

Ξέρξης μὲν οὖν τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ναυμαχίας οὔτε θεατὴς ἦν ἀνδρεῖος, ἀλλ' ἐκάθητο ὑπὸ σκηνῇ, χρυσῷ σκιαζόμενος ὀρόφῳ, μαλακίας μᾶλλον ἢ πλούτου σημεῖον, βασιλεὺς δὲ καὶ ἐν ταῖς σπονδαῖς ἐπεδείκνυτο τὴν καρτερίαν, ἣν οὐκ ἂν ἤνεγκαν οἱ Σκύθαι πολεμούμενοι: ἐφ' ἡλίῳ στὰς ἐπὶ τῆς νεὼς, ἡνίκα μάλιστα ἑαυτοῦ φλογοδέστερος ἦν, ἐπὶ ταυτοῦ σχήματος ἐξ ἕω μέχρι δείλης ὀψίας καταστὰς δὲ ὑπὲρ τῶν δικαίων εἰς ἀγῶνα πρὸς τοὺς βαρβάρους,. νίκην ἐνίκα σεμνοτέραν καθ' ἑαυτὸν ἧς οὐδεὶς ἔτι κοινωνὸς ἦν, οὐ στρατηγὸς, οὐ ταξίαρχος, οὐχ ὁπλίτης, ἀλλ' ἐγὼ πάλαι μὲν τὴν ἀγχίνοιαν μόνον ἐτεθαυμάκειν, ᾗ χρώμενον εἰς τὰ πράγματα καθεώρων, καὶ φύσεως ᾤμην κατόρθωμα εἶναι αὐτοφνῆ βασιλέα δημιουργούσης δεινότητα δὲ τοσαύτην, καὶ βάθος ὁμοῦ διανοίας, καὶ δρόμον ῥημάτων κεκραμένον καταπλήξει καὶ εὐμενείᾳ, οὐδὲ ἐν ῥήτορι τοῦτο ἔργον ποιουμένῳ ῥαδίως κατεῖδον. Ὥστε μοι μικρὸς ἐφαίνετο ὁ Περικλῆς, καὶ ὁ τὸν Περικλέα τεθαυμακὼς, ὅτι καὶ θαρσοῦντας Ἀθηναίους λέγων κατέπλησσεν εἰς τὸ φοβεῖσθαι καὶ δεδιότας εἰς τὸ θαρσεῖν ἀντικαθίστη.

Αἰσθανόμεθα οὖν πρὸς τοὺς λόγους τοῦ βασιλέως τὰ αὐτὰ τῶν βαρβάρων πασχόντων, ἃ πάσχειν οὐδὲν ἦν θαυμαστὸν ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν τότε ῥητόρων τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἀθηναίους. Καίτοι γε προήγορον εἶχον οὐδετέρᾳ ληπτόν, οὐδὲ ὥσπερ γλώττῃ βάρβαρον, οὕτω δὲ καὶ τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ συνεῖναι μᾶλλον σοφώτερον, ἢ ἐν τοῖς ὅπλοις. Οὕτω γοῦν τὴν μὲν τοῦ βασιλέως ἐπωνυμίαν ἀπαξιοῖ, τὴν τοῦ δικαστοῦ δὲ ἀγαπᾷ, ὡς ἐκεῖνο μὲν δυνάμεως πρόσρημα, τὸ δὲ σοφίας. Ἀλλ' ἐφάνη δὴ τότε λίαν τοῦ δικάζειν αὐτὸ τὸ δικάζεσθαι χαλεπώτερον, καὶ διηλέγχθη γελοῖος ὁ ῥήτωρ: ὁ κριτὴς ἄριστος εἶναι πεπιστευκώς· τοσοῦτον γὰρ αὐτοῦ τῇ δεινότητι περιῆν, ὥστε τὸν συνήγορον τοῖς βαρβάροις ὕποπτον ποιῆσαι καὶ καταστῆσαι τοῦ μετὰ τῶν ὅπλων ἀγῶνος τὸν διὰ τῶν λόγων αὐτῷ χαλεπώτερον. Ἀλλ', ὅμως καταβαλών, εἶτα ἀνίστη καὶ χεῖρα ὤρεγε θορυβουμένῳ καὶ φίλον ὑπὸ μάρτυσιν ἐποιεῖτο τοῖς ἀδικεῖσθαι πεπιστευκόσι. Τοῦτο δὲ ἦν, διαλύοντος τὴν ταραχήν, εἰς ἣν κατέστησεν, ἀπῄει οὖν λίαν ἀγαπητῶς, τοῖς ἐναντίοις πάθεσι κατειλημμένος, θαρσῶν ἅμα καὶ δεδιώς, περιφρονῶν τοὺς ἀρχομένους καὶ ὑφορώμενος οἷς μὲν διηλέγχθη, καταπεπτωκὼς τὴν ψυχήν, οἷς δὲ ἔτυχε τῶν σπονδῶν ἀπαυθαδιαζόμενος. Ἦν οὖν θέαμα ἰδεῖν ἄπιστον, καὶ διὰ πολλοῦ συμβεβηκός, διδόντας τὴν εἰρήνην Ῥωμαίους, οὐκ ὠνουμένους: οὐδεὶς εἶδε χρυσίον ἀπαριθμούμενον τοῖς βαρβάροις, οὐκ ἀργύρου τάλαντα τόσα καὶ τόσα, οὐκ ἐσθῆτος ναῦς γεμιζομένας, οὐχ ἃ πρότερον

ὑπομένοντες διετελοῦμεν, βαρυτέραν τῶν καταδρομῶν ἐκκαρπούμενοι τὴν ἡσυχίαν, καὶ φόρον ἐτήσιον φέροντες, οὗ τὸ ἔργον οὐκ αἰσχυνόμενοι, τοὔνομα ἐξηρνούμεθα. Βασιλεὺς δέ, καίτοι μεγαλοδωρότατος ὤν, ὅμως τηνικαῦτα οὐκ ᾐσχύνθη φειδωλότατος νομισθῆναι, ὅς γε καὶ τὸ σύνηθες αὐτῶν σιτηρέσιον παρῃρεῖτο καί, ἀντὶ τῶν τοσῶνδε τῶν πρότερον κομιζομένων, μόλις ἑνὶ συνεχώρει, τῷ πρὸς τὴν γλῶτταν διακονοῦντι, ὡς οὐδὲν μᾶλλον τοῦ ἔργου Σκύθαις ἢ Ῥωμαίοις προσηκόντος. Οὕτω δὲ διὰ πάντων ἐφιλονείκησε δῆλον ποιῆσαι οὐκ ἀγαπήσας αὐτὸς τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ φεισάμενος τῶν βαρβάρων· ὥστε οὐδὲ τὰς ἐμπορίας αὐτοῖς, οὐδὲ τὰς ἀγορὰς ἃς ἐπὶ τῆς προτέρας εἰρήνης ἐπ' ἀδείας εἶχον ὅποι βολύοιντο ποιεῖσθαι, νῦν ἐπ' ἐξουσίας ἔχειν ἀφῆκεν. Ἀλλά, καίτοι τοῦ κέρδους ὑπάρχοντος κοινοῦ τοῖς ἔθνεσιν ἀμφοτέροις ἐκ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐν χρείᾳ συναλλαγμάτων, δύο μόνας πόλεις τῶν ποταμῷ προσῳκισμένων ἐμπόρια κατεσκευάσατο. Τοῦτο δὲ ἦν ἅμα μὲν σημεῖον τοῦ πάντα ἐπιτάττοντα τοῖς βαρβάροις τὰς σπονδὰς ποιεῖσθαι· ἅμα δὲ πρόνοια τοῦ κακουργοῦντας ἧττον λανθάνειν, ἀποκεκλεισμένης αὐτοῖς εἰς τὰ ὡρισμένα χωρία τῆς ἐπιμιξίας. Γινώσκει γάρ, οἶμαι, σώζειν τοὺς βαρβάρους, δυνάμεως ἔχων, τὴν φύσιν δὲ αὐτῶν ἀμείβειν οὐχ οἷός τε ὤν, ὥστε ἀφῄρητο αὐτῶν τὴν ῥᾳστώνην τῆς ἀπιστίας. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τῶν φρουρίων τὰ μὲν ᾠκοδόμησεν ἐκ καινῆς, τὰ δὲ ἀνέστησε κατατετριμμένα, τοῖς δὲ προσέθηκε τὸ ἐνδέον, ὕψους μὲν ᾗ χθαμαλώτερον ἦν, πάχους δὲ ὅπου τούτου προσέδει· ὕδατος δὲ ἀφθονίαν, ᾗ ταύτῃ πρότερον ἐπιέζετο τροφῶν δὲ θησαυροὺς ἁπανταχοῦ καὶ λιμένας τῆς γειτνιώσης θαλάσσης, Καὶ στρατιώτας ἐκ καταλόγου, καὶ φρουροὺς τὸν ἀριθμὸν οὐ ψευδομένους, καὶ ὅπλα, καὶ βέλη, καὶ μηχανήματα, ἅπαντα εἰς τὸ ἔσχατον ἐξητασμένα. Τέως μὲν γὰρ ἐκ τῆς περὶ τὰς φρουρὰς ὀλιγωρήσεως ἐπεπιστεύκεισαν οἱ πολέμιοι ἐπ' αὐτοῖς ἀτεχνῶς κεῖσθαι, καὶ τὸν πόλεμον, καὶ τὴν εἰρήνην, ὁρῶντες τοὺς μὲν στρατιώτας οὐ μόνον ἀνόπλους, ἀλλὰ καὶ ἀχείτωνας τοὺς πολλούς, καὶ ταῖς ψυχαῖς καὶ τοῖς σώμασι καταπεπτωκότας, φρουράρχας δὲ καὶ ταξιάρχας ἐμπόρους μᾶλλον καὶ τῶν ἀνδραπόδων καπήλους, οἷς τοῦτο μόνον ἔργον προσέκειτο, πλεῖστα μὲν ὠνήσασθαι, πλεῖστα δὲ καὶ ἀπεμπολῆσαι· τῶν φυλάκων δὲ ἐλαττοῦσθαι τὸν ἀριθμόν, ὅπως ἂν γίνοιτο κέρδος αὐτοῖς ἡ μισθοφορὰ τῶν ἐκλειπόντων· ταῦτα δὲ τὰ φρούρια κατεῤῥυηκότα, γυμνὰ καὶ ἀνθρώπων καὶ ὅπλων. Ταῦτ' οὖν ὁρῶντες, οὐκ ἀπεικότως ἐφρόνουν ἑαυτοὺς εἶναι ἀμείνονα τῶν ἐκδρομῶν· κἂν ἄρα δοκῇ τὸν ἐκ τοῦ προφανοῦς πόλεμον τέως δυσωπεῖσθαι, ἀλλὰ τό γε κλωπεύειν αὐτοῖς ἐπ' ἀδείας καθεστηκέναι. Διεσπείροντο οὖν ἁπανταχόσε τῆς ὄχθης οὐ καθ' ἕνα καὶ δύο μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ κατὰ λόγους καὶ οὐλαμούς, λησταὶ δῆθεν, οὐ στρατιῶται, φώρια τὰ λάφυρα ὀνομάζοντες. Ἀλλ' οὐ νῦν, ἀλλ' ἄνωθεν μέχρι θαλάττης δόξαις ἂν τεῖχος ἀδαμάντινον ἐλήλασθαι, τοιούτῳ καταπεπύκνωται χαρακώματι φρουρίων, ὅπλων, στρατιωτῶν.

Ἵνα γὰρ τἆλλα παρῶ, ἓν ἐξαρκεῖ τεκμήριον ἐκλογίσασθαι τῆς περὶ ταῦτα ἐπιμελείας, ἐρῶ δὲ οὐκ ἀκοὴν ἀλλοτρίαν, ἀλλ' ὧν αὐτὸς γέγονα θεατής. Ἴστε δήπου τοῦτο ὅσοι γεγόνατε ἐπὶ τῆς χώρας ἐκείνης, ἣ καλλίστη μὲν ἐστι τῆς Σκυθικῆς τῆς ὑπηκόου, ἥκιστα δὲ ἀσφαλὴς πρὸς τοὺς βαρβάρους,

οὐκ καθαροῦ διαρρέοντος αὐτὴν τοῦ ποταμοῦ, ἀλλ' ἀνεπεφυρμένου ⌜τῇ γῇ καὶ τενάγους κόλπον ποιοῦντος, εἰσέχοντα ἐπιπολὺ τῆς ἠπείρου, οὔτε ναυσὶν ὄντα πλωτόν, οὔτε βατὸν πορευσίμοις. Αὕτη τοίνυν ἡ χώρα τέως μὲν ὁρμητήριον καθειστήκει ταῖς ἐκδρομαῖς τῶν πολεμίων, στρατῷ μὲν ἀθρόῳ καὶ προφανεῖ μὴ θαρρούντων διὰ τὸ πρόσχημα τῆς εἰρήνης, κλωπείας δὲ καὶ κακουργίας ἐν τοῖς μονήρεσι πλοίοις ποιούμενοι καί, ναυλοχοῦντες περὶ τὰς νησῖδας, ἐνέπιπτον ἐξαίφνης τοῖς προσοικοῦσιν. Εἶτα, ἐν ὅσῳ συνῃσθάνοντο οἱ φρουροὶ πόρρωθεν ἀλλήλων ἀφεστηκότες, καταδραμόντες ὅσα τε ἦν οἷον, ἐγκατεδύοντο τῷ πωταμῷ. Τουντεῦθεν δὲ ἄπορον ἦν τὸ διώκειν, μήτε πλεῖν, μήτε βαδίζειν συγχωροῦντος αὐτοῖς τοῦ τενάγους. Καὶ τὸ πρᾶγμα οὐκ ἦν ἀνεκτόν, ἐν ὀφθαλμοῖς λεηλατεῖσθαι ἀμηχανοῦντας πρὸς τὴν τιμωρίαν.

'Αλλ' ὁ βασιλεὺς οὔτε πρὸς τὴν φύσιν τοῦ τόπου δυσμήχανος ἦν, ἀλλ' ἐξευρὼν τῆς γῆς ἐκείνης λεπτὴν ταινίαν ἐς τὸ τέναγος προσιοῦσαν καὶ τελευτῶσαν εἰς ὄχθον ὑψηλόν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ πέριξ ἄποπτον ἦν, ἐπετείχισε φρούριον ἐκ καινῆς, ἀμυδροῖς τείχεσιν ἀκολουθήσας, ἃ τῶν πρότερον τις αὐτοκρατόρων διὰ μὲν τὸ χρήσιμον κατεβάλετο, πρὸς δὲ τὴν δυσχέρειαν ἀπεῖπεν· ὅπου γὰρ οὐ λίθος πλησίον, οὐ πλίνθος ὀπτή, οὐ κονία μετὰ ῥαστώνης, ἀλλὰ σκευαγωγεῖν ἅπαντα χρὴ σταδίους τόσους καὶ τόσους μυριάσιν ὑποζυγίων, τὶς οὐκ ἂν συνέγνω τοῖς ἀποστᾶσιν ὡς ἀμηχάνου τῆς ἐπινοίας; Βασιλεὺς δὲ ἐνίκα τὴν 'Αμφίονος μουσικήν, ἣν ἐκεῖνος εἰς τὸν τειχισμὸν τῶν Θηβῶν ἐνεδείξατο. Εἶπες ἂν αὐτομάτους μὲν φέρεσθαι τοὺς λίθους, αὐτομάτην δὲ τὴν πλίνθον, τεκτόνων δὲ ἄνευ καὶ λιθολόγων ἀνιέναι τὸ ἐπιτείχισμα· τοσαύτη μὲν ἡ τῶν στρατιωτῶν εὐπείθεια, τοσαύτη δὲ ἡ τῶν χαλεπῶν εὐκολία· κατανείμας γὰρ εἰς ἅπαντας τὴν φροντίδα, καὶ μηδὲν μέρος συγχωρήσας τῆς στρατιᾶς ὑπὲρ δύναμιν πιεσθῆναι, ἀλλ' ὥσπερ φορτίον τὸ ἔργον εἰς μικρὰ διελών, οὐκ εἴασεν οὐδ' ὁντιναοῦν αἰσθέσθαι τοῦ ἄχθους, τῷ πάντας μερίτας ποιῆσαι, καὶ πρῶτόν γε ἑαυτὸν ἐκ τοῦ πλείονος. Ἆρα πιστεύσαιτε ἄν μοι ὅτι μηδὲ τῶν κατευναστῶν ἀπέσχετο, μηδὲ τῶν προκοίτων, ἀλλὰ κἀκεῖνοι συνεισήνεγκαν μέτρον ὡρισμένον κεράμου συντετριμμένου. 'Εγὼ δὲ τέως ἐθαύμαζον τὸν 'Αλκίφρονος Δημοσθένην τοῦ προτειχίσματος τῆς Σφακτηρίας, ὅτι τοῖς στρατιώταις οὕτως ἐχρήσατο εὐηκόοις, ὥστε, δι' ἀπορίαν σκευῶν, τὸν πηλὸν φέρειν ἐπὶ τῶν νώτων, ὀπίσω τὼ χεῖρε συμπλέκοντας, ἀνθρώπους οὐ πλὴν ἢ χιλίους, καὶ τούτους ἐρέτας μᾶλλον ἢ ὁπλίτας, ὑπὸ χειμῶνος ἀπειλημμένους, θριγκίον, οὐ τεῖχος κατασκευάζοντας· ὅπου δὲ ταξίαρχοι καὶ στρατηγοὶ ἀχθοφορεῖν οὐ περητοῦντο, πῶς ἄν τις ἀγάσαιτο πρὸς ἀξίαν, ἢ τὸν παιδεύσαντα οὕτως, ἢ τοὺς οὕτω πεπαιδευμένους ;

Καὶ νῦν παρατέταται μὲν ἡ εἰρήνη διὰ πάντων σχεδὸν τῶν μεθορίων, παρατέταται δὲ ἡ τοῦ πολέμου παρασκευή. Οἶδε γὰρ βασιλεὺς ὡς ἐκεῖνοι μάλιστα ἀληθεύουσιν ὅσοι μάλιστά εἰσι πρὸς τὸν πόλεμον ηὐτρεπισμένοι. Γέμει δὲ ἡ μὲν ὄχθη φρουρίων, τὰ δὲ φρούρια στρατιωτῶν, οἱ στρατιῶται δὲ ὅπλων, τὰ δὲ ὅπλα κάλλους ἅμα καὶ ἀσφαλείας. Καὶ τρυφὴ μὲν ἐξελήλαται τῶν καταλόγων, περιουσία δὲ ἀντεισῆκται τῶν ἀναγκαίων, δι' ἣν οἱ φρουροῦντες οὐκ ἀναγκάζονται ἀντὶ τῶν βαρβάρων πολεμεῖν τοῖς ὑπηκόοις, κἀκείνων μὲν ἀπέχεσθαι διὰ τὰς σπονδάς, φέρειν δὲ καὶ ἄγειν

τοὺς γεωργοῦντας διὰ τὴν ἔνδειαν· ἀλλ' ἀντέστραπται οὐκ οἶδ' ὅπως τοῖς στρατιώταις πρὸς τὴν εἰωθεῖαν τάξιν ὁ φόβος καὶ ἡ θρασύτης. Καταφρονοῦσι μὲν γὰρ τῶν βαρβάρων, ὑπερδεδοίκασι δὲ τοὺς γεωργούς, καὶ τὸ παρ' ἐκείνων μέμψιν ὑπομεῖναι, φοβερώτερον αὐτοῖς ἢ μυριάδες Σκυθῶν ἐπιοῦσαι. Οὕτω καὶ ἔξωθεν καὶ ἔνδοθεν ἡμᾶς εἰρήνη κατέχει: τοὺς πολεμίους μὲν ὁ τῶν ὅπλων φόβος, τοὺς στρατιώτας δὲ ὁ τῶν νόμων. Διείργει δὲ Σκύθας Ῥωμαίων οὐ ποταμός, οὐ τέναγος, οὐ θριγγία· ταῦτα μὲν γὰρ ἄν τις καὶ διακόψειε, καὶ διαπλεύσειε, καὶ ὑπερβαίη· ἀλλὰ φόβος ὃν οὐδεὶς πώποτε ὑπερέβη, καταδεέστερον εἶναι πεπιστευκώς. Καὶ τρόπαιον ἕστηκε ταύτης τῆς νίκης, οὐ ἐκ λίθου πεποιημένον, οὐδὲ χαλκοῦν ἢ χρυσοῦν, πεπηγὸς ἐφ' ἑνὸς χωρίου, ἀλλ' ἅπασι μὲν βαρβάροις, ἅπασι δὲ Ῥωμαίοις ἐνδιαιτώμενον, καὶ τοῦτο ἀνέστησε ὁ βασιλεὺς οὐ πλήθει φόνων καὶ τραυμάτων, ουδὲ σωφοῖς νεκρῶν ἀδιηγήτων, ἀλλὰ μόνῃ τῇ προσεδρίᾳ καὶ τῇ καρτερίᾳ.

Ἦν τις ἐπὶ τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων πύκτης ἀνήρ, Μελαγκόμας ὄνομα αὐτῷ, κάλλιστός τε καὶ μέγιστος, καὶ τὴν τέχνην εὐδοκιμώτατος, οὗ καὶ τὸν Τίτον φασὶν ἐραστὴν γενέσθαι τὸν αὐτοκράτορα. Οὗτος, οὐδένα πώποτε τρώσας, οὐδε πατάξας, μόνῃ τῇ στάσει καὶ τῇ τῶν χειρῶν ἀνατάσει πάντας ἀπέκναιε τοὺς ἀντιπάλους· ἀπῄεσαν οὖν, τῇ μὲν φειδοῖ χαίροντες, τῆς δὲ παρασκευῆς ἡττημένοι. Τοῦτο καί πρὸς τὸν βασιλέα νῦν πεπόνθασιν οἱ πολέμιοι: νενίκηνται γὰρ ἄνευ τοῦ παρατάξασθαι καὶ πεπτώκασιν ἄνευ τοῦ στῆναι. Οὐ γὰρ τοῖς σώμασιν ἥττηνται, οὐδὲ τοῖς ὅπλοις, ὑφ' ὧν καὶ οἱ βελτίους πολλάκις ἐλαττοῦνται τῶν φαυλοτέρων, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ καὶ τῇ διανοίᾳ καὶ τῷ πολὺ χείρους εἶναι πεισθῆναι. Οὔκουν περίεστιν αὐτοῖς ἢ κλέμμα στρατηγῶν αἰτιάσασθαι, ἢ ἐνέδραν, ἢ δυσχωρίαν, ἢ τὸ ἀδοκήτοις ἐπιπεσεῖν, ἃ δίδωσιν ἐλπίδα τοῖς ἡττημένοις τοῦ πάλιν ἐκ τῆς ἥσσης ἀναμαχέσασθαι. Ἀλλὰ καὶ χρόνον προσλαβόντες εἰς παρασκευήν, καὶ πόλεμον νόμισμον καὶ προφανῆ πολεμούμενοι, οὐκ ἤνεγκαν τὴν προβολὴν τοῦ βασιλέως, ἣν προβαλλόμενος ἐν τρισὶν ὅλοις ἐνιαυτοῖς, ἀπειπεῖν ἠνάγκασε τοὺς δειλαίους, ἐν οἷς, οὔτε χειμῶνος ἀντεπελθεῖν, οὔτε θέρους ἀντιστῆναι τολμήσαντες, δὶς καθ' ἕκαστον ἔτος ἡττῶντο.

Καὶ νῦν περίεστιν ἡμῖν οὐ τοὺς νεκροὺς ἀριθμεῖν, ὅσων κρείττους γεγόναμεν, ἀλλὰ τοὺς ζῶντας· οὐδὲ κεκρατηκέναι μὲν οὓς δὲ ἐκρατήσαμεν μή ἔχειν· οὕτω γίνονται κρείττους ἄνθρωποι ἀνθρώπων. Ἐκείνος δέ, ἄρκτων, καὶ συῶν, καὶ παρδάλεων, καίτοι γε ἐκείνων σπέρμα κυνηγετοῦντες ὑπολιμπάνομεν, ὁ δὲ ἐξαιρῶν παντελῶς ἀλιτήριος τῆς ἄγρας νομίζεται. εἶτα θηρίων μὲν τῶν ἀγριωτάτων, ἃ διείργει πρὸς ἡμᾶς, οὐκ Ἴστρος, οὐδὲ Ῥῆνος, ἀλλ' ἡ φύσις αὕτη, φειδὼ ποιούμετα, ὅπως ἂν τῷ γένει σώζοιτο καὶ διαμένοι, καὶ δυσχεραίνομεν ἐξῃρημένων ἐκ Λιβύης μὲν ἐλεφάντων, ἐκ Θετταλίας δὲ λεόντων, ἐκ δὲ τῶν ἑλῶν τῶν περὶ τὸν Νεῖλον τῶν ἵππων τῶν ποταμίων· ἔθνος καὶ ἀνθρώπων, καί εἰ πάνυ φαίη τις βαρβάρων, ἀλλὰ ἀνθρώπων, ἐπτηχός, ὑποκύπτον, ἐφ' ἡμῶν κεῖσθαι ὁμολογοῦν, οὐ θαυμασόμεθα τὸν μὴ παντελῶς ἐξελόντα, ἀλλὰ περιποιήσαντα καὶ φεισάμενον;

Ἀναμιμνήσκομαι δὲ ὅτι τῶν παλαιῶν αὐτοκρατόρων ὁ μὲν τις Ἀχαϊκὸς ἐπεκλήθη ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἀνάστατον ἐποίησε, Μακεδονικὸς

δέ τις ἕτερος ὅτι τὴν Μακεδονίαν ἐρημον καὶ ἀοίκητον, Σκηπίων δὲ ὁ Μέγας ἐκεῖνος, ὁ τοῦ πάνυ Σκηπίωνος υἱϊδοῦς, τὸν Ἀφρικανὸν ἐκτήσατο ἐπώνυμον παρὰ τοῦ δήμου καὶ τῆς γερουσίας ὅτι Καρχηδόνα ἀπειποῦσαν καὶ ἀπαντελῶς ἐκτετρυχωμένην εἰς ἔδαφος κατήῤῥαξε καὶ ἠφάνισεν. Εἰ δὲ ἐξ ὧν ἀπώλλυον οὗτοι τὰς ἐπικλήσεις ἐκομίζοντο δικαίως, πολλῷ σὺ δικαιότερον ἂν ἐξ ὧν περιεποίησας, ὀνομάζοιο. Οὕτω γὰρ καὶ τοὺς θεοὺς οἶμαι, καλοῦμεν: τὸν μὲν Διὰ Πελασγικόν, Ἀμυκλαῖον δὲ τὸν Ἀπόλλωνα, Κυλλήνιον δὲ τὸν Ἑρμῆν, ἐξ ὧν μάλιστα ἀγαπῶσι χωρίων καὶ ἃ μάλιστα διασώζουσι. Τίνα οὖν ἐπικαλεῖσθαι μάλιστα Γοτθικὸν προσήκε ; Δι᾿ ὃν εἰσι Γότθοι καὶ σώζονται, ἢ δι᾿ ὃν οὐκέτ᾿ ἂν ἦσαν, εἰ προείλετο; Πύῤῥος ἦν Ἠειρωτῶν βασιλεύς, πολλὰ μὲν Μακεδόσι, πολλὰ δὲ Ἕλλησιν ἐνοχλήσας, τὰ δὲ τελευταῖα καὶ Ῥωμαίοις παρασχὼν πράγματα: οὗτος, πολλῶν κρατήσας πολλάκις, οὐδεπώποτε ἠγάπησε τὰ παρόντα, ἀλλ' ὧν οὔπω κύριος ἦν μόνα ἑώρα· συνέβη τοίνυν αὐτῷ πολέμους ἐκ πολέμων ἀλλαττομένῳ ἐν τῷ νικᾷν ἀναλωθῆναι καὶ οὐδὲν ὤνησε Κινέας πόῤῥωθεν αὐτοῦ τὴν ἀπληστίαν ἐπιῤῥαπίζων, ὅτι τῶν πολλῶν καὶ ἀνηνύτων κινδύνων ἐκείνων τὸ πέρας οἴκοθέν ἐστι ὅταν εὐπραγήσῃ, οὐ καὶ νῦν ἔξεσειν οἴκοι καθημένῳ, καὶ ἣν παρέλαβεν ἀρχὴν διασώζοντι, ἀπολαύειν μετ᾿ ἀσφαλείας.

Ἀλλ᾿ οὐχ ἵστησι τοὺς ἀεῖ τοῦ πλείονος ὀρεγομένους πέρας οὐδέν, οὐδὲ ὅρος οὐδείς, οὐδ᾿ ἂν πέλαγος εἴπῃς ἀτλαντικόν. Οἷς γὰρ οὐ πέπηγεν ὅρος ἐν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ ἐν τῇ γῇ· πολεμοῦσι δέ, τὴν ἑαυτῶν ἐμπιπλάντες ἐπιθυμίαν, οὐ τοῦ κοινῇ συμφέροντος προνοούμενοι. Ἀλλ᾿ οὐ βασιλεύς, ἀλλ᾿ ἄχρι τούτου χαλεπὸς καὶ ἀπαραίτητος, ἄχρις ἂν τὸ κοινὸν ὕποπτον ᾖ· τούτου δὲ αὐτῷ εὖ τιθεμένου, τὰ λοιπὰ εἶναι δοκεῖ περιττὴ φιλοτιμία. Ἀλλὰ τὰ μὲν πρὸς τοὺς βαρβάρους εὖ ἔχει καὶ ἕξει· σὺ δέ μοι τὴν εἰρήνην τοῖς ὑπηκόοις ἐγκαρποποίει, καὶ ἐνεργόν, καὶ χορεῖτω διὰ πάσης, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῆς ἀρχῆς. Ἄκουε γὰρ Πλάτωνος τοῦ θεσπεσίου, ὅτι μήτε Κῦρος, μήτε Δαρεῖος βασιλεὺς ἦν, πολλῷ δὲ μᾶλλον τὸν Ἀλέξανδρον οὐκ ἂν ἔφη: ἐοίκασι γὰρ ἅπαντες οὗτοι, καθάπερ σώματος, τῆς ἀρχῆς, ὅπως μὲν τὸ ἔξωθεν φανήσεται, προϊδεῖν, ὅπως δὲ καὶ ἔνδοθεν ὑγιαίνοι, μὴ φροντίσαι· καὶ δῆτα συμβέβηκεν αὐτοῖς, στρατηγοῖς μὲν γενέσθαι, βασιλεῦσι δὲ μή: ἔστι δὲ στρατηγίας μὲν ἔπαινος ἡ τῶν πολεμίων καταστροφή, βασιλείας δέ, ἡ τῶν ὑπηκόων εὐδαιμονία.

DOUĂ ACTE HAȚEGANE ȘI UNUL VÂLCEAN

DE

AURELIAN SACERDOȚEANU

Ședința dela 28 Februarie 1936

De ținuturile sau « țările » din Ardeal, Țara Oltului sau a Făgărașului, Țara Bârsei și Maramureșul, după tradiție și după documente, se leagă însăși istoria începutului Țării Românești și Moldovei. Dacă la acele ținuturi mai adăugăm și Țara Hațegului ajungem la vechile stăpâniri românești ale lui Litovoiu și Barbat din sec. XIII, cu istoria cărora Hațegul merge împreună. Cu privire la acest din urmă ținut și la vieața românească de acolo, avem prilejul să înfățișăm și noi două acte latinești din a doua jumătate a sec. XV [1]). Ele se adaugă la informațiile pe care le avem din epoca lui Matiaș Corvin privitoare la acest ținut, când o bună parte din nobilimea română a Hațegului începea să se maghiarizeze.

Știm din alte acte că acest Hațeg era o țară privilegiată, nu numai fiindcă acolo avea întinse posesiuni acela care a fost biruitorul Ioan de Huniedoara, ci și fiindcă de acolo plecau luptători numeroși în noua cruciată de-a-lungul Dunării. Acest însemnat contingent în lupta împotriva Turcilor a adus Hațegului unele ușurări de traiu, după cum constatăm în actele vremii [2]). Se bucură de privilegii și nobili români ca Mihai, Ioan și Basarab [3]), Dionisie Saracen, Ștefan Chendriș, Sorbul și Grigore Danciul [4]), Grigore Balol, Gheorghe

---

[1]) Mulțumim aici d-lui Ion Conea, asistent universitar, care ni le-a pus la îndemână.
[2]) E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, II, 2. București 1891, pp. 265 și 273—274 pentru actele din 1480 și 1482.
[3]) Id., *ib.*, p. 18, anul 1453.
[4]) Id., *ib.*, pp. 19—20, anul 1453.

Balos, Petre şi Dionisie Jarol [1]), Chendriş al lui Cândea [2]), Mihai din Ciula [3]), Nicolae Bodor [4]), Urban, Danciul [5]), Ioan din Ilia [6]), Petru din Haţeg [7]), Ioan din Cinciş [8]) şi Ioan Saracen [9]), cnezi şi voievozi. Fără îndoială că şi moşiile lor Râuşor, Serel, Merişor, Crivădia, Mălăeşti, Bar, Râu-de-Mori, Dealul Negru, Valea, Ciulişoara, Grosi, Haţeg, Demsuş, Boişor, Silvaşul-de-Sus, Silvaşul-de-Jos, Ohaba, Subcetate, Cicmău şi Singina, erau sate curat româneşti.

Un al treilea şi cel din urmă act pe care-l prezentăm se leagă de un alt colţ de ţară, tot aşa de vechiu ca şi Haţegul, anume de judeţul Vâlcea, poate în 1247 ţara lui Farcaş. E redactat în slavoneşte.

Iată pe scurt ce cuprind actele de faţă.

1. La 3 Iulie 1458 regele Matiaş al Ungariei confirmă lui Baiu şi lui Vuciul, fiii lui Sandrin din Băeşti, pentru credinţa lor, stăpânirea asupra moşiilor Băeşti şi Ohaba din Haţeg cu toate cele ce ţin de ele şi pe care moşii ei adeverează că le-au avut din vechime. Aceştia au să le aibe « sub acele condiţii, îndatoriri şi servituţi care sunt şi ale celorlalţi cnezi şi nobili ai districtului Haţeg », cari cnezi haţegani n'au putut fi decât Români [10]).

2. Al doilea act din 8 Mai 1492 ne dă informaţii de alt ordin. De bună seamă că pomenitul Vlad din acelaşi sat Băeşti este Român. Apare însă aici şi un Ita, de sigur de acelaşi neam, a cărui soţie şi doi fii au fost « în Turcia ». Au fost luaţi robi probabil în una din incursiunile Turcilor în Ardeal, deoarece a trebuit să fie răscumpăraţi de acolo.

---

1) Id., *ib.*, pp. 20—21, anul 1453.
2) Id., *ib.*, pp. 21—22, anul 1453; cf. şi pp. 138—140, anul 1462.
3) Id., *ib.*, pp. 22—23, anul 1453.
4) Id., *ib.*, p. 24, anul 1453.
5) Id., *ib.*, p. 90, anul 1457.
6) Id., *ib.*, pp. 141—142, anul 1462.
7) Id., *ib.*, p. 167, anul 1465.
8) Id., *ib.*, p. 170, anul 1466.
9) Id., *ib.*, p. 273, anul 1482.
10) Cf. N. Densusianu, *Chineziatul familiei Băsărabă din Ţéra Haţegului,* în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, vol. VIII, 1902, pp. 50—73 şi D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában,* V, Budapest 1913, p. 42: « Universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus districtibus castri Deva »; p. 45: « Jurati ac universi kenezii ceterique Walachi de districtu castri Hachzak ».

Răscumpărarea a făcut-o însă Vladul, iar Ita neavând să-i întoarcă cei 60 de florini cheltuiți, i-a pus amanet părțile lui de moșie din Băești și Ohaba, pe care Vladul rămâne să le stăpânească până la căpătarea banilor dați.

Actul nu ne-a parvenit în original, care fusese dat în numele dregătorilor huniedoreni, ci îl avem în transumptul făcut de capitulul din Alba Iulia la câte-va săptămâni mai târziu, adică la 28 Iulie 1492. Cu această ocazie apare încă un personagiu purtând nume romănesc, Lațcu din Livadia frate cu Vlad.

3. Ultimul act este din 23 Octomvrie 7044 (1535), dela Radu Paisie Voevodul Țării Românești. Este un simplu act sătesc. Mulțimea bucăților de pământ cumpărate de unii dintre locuitorii unui sat în trei sate mari din Vâlcea, Pietrarii, Bârzeștii și Bodeștii [1], arată însă care era starea socială și economică a acestor locuitori vâlceni. Având dreptul să schimbe, să vândă și să cumpere, înseamnă că se bucurau cu toți de libertate. Apoi, spre deosebire de multe acte în care Badea Izvoranul apare în forma slavonă Изворанов [2], aici e numit limpede românește, Izvoranul [3].

* * *

Credem că e bine să adăugăm asupra actelor prezentate și câteva observații din punct de vedere diplomatic.

Intâiul dintre ele este destul de șters și la trei îndoituri aproape de necetit. In aceste locuri cu mare greutate și numai prin analogie am putut să completăm lectura aproape în întregime. Prin semnele < > am indicat cuvintele completate spre a ști cetitorul că nu e vorba de o lectură cursivă [4].

---

1) Anume 12 ocine, 8 falce, 2 locuri de vie şi mai mult de 10 locuri, schimburi şi mai multe părţi care fac în total peste 30 de cumpărături în valoare de mai bine de 6.500 aspri.

2) La 1 Iulie 1537, L. Miletić şi D. D. Agura, Дакоромънитѣ и тѣхната славянска писменость, în Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, IX, 1893, Sofia, p. 356; 24 Aprilie 1538, Al. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Târgu-Jiului, 1908, p. 106.

3) Ca şi la 10 Ian. 1538, Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 228; şi la 30 August 1535, id., *Documente slavo-române*, p. 104, însă ceteşte « iuz (sic) ».

4) Ţin să aduc viile mele mulţumiri d-lui H. Stahl, care a avut marea bunăvoinţă să-mi permită de a ceti documentul la lampa de cuarţ cu mercur şi filtrul lui Wood,

Cel de al doilea se prezintă în stare foarte bună. E puţin ros la o îndoitură, dar aceasta nu împiedică cetitul. Scrisul însuşi este mai aparent decât în primul act.

Al treilea document, şters şi ros în mai multe părţi, s'a putut ceti totuşi aproape în întregime. Puţinele lipsuri nu întunecă cu nimic textul [1]). N'am remarcat în niciun fel abreviaţiunile, întru cât sunt puţine şi foarte cunoscute. Ar fi însemnat să îngreuiem în mod inutil transcrierea.

Toate actele sunt scrise pe pergament. La cel dintâi pergamentul e de calitate superioară, fin. La al doilea deşi pergamentul e din piele de oaie de preparaţie inferioară, totuşi a durat mai bine. Pentru cel de al treilea, pergamentul din piele de viţel, este prost pregătit şi rău păstrat.

Documentele au următoarea mărime: I, pergament 33 × 23 cm., scris 24 × 9 cm. în 18 rânduri; II, pergament 37 × 32,5 cm., scris 29,5 × 11 cm. în 22 rânduri; III, pergament 51 × 35,5 cm., scris 44 × 19,5—17,5 cm. în 16 rânduri. La niciunul nu există urme de liniatură, totuşi la cele latineşti şirurile sunt în linie dreaptă şi numai la cel slavon se strâng la mijloc.

Peceţile tuturor s'au pierdut. La cel dintâi pecetea fusese aplicată; avea diametrul 6,5 cm. Se păstrează o bentiţă de pergament care, străbătând prin două locuri pergamentul, fixa, la capetele aduse în faţă, ceara roşie a peceţii. Cel de al doilea a avut pecetea atârnată. Două din tăieturile prin care trecea şnurul sau banda străbat chiar textul între rândurile 3 şi 4 dela sfârşit. La al treilea, cu pecetea mică aplicată de diametru cam 4 cm., au rămas multe împunsături şi tăieturi făcute pentru adeziunea cerii.

Data exactă a documentelor este următoarea: « feria secunda proxima post festum Visitationis Beate Marie Virginis » din intâiul document, e *Luni 3 Iulie 1458*; « feria tercia in festo

unde am putut vedea multe litere, pe care ochiul liber nu le distinge. Tot d-sa mi-a făcut şi o fotografie mărită a colţului de sus în stânga, cu ajutorul căreia am putut stabili filiaţia destinatarilor.

[1]) D-l profesor universitar P. P. Panaitescu a avut bunăvoinţa de a revedea atât transcrierea cât şi traducerea acestui document, pentru care ţinem să-i exprimăm deosebite mulţumiri.

Apparitionis beati Michaelis Archangeli » pentru originalul înserat în al doilea, e *Marţi 8 Mai 1492*, iar « Sabbato in profesto depositionis sancti Ladislaj regis » din transumpt, e *Sâmbătă 28 Iulie* acelaşi an. La al treilea act fixarea datei devine mai grea. Iniţiala lunii e ruptă la mijloc, iar părţile rămase în margini dovedesc o literă lată. Lista martorilor cuprinde şi pe Vornicul Drăghici care ştim că dispare începând cu luna Mai 1536. Prin urmare documentul nostru nu ar putea fi decât din luna Ianuarie până în Aprilie, dacă din anul dat 7044 am scădea 5508. Insă urma literii pe care o avem nu poate fi *Г* pentru Ghenarie, nici *Ф* pentru Februarie sau *а* pentru Aprilie. Linia din stânga fiind legată de restul literii prin partea inferioară exclude şi pe *м* pentru Martie.

Intr'adevăr, după mărimea spaţiului stricat şi după urmele rămase iniţiala poate fi foarte bine un ѡ, părere pe care ne-o întărim îndată ce urmărim forma acestei litere în textul documentului nostru. Socotind că deasupra lui ѡ va fi fost şi un к avem astfel indicată luna Oc<tomvrie>. Nu rămâne atunci decât o singură soluţie, aceea că din anul 7044, să scădem 5509. Deci data actului ar fi 23 Octomvrie 7044, adică 1535.

Actele latineşti rămân în posesia persoanei care le deţine dela ţăranii Alec Hălmagiu şi Petru Baiu din comuna Băeşti de pe valea Streiului; cel slavon ne aparţine.

I

1458 Iulie 3, Buda. Scrisoarea prin care Matiaş regele Ungariei, întăreşte stăpânirea credincioşilor Baiu, Vuciul şi urmaşilor lor din Băeşti, peste posesiunile Băeşti şi Ohaba ale cnezatului lor din districtul Haţeg, comitatul Huniedoara, cât este dela Râul Alb.

Commissio propria Domini Regis.

Nos <Mat>hias Dei gracia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie <etc., me>morie commendamus tenore presencium sig<nificantes quibus> expedit universis, quod nos consideratis fidelitatibus et fidelium <serviciorum meritis> fidelium nostrorum Bay necnon Wuchul <filiorum Sa>ndrini de

Bayoso per eos uti didicimus maiestati nostre <sub locorum> et temporum varietate iuxta sue posibilitatis exig<enciam cum omni> fidelitatis constancia exhibitis et impensis, kenesiatum, directe et equaliter......[1]) possesionis Bayoso vocate ac <etiam>....[2]) alterius possessionis Ohaba appellate in comitatu de Hwnyad et districtu de Haczak parcium nostrarum transsilvanarum existen<cium; item> porcionem kenesiatus a flumine Feyerwyz vocato incipiendo, in cuius kenesiatus pacifico dominio ijdem Bay et Wuchul, <suos> et fratrum suorum infrascriptorum progenitores ab antiquo perstitisse, <seque et> eosdem fratres suos persistere asserunt.

Eciam <de presenti, simul cum> cunctis eiusdem utilitatibus et pertinencijs quibus libet, scilicet terris arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, fenetis, <pascuis>, sylvis, montibus, vallibus, alpibus, vineis, aquis, fluvijs, piscinis, piscaturis molendini et locis molendinorum nec non <proventi>bus, obventionibus et muneribus, et generaliter quarum libet utilitatum et pertinenciarum eiusdem integritatibus quouis nominis vocabulo vocitatis ad dictum kenesiatum rite et legitime spectantibus premissis sic ut perfertur stantibus et se habentibus memoratis Bay et Wuchul et per eos Wlkzan, Gyula et Andrea nec non .....[3]) fratribus suis condivisionalibus, ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, de novo et ex novo ac nostre nove donacionis titulo dedimus, donavimus et contulimus. Ymmo damus, donamus et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter sub illis tamen condicionibus, oneribus et servitutibus, quibus ceteri kenesij nobilesque districtus de Haczak suos kenesiatus tenere consueverunt <tenendos, possidendos> pariter et habendos juribus alienis s<emper salvis> harum nostrarum vigore et testimonio l<iterarum mediante. Presentes etiam dum nobis in specie> fuerint reportate, in formam nostri privilegij redigi faciemus.

Datum Bude, feria secunda proxima post festum visitationis Beate Marie Virginis, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo.

II

1492 Mai 8, Bartha. Scrisoarea prin care comiţii de Huniedoara şi castelanii Devei Paul de Magh şi Ioan Horwath împreună cu juzii comitatului, decid ca Vlad din Băeşti să stăpânească partea lui Ita din posesiunile Băeşti şi Ohaba în zălog până la plata a 60 de florini cu care Vlad răscumpărase din Turcia pe soţia lui Ita împreună cu doi fii.

Nos Paulus de Magh ac Iohannes Horwath castellani castri Dewa comitesque Hwnyadienses, item Demetrius Chazar de Zenthgyergh ac

[1]) Şters 2 cm.
[2]) Şters 1 cm.
[3]) Ros 6 mm.

Blasius Fwrka de Kerezthwr iudices nobilium [1] eiusdem comitatus, memorie commendamus quodcum nos una cum nobilibus conprovincialibus in sede nostra judiciaria constituti pro tribunali consedissemus, tunc ad instantem peticionem nobilis Wladwl de Boyesth prefatum Blasium iudicem ad inquirendo negocio nostro pro testimonio duximus transmittendum, qui ex inde ad nos reversus nobis retulit eo modo: quod ab omnibus nobilibus et ignobilibus de ipso negocio talem scire potuisset certitudinis veritatem, a quibus decuisset et licuisset quod uxor nobilis Ytha de eadem Boyesth cum duobus filijs fuisset in Turcia et dictus Ytha redimere non voluisset, sed prescriptus Wladwl conjugem dicti Ytha cum duobus filijs de Turcia redemisset florenis sexagintha, quos cum Ytha reddere non potuisset, porciones suas in possessionibus Boyesth et Ohaba habitas cunctis suis utilitatibus, pratis, fenetis, silvis, fluvijs, terris arabilibus cultis et incultis et generaliter quouis vocabulo vocitatis pignori obligasset pro florenis sexaginta prescriptis illa conditione quod si idem temporis in eventu redimere posset ex tunc rehabita pecunia re qualibet seclusa estimabili remittere ipse aut sui postery teneantur vigore literarum nostrarum testimonio.

Datum in Barcha, feria tercia in festo Apparitionis beati Michaelis Archangeli, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo.

III

‹1492› Iulie 28, ‹Alba Iulia›. Scrisoarea prin care Capitulul de Alba Iulia autentifică transcrierea scrisoarei dată de comiții Paul de Magh și Ioan Horwath, lui Lațcu din Livadia și Vlad din Băești la 8 Mai 1492.

Capitulum Ecclesie Albensis Transsilvane omnibus Christifidelibus presentibus et futuris, presens scriptum inspecturis, salutem in omnium salvatore. Ad universorum noticiam harum serie volumus peruenire, quod nobilis Latzko de Lewad sua et nobilis Wladwl de Boyesth fratris sui in personis nostram veniens in presentiam, exhibuit et presentavit nobis quasdam literas egregiorum Pauli de Magh ac Iohannis Horwath castellanorum castri Dewa comitumque Hwnyadiensium necnon nobilium Demetry Chazar de Zenthgyergh et Blasij Fwrka de Kerezthwr iudicum nobilium eiusdem comitatus, facte inquisicionis relatore pariter et fassionales patenter in papiro confectas ac sigilis ipsorum a tergo consignatas tenoris infrascripti, petens nos debita cum instancia ut nos easdem literas de verbo ad verbum transsumpmere et transcribere transsumptumque et transcriptum earundem eisdem Latzko et Wladwl dare et concedere dignaremur jurium suorum uberiorem ad cautelam. Quarum tenor is est.

(Urmează scrisoarea din 8 Mai 1492).

[1]) Prescurtarea curioasă a acestor două cuvinte: *iud * lium,* mi-a fost lămurită de d-ra M. Dumitrescu dela Arhivele Statului. O rog să primească mulțumirile mele.

Nos itaque amicabilibus peticionibus eiusdem Latzko de Lewad per eum pro se et pro prefato Wladwl fratre suo nobis porrectis benigniter annuentes, prescriptas literas prefatorum Pauli de Magh et Iohannis Horwath castellanorum ac comitum aliorumque predictorum, non abrasas, non viciatas, nec in aliqua sui parte suspectas sed omni prorsus suspicionis vicio carentes, de verbo ad verbum sine diminucione et augmento aliquali, presentibus literis nostris privilegialibus inseri, transsumpmique et transcribi facientes, easdem pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas, eisdem Latzko de Lewad et Wladwl de Boyesth jurium eorumdem uberiorem ad conservationem duximus concedendas communi justicia suadente.

Datum Sabbato in profesto depositionis sancti Ladislaj Regis, anno Domini supradicto, venerabilibus dominis Mathia preposito et Iohanne cantore absentibus, Michaele custode, Johanne decano alijsque concanonicis eiusdem ecclesie nostre salubriter existentibus et devote.

<Pe v⁰, însemnare târzie:>

N-ro 4. Transumptum ex Capitulo Ecclesiae Albensis Transylvane fassionalium Uladul super possessionibus suis .... narijs in Boyest et Ohaba sic vocitatis in fl. 60 juri redemptabili nobili Itha pignori locatis, in anno Domini 1492.

IV

1535 (7044) Octomvrie 23. Porunca prin care Radu Voevod Paisie întărește fraților Neagomir și Coman, cumpărăturile și schimburile de ocine făcute în satele Pietrari, Bârzești și Bodești din județul Vâlcea.

† Милостїю божїю Їѡ Радꙋл Воивода и господинъ въсои земли Ѹггровлахискои, синъ прѣдобраго и великаго Радꙋло Воивода, дават господство ми сїе повелѣнїе господства ми Нѣгомирȣ и брат емȣ Коман и (съ) них синови елици им богъ припȣстит, ꙗкоже да им ест ѡчнȣ ȣ Пиетрари, понеже покȣпишех ѡт Єтан за са̃ аспри. Ипак и покȣпише ѡт Ялбъ за са̃ аспри. Ипак покȣпише ѡт Єтоика за сн̃ аспри. Ипак покȣпише ѡт Єтънилъ за т̃ аспри. Ипак покȣпише ѡт Владꙋл за рн̃ аспри. Ипак покȣпише ѡт брат мȣ Ѿпрѣ за п̃ аспри. Ипак покȣпишех ѡт Єтънислав за п̃ аспри. Ипак покȣпишех ѡт Радꙋл за п̃ аспри али ѡт матка рекȣ дори ȣ вале Ѹрсȣлѡв а ѡт валѣ (Ѹрсȣлѡв ȣ)мѣмет ȣ мегю Велика поꙗна и мегю Лазȣл Крепꙗн.

Ипак и покȣпишех ѡт Радꙋл за рк̃ аспри фалчи в̃. Ипак покȣпише ѡт Єтоика а̃ фалче за ч̃ аспри. Ипак п:кȣпише ѡт Єта:і а̃ место за не̃ а(спри) потом се (Нѣгомир)ȣ и със брат мȣ Коман тере

променȣше със Радѵл ѡт Пїетрари и със них братїе пꙗ им дадош(е) место ѡт издол ѡт валѣ Ѹрсȣлѡв а Радѵл и със них братие дадоше место Нѣгомирȣ и брат мȣ Команȣ ѡт изгор ѡт вале Ѹрсȣлѡв ѡчинȣ радї ѡчинȣ .....кȣ [1]) със свех. Ипак да им ест ѡчнȣ ȣ Бързещї понеже покȣпишех ѡт Станчюл и ѡт братїꙗ его и ѡт анепсею им ѡт Стоика а҃ комат ѡт силище за р҃н аспри. Ипак покȣпише ѡт Шȣꙗ а҃ место за гȣмнȣ за а҃ ѡброк; продал за і҃ аспри. Ипак покȣпише ѡт Дан а҃ место за є҃ аспри, али ѡти место да им ест със поле и със селище. Ипак пѡкȣпише [2]) ѡт Дан дрȣги место, пак със поле и със селище за р҃ѕ аспри. Ипак покȣпише ѡт Дȣмитрȣ синъ Драганов а҃ фалче за р҃ аспри.

Ипак да им ест ѡчнȣ ȣ Бодещи *понеже покȣпише ѡт Рафею а҃ место за ѕ҃г аспри. Ипак покȣпише ѡт Сърбȣл место за г҃і аспри, али ѡт матка рекȣ дори ȣ валѣ Славнев. Ипак покȣпише ѡт Фръцилъ и ѡт брат его Ѡпрѣ место за ѱ҃оз аспри [3]), али ѡт изгор Бодещи и ѡт долне, али и ȣ селище и ȣ дѣл. Ипак покȣпише ѡт Миклеȣш ѡт Бързещї а҃ место за винограды за р҃і аспри, али ȣ горȣ. Ипак даде господство ми Миклеȣш и брат мȣ Дȣмитрȣ ꙗкоже да им ест ѡчнȣ ȣ Пиетрари дел Нѣгомиров въса варе елико се хоще избрати негов дел понежю покȣпише за х҃ аспри [4]). Ипак да им ест ѡт дел Стоикев а҃ дел съгорȣ понеже покȣпише за м҃з аспри. Ипак покȣпише Миклеȣш сам ѡт Мелаи ѡт братїе его ѡт них мȣ дел [5]) пол за с҃к аспри, али ѡт валѣ Ѹрсȣлѡв горе и ȣ поле и ȣ горȣ. Ипак покȣпише Миклеȣш ѡт Мелаи ѡт братїе его а҃ место за виноградї (за п҃) аспри. Ипак покȣпише Миклеȣш и със брат его Дȣмитрȣ ȣ село ѡт дан а҃ место за н҃ аспри. Ипак покȣпише Миклеȣш сам ѡт Ѹїпмеш ѡт них дел чеврътдел за р҃н аспри ȣ селище и ȣ поле и ȣ горȣ. Дават господство ми Ми(клеȣ)ш една фалче понеж покȣпише ѡт Младов за п҃ аспри. Ипак покȣпише ѡт Ѡпрѣ и ѡт Фръцил г҃ фалчи за с҃н аспри ȣ Грȣюл Скорцев. Ипак дадох господство ми Радѵлов и брат мȣ Дȣмитрȣ ꙗкоже да им ест ȣ Пиетрари дел гор. . . . . ѡт валѣ Ѹрсȣлов горе, понежю покȣпише за ѵ҃м аспри, и да им ест ѡт дел Милев и братїе его пол понежю покȣпише за с҃ аспри. Ипак да им ест

[1]) Şters în orig. 2,5 cm.

[2]) Incepuse cuvântul cu па şi a corectat pe а în ѡ.

[3]) Dela * până aici tot textul a fost şters cu o linie trasă cu creionul.

[4]) Corectat peste р҃н.

[5]) Scris peste по.

ѡт дел Радулов пол понеж покѹпише за ꙁ҃ аспри. И кон даде господство ми. Сегоради дадох и господство ми ꙗко да им ест ѡчинѹ ним и синовом им и внѹком прѣвнѹчетом и мѹ и ни ѡт когож непоткновено рѣч господство ми.

Сеж сведѣтелїе поставлѣем господство ми жѹпан Дръгич дворник и жѹпан Шербан велики бан кралевски и Винтил велики дворник и жѹпан Владѹл велики лѡгофет и Ѹдрище вистиiар и Строе спат. и Станко комис и Драгѹл столник и и *(sic)* Строе пехарник и Бадѣ Изворанѹл велики постелник. ис. Владѹл велики лѡгофет. Пис мсца ѡ(ктомв.) к҃г дни лѣт ꙁмд.

† Iѡ Радул воевода (L. S.) милостїѧ бѡжїѧ господинь.

[Traducere]:

† Din mila lui Dumnezeu Io Radul Voevod și Domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul preabunului și marelui Radul Voevod, dă Domnia mea această poruncă a Domniei mele lui Neagomir și fratelui său Coman și cu feciorii lor câți le va da Dumnezeu, ca să le fie lor ocină la Pietrari, pentrucă au cumpărat-o dela Stan cu 260 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Albu cu 260 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Stoica cu 250 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Stănilă cu 300 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Vladul cu 150 aspri. Și iarăși au cumpărat dela fratele lui Oprea cu 80 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Stanislav cu 80 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Radul cu 80 aspri, însă dela matca râului până la Valea Ursului, iar dela Valea Ursului... la mijlocul Poienii Mari și mijlocul lazului lui Cristian.

Și iarăși au cumpărat dela Radul cu 120 aspri 2 falce. Și iarăși au cumpărat dela Stoica 1 falce cu 90 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Stan 1 loc cu 55 aspri. După aceea, acest Neagomir și fratele său Coman au schimbat cu Radul din Pietrari și cu frații lui și le-au dat lor loc în jos pe Valea Ursului, iar Radul și frații săi au dat loc lui Neagomir și fratelui său Coman în sus pe Valea Ursului ocină pentru ocină... cu toate. Și iarăși să le fie lor ocină la Bârzești pentrucă au cumpărat-o dela Stanciul și dela frații lui și dela nepotul lor, dela Stoica, 1 bucată în săliște cu 150 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Șuia 1 loc la arie la un obroc; a vândut-o pe 10 aspri. Și iarăși au cumpărat dela Dan 1 loc cu 200 aspri, însă și aceste locuri să le fie lor din câmpie și din săliște. Și iar au cumpărat dela Dan alt loc tot cu câmpie și cu săliște, cu 160 aspri. Și iar au cumpărat dela Dumitru fiul lui Drăgan 1 falce cu 100 aspri.

Și iar să le fie lor ocină la Bodești fiindcă au cumpărat dela Rafeiu 1 loc cu 63 aspri. Și iar au cumpărat dela Sârbul loc cu 13 aspri, însă dela matca râului până la Valea Slavnii. Și iar au cumpărat dela Frățilă și dela fratele său Oprea loc cu 777 aspri, însă de în sus de Bodești și de jos, însă și din seliște și din deal. Și iarăși au cumpărat dela Micleuș

din Bărzești 1 loc de vie cu 110 aspri, însă în pădure. Și iar a dat Domnia mea lui Micleuș și fratelui său Dumitru ca să le fie lor ocină la Pietrari, partea lui Neagomir toată câtă se va alege partea lui, fiindcă au cumpărat-o cu 600 aspri. Și iar să le fie lor în partea lui Stoica 1 parte cu pădure fiindcă au cumpărat-o cu 47 aspri. Și iar a cumpărat Micleuș singur dela Mălaiu și dela fratele lui și din partea lui o jumătate cu 220 aspri, însă la Valea Ursului în sus și din câmpie și din pădure. Și iarăși au cumpărat dela Micleuș din Bârzești 1 loc de vie cu 110 aspri, însă în pădure. Și iar a dat Domnia mea lui Micleuș și fratelui său Dumitru, ca să le fie lor ocină la Pietrari partea lui Neagomir, fiindcă au cumpărat-o cu 600 aspri. Și iarăși să le fie lor în partea lui Stoica 1 parte cu pădure, fiindcă au cumpărat-o cu 47 aspri. Și iarăși a cumpărat Micleuș singur dela Mălaiu și dela fratele lui și din partea lui o jumătate cu 220 aspri, însă la Valea Ursului în sus și din câmpie și din pădure. Și iar a cumpărat Micleuș și fratele său Dumitru în sat dela Dan 1 loc cu 50 aspri. Și iarăși a cumpărat Micleuș singur dela Utmeș din partea lui a patra parte cu 150 aspri în seliște și în câmpie și în pădure. A dat Domnia mea lui Micleuș o falce fiindcă a cumpărat-o dela Mladea cu 80 aspri. Și iar a cumpărat dela Oprea și dela Frățilă 3 falce cu 250 aspri la Gruiul Scorței. Și iar a dat Domnia mea lui Radul și fratelui său Dumitru, ca să le fie lor la Pietrari partea de sus dela Valea Ursului în sus, fiindcă au cumpărat-o cu 440 aspri. Și să le fie lor din partea lui Milea și a fratelui său jumătate fiindcă au cumpărat-o cu 200 aspri. Și iar să le fie din partea lui Radu jumătate fiindcă au cumpărat-o cu 60 aspri. Și au dat un cal Domniei mele. Așa dar le dă și Domnia mea .ca să le fie ocină lor și feciorilor lor și nepoților și strănepoților lor, și de către nimeni neclintită, după cuvântul Domniei mele.

Și aceste mărturii a pus Domnia mea: jupan Drăghici Vornic și jupan Șerban mare Ban al Craiovei și Vintilă mare Vornic și jupan Vlaicul mare Logofăt și Udriște Vistier și Stroe Spătar și Staico Comis și Dragul Stolnic și Stroe Paharnic și Badea Izvoranul mare Postelnic. Ispravnic Vlaicul mare Logofăt. Scris în luna O<ctomvrie> 23 zile, anul 7044.

Io Radul Voevod (L.S) din mila lui Dumnezeu Domn.

O ISTORIE A ARDEALULUI TRADUSĂ DE MIRON COSTIN

DE

P. P. PANAITESCU

MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 13 Martie 1936

Istoria Crăiei Ungureşti. Cronicarii moldoveni din veacul al XVII-lea au arătat că Românii ardeleni sunt fraţii Românilor de dincoace de munţi, toţi se trag din acelaşi isvor, coloniştii romani din Dacia lui Traian. Era de aşteptat ca istoria Ardealului, principat autonom dela 1541, a cărui istorie a fost aşa de strâns legată de istoria celor două principate române, al Ţării Româneşti şi al Moldovei, să fie cercetată de istoricii români de atunci.

Intre scrierile atribuite lui Miron Costin, editorul operelor sale complete, V. A. Ureche, a publicat o istorie a Ungariei şi a Ardealului, intitulată: *Istoria de crăiia ungurească, de când şi cum au căzut pre mâinile Turcilor* [1]. Lucrarea s'a găsit într'o copie manuscrisă din anul 1754, datorită unui oarecare Ioan Cosma şi scrisă din porunca paharnicului Constantin Cantacuzino. Intr'o predoslovie datorită copistului se spune că opera e « izvodită de pre limba latinească pre limba moldovenească, cu multă osârdie, de dumnealui Miron Costin logofăt, carele multe cărţi şi istorii la noi în ţară se află tălmăcite de dumnealui de pre limba latinească şi de pre limba leşească pre limba noastră » [2]. Istoria Ungariei începe cu

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, ed. V. A. Ureche, II, pp. 17—71.
[2]) *Ibid.*, p. 18.

domnia regelui Ludovic cel Mare, care e pusă greșit la anul 1383, se insistă mai ales asupra războaielor cu Turcii și dela capitolul XVI, domnia lui Matei Corvin, se dau mai multe amănunte. De fapt, în afară de capitolele rezumate fugar dela început, istoria se oprește mai mult asupra principatului Transilvaniei, începând cu domnia regelui Ioan Zapolya. Foarte pe larg sunt povestite, domnia acestui rege, transformarea Budei în pașalâc, luptele pentru Ardeal, domnia Batoreștilor și a celor doi Rakoczy. Istoria se termină cu capitolul 56, la urcarea în scaun a lui Mihai Apaffy, care stăpânește și « până acum ». (Mihai Apaffy, 1662—1690).

După încheierea care repetă că « izvodul... l-au tălmăcit de pe lătinie, dumnealui răposatul Miron Costin biv vel logofăt, aice în Moldova », urmează un adaus, probabil datorit unui copist, în care se arată pe scurt înfrângerea Turcilor la asediul Vienei, în 1683 [1]).

Pe lângă acest manuscris unic, ce cuprinde lucrarea în întregime, ea mai e cunoscută și prin faptul că a fost intercalată în cronica lui Nicolae Costin, după domnia lui Petre Rareș. Nicolae Costin a lăsat la o parte cele 15 capitole dela început, până la istoria domniei lui Matei Corvin, precum și ultimele 7 capitole (dela începutul domniei lui Gheorghe II. Rakoczy), întrerupând povestirea cu cuvintele: « De acesta (Rakoczy) și de urmașii lui vom scrie, unde vom ajunge la domnia lui Vasile Vodă ce au domnit în țară la noi. De aci ne întoarcem la rândul istoriei noastre » [2]).

Această promisiune, care înseamnă că Nicolae Costin avea de gând să intercaleze în cronica sa la domnia lui Vasile Lupul și alte pasagii din Istoria Crăiei Ungurești din capitolele dela urmă, n'a mai împlinit-o, deoarece n'a apucat să-și ducă povestirea până la acea epocă.

O istorie a Ardealului în românește care era atribuită lui Miron Costin și e întrebuințată în cronica fiului său, e un fenomen destul de interesant în vechea noastră literatură.

---

[1]) *Ibid.*, pp. 70—71.

[2]) N. Costin, *Cronica*, în Kogălniceanu, *Cronice*, ed. II, I, pp. 416—427 (Manuscrisul întrebuințat de Kogălniceanu prezintă o formă lacunară și prescurtată a cronicei lui N. Costin). Cf. și textul din *Ms. Acad. Române Nr. 2715*, f. 125—139.

De aceea s'au făcut diferite presupuneri asupra acestei lucrări istorice. V. A. Ureche descoperitorul manuscrisului Istoriei Crăiei Ungurești, nu se îndoiește de loc că are a face cu o scriere originală a marelui cronicar: « Mai poate rămâne îndoială că opera de care ne ocupăm este proprie, originală a lui Miron Costin? » [1]). Mai mult, Ureche respinge chiar afirmația ce se găsește în predoslovie că lucrarea e tradusă din latinește și crede că « Miron Costin nu traducea, ci compila, când nu compunea » [2]).

I. Sbiera, care s'a ocupat și el de această lucrare istorică, e mai sceptic; după dânsul Miron Costin nu poate fi autorul scrierii, lucrarea nu e o traducere, ci o compilație și autorul ei ar fi sau Nicolae Milescu sau Simion Dascălul, ceea ce constitue o simplă impresie [3]).

D-l N. Iorga, în *Istoria Literaturii Românești* [4]) spune despre Istoria Crăiei Ungurești: « Știri puține, scurte, naive și rău legate, care exclud ideea unei traduceri după un original latin ». Opera, după d-l N. Iorga, nu poate fi a lui Miron Costin, « acesta nu scria așa și n'avea dispoziție spre compilație ». Constatând însă o asemănare a unor pasaje din Istoria Crăii Ungurești cu părți din cronica lui Miron Costin, d-sa conchide că autorul compilației a întrebuințat ca izvor lui Miron.

Autorul însă « e un anonim condamnat, cel puțin în starea actuală a cunoștințelor, să rămâie astfel ».

Originalul latinesc. Suntem totuși de părere că problema poate fi rezolvită pornind dela afirmația prefeții din 1754, cum că lucrarea este o traducere din limba latină datorită lui Miron Costin. Inainte de a o respinge, trebue examinată cu îngrijire. Nu cumva este vorba de o scriere cunoscută și întrebuințată de Miron Costin, o scriere pe care o citea cu atenție și interes, care i-a deschis noi orizonturi, așa încât s'a apucat la un moment dat s'o traducă în românește? Dacă traducerea este în adevăr a lui Miron Costin, trebue

1) Miron Costin, *Opere Complete*, ed. V. A. Ureche, II, p. 14.
2) *Ibid.*
3) I. Sbiera, *Mișcări culturale*, pp. 249—250.
4) N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II, București 1925, I, pp. 346—49.

să găsim originalul între cărţile pe care el le citează şi le întrebuinţează în scrierile lui şi erudiţia cronicarului moldovean nu e prea vastă, aşa că această sarcină nu e grea. Am avut fericirea să găsesc originalul acestei traduceri, făcând o apropiere care până acum a scăpat din vedere cercetătorilor operei marelui cronicar moldovean. Dintre cărţile streine pomenite de dânsul, una singură conţine istoria Ungariei (pentrucă pe Bonfinius îl pomeneşte din auzite). E vorba de o carte ce a trecut prin mâna tuturor istoricilor cari s'au ocupat cu Miron Costin: Laurentius Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667. Istoria Crăiei Ungureşti nu este altceva, în adevăr, decât o traducere, cuvânt cu cuvânt a scrierii istoricului sas din Mediaş. Această scriere, pe care o citează Miron Costin în toate operele sale, e compusă din două părţi. Prima parte priveşte origina şi obiceiurile popoarelor din Ardeal, de aci îşi ia cronicarul nostru informaţiile despre origina latină a Românilor. Partea a doua, dela p. 133 înainte, este intitulată: *Appendix. Revolutiones seu occasus Transsylvanorum*. Aceasta a fost tradusă în româneşte sub titlul, Istoria Crăei Ungureşti şi anume lăsându-se la o parte consideraţiile generale dela început şi pornind dela p. 138, unde Toppeltin scrie: *Quo autem pacto regiones istae eo miseriarum devenerint, quibus authoribus perierint et quomodo a Turcis debellatae sint et subjugatae, brevi narratione, clara tamen et libera expediam*, ceea ce corespunde cu titlul Istoriei Crăei Ungureşti « de când şi cum au căzut pre mâinile Turcilor » [1]).

In anexe dăm pe două coloane pasaje alese din Istoria Crăiei Ungureşti şi din scrierea lui Toppeltin, din care se poate vedea că prima nu este decât o traducere din a doua.

Traducerea urmează în mod strict originalul, uneori se lasă însă mici părţi netraduse, alteori pasaje mai lungi din textul latin sunt rezumate pe scurt de traducător, aşa că textul românesc e în genere puţin mai redus. Interesant însă e faptul că traducătorul a introdus o serie de observaţii şi de informaţii proprii, care nu se găseau în original. Astfel

---

[1]) Miron Costin, *Opere Complete*, II, p. 19.

vedem că el explică cititorilor ce e Misia de jos, « acmu Dobrogi », Misia cea de Sus, « câtă este dela Pravadia pe Dunăre în sus pân aproape de Beligrad pe Dunărea », Dalmaţia, « unde acmu îi zicem noi şi trăesc Dobroveneticii (Raguzanii[1]) ». De asemenea adaugă dela dânsul faptul că Matei Corvin a fost ales rege în amintirea faptelor tatălui său, Ioan[2]), ceea ce-l arată pe traducător cititor de istorii. Dovedeşte şi spirit critic, se îndoeşte de pildă de numărul de 60.000 de Turci căzuţi în lupta dela Câmpul Pâinii, « de este aşa precum scrie hronograful »[3]). Tot traducătorul adaugă că în Polonia, în vremea lui Rakoczy, era rege Cazimir, care n'avea copii; era deci un cunoscător al trebilor poloneze. El îndreaptă o greşeală a originalului: înfrângerea Seimenilor de către Rakoczy n'a fost sub Matei Basarab, ci sub Constantin Basarab, la Teleajen[4]). Traducătorul este, aşa dar, un cunoscător şi al istoriei româneşti, de care se ocupă. Aiurea el adaugă faţă de text, că din casa Austriei « se aleg împăraţii nemţeşti sau râmleneşti »[5]). Poarta de fier « aşa se chiamă strâmtoarea aceea unde iasă Dunărea din munţi »[6]). Tot el explică că *ahtiname* înseamnă jurământ pe turceşte[7]), că Arie şi Fotie cei procleţi sunt în fruntea ereziei ariene şi că cele patru religii (ariană, catolică, calvină, luterană) « îşi scot ochii » până azi în Ardeal[8]). Cele mai importante adausuri ale traducătorului încep însă dela capitolul 51, în care se vorbeşte de căderea lui Gheorghe Rakoczy II, adăugându-se ştiri despre participarea Domnilor români la expediţia lui Ahmed Kiupruli. Traducătorul pune aci şi o notă personală: « care răutăţi acei ţări (Ardealului) am privit şi noi cu ochii noştri cu Domnul, la noi pre atuncia Ghica Vodă »[9]). In capitolul 54 este o povestire lungă despre lupta finală între Seidi Paşa şi Gheorghe Rakoczy la Cluj, care nu se află

[1]) Miron Costin, *o. c.*, II, p. 19 şi Toppeltin, *o. c.*, pp. 138—139.
[2]) Miron Costin, *o. c.*, p. 28; Toppeltin, *o. c.*, pp. 159—160.
[3]) Miron Costin, *l. c.* Toppeltin, *l. c.*
[4]) Miron Costin, *o. c.*, p. 66; Toppeltin, *o. c.*, p. 232.
[5]) Miron Costin, *o. c.*, p. 21; Toppeltin, *o. c.*, p. 143.
[6]) Miron Costin, *o. c.*, p. 26.
[7]) *Ibid.*
[8]) *Ibid.*, p. 62.
[9]) *Ibid.*, p. 67.

în originalul latin [1]). Ultimele două capitole sunt iar traduse după textul latin, afară de cele două fraze dela urmă: « Nu ştim de acum sub aceste vremi care aşia amestecate, sub a unuia Dumnezeu ştiinţă stau. Ci acela cu puternica mâna sa tuturor Domnilor carii nevoesc cu osârdie să chivernisească ţările sale de supt aceste vremi, întru ajutor să le fie » [2]).

Autorul traducerii. Rămâne stabilit că Istoria Crăiei Ungureşti este tradusă din latineşte după scrierea lui Toppeltin, cu unele adausuri ale traducătorului. Dar oare şi a doua afirmaţie a prefeţii să fie exactă, este Miron Costin traducătorul? Cred că acest lucru nu se mai poate pune la îndoială, întâi pentrucă lucrarea lui Toppeltin era, ca să zicem aşa, *le livre de chevet* al marelui cronicar, cea mai des citată în toate lucrările lui, inspiratoarea lui pentru explicarea originii Românilor. Pe lângă aceasta faptul că Nicolae Costin intercalează după manuscris traducerea, fără nicio schimbare, în cronica sa, fără să indice autorul, arată că el a găsit-o în hârtiile rămase dela tatăl său, ale cărui lucrări le-a compilat, de altfel, cu multă stăruinţă. Aşa dar nu avem niciun motiv să respingem afirmaţia ce se află, atât în prefaţă, cât şi la sfârşitul manuscrisului Istoriei Crăiei Ungureşti, cum că Miron Costin este acel care a tradus această carte, cu atât mai mult cu cât cealaltă afirmaţie a copistului din 1754, că avem a face cu o traducere din latineşte, s'a dovedit exactă.

Dacă aceste argumente nu sunt suficiente, putem adăuga că observaţiile şi adausurile datorite traducătorului, semnalate mai sus, indică drept autor al lor pe Miron Costin. Am spus că ele se datoresc unui cunoscător în istorie şi cu preocupări de istorie românească şi polonă. Pasajul în care el spune că a privit cu ochii lui nenorocirile Ardealului sub Ghica Vodă, se potriveşte cu Miron Costin, care în adevăr a fost în expediţia din Ardeal în 1658 cu acel Domn, precum povesteşte şi în cronica lui [3]). Lungul pasaj cu lupta între Sidi Paşa şi Rakoczy la Cluj este povestit la fel şi în cronica lui Miron Costin, care a fost un martor ocular al luptei,

---

[1]) *Ibid.*, pp. 68—69.
[2]) *Ibid.*, p. 70.
[3]) *Ibid.*, I, p. 654.

întrebuinţează uneori chiar aceleaşi cuvinte. Rakoczy a îndreptat artileria împotriva Românilor « ştiind că aceste neamuri împotriva focului nu stau » (Cronica), « ştiind firea neamului nostru că focul nu-l sufere » (Istoria Crăiei Ungureşti). Paşa porunceşte: « care se va apuca ori de arc, ori de altă armă, aceluia capul îi voiu tăia ». Toţi trebue să lupte « numai cu sabia » (Cronica). La fel spune şi Istoria Crăiei Ungureşti: « de se va apuca vreunul dintre dânşii de arc sau de altă armă, fără numai de sabie, îi va tăia capul ». Rakoczy « singur în frunte » atacă pe Turci (Cronica), « singur cu capul său » (Istoria Crăiei). Turcii sunt la început cuprinşi de panică, dar Paşa îi opreşte, « cu sabia smultă » (expresia se află în ambele texte). Astfel Ungurii sunt învinşi, căci după distrugerea pedestrimii se retrag: « văzând Ungurii pedestrimea călcată » (Istoria Crăiei), « văzând Ungurii pieirea pedestrimii sale » (Cronica [1]).

Mai adăugăm că, întocmai ca în cronica lui Miron, traducătorul nostru transformă pe Acatius Barcsai, principele Ardealului, în Borcea Ianoş [2]) şi că fraza dela urmă cu « aceste vremi aşa amestecate de acum », constitue un leit motiv al întregei opere a lui Miron Costin; în toate scrierile lui, atât cele româneşti, cât şi cele polone, apare plângerea despre « cumplitele vremi », în care e silit să scrie.

Iată şi o apropiere de stil: « Neştiutor este gândul omului de lucrurile cele viitoare pre urmă » (Istoria Crăiei, p. 66). « Neştiutoare firea omenească de lucruri de vor să fie pre urmă » (Cronica, p. 442).

In sfârşit, un ultim argument, în cronica sa Miron Costin citează un pasaj din Toppeltin, în care spune că Ardealul

---

[1]) Compară pasajul din cronică, *ibid.*, I, pp. 675—676, cu cel din *Istoria Crăiei Ungureşti*, *ibid.*, II, pp. 68—69. Ipoteza unei întrebuinţări a cronicei lui Miron Costin de către un alt traducător pentru acest pasaj nu se poate admite. Se vede bine că avem a face cu aceeaşi povestire din cronică, scrisă însă într'o formă deosebită. Un compilator ar fi imitat forma cronicei, Miron Costin însă completează liber textul tradus după propriile sale amintiri. De altfel, în cronica lui Miron s'ar fi găsit mult material pentru completarea diverselor capitole ale Istoriei Crăiei Ungureşti; de ce compilatorul să fi ales numai acest pasaj? Pentru Miron lucrul e explicabil, evenimentul constituia pentru el o amintire personală din timpul când fusese în Ardeal şi nu l-a povestit după cronică, pe care, probabil, nu o scrisese încă.

[2]) Istoria Crăiei, *ibid.*, II, p. 68, Cronica, *ibid.*, I, p. 656.

va plânge o mie de ani în urma faptelor lui Rakoczy [1] *(mille annos*, în traducerea latină a cronicei lui Miron Costin [2]). In Toppeltin este însă centum annis [3]), o sută de ani. Totuşi Istoria Crăiei Ungureşti are aceeaşi greşeală de traducere ca şi Cronica: « o mie de ani or plânge ! » [4]).

Cred că dovada e făcută: Miron Costin a tradus în româneşte scrierea lui Toppeltin şi V. A. Ureche a avut dreptate să publice această scriere în *Operele Complete* ale marelui cronicar, greşind însă în apreciarea sa, că am avea a face cu o operă originală.

Valoarea traducerii. Comparând traducerea cu originalul latin, avem ocazie să cunoaştem meşteşugul de traducător al lui Miron Costin şi să vedem care era cultura sa. Traducerea este în genere exactă şi conştiincioasă, traducătorul izbuteşte să se desbare de forma originalului şi s'o toarne în tiparele unei frumoase limbi româneşti. Câteodată numai unele expresii sunt nepotrivite cu originalul: *gravi fronte* [5]), care la figurat înseamnă *supărat*, e tradus « *cu sbârcită frunte* » [6]). Miron n'a ştiut ce este « *ad coenobium* » (la mânăstire) şi a tradus: « *la un oraş anume Ţinob* » [7]), dar asemenea greşeli sunt rare. Dimpotrivă, traducerea arată erudiţia lui, el ştie că *Panoniae regnum* e *Crăia ungurească* [8]), că *Haemus mons* este azi egal cu *munţii Sofiei* [9]), *intra Noricas fines* e tradus prin *părţile Apusului* [10]), în alt loc însă *rex Noricus* este *un crai dela Nemţi* [11]), iar *in Quadis* este *în Ungurimea de sus* [12]), *Sarmatii* sunt *Leşi* [13]), aşa cum e de altfel şi înţelesul dat de autor. Intr'un loc însă, în care autorul vorbeşte de Sigismund de Luxemburg, împăratul din veacul al XV-lea, Miron Costin

[1]) *Ibid.*, I, p. 643.
[2]) Miron Costin, *Chronicon*, ed. Barwinski, p. 181.
[3]) Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*, p. 233.
[4]) Miron Costin, *Opere Complete*, II, p. 67.
[5]) Toppeltin, *o. c.*, p. 173.
[6]) Miron Costin, *o. c.*, II, p. 36.
[7]) Toppeltin, *o. c.*, p. 214; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 56.
[8]) Toppeltin, *o. c.*, p. 142; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 21.
[9]) Toppeltin, *o. c.*, p. 151; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 24.
[10]) Toppeltin, *o. c.*, p. 173; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 36.
[11]) Toppeltin, *o. c.*, p. 197; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 49.
[12]) Toppeltin, *o. c.*, p. 212; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 55.
[13]) Toppeltin, *o. c.*, p. 232; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 66.

explică: « Craiul Leahului, Sigismund », crezând că toţi Sigismunzii trebue să fie neapărat Poloni [1]). El ştie că *epistolarum magister* este *pre cărţi logofăt* [2]), *ab epistolis* este *diac* [3]) şi *cubicularius* este *hasechiu*, fiind vorba de un turc [4]). *Dux Venetiarum*, dogele Veneţiei, este tradus de Miron Costin prin *hatmanul Veneţianilor* [5]), iar *toga purpurae auro intexto* e tradus prin *caftan cu sârmă ţesut* [6]), după obiceiul moldovenesc.

Data traducerii. Când a scris Miron Costin această traducere? In text nu avem indicaţii, căci adausul dela sfârşit, despre asediul Vienei din 1683, e datorit unui copist, întru cât se află după cuvintele de încheiere, în care se spune că Miron Costin e autorul traducerii [7]). Aluzia la vremile grele [8]) nu are o semnificaţie precisă, ea se găseşte în toate scrierile lui Miron, era o impresie de apăsare care l-a urmărit toată viaţa. Credem totuşi că avem a face cu o lucrare de tinereţă a marelui cronicar, pentru următoarele cuvinte: Povestirea luptei lui Seidi Paşa cu Gheorghe Rakoczy II nu e făcută cu aceleaşi cuvinte ca în cronică. « Publicarea » cronicei, adică darea ei în vileag la 1675 [9]) prezenta pentru Miron forma definitivă, artistică a povestirii, cu discursul lui Seidi Paşa în oraţie directă, deci adausul din Istoria Crăiei Ungureşti e anterior, altfel ar fi urmat forma din cronică. In adausurile din Istoria Crăiei Ungureşti Miron Costin nu trimite niciodată la cronica lui, în care unele evenimente sunt povestite mai pe larg ca în scrierea lui Toppeltin, deci probabil n'o scrisese încă. De aceea suntem în drept să bănuim această traducere ca o lucrare de tinereţe a marelui cronicar, în orice caz anterioară terminării cronicii din 1675.

* * *

[1]) Toppeltin, *o. c.*, p. 142; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 21.
[2]) Toppeltin, *o. c.*, p. 169; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 33.
[3]) Toppeltin, *o. c.*, p. 219; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 59.
[4]) Toppeltin, *o. c.*, p. 220; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 59.
[5]) Toppeltin, *o. c.*, p. 180; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 39.
[6]) Toppeltin, *o. c.*, p. 187; Miron Costin, *o. c.*, II, p. 44.
[7]) Miron Costin, *o. c.*, II, p. 70.
[8]) *Ibid.*
[9]) C. Giurescu, în *Introducerea* la *Letopiseţul Ţării Moldovei, (1661—1705)*, Bucureşti 1913, p. 6, nota.

Aşa dar Miron Costin din dragoste şi interes pentru Ardeal a tradus în româneşte partea a doua din lucrarea latină a sasului Toppeltin din Mediaş, care constitue în mare parte o istorie a principatului Ardealului. Traducerea a fost mai târziu intercalată în cronica lui Nicolae Costin. Cu spiritul său independent şi original, Miron Costin nu s'a ţinut servil de original, ci a adăugat lămuriri și comentarii, care ne ajută să înțelegem preocupările lui și să prețuim cultura lui.

ANEXE

Pasaje alese din *Istoria Crăii Ungurești* și din Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lyon, 1667, pentru a dovedi că prima este tradusă după cea de-a doua:

Toppletin, *o. c.*, p. 138-139.

Annum circiter trecentesimum togesimum tertium supra millesimum, Ludovicus Ungariae rex, Transsylvaniae populis, Moldavis, Valachis, Transalpinis, Moesiae utriusque gentibus, Dalmatis et Sclavis longe lateque imperitabat, con sobrino ipsius, vel, ut alii volunt fratre Andrea, Apuliae regnum tenente, quem paulo post uxor Ioanna, ut totius obscoeno indulgeret genio, per Italios amatores necari jussit. Quo praetristi nuncio Ludovicus, multorumque agri Neapolitani procerum literis, haud dificile persuasus ultricem in perduelles illos suscepit expeditionem. Ea autem felicitate rem gerebat, ut, profligata Ioanna, primo eius aspectu reluctantes Italos, dicto fecerit audientes.

Miron Costin, *Opere complete*, II, p. 19:

« In anul 1383 dela Domnul Hristos, Liudovic craiul unguresc, al noroadelor din Ardeal, Moldovei și Țării Rumânești, Misiilor amânduror, *carii îi zicem cei de jos*, *acmu Dobrogi*, *iar Misia cea din sus*, *câtă este dela Pravadia pe Dunărea în sus*, *păn aproape de Beligrad*, *pe Dunărea*, așijderea și Dalmația, *unde acmu îi zicem noi și trăesc Dobroveneticii* și Slavenilor cu lată stăpânie a toate aceste țări, crăind un frate a lui Liudovic, sau cum zic unii că nu i-au fost frate drept, ci dintr'o țiitoare născut, anume Andrei, țiind crăia Apoliei în Italia, pre carele doamna lui Ana [1]), ca să fie slobodă în desfrânate și spurcate faptele ei, ce avea prin hotrii săi italiani, l-au omorît; care veste măhnită luând Liudovic craiul de moartea frăține-său *așia, nedreaptă și cu ocară* și îndemnat și de Neapolitani, să nu lase acea spurcată faptă acei femei rele, au făcut asupra curvii aceea și asupra hotrilor ei oști și nu au rămas fără dreaptă răsplătire.

[1]) Probabil o greșeală a copistului, în loc de Ioana.

Ibidem, p. 159-160.

Anno octogesimo supra millesimum et quadringentesimum, Mathias Corvinus Ungariae rex, Bohemicis, Austriacisque rebus implicitus, studium in Turcas non medioecritr remisit. Quibus de causis Veneti et Sixtus pontifex maximus quotannem in hoc bellum ad centum millium aureorum summam hactenus oblatam, derogarunt. Praeerat iisdem temporibus Transsylvaniae Stephanus Bathori, quam Ali bechus ingenti exercitu invasit, ope tamen Pauli Kinisii Themesvariensis praefecti, incredibile strage in prato panico, ad 60.000 Turcarum cecidit.

Ibidem, p. 28:

La anul 1480 dela Hristos, crăind Mateeaşi Corvin *pentru faptele și vestea celuilalt Corvin, Ioan Honiad*, sfădindu-se cu Cehul și împotriva Austriei, cu Turcii au ținut pace. Ce văzând și papa de Râm și Veneţienii, 100.000 de galbeni de aur, carii îi da în toți anii crăiei ungurești agiutor împotriva Turcilor, i-au hotărât acei bani la Unguri ca să nu-i mai dea. La Ardeal era ispravnic pre acele vremi Ştefan Batori. Pre acea vreme un Ali bei turc, cu multă mulțime de oști turcești au lovit Ardealul; însă cu agiutorul căpitanului de Timișvar au pierdut Turcii războiul. Mare perire s'au făcut în Turci, *de este aşia precum scrie Hronograful*, 60.000 de trupuri turceşti să fi căzut.

(Discursul sultanului Soliman către Ioan Zapolya).

Ibidem, p. 179-180.

Amice et frater quandoquidem in tua calamitate ad me et meam opem, post Deum confugere voluisti, ego quoque intelecta justa tua causa, in patrocinium meum susceperem; promovente conatus utriusque nostrum Deo, ea, quae pro te agenda susceperam, peracta sunt; en in manus tuas et potestatem tuam arcem, Budamque urbem et totum Ungariae regnum hodie trado et regem Hungariae declaro et pronuncio. Vobis autem proceres Ungari denuncio, ut huic regi vestro sitis obedientes, eiusque imperio fideliter obsequamini. Id si feceritis, habebitis me amicum. Sin minus, mea framea saeviet in vos. Tu

Ibidem, p. 39:

Prietene şi frate, de vreme ce la nevoia ta, la mine și la agiutorul meu ai năzuit, al doile după agiutorul lui Dumnezeu, eu încă înțelegând strâmbătatea ta, subt apărarea mea te-am primit și cu ajutorul meu și al tău dela Dumnezeu, s'au făcut toate deplin; cetatea și orașul Buda şi toată Crăia ungurească pe mâna ta le dau și pre tine crai unguresc te aleg şi te întăresc. Vouă iarăşi, domnilor și boiarilor ai acestei crăii, poruncesc vouă să fiți acestuia crai al vostru plecați și cu credință. Care lucru de veți face, mă veți avea prieten, iar de nu, sabia mea în voi se va încrunta. Tu dar, prietene crai, bunătăților lui Dumneezu și

vero, amice rex, Dei et beneficiorum meorum memor esto. Hic habes diademа, hic reliqua omnia ornamenta regia, quibus et tu et haeredes tui, feliciter in futurum utantur!

alor mele neuitător să fii, aice ai cununa și alte crăești podoabe, cu care tu și următorii tăi se vor încununa.

Ibidem, p. 232.

Ei surrogatus est in regno filius natu major Georgius, princeps erecti (o! si recti!) ingenii et bellicosus, qui totam Europam nostris calamitatibus et suo fato complevit. Iste patris consiliis instans amicos quaerebat in Polonia. In adjacente Moldavia bellum feliciter intulit Basilio principi, qua victoria gradum maximum ad diadema Polonicum se superasse existimabat; atque adeo quidam procerum coeca spe ejus animum impleverant, ut, postquam *Mathiam principem Valachiae*, periculo seditiosorum stipendiariorum Szemeniorum liberasset, commenssationibus magis quam consultationibus indulgeret, ignarus principales honores mediis in ignibus esse, ignemque multo liquore extingui.

Ibidem, p. 66:

In locul lui Gheorghie Racoţi au stătut cneaz Ardealului fiul lui cel întâi născut, iar pre numele tătâni-său: Gheorghie Racoţi, om cu înaltă fire. Şi acesta Racoţi, acela este carele cu răutățile lui, nu numai Ardealul *și aceste țări ale noastre Moldovei și Țării Munteneşti*, ce au împlut toată Evropa. Dacă s'au așezat în scaun, *văzând pre craiul leșesc Cazimir făr de coconi*, pre gândul tătâni-său au început a cerca prietenii la Leși [1]). Asupra lui Vasilie Vodă Domnului de Moldova au făcut oşti şi acea izbândă o ținea el mare slavă la crăia leșească. Şi apoi iarăşi cu alt război ce au făcut asupra Seimenilor celor rocoşiţi în Ţara Muntenească, iar înălţat şi cu cea izbândă *ce o săvârșise la apa Teleajinului, domnind la acea vreme în Țara Muntenească Constantin Voevod*. După aceste puține izbânde s'au apucat de mese și de petrecănii, mai vârtos decât de cele înțelepte și cuvioase socotele. Neștiutor este gândul omului de lucrurile cele viitoare pe urmă și ales lucrurile domnilor între mari focuri stau, cari dacă se aprind de vre-o parte, cu multă apă nu se stinge.

Pasajele transcrise în cursive în textul românesc sunt adause de traducător căci nu se află în originalul latin.

[1]) In text *Ieși*, de sigur o greşală datorită copistului. Punctuaţia în ediţia V. A. Ureche este defectuosă.

PETRU RAREŞ ŞI POLITICA ORIENTALA A LUI CAROL QUINTUL

DE

ALEXANDRU CIORĂNESCU

Şedinţa dela 28 Fevruarie 1936

Legăturile politice ale lui Petru Rareș cu vecinii creştini, de ajutorul cărora a crezut o vreme că se va putea folosi împotriva Turcilor, sunt de mult cunoscute. Studiul publicat în limba germană de I. Ursu a arătat oscilările de început ale Voevodului între ofertele de prietenie ale celor doi pretendenţi la coroana Ungariei dispărute, Ferdinand de Austria și Ioan Zapolya [1]). La început, de sigur, îi fusese mai la îndemână Domnului din Moldova să se arate părtaș al Principelui ardelean, care fiind susţinut de Turci în pretenţiunile lui, reprezenta pentru Petru, stăpân al unui tron nu încă bine consolidat, o prietenie mai puţin primejdioasă; aşa se explică participarea lui la lupta împotriva lui Ferdinand în Transilvania și atitudinea faţă de cetăţile ardelene prietene lui. Cu totul în alt fel îi erau însă preţioase legăturile cu Ferdinand, rege al Boemiei, rege al Ungariei, ales rege al Romanilor în 1531, şi frate al Impăratului; prin situaţia lui, și mai mult încă prin pretenţiunile lui, nerecunoscute de Turci, la coroana Ungariei, acesta era în mod natural unul dintre fruntașii cruciatei împotriva Turcilor, mereu visată și niciodată pusă în faptă.

Legăturile cu Ferdinand datează încă din primele zile ale domniei lui Rareș. Cel care avusese nevoie mai întâi de

[1]) I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau.* Wien 1908. Cf. de acelaşi autor *Petru Rareş,* Bucureşti 1923.

prietenia celuilalt, fusese Ferdinand; la puţine zile după alegerea lui ca rege al Ungariei, el se grăbea să anunţe această veste Domnului din Moldova, printr'o solie specială încredinţată unui Laurenţiu Mischillinger, şi să-l încredinţeze de bunele lui sentimente; la 3 Ianuarie 1527, când i se încredinţau lui Mischillinger instrucţiunile misiunii sale, nici nu se ştia la Viena cine e Domn în Moldova, căci numele rămăsese în alb [1]); domnia lui Rareş începe abia la 20 ale acestei luni. Solia de altfel nu avusese rezultatul dorit, căci Domnul socotise că e prea primejdios să se arunce dela început în braţele partidei creştine. Luptele din Ardeal şi împăcarea cu Ferdinand sunt cunoscute. Indată după insuccesul luptelor cu Polonii, Rareş apare împăcat cu Habsburgii; aventura nefericită a lui Gritti dovedeşte că Petru intrase la data aceasta în partida lui Ferdinand.

Ceea ce n'a fost studiat, şi nici măcar observat până astăzi, e faptul că alianţele lui Petru Rareş, în vederea ridicării împotriva Turcilor, nu s'au oprit la prietenia lui Ferdinand. Deasupra acestuia era de altfel altcineva, care de fapt şi de drept era în fruntea cruciatei, şi care niciodată nu părăsise gândul acesta, Majestatea Catolică şi Imperială, Carol Quintul. Ofertele pe care i le-a făcut acestuia Petru Rareş au rămas necunoscute până acum. Ele sunt cu atât mai interesante, cu cât ni se par a dovedi un lucru, pe care l-am mai constatat şi cu alte prilejuri atunci când a fost vorba de lupte între Români şi Turci, anume că Românii n'au rămas niciodată departe de planurile apusene de cruciată; şi că atunci chiar când n'au luat parte efectivă la luptă, se pot urmări intervenţiile lor pentru a li se face un loc în aceste proiecte. Incercarea lui Petru, şi cererile lui de ajutor din partea creştinilor au rămas fără răspuns; sau mai bine zis răspunsul i-a venit, dar numai atunci când era prea târziu. Şi pentru a înţelege ce pricini au provocat această atitudine a Apusului şi de unde vin întârzierile şi tergiversările care de fiecare dată au făcut ineficace frumoasele proiecte ale Bisericii, ni se pare

[1]) A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti*, vol. I, Bucureşti 1929, pp. 1—2.

necesară o sumară prezentare a proiectelor de cruciată în epoca lui Carol Quintul, şi a rolului jucat de acesta în politica orientală.

După pacea dela Noyon, care părea menită să pună capăt războaielor dintre Francezi şi Imperiali, gândurile se întoarseră iarăşi spre primejdia turcească, din ce în ce mai ameninţătoare. Intr'adevăr, domnia grozavului Selim fusese însemnată printr'o serie de biruinţe şi de cuceriri care făceau să ajungă Turcia la apogeul puterii sale. Georgia şi Armenia (1514), Siria (1516), şi în cele din urmă Egiptul (1517) căzură în puterea lui, aşteptând ca, numai cu câţiva ani mai târziu, victoria dela Mohács să aducă desfiinţarea regatului maghiar şi un pas mai mult în înaintarea spre Occident. Pericolul devenea din ce în ce mai apropiat, şi în Mediterana ca şi pe uscat, drumul era de acum înainte deschis incursiunilor turceşti. Veneţia era lovită în libertatea comerţului ei maritim şi Germania veşnic sub ameninţarea vecinului pe care şi-l simţea în coaste. Ideea de cruciată începu să încolţească din nou, şi Francisc I al Franţei fu cel care o exploată mai întâi, în calitatea lui de Rege Christianisim, şi în aceea de candidat la tronul imperial. In aceasta ultimă calitate, el făgăduia statelor germane sprijinul său, şi promitea că, dacă va fi ales, în trei ani va intra în Constantinopol, sau va muri [1]). Dar cel ales fu Carol I al Spaniei, şi al V-lea ca împărat, şi entuziasmul lui Francisc pentru cruciată fu înlocuit de teama primejdiei pe care o reprezenta pentru Franţa prea puternicul său vecin [2]).

Ca frate al regelui Ferdinand al Ungariei şi mai cu seamă ca împărat, Carol devenea căpetenia cruciatei, pe când Francisc înceta să mai vadă în Turci pe duşmanii născuţi ai creştinătăţii şi încerca să-şi caute la Poartă prietenii. Ciocnirea între Turci şi Imperiali devenea inevitabilă şi de două ori, în 1529 şi în 1532, Turcii ajunseră, în expediţiile lor împotriva lui Ferdinand, până sub zidurile Vienei. Inaintea celei

[1]) V. Lavisse şi Rambaud, *Histoire générale*, IV, pp. 721—2.
[2]) Cf. Mathorez, *Un apologiste de l'alliance franco-turque au XVI-e siècle. François Sagon*, în *Bulletin du Bibliophile*, 1913, pp. 105—120.

din 1532, Sultanul, care era acum Soliman Magnificul, scria Impăratului o scrisoare destul de arogantă, declarând că războiul e pentru a răzbuna injuriile făcute de Ferdinand lui Zapolya, protejatul său [1]). Carol, de altfel, nu fugea de războiu, și pe când armata lui Soliman se îndrepta spre Viena, o flotă condusă de Andrea Doria se îndrepta spre coastele greceşti, unde Coron și Patras căzură în mâinile Spaniolilor [2]). Aceste două porturi trebuiau să servească drept puncte de sprijin, şi de bază de acțiune a flotei care, în anul următor, avea să se îndrepte, încă mai puternică, împotriva coastelor turcești; o garnizoană spaniolă rămase peste iarnă în ele, pe când flota lui Doria se dusese să ierneze la Genova.

In așteptare însă, Ferdinand crezuse că e mai bine să recurgă la o împăcare cu Turcii, şi doi trimiși, Cornelius Schepper şi Hieronim de Zara, încheiau la Constantinopol, la 2 Iulie 1533, un tratat de pace în numele lui [3]). Condiţiunea era ca atât Ferdinand cât şi Zapolya să păstreze pentru moment posesiunile pe care le deţineau la data încheierii păcii, așteptând sosirea comisarului Porții, Alvise Gritti, care avea să delimiteze fruntariile stăpânirii celor doi rivali. Impăratul aprobase tratativele acestei păci, și mai mult decât atât, cei doi trimiși aveau și misiunea de a trata în numele lui o pace generală, în care să fie cuprinsă toată creștinătatea [4]). Coron şi Patras fură retrocedate Porţii, care de altfel nu aşteptase această retrocesiune, căci la 1 Aprilie al aceluiași an trupele spaniole aflătoare în cele două cetăți fuseseră obligate să se retragă, fiind asediate de Turci, și să se refugieze pe vasele trimise în ajutor de Doria [5]).

Că împăratul nu încheiase această pace cu intenţia de a o respecta, o dovedeşte mai bine decât orice faptul că în confederaţia pe care o încheiase la Bologna cu Clement VII,

[1]) Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V.* Pamplona 1614, vol. II, p. 155. Cf., pentru această expediție, Enrique Pacheco y de Leyva, *Carlos V y los Turcos en 1532. La jornada de Viena según un manuscrito inédito del siglo XVI.* Madrid, 1909.

[2]) Sandoval, *o. c.*, p. 168.

[3]) *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Nuntiatur des Vergerio*, ed. Friedensburg, Gotha, 1892, pp. 110 şi 121-2.

[4]) *Papiers du Cardinal de Granvelle*, ed. Ch. Weiss, vol. II, p. 295.

[5]) Sandoval, *o. c.*, pp. 174-8.

cu puţine zile mai înainte, cruciata era prevăzută între condiţiuni; papa se obliga să capete ajutorul celorlalţi principi creştini, iar împăratul era ţinut, cu sau fără aceste ajutoare, să înceapă lupta împotriva necredincioşilor [1]). Aceasta era şi intenţiunea lui Carol, şi cu toate greutăţile pe care le întâmpina, cu toată lipsa de mijloace financiare, pe care Spania era prea săracă pentru a le putea procura, şi pe care le refuzau principii germani, încurcaţi în certurile religioase, el se pregăti îndată pentru ofensivă.

Pentru el, Turcii nu reprezentau o primejdie numai pentrucă puteau să atace oricând Germania sau posesiunile fratelui său; ei erau cu atât mai primejdioşi, cu cât se părea, în ultimul timp, că înţelegerea s'a făcut între Poartă şi regele Franţei. Solii se schimbaseră între Paris şi Constantinopol, şi se spunea că amestecul francez nu e străin de expediţia din 1532. De curând, un corsar, conducător al unei puternice flote, alungase din Tunis pe Muley Hassem, regele legitim al Tunisului, şi se instalase acolo infestând întreaga Mediterană prin numeroase incursiuni şi piraterii; acest corsar, pe care îl cunoştea tot Occidentul sub numele de Barbarossa, era şi el în legătură cu regele Franţei, şi se svonea că un trimis al lui tratase cu Francisc la Puy, pe când regele era în drum spre Marsilia [2]). Impotriva lui se înarmă Carol V, pentru a preveni primejdia unui atac pe coastele Spaniei; îmbarcându-se la Barcelona, cu 64 de galere şi cu 34.000 de oameni, el merse să asedieze Goletta, cetatea care apăra intrarea Tunisului, şi pe care o cuceri la 14 Iulie 1534, izgonind în urmă din Tunis pe Barbarossa [3]).

---

[1]) *Papiers du Cardinal de Granvelle*, II, 2.

[2]) Antonio Rodriguez Villa, *El Emperador Carlos V y su corte, según las cartas de Don Martin de Salinas, embajador del infante Don Fernando* (1522—1539), Madrid, 1903, p. 619.

[3]) V. relaţia lui I. Etrobius, *Diarium expeditionis Tunetanae*, în *Rerum a Carlo V Caesare Augusto in Africa bello gestarum commentarii*, Antverpiae 1555, publicată de Corn. Schepper, fostul trimis la Constantinopol. Pentru ideile de cruciată ale lui Carol V, v. şi P. Rassow, *Die Kaiser-Idee Karls V, dargestellt an der Politik der Jahre 1528—1549 (Historische Studien*, Heft 217). Berlin 1932. Bibliografia luptelor din Africa la G. Voigt, *Die Geschichtsschreibung über den Zug Karls V gegen Tunis (Abh. der sächsischen Gesellschaft der Wissentchaften*, VI, 2), Leipzig 1872, şi W. Schomburgk, *Die Geschichtsschreibung über den Zug Karls V gegen Algier, 1541*, Leipzig 1875.

Intre timp Zapolya se silea de asemenea să-şi stabilizeze situaţia, şi în acest scop, căutând să-şi câştige prietenia împăratului, îi trimetea în toamna anului 1535 o solie, compusă din episcopul Ştefan Broderic de Vaţ şi din Contele Francisc de Frangipani, cari se întâlneau la Napoli cu Carol, în primăvara anului următor, având cu el tratative care nu duseră la niciun rezultat definitiv [1]). Pentru continuarea lor, Carol trimise în vară pe episcopul de Lund în Transilvania; nobilimea ardeleană se arătă foarte dispusă pentru o împăcare cu Ferdinand şi cu Impăratul, pe când însă Zapolya purta cu vorba pe trimis, fără a se putea hotărî să ia o atitudine [2]).

Pentru ce Carol Quintul avea nevoie de Zapolya, se înţelege uşor. Multă vreme, acesta fusese omul de încredere al Turcilor, în aceste părţi ale Ungariei care păzeau trecerea acelora spre posesiunile lui Ferdinand şi ale principilor germani. A-l transforma din duşman în prieten ar fi fost un succes diplomatic care ar fi simplificat cu mult situaţia în Orient; Zapolya era însă un om cu care nu se putea trata, dată fiind puţina încredere ce i se putea acorda. Episcopul de Lund îl pusese de altfel în gardă pe Carol asupra instabilităţii principelui ardelean: « nici să aibă încredere Majestatea Voastră în scrisorile lui, măcar de ar fi întărite cu jurământ, căci în fiecare zi calcă în picioare fără ruşine asemenea jurăminte, şi cu asemenea înşelăciuni şi perfidii şi-a întins până astăzi stăpânirile, şi tinde să şi le întindă din ce în ce mai mult [3]) ».

Zapolya nu era de altfel singurul principe din Răsărit cu care căutase Carol să-şi creeze legături pe care să le poată folosi mai târziu împotriva Turcilor. Soliile orientale se ţineau lanţ la curtea tânărului împărat care îşi afirmase dorinţa de cruciată. La începutul anului 1523, un trimis polonez poposea la Valladolid, cerând ajutoare împotriva Tătarilor; reaua situaţie a finanţelor Castiliei făcură ca această intervenţie să rămână fără răspuns [4]). O ambasadă rusă vizită curtea impe-

[1]) Karl Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V*, Leipzig 1844-6. Vol. II, p. 207. Cf. Rodriguez Villa, *o. c.*, pp. 703 şi 709—10.
[2]) V. Corespondenţa episcopului de Lund, la Lanz, *Correspondenz*, II, pass.
[3]) Lanz, *Correspondenz*, II, 258.
[4]) Rodriguez Villa, *o. c.*, p. 98.

rială la Toledo, în 1525, cu un scop nu bine determinat [1]). In 1529 Impăratul hotărî să trimită în Persia pe un Ioan de Balby, cu daruri și cu scrisori pentru Șah Tamassi, fiul lui Ismael Sofi, pentru a contracta o alianță împotriva Turcilor cărora amândoi le erau la fel de dușmani [2]). Afară de aceasta, puteri creştine mai mărunte, i se adresau în fiecare zi; marele maestru din Rodos, văzându-se atacat de Turci, îi cerea ajutorul [3]), şi clericii creştini din Siria i se adresau, sperând dela el mântuirea acestor ținuturi populate de creştini şi suferind sub robia păgână [4]). Indată după părăsirea Coronului, un număr de Greci veni în Spania, pentru a cere lui Carol recucerirea acelor locuri, şi oferindu-i serviciile lor, în schimbul unui ajutor eficace împotriva Turcilor; Impăratul ar fi înclinat să dea urmare rugăminţilor lor, şi poate să plece el însuşi într'o atât de hazardată expediţie, dacă n'ar fi fost la mijloc aceeaşi problemă financiară, atât de acută în tot timpul stăpânirii lui [5]).

Printre atâţea potentaţi creştini şi orientali, Petru Rareş căutase şi el să se facă măcar cât de puţin cunoscut bunăvoinţei Impăratului, fie prin serviciile aduse fratelui acestuia, fie prin oferte mai precise de alianță și de sprijin împotriva puterii turceşti. Unui trimis al lui Ferdinand el îi spunea, în toamna anului 1535, să transmită regelui prieten și vecin rugăciunea aceasta a lui, ca «să trimită la Majestatea Sa Impăratul pe omul său, ca să-şi pună în mişcare acum toate puterile, căci momentul a sosit, întru cât Sultanul și-a dus oştile păgâne cu el» [6]), adică în Persia, unde Soliman era tocmai ocupat cu noui lupte. Mai târziu, în vara anului următor, el propunea Impăratului pacte şi mai precise, prin aceeaşi mijlocire a unui sol al lui Ferdinand, care ne-a păstrat în relaţiunea sa cuvintele chiar ale lui Petru: « Eu sunt gata să slujesc Majestăţii Sale Imperiale și Catolice, ca şi Majestăţii

[1]) *Ibidem*, pp. 273 şi 280.
[2]) C. Piot, *Rélations diplomatiques de Charles-Quint avec la Perse et la Turquie*, în *Messager des Sciences Historiques de Belgique*, Gand, 1843, pp. 44—70.
[3]) *Ibidem*, p. 47, nota 1.
[4]) Hurmuzachi, *Documente*, II, part. I, pp. 32-5.
[5]) Rodriguez Villa, *o. c.*, pp. 548-9.
[6]) Citat de I. Ursu, *Petru Rareş*, p. 37.

Sale Regale şi întregii creştinătăţi, şi nu-mi voiu cruţa nici avuţiile, şi nici vieaţa; numai Maiestăţile Lor să adauge silinţele şi ajutorul lor... Să facă Majestăţile Lor în aşa fel încât să-mi trimită chiar anul acesta cinci mii de oameni, cu maşini pentru spart zidurile, şi să nu se îndoiască Majestăţile Lor, căci orice s'ar întâmpla, cu ajutorul lui Dumnezeu sperăm să înapoiem Majestăţilor Lor şi ţara Transilvaniei întreagă, şi să pricinuim în felul acesta mare neajuns împărăţiei turceşti » [1]).

Dar aceste oferte vor fi putut să nu ajungă la urechile Impăratului, fiind făcute în mod indirect, prin intermediul trimişilor lui Ferdinand, deşi acesta avea grije să vestească pe fratele său în asemenea prilejuri, mai ales când era vorba de lupta împotriva Turcilor. Petru încercase însă să intre în legături şi mai strânse cu Carol, şi folosindu-se de prezenţa Episcopului de Lund în Transilvania, cu prilejul tratativelor unei înţelegeri între Zapolya şi Impărat, el îi trimise pe vistiernicul Mateiaş, pentru a se înţelege cu el. Vistiernicul arătă trimisului imperial că dorinţa şi părerea stăpânului său ar fi ca Impăratul să renunţe la gândul împăcării cu Zapolya, fiindu-i teamă că aceasta ar putea să însemneze o slăbire a ideei de cruciată. In acelaşi timp, Petru îşi oferea din nou serviciile, făgăduind să readucă Transilvania la supunerea datorită lui Ferdinand şi, în cazul unui războiu cu Turcii, să ajute pe Impărat cu 70 sau 80 de mii de oameni [2]). Episcopul raporta Impăratului această convorbire, despre care nu ştim dacă va fi avut vreo urmare.

Intre timp, Carol Quintul continua să pregătească cruciata pentru care se legase faţă de Papă şi de creştinătatea întreagă. Pentru a se informa mai de aproape de puterile Porţii şi de starea imperiului otoman, dat fiind că Spania nu avea o reprezentanţă oficială şi statornică la Constantinopol, el trimise în Turcia şi în peninsula Balcanică o sumă de informatori şi de spioni. Pe unul dintre aceştia, poate un Dalmat, cu numele de Dionisio della Vecchia, sau de la Vieja după actele spaniole,

[1]) Hurmuzachi, *Documente*, II, part. I, p. 112.
[2]) Lanz, *Correspondenz*, II, pp. 254-5. Pasagiul e reprodus şi de Hurmuzachi, *Documente*, II, part. IV-a, pp. 103-4.

îl vedem plecând din Veneţia la 6 Iunie 1536, cu scopul atât de a aduna ştiri asupra situaţiei împărăţiei, cât şi despre dispoziţiile populaţiilor creştine care trăiau sub jugul turcesc. La 15 Iunie della Vecchia ajungea la Constantinopol, unde era primit în casa unui Ayas Paşa, cu care se zice a fi rudă, ca şi cu vătaful şi cu secretarul acestei paşale. Graţie situaţiei acestuia, el putu să intre în legătură cu personagiile indicate pentru a-i furniza informaţiunile necesare, şi să cunoască în acelaşi timp pe oamenii de oarecare importanţă cari se învârteau împrejurul Porţii. Printre aceştia este şi Domnul Munteniei, care nu ştim dacă poate fi Radu Paisie, o călătorie a lui la Constantinopol în acest an fiind necunoscută; rezultatul întrevederii între ei ne e păstrat într'o scrisoare a nepotului lui della Vecchia, Domingo de Gaztelú, trimisă din Veneţia lui Carol Quintul, după indicaţiile unchiului său, aflător încă în Orient. Dat fiind interesul acestei scrisori, încă inedite, dăm în româneşte partea privitoare la această întrevedere [1]):

« In Constantinopol », spune Gaztelú, « a găsit della Vecchia pe Voevodul sau Regele Valachiei, care este creştin şi domn mare, şi numitul Voevod l-a chemat la el acasă, şi închizându-se într'o cameră, şi-au descoperit gândurile unul faţă de altul, făcând mai întâi straşnic jurământ să păstreze între ei ceea ce îşi vor spune unul celuilalt. Atunci numitul della Vecchia a spus cum era trimis de Majestatea Voastră în acel oraş, şi că are de gând să se întoarcă în curând la Majestatea Voastră, întrebând dacă are ceva de trimis. Zisul Voevod răspunse că nu îndrăznea să se descopere fiind acolo, de teama multor paznici şi spioni, şi nici să-i dea scrisori pentru Majestatea Voastră, dar că-i va da o patentă ca să o dea persoanei pe care Majestatea Voastră o va trimite în acele părţi, pentru ca intrând în ţara lui, vasalii săi să-l însoţească până îl vor aduce înaintea lui; şi că zisa persoană să aducă o scrisoare de credinţă din partea Majestăţii Voastre, că va face tot ce-i va porunci, pentrucă de multă vreme doreşte

[1]) Această scrisoare, ca şi cele citate mai jos, face parte din actele copiate de noi în arhivele din Simancas. Urmând a le publica mai târziu laolaltă, le indicăm aici cu numărul de ordine pe care îl vor purta în această culegere.

să găsească mijloc pentru a trata cu Majestatea Voastră, pentru a găsi cale să-și libereze domnia și persoana și sufletele credincioșilor săi creștini, cari trăesc în necontenită sclavie; și astfel numitul deposant a luat zisa patentă, iscălită și pecetluită cu mâna și cu pecetia lui ».

Concluzia la care ajunsese della Vecchia în urma investigațiilor lui, era că flota imperială ar putea să încerce o acțiune la Scutari, cu multe șanse de reușită, și că, de altă parte, se poate pune temei pe bunele dispozițiuni ale creștinilor subjugați. Pentru a-i câștiga pe aceștia, trimisul se oferea să meargă la Patriarhul din Serbia, și la Domnii din Muntenia și din Moldova, îndată ce va fi primit dela Impărat scrisori pentru ei, fiind încredințat « că-i va aduce la ascultarea și la slujba Majestății Sale, deoarece a și tratat cu ei despre aceasta ». Nu cerea deci decât ca să-i fie trimis un om al Impăratului, cu scrisori, despre care adăuga că vor trebui să fie scrise în latinește sau în grecește, pentru a fi înțelese de aceia cărora li se adresau, și să i se îngăduie a merge cu acel om până îl va pune în contact cu Patriarhul și cu cei doi Principi, servindu-i de călăuză și de interpret [1]).

Dacă trebue să credem lui della Vecchia, și dacă tratativele de care vorbește nu se referă numai la cele duse cu Domnul Munteniei, urmează că el intrase în contact cu Petru Rareș încă din această primă călătorie în Orient. In orice caz, el caută să strângă și mai mult legăturile cu viitorii aliați în anul următor, și informându-i despre planurile Impăratului, să-i atragă de partea lui. Datorită prieteniilor pe care și le făcuse printre Turci, probabil în baza rudeniilor lui, putea să lucreze cu destulă libertate pentru atingerea scopului urmărit, fără a da de bănuit stăpânirii. Astfel în timpul cât rămase încă la Scutari putu să continue corespondența cu Patriarhul Serbiei și cu Domnul Munteniei, cari continuară a-i arăta aceleași bune dispozițiuni. Despre Petru Rareș nu mai e vorba în această ultimă scrisoare, datată din Veneția la 5 Iulie 1537. Intr'însa della Vecchia arată Impăratului rezultatul, pe care îl considera satisfăcător, al misiunii ce-i fusese

[1]) Documentul Nr. 7.

încredinţată. Carol Quintul de altfel era el însuşi mulţumit de acest rezultat, şi trimisul putu s'o constate atât din scrisoarea imperială care îl aştepta la Veneţia, cât şi din mia de scuzi pe care ambasadorul spaniol de acolo, Don Lope de Soria, primise ordin să i-o plătească la întoarcere, ca o răsplată cu mult mai simţită decât cealaltă a serviciilor aduse [1]).

In acest timp însă evenimentele se precipitau în Moldova. Incurcat de neînţelegerile cu Polonii, Petru simţea apropiindu-se mai tare primejdia războiului turcesc, şi în aşteptarea lui crezu că e bine să-şi cunoască puterile şi prieteniile. Pentru a şti dacă se poate bizui pe vreun ajutor din partea lui Carol, dela care nu avusese până atunci decât indirecte făgădueli, el se gândi să intre în tratative directe cu Impăratul. Folosindu-se de prilejul unei solii pe care o trimetea, de sigur în acelaşi scop, la Veneţia, sub conducerea unui episcop Vasilie, el încredinţă acestui trimis şi o scrisoare în limba sârbă, care nu ni s'a păstrat, către della Vecchia, recomandându-i odată mai mult afacerile sale, şi în acelaşi timp o altă scrisoare, adresată lui Carol. Aceasta din urmă e într'adevăr curioasă; poate temându-se să nu cadă în mâinile Turcilor, el închipuise un cifru din cele mai curioase, prefăcându-se a se adresa unui doctor Froim din Veneţia, nume sub care trebue înţeles Impăratul, şi cerându-i ajutorul în suferinţa care îl chinuia:

« Generosule Domn, stimate prieten, ne rugăm de Domnia Voastră ca de un prieten necunoscut, şi credem că pentru reciproca noastră prietenie nu va refuza Domnia Voastră să se ostenească pentru noi. Rugăm deci pe Domnia Voastră ca pe un amic de încredere, ca să binevoiască Domnia Voastră să ne viziteze curând, pentru a ne lecui de boala noastră, căci noi pentru osteneala Domniei Voastre vom îngriji o sumă de bani buni, adică trei mii de ducaţi. Căci ce îi foloseşte omului să aibă bani, dacă e lipsit de sănătate? De aceea rugăm pe Domnia Voastră să nu refuze a se obosi, pentru prietenia noastră, şi apoi pe Domnia Voastră iarăşi o vom conduce cu toată cinstea, după credinţa creştinească cu care

[1]) Documentul Nr. 8.

suntem datori lui Dumnezeu. De altfel să binevoiască Domnia Voastră a crede tot ce îi va cere Reverendissimul Vasile Episcopul în numele nostru. Iar ca să înţeleagă Domnia Voastră despre boala noastră şi în ce fel s'a întâmplat, iată că au trecut doi ani sau puţin mai mult de când fiind la baie în vreme de iarnă, pe când am ieşit din baie ne-a lovit un vânt rece, şi aşa urechea noastră dreaptă din vremea aceea e parcă ar fi astupată, şi astfel ne ţiuie urechea parcă ar bate un vânt necontenit în ureche » [2]).

Citită fără cheie, scrisoarea apare astfel ca un nevinovat apel la serviciile medicale ale lui Fraime Fizicul din Veneţia, aşa cum e scrisă pe verso adresa. Ea ajunse însă lui Carol însoţită de o scrisoare a lui della Vecchia, care, în urma desluşirilor primite dela episcopul Vasile, deslega secretul scrisorii. Iată această descifrare, în cuvintele chiar ale lui della Vecchia:

« Interpretarea scrisorii lui, din câte îmi spune sus numitul episcop despre înţelegerea dintre ei, e că medicul se înţelege Majestatea Voastră, şi cei trei mii de ducaţi vor fi 25 sau 30 de mii de persoane gata la vreme de nevoie. Şi unde spune că ieşind din baie l-a lovit vântul în urechea dreaptă, şi îl supără tare de doi ani încoace, însemnează Turcul, care îi stă de partea dreaptă, şi de când s'a întors din Persia, sus numitul Domn Carabogdan are mare frică despre partea Turcilor, cari îl supără atât de tare încât dacă n'ar fi ocupat cu alte treburi, ar fi avut Turcul până acum alte purtări cu numitul Domn, atât de mare e ura şi mânia tiranului împotriva acestui principe creştin. De aceea rog pe Majestatea Voastră să îmbrăţişeze partea numitului Domn, şi în semn de bunăvoinţă să-i trimită o scrisoare bună drept răspuns, spre consolarea lui şi a tuturor celorlalţi din ţara noastră » [1]).

Scrisoarea pleca din Veneţia la 7 Decemvrie 1537; la 18 ale aceleiaşi luni, della Vecchia scria din nou Impăratului despre nevoia de a se trimite scrisori de încurajare Domnilor din Muntenia şi din Moldova, ca şi Patriarhului sârb. Agentul îşi exprima în acelaşi timp îndoiala că, dacă lucrurile vor fi

[1]) Documentul Nr. 10.
[2]) Documentul Nr. 10.

trăgănate şi mai departe în acelaşi fel, nu va mai fi crezut de aceşti potentaţi, deoarece tot ce le făgăduise şi ce tratase până atunci nu fusese niciodată confirmat de o scrisoare imperială [1]). Pentru aceasta însă lucrurile nu mergeau mai repede; la 6 Martie al anului următor, Carol Quintul, care se afla la Barcelona, scria lui Lope de Soria că scrisoarea lui Rareş, a cărui trimitere i-o anunţase acesta, nu i-a sosit, şi îşi exprima teama că se va fi pierdut pe drum, ca şi aceea a Patriarhului sârbesc [2]). Iar când aceste scrisori ajunseră în sfârşit la adresă, tot ce răspunse Impăratul fu un ordin către acelaşi ambasador la Veneţia, de a face, în toate aceste chestiuni, « ceea ce va fi de cuviinţă » [3]).

Carol Quintul avea totuşi motive să fie bucuros de aliaţii cari i se ofereau în felul acesta, şi pe care, de altfel, începuse prin a-i căuta el însuşi. Intr'adevăr, în chiar acelaşi an 1538 el pusese la cale, împreună cu Veneţienii şi cu Papa, o ligă împotriva Turcilor, cu ţinte precise de data aceasta, şi cu mijloace care păreau mai bine cântărite. Totul fusese stabilit cu cea mai mare preciziune. Planuri pentru organizarea acestei lupte de cruciată nu lipseau; abia cu un an mai înainte, Frederic cel Inţelept, ducele Bavariei, alcătuise un plan în care erau prevăzute atât punctele de atac, cât şi numărul trupelor care trebuiau să ia parte la luptă [4]). Nu ştim dacă e cel la care se opriră acum confederaţii, dar planul acestora nu e mai puţin amănunţit. Papa se angaja să procure 36 de galere, sub conducerea lui Marco Grimaldo, şi Veneţienii 82; tot atâtea da Impăratul, conduse de Andrea Doria, care de altfel avea să fie comandantul suprem al flotei. Cel puţin acesta era angajamentul delegaţilor celor trei puteri, în acordul care se încheiase la Roma, la 8 Fevruarie 1538 [5]).

Planul de acţiune prevedea şi de data aceasta atacul vreunui port din Morea, care, odată cucerit, ar fi servit ca bază flotei confederate; era vorba să se pună stăpânire, chiar în vara acelui an, pe golful Patras, sau pe Lepanto, şi de acolo să se

[1]) Documentul Nr. 11.
[2]) Documentul Nr. 12.
[3]) Documentul Nr. 13.
[4]) Piot, *o. c.*, p. 59.
[5]) Sandoval, *o. c.*, II, 351.

pornească, în primăvara următoare, expediția împotriva Constantinopolului, expediție la care Impăratul făgăduia să ia parte în persoană. Prevederile erau foarte optimiste: « Impreunând toate aceste forțe, gândește (Impăratul) să meargă drept la Constantinopol, despre care oraș a înțeles că e foarte slab, și întâlnind în acel loc flota turcească, are ferma speranță că va învinge; iar dacă ea va fugi de luptă, retrăgându-se în strâmtorile Mării Negre, va merge să asedieze Dardanelele, din care știe că cel puțin una este foarte slabă; luând-o, va merge să ia Constantinopolul, după care crede că va pune stăpânire și pe Marea Neagră, și pe toată țara Turcească » [1]).

In realitate, cu toată frumusețea acestor planuri, mijloacele de care dispunea Impăratul erau foarte reduse. O mare parte din nădejdile lui erau în alianțele pe care nu înceta să și le caute. Pacea, de curând încheiată cu Franța, nu avea să-i fie de prea mare folos; încă dela începutul tratativelor, la întâlnirea dela Aigues-Mortes între Cardinalul de Granvela și cel de Lorena, se specificase că una dintre țintele acestei păci va fi « precéder avec bonnes et puissantes forces, non seulement à la deffension, mais à l'offension contre le Turq ». [2]). Când fusese însă invitat să intre în ligă, Francisc dăduse înapoi, preferind să păstreze prietenia turcească.

De aceea Carol începuse să-și caute în altă parte aliați. In vara aceluiași an 1538 avusese loc între Ferdinand și Zapolya o împăcare, dela care i se păru Impăratului că se pot aștepta multe și mari lucruri. Indată el se adresă lui Zapolya, sperând să-și facă din el un prieten în plănuita lui cruciată, și înștiințându-l de pregătirile lui și de apelul pe care îl adresase în același timp și altor principi creștini, îi trimise pe același episcop de Lund, care mai bătuse odată același drum, pentru a trata cu el asupra participării ardelene la cruciată [3]).

In sfârșit, Petru Rareș are și el un loc, de data aceasta, în planurile Impăratului. Della Vecchia nu încetase de altfel

[1]) Relațiunea lui N. Tiepolo, la E. Albèri, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, s. I, vol. II, pp. 110—111.
[2]) Laemmer, *Monumenta Vaticana*, p. 191.
[3]) K. Lanz, *Correspondenz*, II, 292-4.

să solicite expedierea chestiunii acesteia, şi într'o scrisoare trimisă din Veneţia la 8 Iunie 1538, se ruga din nou pentru trimiterea scrisorilor deja cerute, pentru Domnii din Muntenia şi din Moldova şi pentru Patriarh, oferindu-se să le ducă el însuşi, şi declarând că va pune la cale o întâlnire cu Patriarhul, fără ca Turcii să simtă ceva [1]). O altă scrisoare, ceva mai târzie, a aceluiaşi della Vecchia, arată bucuria Patriarhului faţă de vestea păcii dintre Franţa şi Spania, sperându-se din aceasta o alianţă comună împotriva Turcilor, şi insistă din nou asupra nevoii de a se trimite cât mai curând acele scrisori, înainte ca Turcii să fi prins şirul acestor uneltiri, şi să fi luat măsuri care le-ar fi putut neutraliza [2]). De altă parte informaţiuni furnizate de ambasadorul dela Veneţia ţineau curtea imperială în curent cu mersul întâmplărilor din Moldova şi arătau de asemenea că ajutorul lui Petru-Vodă trebue folosit în mod imediat.

De aceea, episcopul de Lund nu e purtător numai al unei scrisori adresate lui Zapolya cel de curând intrat în graţiile imperiale. După ce îşi va fi terminat misiunea în Transilvania, el are însărcinarea de a intra în Moldova, spre a trata cu Rareş, asupra unor puncte pentru care îl acreditează scrisoarea lui Carol Quintul, dată din Toledo, la 7 Noemvrie 1538. Printr'însa, Impăratul îl recomandă « iubitului său prieten » Petru Voevod, declarându-i că i-l trimite pentru a-i spune « oarecare lucruri », sau, în cazul când episcopul însuşi nu va putea să facă acest drum, să-i trimită pe altcineva care să-i vorbească despre acele lucruri de taină [3]). Dar se înţelege că solia avea să rămână fără urmare. Drumul dela Toledo până la Suceava era cu mult prea lung, pentru ca vestea aceasta să nu ajungă acolo prea târziu, atunci când Petru nu mai era decât un pribeag în Ardeal.

Aceasta a fost de altfel soarta tuturor ajutoarelor pe care Domnii Munteniei sau ai Moldovei le-au aşteptat dela puterile occidentale; distanţa, neîncrederea în sinceritatea ofertelor de prietenie sau încetineala cancelariilor le-au făcut

[1]) Documentul Nr. 16.
[2]) Documentul Nr. 32.
[3]) Hurmuzachi, *Documente*, II [1], p. 204.

întotdeauna ineficace. Şi astfel Petru Rareş trebuia să fugă din Moldova atunci când o solie spaniolă venea să-l încurajeze într'o luptă pe care nu putea s'o ducă el singur, tot aşa cum Mihai Viteazul cădea pe câmpul dela Turda pe când îi sosea prin Viena spada cea scumpă pe care i-o oferea Filip III, pentru serviciile aduse Crucii, şi cum Mihail Radu fugea în Ardeal înainte de a se fi întors trimisul lui dela Roma, care nu i-ar fi adus de altfel decât o cutiuţă cu moaşte şi binecuvântările pontificale.

DOVEZI DESPRE CONȘTIINȚA ORIGINEI ROMÂNILOR

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 28 Februarie 1936

I

Voiu începe prima înfățișare a materialelor găsite în ultima mea călătorie 'n Apus printr'o descoperire care nu-mi aparține.

Ea se datorește d-lui H. Stahl, cunoscutul scriitor, care, căutând pentru cercetările sale în domeniul, așa de atrăgător și deschizând atâtea perspective, al grafologiei, a aflat la Arhivele Statului, între hârtiile întoarse dela Moscova, un dosar de scrisori princiare, între care și cea următoare dela « Despot-Vodă », pe vremea când, sărac, pribeag, fără orizont, curiosul personagiu, capabil de atâtea aventuri în stilui Renașterii, era silit, cu toate marile sale titluri, să-și scrie însuși, cu o mână sigură, în linii nobile, răvașele.

Las să urmeze întâiu textul însuși, pe care d-l Stahl, fost și excelent elev al meu ca istoric, m'a autorizat să vi-l comunic:

Heraclides Basilicus Iacobus, Dei gratia Despota Sammi, princeps Moldaviae, Doridos, Pari et caeterarum insularum, dominus et haeres terrarum Valachiae, etc. A tyranno regni nostri Moldaviae, quod nullo iure possidet, quum extra omnem nostrum meritum iniuste persequeremur, quanta

nobis a vobis illata iniuria sit, non ignoratis. Ita quod, et nocte clam despoliatus et depredatus a vobis, fugere me oportuit. Quanta postea contra famam nostram latrata sunt, nos non ignoramus. Tamen pietate christiana et magnanimitate principis vobis ignoscimus, nec huius iniuriae memores esse cupimus. Tantum volumus ut praesentium exhibitori, generoso Stamatio Condostovilachi, ex Grecorum nobili familia orto, sincere nobis dilecto, ea quae apud vos: vestes, argentum et aurum reliquimus, tradere fideliter velitis et, siquidem quasi pignore pro quinquaginta florenis tenetis, tamen a vobis damni in centuplo magis, contra officium bonorum virorum, passi sumus. Volumus igitur omnino ut praedictas res praedicto Stamatio tradatis, quandoquidem et ipsa iusticia postulat. Si autem, de nostris rebus penitus desperantes, vendidistis, praetium praedicto dare non recusetis; si autem aliter facietis, vestrum erit postea cogitare. Nos omnia decrevimus nulla ratione velle ferre ut vos nostra teneatis. Datae Cassoviae, sexta iunii, anno Domini 1560.

Despotas.

D. Stahl observă că Iacob Heraclid, al cărui trecut, la Montpellier, la Paris, în Germania și în Polonia, la Brașov chiar, îl cunoaștem, își zice nu numai « prinț al Moldovei », ci și « domn și moștenitor al pământului Valahiei », — o concepție de unitate dacică pe care o va arăta el și ca Domn, căutând legătura de familie cu neamul Chiajnei în Țara-Românească și râvnind stăpânirea Ardealului, în același timp când amintia boierilor săi originea romană.

Totodată « despotul de Samos » cutează a vorbi, nu numai de drepturile sale la Paros, dar și în celelalte insule, adăugind și Dorida, cu baza în amintirile sale clasice, dar care era pe la 1555 partea prietenului său Iacob Diossorinos [1]).

La această dată de 6 Iunie 1560 încercarea dintâi a cutezătorului cercător de toate noroacele fusese tăiată de Palatinul Rusiei, care oprise la Nistru pe acela care, cu ajutorul

[1]) Iorga, Hurmuzaki, XI, p. 55, Nr. LXIX..

lui Albert Laski, și acesta un tip de făuritor al celor mai extraordinare planuri, despre care vorbesc în ultimele mele conferinți la Paris, acuma în curs de publicare[1]), voise să izgonească din Moldova, în propriul său folos, pe Alexandru-Vodă Lăpușneanu, care era pentru dânsul un « tiran », uzurpator fără niciun drept al moștenirii « despotale ». Peste câteva luni se știe că biruința dela Verbia era să-l puie pe Iacob Basilikos în posesiunea acestei moșteniri.

In ce privește relațiile cu Brașovul, întrerupte printr'o prigonire și un atac la vreme de noapte, cu oprirea unor bagaje ce ar fi fost bogate în « haine, argint și aur », pentru datoria de cincizeci de florini și adăugindu-se și « lătrăturile » de care așa de furios vorbește, cu amenințări, scrisoarea de « prinț care iartă », Iacob, intitulat « Heraclidul », se înfățișează întăiu în cetatea des cercetată de solii, cu multe rosturi, ai lui Alexandru însuși, în ziua de 11 Mart. 1558.

Vine din Polonia, unde era, la Cracovia, în zilele de 2—3 Ianuarie[2]), și merge la « regele », adică la Ioan-Sigismund Zápolya. După obiceiu, i se dă tainul, cu « pești buni, jimble, vin și carne ». Se duce până la Prejmer cu șaisprezece cai,—cum se vede, un alaiu mare, încă dela început. La 29, când se întoarce dela Curte, oaspetele nu mai este, simplu, « Iacob Heraclidul », ci, de pe urma scrisorilor regale, fără îndoială, « magnificus Despota »: el « se întoarce în Moldova », către Domnul căruia-i va fi fost recomandat de același « rege », devenit, cum nu s'a observat până acuma, puternicul lui protector[3]). Stă în oraș până la 1-iu Aprilie și primește, îndurător, « pești, carne, găini, jimble și vin ». Trece la Prejmer cu doisprezece cai. Indată, probabil pentru a-l sprijini, merge în Moldova o solie ardeleană de trei, cu Grigore Bethlen în frunte[4]). Ei stau acolo până târziu în Iunie, fiind vorba deci de lucruri importante, ambasada cu care răspunde apoi Lăpușneanu cuprinzând nu mai puțin de o sută de oameni călări[5]).

---

[1]) V. *Revue historique du Sud-Est européen*, 1936, n-ele 1-3, 4-6.
[2]) V. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le Despote, prince de Moldavie*, București 1900, p. 28 și urm.
[3]) Iorga, Hurmuzaki, XI, p. 798.
[4]) *Ibid.*
[5]) *Ibid.*, p. 799.

In Iulie, la 18, din nou vine la Brașov, după ce fusese strălucit ținut la Curtea ieșeană a lui Alexandru și a Doamnei Ruxanda [1]), « Heraclidul », care se ospătează opt zile, având în suita lui și « oameni ai lui Alexandru Voevod », care pe atunci cerea Brașovenilor și « grâu de sămănat » și făină; el se pregătea de o invazie, poruncită de Turci, stăpânii săi [2]). In 1559 nu se mai vorbește de acest musafir neobișnuit: el trecuse la Albert Laski ori, supt aripile lui Francisc Zay, la Cașovia, unde-l găsim în 1560.

Se știe că la Brașov și-a tipărit el genealogia latină, menită să-i deschidă ușilor celor lesne crezători, de cari erau destui atuncea [3]).

Trimesul e un Kontostavlaki, dela κοντόσταυλος, contabil.

Adaug că, în ciuda supărării din scrisoarea acum descoperită, Despot, în lupta lui pe vieață și pe moarte, ceruse dela Brașov, la 1563, tunuri și muniții, prin ofițerul său ungur, Paul Daczó [4]).

II.

Vin acuma la obiectul comunicației anunțate.

Se știe că, în ce privește originea Românilor, pe cari știința unui Aeneas Sylvius Piccolomini, viitorul Papă de cruciată Piu al II-lea, cunoscător al locurilor din Germania și Ungaria, îi făcea să se coboare din Flaccus, în calitatea lor de Vlahi [5]), un adaus la cronica slavonă a Moldovei, în forma păstrată la Ruși, în legătură cu căsătoria la Moscova a Elenei, fiica lui Ștefan-cel-Mare și a Rusoaicei dela Chiev, Evdochia Olelcovici, sora « Țarului Simion », leagă, într'o legendă copilărească, pe un Vlahata al Vlahilor cu un Roman, care nu e numele bizantin, trecut și în lumea rusească, ci o

[1]) Iorga, *Nouveaux matériaux*, pp. 34—6, 43, Nr. XI.
[2]) Iorga, Hurmuzaki, XI, *l. c.*
[3]) In ediția dată de Émile Legrand a biografiilor lui Despot.
[4]) Iorga, Hurmuzaki, XI, p. 876, nota 1 (după însemnări de cronici ardelene).
[5]) Isopescu, în aceste *Anale*, și în *Atti del I congresso di studii romani*, Roma 1928; știrile adunate de d-l Ramiro Ortiz, în *Manualetto Rumeno*, București 1936, p. 7 și urm., după R. Sabbadini, în *Atene e Roma*, XVIII (1915), p. 83 și urm.; Al. Marcu, în *Ephemeris dacoromana*, 1923.

conştiinţă a numirii de Români, dacă nu şi a unei descendenţe pe care autorul modest şi necunoscut ar fi însemnat-o prin cuvântul de « Râmleni » [1]), pe când el ştie de *Romanovţi*, de *Românen*i.

Un călător italian, străbătând, la începutul secolului al XVI-lea, Ţara-Românească, ar fi auzit pe călugării dela Dealu (cari nu puteau fi nişte învăţaţi, aşa încât spusele lor ar reprezinta o tradiţie, ca aceea care capătă o formă superioară în conştiinţa despre rostul neamului căruia-i aparţinea, a quasi-contemporanului episcop unguresc, Nicolae Olahus), despre originea romană a naţiei. Francesco Della Valle, Padovan, secretar al vestitului aventurier Aloisio Gritti, nu ştia de sigur româneşte, şi se poate să fi vorbit, nu cu ortodocşi de-ai noştri, ci cu Franciscani italieni dela Târgovişte, cari erau în curent cu părerile lui Aeneas Sylvius [2]).

Cu totul altă însemnătate are mărturia pe care o aduce, într'un raport prezintat la Roma, în legătură cu planurile de cruciată şi interesele catolicismului în Orient, Ioan Laski, episcop de Gnesno, care, trimes de regele Poloniei, vorbeşte în chiar conciliul dela Lateran, în anul 1514, la 5 April.

Pomenind despre Romani, cari sunt pentru dânsul « Ruteni Valahi », adică « Valahi » de credinţă răsăriteană, şi lăudându-i ca « viteji în arme », în stare a scoate o armată de patruzeci de mii de oameni, el adauge că « au un graiu comun (şi) cu cel rutean (adecă slavon) şi cu italiana de rând *(italico vulgari)* ». « *Căci spun că sunt ostaşi de cândva ai Romanilor, trimeşi contra Sciţilor, ca să apere Panonia, şi de aceea în cea mai mare parte au limbă italiană, dar ritul li e rutean* ».

Cuvântarea e însemnată şi pentru alt cuvânt. Se recunoaşte că Domnul Moldovei, cu drept de moştenire, chiar dacă ar fi adevărat că « se intitulează » palatin sau voevod, *e de fapt independent*. Căci « face omagiu când regelui Ungariei, când regelui Poloniei, când Turcului ». Cu totul altceva deci decât

---

1) V. observaţiile mele în *Câteva note despre cronicile şi tradiţia noastră istorică*, în *Analele Academiei Române*, seria II, XXXIII, p. 136 şi urm.

2) V. *Una breve narracione della grandezza, virtù, valore et della infelice morte dell'Ill-mo sign. conte Alovise Gritti*, în *Magyar Tortènelmi Tár*, III, p. 23.

teoria curentă în Polonia că Moldoveanul a fost, este şi trebue să fie, de drept istoric, vasal, « palatin » al regatului polon. Fixându-se hotarele ţerii: Dunărea, Nistrul şi Marea Neagră, se înseamnă că de curând Turcii i-au luat două cetăţi, dintre care una, Moncastrul, n'are nevoie de lămurire, dar în cealaltă: « Zistocovium » se recunoaşte uşor « Licostomium », deci Chilia.

Iată textul latin însuşi, aşa cum îl dă foarte rara publicaţie rusească a lui A. P. Turghenev (Tourguénev), *Historica Russiae monumenta*, *I*, *Scripta varia a secreto archivio vaticano et aliis archivis et bibliothecis romanis excerpta*, Petersburg, 1841:

« Rutheni Walachii sunt feroces armigeri. Quadraginta millium communis popoli constituunt exercitum vel circa. Incolunt propriam terram, Moldaviam sive Mysiam. Idioma habent commune cum rutheno et italico vulgari. Nam dicunt se esse Romanorum quondam milites, ad praesidia Pannoniae contre Scythas missos. Unde est quod iure pro magna parte idioma habent italicum, sed ritum ruthenicum.

Habere consueverunt proprium dominum, tanquam praefectum, sed haereditarius est eorum dominus, et titulatur palatinus seu wojewoda Moldaviae, qui aliquando regi Hungariae, aliquando regi Poloniae, aliquando Turco sit homagiatus. In qua terra Turcus castra recepit, et habet, duo omnium prima, scilicet Moncastrum et Zistocovium. Situatur autem inter Hungariae et Poloniae regna, ac inter Thraciam, in qua Byzantium seu Constantinopolis est, sed dividit eam terram ab Hungaria et Thracia Danubius, a Polonia Tyras fluvius, a Tartaria Tauricana mare ponticum » [1]).

Se făcea pe atunci socoteala că Moldoveni şi Munteni se gătesc de luptă contra Turcilor şi ar putea fi aduşi prin războiul pentru cruce la atârnarea de Roma, şi de aceea n'ar fi bine să se primească de Papa cererea cneazului dela Moscova de a fi recunoscut ca rege, căci s'ar vedea că şi ortodocşii se pot bucura de graţia Sfântului Scaun:

---

[1]) P. 123.

« Ac Valachi quidem et Moldavi, qui et ipsi graecos ritus sequentes, christianis se hoc tempore addicere et contra Turcas propemodum devovere incipiunt, ut etiam spes sit aliquando eos in potestatem Sanctae Sedis Apostolicae concessuros esse, facile in retinendo schismate suo confirmabuntur, si Moschum, eiusdem schismatis sectatorem, regii nominis dignitate ac splendore ornatum intelligant » [1]).

Acestea le spune la Roma un continuator al operei lui Ioan Laski, Albert Krzycki, secretar regal, trimes acolo anume ca să împiedece intenţiile pe care le avea atunci, pe la jumătatea secolului al XVI-lea, Moscovitul [2]).

III.

La sfârşitul aceluiaşi secol, un Polon, Varsevicius, Warszewiecki, alcătueşte, pentru rectorul Colegiului iesuit din Liov, care a avut multe legături de propagandă cu Moldova, pe vremea lui Petru-Vodă Şchiopul [3]), un foarte interesant proiect de cruciată, cuprins într'o tipăritură foarte rară [4]).

Se spune acolo, ca şi în raportul, contemporan, al abatelui Ruggiero [5]), că Românii, în Dacia lor, vin dela Romani, şi se pomeneşte, după izvorul italian citat, de « strămoşul » Valerius Flaccus; ei au fost sau exilaţi pentru păcate, sau colonizaţi, sau, în sfârşit, au venit ei singuri pentru a căuta pământ nou în regiuni necunoscute. Nu se uită nici « lacul lui Ovidiu », amintind că poetul roman începuse a învăţa limbile getă şi sarmată [6]). « Căci neamul valah nu s'a osebit mult de felul de a trăi şi de firea Italienilor, afară numai că urmăreşte tot domnìi noi, ceea ce unii socot că e obiceiu

---

[1]) Fiedler, în *Sitzungsberichte* din Viena, XL (1862), p. 27 şi urm.: *Ein Versuch der Vereinigung der russischen mit der römischen Kirche im sechszehnten Jahrhundert*, p. 113.

[2]) In vol. II. p. 24, no. XXII, o ştire că beglebergul era « în Valahia », dar a trebuit să se retragă la Silistra.

[3]) V. Iorga, Hurmuzaki, XI, p. LXIII şi nota 3.

[4]) *Christophori Varsevicii Turcicę quatuordecim*, Cracovia, 1595. Un exemplar la Biblioteca Naţională din Paris.

[5]) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 14.

[6]) P. 190.

la Napoletani şi Sicilieni. Din care pricină, în Valahia (= Moldova) domneşte veşnic vicisitudinea cruzimii supuşilor faţă de Domni şi a acestora, în schimb, faţă de dânşii ».

Adică:

« Est Valachia provincia quae his olim Dacia, illis Valachia, nonnullis Cisalpina (= Transalpina) dicitur Moldavia, ab ea, duce Valerio Flacco, gente condita quae olim veterum Romanorum nomine et semine censebatur, sive illi ob flagitia, quod magis fidem fecit, eiecti, sive per colonias deducti, sive etiam sponte sua eo fuerunt profecti, non novum enim est solum multis vertere et incognitas regiones visendi studio peragrare. A quo ipso loco Ovidium non procul exulasse et lacum quendam ovidianum, in quo perierit, hodie etiam conspici opinio est, qui etiam getice et sarmatice loqui didicisse se alicubi profitetur. Gens siquidem valachica ipsa non multum a cultu et ingenio disterminata est Italorum, uno illo exeepto quod novis semper studet imperiis, quod adeo etiam Neapolitanis et Siculis familiare esse nonnulli arbitrantur. Unde in Valachia perpetua subiectorum in dominos et horum vicissim in eos crudelitatis regnat vicissitudo ».

In altă parte se vorbeşte de ce ar putea să deie cruciatei, pe lângă cei 100.000 de călări ai Epirului, cei din « Moesia inferioară şi superioară şi de pe malul Dunării », 200.000, cari ar fi în stare să ridice « mii de oameni, aşa de tari şi de înalţi, încât ai zice că nu umblă, ci merg călare, încât puţine sute dintre ei ar fi în stare să bată mii de duşmani ».

Pare totuşi că nu e vorba numai de Bulgari şi Sârbi, dar se adauge că în Dacia şi Tracia sunt aşa de mulţi creştini, încât o răscoală a lor n'ar mai putea să fie potolită.

In text: « Mox vero et in Mysia Inferiore atque Superiore et ad ripam Danubii hominum millia pene ducenta, tanti roboris et proceritatis, ut non ambulare, sed equitare eos diceres, et a paucis centenis millia nostrum profligari posse iudicares. Daciam hoc loco praetereo, quae, ad ipsum Mare Ponticum protensa, una cum Thracia, vix credibile est quot et quantos habeat christianos et quae, semel commota, non est facile quietura, imo exemplo ad capienda arma vel aliis

futura, cum fama vulgatum sit vel quamplurimos alios in Turcas excitari » [1]).

Dar Cazacii Nizovii atacă Moldova, pe care o tulbură Turcii şi care se sfâşie singură prin lupte interne:

« Hos igitur Valachos, cum saepius infestarent Turcae et ipsimet inter se vehementius grassarentur, Nizovii quoque, tempore et occasione illecti, praedas de iis egerunt et tam tartaricas, quam et turcicas munitiones nonnunquam exusserunt » [2]).

Dar, şi acesta e lucrul de cel mai mare preţ, în legătură cu acea limbă latină, cu acea conştiinţă de origine, de care, cum se vede din pasagiul ce va urma, *era legat însuşi regele Matiaş, fiul lui Ioan Hunyadi, acest glorios şi cult rege de viţă românească declara unor soli moldoveni cari veniseră la dânsul şi începeau aşa « Spune Domnului vostru », că, dacă aşa li e graiul, nu mai are nevoie de interpret*, ceea ce era poate un mijloc de a arăta că şi acea limbă a strămoşilor săi, aşa de asemenea cu latina, o înţelege:

« Idioma valachicum est corruptum, nec tamen latinitati admodum absimile; adeo ut rex Mathias Hungariae, cum legati valachici per interpretem apud eum verba facere sic incepissent: « Expone, inquit, domino nostro », se, si hac lingua uterentur, etiam sine interprete intelligere eos posse responderit ».

Această potrivire, oricum s'o ia cineva, stabileşte între Matiaş şi Moldova lui Ştefan-cel-Mare un raport care, pe lângă interesul ce-l trezeşte, nu e lipsit, în sensul lui mai adânc, şi de oarecare duioşie, în istoria unui popor şi până astăzi aşa de mult ignorat şi aşa de pe nedrept batjocurit.

---

1) P. 156.
2) Pp. 155—6.

MĂRTURII ARMENEŞTI DESPRE ROMÂNIA

EXTRASE

DIN

CRONICA ARMENILOR DIN CAMENIŢA

PARTEA I-a

(1430 — 1611)

CU O PREFAŢĂ

DE

H. DJ. SIRUNI

Şedinţa dela 27 Martie 1936

PREFAŢA

Această lucrare este a doua din colecţia pe care am început-o, spre a aduce o modestă contribuţie la lămurirea trecutului românesc prin izvoarele armeneşti, cercetând tot ce este încă necunoscut în autorii armeni, manuscrise şi inscripţiuni armeneşti.

Prima lucrare a fost o carte geografică scrisă de către un călugăr armean din Congregaţia Mechitariştilor, Părintele Hugas Ingigian (1758—1843) a cărui scriere, comunicată de noi, a fost publicată de către Academia Română, în seria Memoriilor Secţiunii Istorice *(Mărturii armeneşti despre Români:* Valahia şi Moldova, eialetele guvernate de principi străini, de Păr. Hugas Ingigian (1758—1843), cu o prefaţă de H. Dj. Sirouni. Memoriile Secţiunii Istorice, Seria III, Tomul IX, Mem. 8, Bucureşti, 1929).

Extrasele pe care le traducem mai la vale, sunt note şi însemnări culese din cronicarii armeni din Cameniţa sau Cameniţ-Podolsk, oraş unde armenimea reprezenta, împreună

cu cea din Lemberg, colonia cea mai populată și cea mai desvoltată din Polonia, tot atât de veche cât și cea din Lemberg, datând tot din secolul XI-lea. Camenița era, după Lemberg, reședința a doua a arhiepiscopului armean, care șase luni din an, stătea în Camenița; la Camenița, Armenii aveau autonomia lor judecătorească și tribunalul lor propriu ca și la Lemberg; bisericile armenești din Camenița erau tot atât de înflorite ca și cele din Lemberg, fiind în număr de patru: Sft. Nigoghos (Sft. Nicolae), Sft. Avedum (Buna Vestire), Sft. Asvadzadzin (Sfta Născătoare) și Sft. Lusavorici (Sft. Grigore Luminătorul), construite în secolele XIII și XIV-lea. (« *Călătorie în Polonia* », de Păr. Minas Păjișkianț, Veneția, 1830, pp. 136—156); Camenița fiind un punct de legătură cu Moldova, Armenii din Camenița au conservat multe secole relațiuni comerciale, religioase și familiare cu conaționalii lor din Moldova.

Cronica din Camenița, din care traducem extrasele următoare, vorbește despre o perioadă de 222 ani (1430—1652) și face parte dintr'un manuscris aflat la Biblioteca Mechitariștilor armeni din Veneția și publicat în 1896 de către Păr. Alișan, într'o colecție de documente: « *Camenița, Analele Armenilor din Polonia și România* », Veneția, 1896, pp. X + 276.

Răposatul Grigore Buiucliu, căruia îi revine meritul de a fi dat la lumină acest document, a publicat în traducere română unele pagini din manuscris în « Convorbiri Literare » din 1906 și printr'o broșură (« *Camenița sau Cronica Armenilor din Polonia și Moldova* », traducere din limba armeană cu o notiță de Gr. M. Buiucliu, București, 1906, p. 16).

« Manuscrisul formează, spune Gr. Buiucliu, un volum legat de 112 foi din care lipsesc trei dela început și câteva din corpul volumului. Scrierea îi este destul de îngrijită, lămurindu-se foarte bine că ea aparține la patru mâini deosebite. Studiind acest manuscript, am văzut că este o cronică cuprinzând pe lângă evenimentele privitoare în special la Armenii din Polonia și din Moldova, faptele politice mai însemnate petrecute în aceste țări între anii 1430—1652. Importanța acestei cronici este mai ales că ea a fost scrisă treptat,

treptat de oameni contemporani ai faptelor petrecute, cel puţin cele dela 1560 înainte; cât pentru faptele ce preced, ele au fost reproduse prin prescurtări din alte cronici de mâna chiar de care a început a se scrie în anul 1560. Cei ce au luat în scris faptele dela 1560 înainte sunt preoţii cari s'au succedat la biserica Sft. Niculae din Camenița, și anume preotul Ioan (Hovhanes) dela 1560—1605, preotul Grigorie dela 1605—1616, preotul Axente dela 1616—1621 și preotul Iacob (Hagop) dela 1621 până la sfârșit ».

* * *

Cronica din Camenița, din care Gr. Buiucliu a făcut cunoscută publicului român numai o mică perioadă de 3 ani (1560—1563), în mare parte rămâne încă netradusă. Prin urmare rămân până acum necunoscute notele din Cronica despre perioada 1430—1560 și de asemeni despre aceea care începând dela 1563, se sfârșește în 1652.

Rămân necunoscute și nedescifrabile în special notițele despre o perioadă de 42 ani (1611—1652), scrise într'un dialect armeno-tătar. In adevăr, dela începutul secolului al XVII-lea Armenii din Polonia au pierdut limba lor maternă și au început să întrebuințeze limba tătară pe care o colonie recentă și puternică a adus-o din Crimeea, după retragerea Genovezilor, și care a ajuns să se impuie coloniei întregi, până și în actele oficiale ale Tribunalelor armenești, rămânând limba strămoșească numai în biserică.

Dăm mai la vale traducerea acestei prime părți a notițelor din Cronica, care privesc istoria țărilor române, și care începând dela 1430, când moare prințul Vitold, ajung până la 1611, când muri protopopul armean din Camenița, Hovhanes, căruia îi datorăm notele din ultimii cincizeci de ani (1560—1610).

Partea a doua care îmbrățișează perioada 1611—1652, și care este scrisă într'un dialect tătăresc, cuprinzând un mare număr de cuvinte armenești, leșești și moldovenești, rămâne pentru o comunicare viitoare.

EXTRASE[1]
DIN CRONICA DIN CAMENIŢA

1475. — Turcii ard Suceava. Voievodul Ştefan [2]) i-a distrus pe urmă pe toţi.

1483. — Turcii ocupă dela creştini Chilia şi Akermanul.

1484. — Au venit Turcii şi au luat Chilia şi Akermanul.

1485. — In August, Ştefan Vodă al Valahiei [3]), se supune regelui Cazimir al Poloniei.

1485. — Turcii ard pentru a doua oară Suceava.

1497. — Regele Albert al Poloniei merge în războiu contra Valahiei.

1498. — Voievodul Ştefan al Valahiei atacă Cameniţa şi o împresoară opt săptămâni.

1509. — A opta zi de Rusalii, Bogdan Vodă [4]) al Valahiei merge contra Poloniei.

1538. — Sultanul Soleiman merge contra Valahiei şi expulzează din ţară pe Petru Vodă [5]).

1550. — Voievodul Valahiei trimite călăreţi spre Bari, care era ocupat. Oraşul Bretvici a fost trecut prin sabie. O parte din călăreţii valahi a fost măcelărită, iar cealaltă a' fost înnecată în râu.

1551. — Fiul Voievodului Ştefan [6]) al Valahiei, Ion [7]), a fost adus pentru ca să fie numit Domn al ţării. Dar nu l-au numit pentrucă ţara s'a opus.

---

[1]) Probabil Cronica din Cameniţa a avut o parte dispărută dela început. In adevăr, perioada 1430—1560 este compusă din nou de către cronicarii de mai târziu, cari au cules din notiţe vechi. Aşa că prigonirea lui Ştefan Rareş împotriva Armenilor din anul 1551 este pomenită numai cu câteva cuvinte, adăugând numai că s'a mai vorbit despre ei.

[2]) Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei, 1457—1504.

[3]) Cronicarul întrebuinţează Valahia în loc de Moldova. Mulţi din cronicarii Armeni fac această confuzie. Minas din Tokat în « *Cânt de jălire asupra Armenilor din ţara Valahilor* », scris în anul 1551, numeşte *Olahi* pe Moldoveni şi *Mintani* pe Valahi după terminologia leşească. Părintele Păjişkian (*Călătoria în Polonia*, 1830) întrebuinţează *Bugdan* (Moldova) şi *Ulah* (Valachia). Termenii păr. Ingigian (*Geografia*, 1804) sunt *Ulah*, *Ulahia* (Valahia) şi *Bugdan*, *Bugdania* (Moldova). In scrisorile pastorale ale catolicoşilor din Ecimiazdin din anii 1388 şi 1410, este întrebuinţată « *ţara valahilor* » pentru ţările române. Mai găsim în diferite manuscrise « *ţara Bugdanilor* » (Moldova), « *ţara Ulahilor* » (pentru amândouă principatele).

[4]) Bogdan cel Orb, Domnul Moldovei, 1504—1517.

[5]) Petru Rareş, Domnul Moldovei, 1527—1538.

[6]) Ştefan Rareş, Domn al Moldovei, 1551—1552.

[7]) Ion Ioldea, Domn al Moldovei, în Septemvrie 1552.

1551. — Voievodul Ştefan al Valahiei a încercat să schimbe religia Armenilor din ţară şi le-a dărâmat toate bisericile.

(Istoria acestei persecuţii a fost scrisă amănunţit de un preot armean contemporan, Minas din Tocat. Această carte scrisă de Minas a fost tradusă în româneşte de Gr. M. Buiucliu. «*Cânt de jălire asupra Armenilor din ţara Valahilor*» de Diaconul Minas Tokatţi, trad. Grigore M. Buiucliu, 1895, Bucureşti, pp. 44).

1560 Octombrie 15. — Se ivi în aceste timpuri un oarecare Despot [1]) care se dădea drept domn al Valahilor. El de neam era Sârb, adică Arnăut: şi se duse la Ferdinand Impăratul Creştinilor, care-i dădu un oarecare număr de ostaşi, şi arme multe şi bune de tot felul, tunuri, puşti şi săbii, şi-l trimiseră să domnească peste Ţara Valahilor, ai cărei locuitori erau în mare strâmtoare şi îndurau mari chinuri din partea spurcatului lor Domn, numit Petru Alexandru [2]), om crud, de zece ori mai crud de cât a fost Iulian pentru creştini. Cu deosebire rău a fost acesta pentru biata naţie armenească pe capul căreia a adus multe nenorociri ce nu merită să fie nici povestite nici ascultate. Dar pentru câte făcu el Armenilor, răsplătească-l Dumnezeu, dându-i rău pentru rău, răzbunându-ne pe noi în nemărginita sa putere.

Şi când mai sus pomenitul Despot veni cu oastea lui şi se apropie de nenorocita ţară a Valahilor, câinii de boieri vicleni îşi călcară jurământul; căci ei mai înainte scriseseră lui Despot aşa: Dacă vei veni aici, noi pe Domnul nostru îl vom omorî şi ne vom supune ţie, pentru ca tu să ne fii Domn. Iar spurcatul Iulian adună în grabă toată ţara şi înjghebă oaste mare cu care se coborî la Hotin unde se opri vreo două-trei zile. Scopul lui era ca dacă cumva va veni acolo asupra-i Despot cu o oaste multă el să treacă dincoace şi să fugă lângă regele nostru Sigismund; dar Despot nu avea oaste multă, şi cât avea o îngrozi Voievodul nostru Ialoveţki şi-o fugări, până ce ajunse lângă împăratul Ferdinand. Iar nelegiuitul vesel se întoarse să se aşeze în ticăloasa lui Domnie. Şi aşa nu se făcu nimica, nefiind dat de sus ca să se facă, precum şi stă scris ca să nu poată omul face nimic dela sine, dacă nu e dat lui de sus să facă [3]).

1561 Noembrie 13. — Slavă ţie Doamne Dumnezeule care în milostenia ta ne-ai întărit cu răbdarea, de am ajuns ceasul să vedem şi noi prigonirea şi chinuirea acelor ce ne-au prigonit şi ne-au chinuit pe

[1]) E de remarcat tonul simpatic al cronicarului armean Pr. Hovhannes când vorbeşte despre Despot-Vodă. Cu aceasta se explică şi versiunea după care Armenii au fost partizani ai lui Despot-Vodă, chiar l-au ajutat, şi cum spune Hasdeu « pe când boierii moldoveni se răsculase contra acestui martir al civilizaţiei occidentale, numai Armenii se întreceau care de care în manifestări de devotament pentru dânsul ».

[2]) Alexandru Lăpuşneanu, Domnul Moldovei, 1552—1561 şi 1564—1568, fiul natural a lui Bogdan Vodă, cu numele său adevărat Petru.

[3]) Cu toate că faptele întâmplate între 1560 şi 1563 au fost traduse de Gr. Buiucliu (*Camenița sau Cronica Armenilor din Polonia și Moldova*, Bucureşti, 1906), totuşi noi le redăm ca să facem cronica completă, mai ales pentru faptul că Grigore Buiucliu în anumite locuri n'a putut să pătrundă părţile specifice ale dialectului.

noi; căci multe suferințe și cruzimi îndurat-a biata noastră nație, rămasă fără stăpân, din mâna Domnului acelei blestemate țări a Valahilor [1]) cel fără de lege și spurcat Voievod Alexandru, fiul pieirei și omul nelegiuirilor, moștenitorul Iadului și locașul tuturor relelor, care mândrindu-se de slava lui ca și Satana, cu o cutezanță ne mai pomenită și o răutate nemărginită făuri impotriva noastră toate nelegiuirile care se află descrise mai sus; și cu toate aceste ale lui nelegiuiri și răutăți bunul și milostivul Dumnezeu se arătă îngăduitor și nu-l pedepsi de îndată, iar nouă ne dădu răbdarea trebuincioasă până ce sosi ceasul și atunci ridicându-se brațul a tot puternic stărni în contra lui vijelia ce avem a descrie mai jos.

Ducele cu numele de Despot care se ivi în țara Francilor, trăi pe lângă Cesarul creștinilor Ferdinand din copilărie până la vârsta de om; ș'atunci găsi un prieten vrednic de el, un prinț care cu numele de Vlaschi (= Albert Laschi) din țara leșească, cu care se uni și se înțelese în toate. Și era ducele Despot fără putere și sărac de tot, căci tot ce avuse în țara lui fusese răpit de Ismaileni [2]). Iar numitul Vlaschi avea țări multe, și cetăți și orașe și sate, și tot ce a avut a pus zălog, ș'a luat bani o mulțime. Apoi cu ajutorul lui Dumnezeu adună ostași și desemnă asupra lor generali, comandanți, căpitani, caporali, dându-le arme de războiu multe și bune, tunuri, puștii, săbii, etc. După aceasta luând cu sine pe Despot, porni asupra Domnului acelei țări blestemate, cu numele Alexandru [3]) pentru a doua oară: Căci despre cea

[1]) Să nu se pară de mirare când cronicarul armean vorbește cu atâta amărăciune despre Valahii vecini. Când el scria aceste rânduri, nu trecuse încă doisprezece ani după anul nenorocit (1551), când Ștefan Rareș a prigonit pe Armenii Moldoveni, spre a-i converti la ortodoxism. In adevăr, după 1565 nu mai întâlnim tonul amar a preotului cronicar, cu toate că tot acest preot a continuat cronicele până în anul 1605.

[2]) Turci.

[3]) Aluziile amare ale cronicarului armean asupra lui Alexandru Lăpușneanu se pot explica prin aceea că în timpul lui Ștefan Tomșa și Alexandru Lăpușneanu Armenii au avut de suferit neajunsuri așa cum au avut și acei cari au ajutat pe Despot-Vodă.

In privința aceasta, Hasdeu scrie în « Magnum Etimologicum »: « La 1564 Armenii din Suceava au arătat multă milă și simpatie pentru faimosul uzurpător Iacob Bazilie Despota. Pe când boierii moldoveni se răsculase contra acestui martir al civilizației occidentale, numai Armenii se întreceau care de care în manifestări, de devotament pentru dânsul, fiind expuși astfel, în urma catastrofei, a suferit toată urgia învingătorilor.

« Plebea s'a iritat pentr'acest sentimentalism a lacrimilor de milă din partea Armenilor.

Armencele mi-l privea
Moldovencele-i plângea
Copilele mi-l bocea,
Pe uliți mi-l ducea,
Pe ulița pardosită
Tot de calapod făcută
Pe ulița armenească
Armencele să-l privească.

« Plebea din Suceava a uzat atunci de măcel și insulte asupra nenorocitelor mueri ale Armenilor. De aci încolo un secol întreg Armenii s'au ținut în liniște ».

dintâi venire a lui am vorbit mai sus, arătând cum magnații leși îl luară la fugă pentru a face pe placul celui de al doilea Iulian; aici noi scrim despre a doua lui venire. Şi când veni și se apropie de țara zisului nelegiuit cu oaste și cu toate cele trebuitoare, trecu fără întârziere apa ce se chiamă râul Turlu (Turla=Nistru). Nelegiuitul se afla la Botoșani, iar oastea lui era așezată de-a-lungul drumului ca să năvălească, iar numai o parte pentru păzirea drumului, pe când el cu ai lui boieri petrecea în veselie cu mâncări și băuturi, cu cântăreți și muzicanți. Îndată ce oastea lui Despot dădu de păzitorii nelegiuitului, ea îi dărâmă pe toți și venind și alții dela locurile pe unde erau așezați de pază îi dărâmă și pe aceștia, iar cari putură scăpa fugiră către nelegiuitul și-i dădură de veste că se apropie oastea dușmanului. La auzul acestei vești el se arătă voios și mândru și porunci îndată boierilor săi, ca să se pregătească de luptă, să-și îmbrace zalele, să-și iea armele și să iasă înaintea dușmanului. Iar el spurcatul pregătind armele de luptă ce avea, le adună toate la un loc, atât cele de tăiat, cât și cele de ars, și într'o clipă veniră împrejurul lui toți luptătorii și toată oastea lui de viteji care era multă și fără de număr: și cum se întâlniră cele două oști, se așezară față în față, unii de o parte și alții de alta, iar spurcatul începu a se îngâmfa ca Belial și cu glas tare a zice nelegiuiților săi ostași: bucurați-vă voi ostași și căpitani, căci iată că au căzut dușmanii în mâinile noastre, dar eu, în numele lui Dumnezeu, vă rog să nu-i omorîți, ci să-i prindeți de vii pe toți și să-i legați, căci voiu eu singur, cu mâna mea să-i fac să piară în cele mai mari chinuri. Iar nelegiuitul sta urcat pe două care de pari ascuțiți, ca la vre-o două mii, ce-i adusese pentru ei; și începu să așeze pe ostași, punând în frunte pe cei mai deprinși și mai viteji, punându-se și el singur în frunte; și după ce așeză pe ostași rânduri rânduri, unii după alții, porunci să se pună înaintea lor armele de foc ce le zic tunuri, din care avea șaisprezece, mai mari, și le îndreptă spre oastea lui Despot, se dădu foc tuturor tunurilor deodată, dar nu se făcu niciun rău cu ele, trecând pe deasupra dușmanului, căci nelegiuitul cu oastea lui era pe un deal, iar Despot în vale: dar era și Dumnezeu cu el, deaceea nu s'a primejduit de fel. Apoi porunci de a doua oară să se umple tunurile și de a doua oară iarăși nu se primejdui dușmanul, ba din potrivă nelegiuiții fură uciși de tunurile lor, rămânând oastea lui Despot neclintită și adunată la un loc. După aceasta porunci vameșului său să iasă cu calul și să joace după cum e obiceiul călăreților, dar îndată ce ieși căzu, se rostogoli pe gâtul calului și se lovi de pământ. Apoi porunci unui alt călăreț să iasă înainte și acestuia îi căzu coiful de pe cap. După aceasta începu să îmbărbăteze oastea lui zicând: Voi, boieri și căpitani, fiți viteji și să vă aruncați asupra acestor necredincioși, să-i zdrobiți și să-i ucideți pe toți, să nu rămâie nici unul, din ei; iar ei îngâmfați de mândria Domnului lor, se aruncară cu toată oastea asupra lui Despot, precum odinioară Goliat asupra lui David, și când se loviră cele două oști, pieri aceea a nelegiuiților. Toată oastea lui Despot era de 1.200 oameni, iar cealaltă

aproape de 40.000, toți deprinși la luptă; cu toate acestea ei au fost biruiți și uciși prin puterea dumnezeească de cei mai puțini la număr cruțându-se viața numai celor ce s'au închinat și s'au dat supuși. Și după ce s'a întâmplat una ca aceasta, spurcatul s'a pus pe fugă, fără ca nimeni să-l poată prinde, și suindu-se pe un deal mare, privi câmpul acoperit de trupurile soldaților săi și începu amar să plângă, amintindu-și de nelegiuirile sale zicând: aceasta îmi este pedeapsa dela Dumnezeu. Dumnezeu însuși s'a războit cu mine și cu mâna-i atotputernică m'a nimicit pe mine și ostașii mei, de vreme ce cu 40.000 de oameni n'am putut să țiu piept la o oaste așa de mică.

Și cuprins de aceste gânduri, fugi părăsindu-și țara și trecând în aceea a Turcilor. Iar Despot se îndreptă spre Suceava, și pe când era aproape îi veni veste că spurcatul a adunat din nou oaste ca să vie asupra lui. Aflând despre aceasta, Despot se întoarse înapoi și ieșindu-i înainte îi dădu lupta pentru a doua oară și-l bătu precum și pe cei o mie de Turci ce-i adusese în ajutor dela Ackerman. După aceasta întorcându-se veni cu mare alaiu la scaunul lui, la Suceava, și schimbă pe toți diregătorii și slujbașii punând pe alții în locul lor, iar pe acei cari se supuseră lui, îi păstră în slujbă. Pe Pârcălabul Hotinului scoțându-l, puse în loc pe un Frânc cu numele Pisoschi și din toate celelalte cetăți și orașe câte sunt în țară, scoase pe diregătorii Valahi și puse în loc Latini; și așa așezându-se în Domnie, trimise la Turc să-i vie pecete, ca să-i plătească biruri; aceasta pentru anul dintâi; cât pentru mai târziu, va fi cum va da Dumnezeu, căci el avea de gând să stea mult în acea țară, pentru care să-i ajute Domnul nostru Iisus Hristos cu puterea-i nemărginită. Iar ție, Doamne, slavă în vecii vecilor amin.

(Vă rog pe toți pentru întărirea simțurilor mele rătăcite să vă rugați lui Dumnezeu ca să le întărească. Pe mine leneșul la bine, și harnicul la rău, păcătosul, nenorocitul, și nepriceputul să-l pomeniți înaintea Domnului; cât pentru scrierea mea fiți îngăduitori, căci cerneala nu mi-a fost bună).

Pentru toate acele prigoniri și suferințe ce a îndurat biata noastră nație și despre care am pomenit mai sus, arătând cum unii au fost schinjuiți ca să se lepede de legea lor, cum toate bisericile au fost dărâmate din temelie și odoarele din ele prădate, pentru toate aceste cruzimi și nelegiuiri săvârșite din porunca spurcatului Alexandru, bunul și milostivul Dumnezeu, a trimis asupra lui și a poporului său pedeapsa cuvenită, făcându-i în douăsprezece zile să piară și să se facă nevăzuți ca și fumul focului; și dacă acei nelegiuiți se înălțaseră cândva ca cedrii din Liban, aceasta n'a fost pentru mult timp, căci îndată s'au trecut cu colbul pe care-l duce vântul în vreme de furtună. Iar nenorocita nație a Luminatorului mult puțin a fost mângâiată prin mila Domnului, care a învrednicit-o să-și vază dușmanii fugăriți și împrăștiați și casele lor pustiite. Și fiindcă acest credincios Despot a venit la Domnia acestei țări prin voia lui Dumnezeu, apoi pe Armeni, i-a adus înapoi și le-a dat voie să se poarte după legile lor, slobozi și pe față, poruncind ca

nimeni să nu le spună niciun cuvânt de rău şi să nu-i împiedice, iar acei ce ar îndrăzni să judece sau să batjocorească pe Armeni din pricina legii lor, să fie pedepsiţi cu moarte.

1562 August 15.— Ziua Sâmbătă, serbarea Sfintei Fecioare Maica Domnului. Pe Ducele Despot, pe care Dumnezeu l-a rânduit Domn asupra ticăloasei ţări a Valahilor, atot-puternicul şi milostivul Dumnezeu, să-l întărească în domnia lui, până în adânci bătrâneţe, neclintit şi neschimbat întru fericirea sărmanei noastre naţii fără stăpân, pentru ca în pace şi linişte să se bucure de legea ei, care i-a fost dată de Sfântul părinte Grigorie Luminătorul Armeniei.

In ziua, deci, însemnată mai sus, cu mila lui Dumnezeu şi voinţa Cesarului creştinilor, Despot a pus coroană pe Domnia lui, şi s'a încoronat după cum e obiceiul la regi miruiţi şi la regi încoronaţi, şi în aceeaşi zi făcu obşteşte cunoscut ca toţi să-l numească Rege, lucru ce până atunci nu se întâmplase în acea ţară, dela cel dintâiu Domn şi până la el, şi despre care nu avusese pildă nici în neamul lui, din moşi şi strămoşi, deşi el pe sine se numea fiu de prinţ, dar nu era în adevăr, şi nu avea dovezi c'ar fi fiu de rege miruit şi purtător de coroană, dintre acei la cari este obiceiu ca din tată în fiu şi din neam în neam şi'n veci să fie încoronaţi la timp. Aceasta însă, numai din propria lui voinţă şi înalta lui poruncă, s'a înălţat cu ajutorul atotputernicului Impărat Ceresc, pentru care Domnul nostru Iisus Hristos să-i dea viaţa liniştită, şi mâna atotputernicului Dumnezeu să-l păzească şi să-l ţie în scaunul lui neclintit, dându-i plecare spre cele bune pentru toate neamurile, dar mai ales pentru sărmanul neam al Armenilor, care să poată câtva timp să găsească linişte şi să fie scutit de prigonirile şi suferinţele ce au îndurat din partea nelegiuiţilor şi necredincioşilor Valahi, popor de creştini falşi, spurcaţi, cari sunt Macedonianii şi Arianii.

1562 Decembrie 18. — In al doilea an al Domniei lui Despot n'a mai voit să ştie de Laski, nici să-şi ţie jurământul, deşi în mai multe rânduri jurase pe Sfta Cruce ca să-i dee jumătate din Domnia ţării lui, drept recunoştinţă, pentru câte Laski făcuse pentru el, ceea ce poate judeca cititorul din cele scrise mai sus. Apoi îi luă Hotinul din mână şi pe Pisoski care cu împuternicirea lui Laski şedea în cetate, îl îndepărta şi rândui în slujbă Pârcălabi Valahi; dar această răzvrătire a lui e semn de peire pentru capul lui: el singur s'a osândit pe sine.

1563 Iulie 13. — Cneazul rus Vişnovski [1]) s'a dus în ţara Valahilor ca să se facă Domn acolo, având cu dânsul 3.000 de călăreţi, iar nelegiuitul neam al Valahilor l-a lăsat să intre în ţară şi să ajungă până

[1]) Despre acest prinţ Vişnovski (= Dimitrie Vişnievieschi) cronicarul spune în altă parte că el a trădat pe Rege (Sigismund), s'a răsculat şi a fugit la Sultanul turc, pe urmă s'a întors. Insă Regele nu i-a făcut niciun rău şi i-a înapoiat toate provinciile sale, toate cetăţile şi satele sale. Vişnovski iar a complotat contra Regelui, şi de astădată a fugit la Cniazul Moscovei. După 2 ani iar s'a întors în regiunea sa însă milostivul rege Sigismund iar nu i-a făcut rău. Cronicarul armean adaugă că trădarea este un obiceiu al ruşilor.

la Suceava, unde a stat două săptămâni, încercând să îndepărteze pe Despot din cetate și să se pue el Domn în locul lui. Dar Despot nui se supuse: apoi propuse lui Vișnovski pace cerându-i să-l lase să meargă cu ai săi unde va voi. Această cerere însă nu-i fu primită, voind Cneazul cu sila să-l scoată din Domnie și să-l ucidă. După aceasta s'au adunat nelegiuiții Valahi în număr mare și s'au aruncat asupra Cneazului și a oastei lui bătându-i și ucigându-i pe toți, iar pe Vișnovski l-au prins de viu precum și pe Pisoski și pe mulți alții: unora le-au tăiat nasul și urechile, iar pe alții, între care pe Cneazul și pe Pisoski, i-au legat și i-au trimis la Sultan; și astfel a pierit acest Vișnovski din pricina mândriei lui și cu dânsul a făcut să piară pe toți ai lui. Apoi voind nelegiuitul popor al Valahilor să ucidă pe Despot, acesta fugi din mâinile lor și se închise în cetatea Sucevei, iar ei aleseră dintre dânșii pe un oarecare Tomșa, care fusese umilă slugă a lui Despot, și-l făcură Domn pe țară în locul lui, dar lui Despot timp de trei luni, nu-i putură face niciun rău, ci din potrivă acesta ucise pe mulți din necredincioși, având cu el 500 de oameni fugiți odată cu dânsul și veniți împreună în Suceava. Iar acest blestemat Tomșa, a fost un om spurcat și rău: el a făcut să piară o mulțime de oameni nevinovați în cele mai mari cruzimi: pe un călugăr Ioan poreclit Zur-Cădag (Căciulă-Strâmbă), om liniștit și nevinovat, a pus să-l spânzure de o grindă; pe Voitul Armenilor numit Hacires, om bun și de treabă, asemenea l-a spânzurat, și odată cu dânsul pe trei femei armence cu copiii lor mici cu judecata crudă și nedreaptă. Dee-i Domnul ca răsplată rău pentru rău, spre răzbunarea sângelui celor drepți și nevinovați.

După aceasta numitul prinț Laski, despre care am scris mai sus, arătând câte a făcut pentru Despot, aflând despre cele întâmplate acestuia, s'a grăbit să vie cu oastea lui, care nu prea era numeroasă, în Camenița, și stătu acolo 2 luni până mai adună oameni, și apoi intră în țara Valahilor cu oastea lui, care era mică la număr când acea a nelegiuiților Valahi, era ca lăcustele de multă, și abia sosi Laski în Suceava și află că Despot a fost ucis de chiar mâna ticălosului de Tomșa; atunci el n'a mai mers mai departe, și s'a întors și a părăsit țara nesupărat de nimeni.

1564. — Spurcatul și nelegiuitul Alexandru [1]) care era refugiat, a plecat în Turcia unde a rămas doi ani. Când mișelul Tomșa a omorît cu mâinile sale pe Despot Vodă, știrea s'a dus până la Alexandru care era în Turcia. Acesta s'a dus numaidecât la Honticar [2]) și prin intermediul fiului Honticarului, a rugat pe acesta să-l înscăuneze din nou pe tronul Valahiei. După cererea fiului său, Sultanul a ordonat ca Alexandru să se suie pe tronul Valahiei. Și când a ajuns la Brăila la țărmul Dunării, a trimes scrisoare mișelului Tomșa, precum și tuturor boierilor, cum că el a sosit și să vie să-l întâmpine pentru ca să

[1]) Alexandru Lăpușneanu, Domnul Moldovei, 1552—1661 și 1564—1568.
[2]) Honticar-Hunkiar-Sultan.

le fie Voievod. Aceştia au răspuns că nu le trebueşte el ca Domn şi că ţara nu vrea stăpânirea sa, să plece pe acelaşi drum pe unde a venit.

El a trimis din nou ştire Sultanului că boierii Valahi nu vor să-l recunoască ca Domn. Sultanul a dat ordin Hanului Tătarilor să vie cu călăreţii săi şi să-l urce pe Alexandru pe tronul Domnesc. Hanul Tătar a venit cu 50.000 soldaţi, l-a luat pe Alexandru, a intrat în Valahia şi l-a urcat pe tron. El s'a reîntors ducând cu el o mulţime de prizonieri, şi luând pradă vite, oi şi cai, aproape jumătate din câte erau în ţară ca bogăţie şi suflete de om, pentrucă acest fudul (Alexandru) promisese Hanului Tătarilor să ia prizonieri cât o putea mai mulţi numai să-l puie pe tron.

Când Tătarul a intrat în Valahia, celălalt Bey Tomşa, a vrut să se războiască contra lui, însă boierii n'au fost de părerea lui şi nu s'au luptat, ci s'au refugiat în Buciaci (în Austria) cu toate bogăţiile, femeile, familiile şi copiii lor. Dacă se luptau cu Tătarii erau să-i biruie. Când au venit în oraşul Buciaci, principele de acolo le-a luat tot ce aveau, i-a închis în cetate şi i-a predat paznicilor, până să dea de veste regelui. Când s'a dat de veste regelui, acesta a dat ordin ca toţi să fie trimişi în Lemberg. Au fost duşi şi închişi acolo în cetate. Mai târziu a venit un ceauş din partea Sultanului şi a cerut regelui ca aceştia să fie predaţi vii lui pentru ca să-i ducă la Sultan. Regele n'a consimţit, pentrucă în acest regat nu era vreo lege ca astfel de răufăcători să fie predaţi de vii, prin urmare el a dat ordin ca aceştia să fie decapitaţi în oraşul Lemberg, pentru ca ciauşul să vadă cu ochii săi; ceea ce au făcut după ordinul regelui, la 28 Aprilie, într'o Vineri, decapitând pe Tomşa Domnul Valahiei şi pe boierii săi. Printre aceştia erau Moţoc şi Spancioc, cei mai de seamă boieri ai ţării. Moţoc, cu un trup urias era un om la fel cu Goliat. Astfel au murit aceştia cum şi meritau. După aceea Alexandru s'a instalat în principatul său. Într'o Duminecă a chemat la o masă la Iaşi, pe toţi boierii şi printr'un vicleşug, i-a măcelărit pe toţi. Aceşti boieri erau în număr de 47. Pe alţii i-a predat Turcilor pentru ca să-i pedepsească cu moartea.

1565. — In acest an, a venit un pretendent al tronului valah. Valahii au vrut să-l facă Domn, însă n'avea mulţi partizani. Când încerca să treacă în Valahia, un principe numit Pan Harburt l-a prins şi l-a arestat, trimiţându-l regelui Sigismund August. Regele l-a împuşcat în chinuri. Acesta era fiul lui Ştefan Vodă, cum s'a cunoscut după dovezile găsite asupra lui.

1567 Octombrie 1. — Cronicarul aminteşte de o luptă dusă între Tătari şi Poloni şi spune că între ajutoarele Polonezilor era de asemenea fratele Voievodului Alexandru Horugi. Cronicarul spune că după ce Polonii au bătut un timp pe Tătari, au fost învinşi la sfârşit.

1571 Septembrie 12. — Bogdan Vodă[1]) al Valahiei a venit la Camenița. Era tânăr de abia de 17 ani, însă avea un corp regulat şi era

[1]) Bogdan, Domnul Moldovei, 1568—1572.

frumos. A stat trei zile aici și a locuit în casa lui Karapciowski. Starostele orașului l-a primit cu mari onoruri. A fost primit de asemenea în Tribunalul Armenilor cu banchete și cu serbări, cu diferite cântece și instrumente muzicale. Cauza tuturor acestor onoruri era ordinul regelui Sigismund, care poruncise de a autoriza pe Bogdan să se plimbe unde vrea el în regatul său și de a nu obiecta lui nimic.

Cu mari pompe a fost pus la drum. El s'a dus la Hotin, a stat acolo părăsind orașele domnești, pentrucă el bănuia pe boieri că i-l vor ucide pe el, cum era obiceiul lor. Mergea mereu înconjurat de polonezi și trebuințele lui și le satisfăcea prin intermediul lor. A rămas patru luni în Hotin. Pe urmă au venit boierii săi și episcopul lor, și au jurat de trei ori că nu vor complota la viața lui, și l-au adus la Iași în Capitala sa.

1572. — Bogdan Vodă al Valahiei și fratele său Petru au venit în Polonia unde au rămas un timp; pe urmă când a vrut să se reîntoarcă în Valahia, boierii țării nu l-au primit. Aceștia au adus dela Sultanul turc un alt Domn numit Ion [1]) care fusese odată în Rusia. Cei doi frați văzând că sunt pizmuiți și n'au nicio speranță de principatul lor, au găsit mijlocul și au plecat la Generalul Iozlowsky, pentru ca să le ajute să se suie pe tronul Valahiei cu ajutorul călăreților săi, promițându-i mari daruri. Acesta dădu ordin căpitanilor săi ca să plece împreună cu armatele lor în Valahia, și să înscăuneze pe aceștia pe tron. Insă Valahii s'au opus și s'au apărat cu călăreții lor și n'au lăsat pe aceștia să ocupe tronul principatului lor. Ambele părți au avut mari pierderi. Turcii erau de partea Valahilor. După aceea s'au reîntors decăzuți și detestați în această țară. Acest Ioan Vodă a omorît în mari chinuri pe mulți din boierii Valahi, la fel cum făceau păgânii. In acest timp au ars tot Hotinul. Comandantul soldaților Voievodului era Podolsky.

1574 Martie 20. — S'a făcut în așa fel ca un nou Domn [2]) să ia locul celui vechiu. Acesta din urmă, Ioan, auzind aceasta, a strâns soldați și a mers contra dușmanului. Astfel a ajuns în Mintan (Muntenia) unde l-a găsit pe noul Domn nepregătit. In timp ce acesta era la masă, el l-a atacat și a omorît pe mulți din ei. Domnul a reușit să fugă și s'a ascuns în cetatea Brăilei. Vechiul Domn turbat de mânie a asaltat Brăila, a dat foc întregului oraș și a jefuit. Pe unii locatari ai Brăilei i-a măcelărit și alții i-a înecat în Dunăre; nici copiii n'au fost cruțați. Luând tot ce era în oraș ca pradă s'a întors înapoi. După aceea toți Turcii din acest oraș s'au strâns și s'au războit contra lui; în această luptă au pierit 2.000 de oameni. Această chestie a fost adusă mai pe urmă la cunoștința Sultanului, cum că beyul Moldovei l-a trădat pe el, l-a amăgit, s'a răzvrătit și a adus atâta rău lui. Sultanul turbat ca o fiară a ordonat Hanului Tătarilor să meargă contra beyului Valahiei și să nimicească fără cruțare toată țara. Hanul tătar și cei șapte fii ai săi au intrat în țară împreună cu un număr mare de călăreți și de soldați

[1]) Ion cel cumplit Armeanul, Domnul Moldovei, 1572—1574.
[2]) Petru Schiopul, Domnul Moldovei, 1574—1577, 1578—1579 și 1582—1591.

turci; au dat foc întregii țări, au dus prizonieri oameni precum au luat de asemenea ca pradă animale, și n'au lăsat nimic. Numai Suceava şi Siretul a scăpat de această nenorocire.

Toate afacerile au trecut în mâinile oamenilor nelegiuiți. Pe Ioan l-au prins viu, și l-au omorît în chinuri. După aceea l-au adus pe acelaşi bey şi l-au pus în locul lui Ioan, aşa cum făcuseră odată.

1575. — Cronicarul vorbește despre o năvălire a Tătarilor asupra Cameniței, și spune că nelegiuiții au distrus și au prădat tot și luând mulți prizonieri cu ei au plecat, trecând râul Turla (= Nistru) sub Hotin.

1577. — In acest an s'a urcat pe tronul Valahiei Ivon Potiova [1]) pentrucă vechiul bey Petru adusese mulți Greci și Turci în țară dela cari indigenii îndurau multe neajunsuri la fel cum îndurau Israeliții din Egipt dela Faraon, din care cauză n'au putut suporta stăpânirea sa. Ioan Potcoavă mai fusese odată prin Valahia de unde merse în Ungaria, de acolo plecase în Polonia unde locuia pe lângă notabili. Boierii din Valahia îi trimeteau în secret scrisori scrise cu mâna lor și cu pecetiile lor, prin cari îl invitau la domnia țării. Acesta strânse 400 de Cazaci și intră în Valahia, veni direct la Iași care este reşedința domnească. Fugind vechiul Domn, el se aşeză în locul lui. Vechiul Domn, Petru, strânse Turci și Munteni și veni din nou contra lui Potcoavă pe care îl dete jos de pe tronul domnesc și se urcă el din nou. El vru cu consimțământul regelui polon Ştefan să-l trimeată pe Potcoavă legat la el, însă Potcoavă l-a rugat să meargă el singur la rege, ceeace îi fu încuviințat. Când Potcoavă veni la Rege, acesta îl puse să-l lege în lanțuri și-l reținu la el. După puțin timp el fu decapitat la Lwov. După două săptămâni un alt domn intră cu Cazaci în Valahia; unii spun că acesta ar fi fost fratele lui Potcoavă. Merse asupra reședinței Domnești, îl goni pe Petru dela Domnie și se așeză el în locul lui închizându-se în cetate. El avea cu el 1.000 de Cazaci și tunuri. Petru s'a zăpăcit un moment și pleacă din Iași cu călăreții săi. Pe urmă el aduse din nou pe Turci și împreună s'au luptat contra noului domn. Cu cât se luptau cu atât îi învingea mai mult noul Domn. Au pierit o mulțime de Turci de asemeni și Valahi. Astfel merse două săptămâni; se luptau mereu, însă oamenii vechiului Domn (Petru) erau neîncetat învinși și omorîți. Din cauza aceasta locuitorii de toate națiile ale țării fie Armeni, fie Valahi, sufereau mari neajunsuri. Iașul a ars și tot ce aveau a fost prădat. Oamenii cu vază au fost omorîți.

1577. — Cronicarul vorbind despre suirea lui Ştefan Batori pe tronul polon, spune că Batori nu era de neam regesc, ci un simplu principe, care era renumit cu bravura sa la Maghiari, de unde a fost adus în Polonia prin țara lui Bogdan (Moldova).

1582. — Iancu [2]) Vodă al Valahilor, îndrăznește împotriva Regelui Ştefan, și luând din mână ceaușului, deschide și citește o scrisoare

[1]) Ioan Potcoavă, Domnul Moldovei, Noemvrie-Decemvrie 1577.
[2]) Iancu Sasul, Domnul Moldovei, 1579—1582.

secretă, pe care o aducea ceaușul. Pentru acest fapt, luând și consimțământul Sultanului turc, regele a gonit pe el din țara sa și aducându-l la Lwov l-a decapitat.

1582. — Petru Vodă al Valahilor era destituit dela demnitatea sa din cauza lui Iancu Vodă, care rugase pe Sultanul turc să-l întroneze în locul lui Petru, iar Petru, chemat fiind de Sultan plecase în capitala turcă părăsind tronul. Sultanul, trimițând pe Petru la Alep, pusese pe Iancu pe tronul Moldovei.

După ce, cum am descris sus, Iancu a fost nimicit de către regele Ștefan din cauza îndrăznelei sale de a ști secretele regești; regele a intervenit lângă Sultanul turc pentru a întrona pe Petru în locul lui Iancu. Așa și s'a făcut. Petru a venit pe tronul Moldovei a treia oară.

1583. — Cronicarul vorbește despre Maghiarul Ianci care adunând în jurul său peste o mie de Cazaci a năvălit asupra Benderului. Sultanul turc crezând că acest atac este provocat din ordinul regelui polon, trimite și el armata, care se întoarce după ce se clarifică situația.

1584. — Cronicarul istorisește că regele Ștefan al Poloniei ordonă pedepsirea Cazacilor cari au năvălit asupra Benderului fără să aibă vreun ordin din partea sa, pricinuind astfel un conflict care era să se transforme într'un războiu cu Turcii. Cronicarul istorisește că după ordinul regelui polon 33 din capii agresiunii au fost decapitați în prezența unui ceauș turc, căruia au fost și remise tunurile capturate de Turci la Bender.

1591. — Domnul Valahiei Petru [1]) care cu voința lui a părăsit domnia și a plecat din țară luând cu sine pe soția și copiii săi, anturajul său, soldații săi unguri și valahi aproape 3000 de oameni, de asemenea și avutul său, aur, argint, vestminte și animale, a trecut prin țara regelui nostru și a mers în Germania și a rămas acolo lângă împăratul creștinilor. Unii spun că ar fi cumpărat două orașe unde el să locuiască. Insă principii noștri i-au făcut multe neajunsuri și au prădat avutul lui. Dând fără supărare avutul său, a scăpat din mâna acestora și a plecat.

1592. — Un anume Petre [2]) a fost numit Domn al Valahiei; era fiul Domnului Alexandru. Mult timp el a mers din țară în țară pe la regi, pe urmă a venit în Camenița unde a stat un timp. Inaintea lui era un alt domn numit Aron [3]) care a făcut multe mizerii Valahilor din țară, până când această știre a ajuns la Sultan. Sultanul a dat ordin ca acesta să vie la el și el a plecat. După plecarea acestuia, boierii valahi au jurat în fața lui Petru, pe care l-au condus la scaunul domnesc unde l-au instalat și s'au supus lui. Cu ei era de asemenea și Avak. După puțin timp Aron s'a reîntors la scaunul domnesc din ordinul Sultanului, împreună cu el venise și un principe turc cu soldații săi, care se mai numea și aghă. A venit la Iași și l-a prins de viu pe Petru de asemeni

[1]) Petru Schiopul, Domnul Moldovei, a 3-a oară, 1582—1591.
[2]) Petru Cazacul, Domnul Moldovei, August-Octomvrie 1592.
[3]) Aron Tiranul, Domnul Moldovei, 1591—1592 și 1592—1595.

şi pe Avak, care era armean, fiul lui Matei, i-a tăiat nasul şi l-a dus la Sultan. Pe Avak l-au pus în închisoare şi a venit înapoi. In locul lui au prins pe doi tineri armeni Krikor Marco şi Simon Zohna şi i-au pus în închisoare.

1595. — In acest an s'au strâns Cazaci, unii spun 20.000 de oameni, şi cu mari pregătiri războinice au intrat în Valahia, au pricinuit pagube şi au alungat pe Domnul Aron. Au omorît mulţi soldaţi, alţii au ars şi au prădat totul. Au spart chiar şi uşa bisericii armene, au intrat înăuntru şi au luat o mulţime de obiecte de aur şi de argint, vestminte scumpe, pe care Armenii le păstrau în biserică. Ei au trecut pe aci şi au pricinuit mari pagube animalelor, oilor, vitelor şi grâului din satele din împrejurimile Cameniţei.

După câteva zile au trecut din nou în Valahia unde s'au supus, au jurat între ei şi s'au învoit cu Domnul. Pe urmă au intrat în Turcia pentru ca să se lupte contra Turcilor. Dumnezeu să le dea putere, pentru ca poporul creştin să-şi găsească pentru puţin timp liniştea. Şefii lor se numeau Lobodă şi Nalivaiko.

1595. — Voievodul Aron al Valahiei a fost îndepărtat dela Domnie şi a fost adus legat în Ungaria.

1595. — Regele nostru Sigismund a trimis 5.000—6.000 de călăreţi sub comanda Kanţlerului Zamolski, cari au intrat în Valahia şi au ajuns până la Iaşi.

Acolo era un domn numit Răsvan [1]) în locul lui Aron. Când acesta a auzit de venirea Kanţlerului a fugit repede în Ungaria, Kanţlerul a ocupat ţara şi a stat trei luni pe malul Prutului în satul Totorani şi a numit domn pe un oarecare Eremia căruia s'a supus toată ţara. După câteva zile Hanul Tătar veni cu numeroşi soldaţi, unii spun până la 8.000 din ordinul necredinciosului Kar [2]), voind să se războiască. Insă Kanţlerul şi soldaţii săi s'au pregătit pentru războiu cu ajutorul lui Dumnezeu şi au omorît 4.000 până la 5.000 de oameni. Când blestematul şi necredinciosul Han al Tătarilor văzu înfrângerea sa, se întoarse înapoi şi trimise soli pentru pace.

Kanţlerul învoindu-se, dădu ordin Hanului Tătar să vie la el pentru ca să vorbească faţă în faţă cu el. Hanul veni cu mare frică, făcu pace şi jură.

A încheiat un pact între ei angajându-se de a nu mai năvăli şi a nu mai distruge ţara Valahilor, cum făceau până acum, prădându-i, luându-i prizonieri şi provocând pârjoluri.

După aceasta Kanţlerul s'a întors în ţara sa.

Mare este puterea lui Dumnezeu. A venit Hanul cu o armată mare şi s'a speriat de o oştire în număr mic, cum am descris sus, şi a fugit.

Slava Regelui Nemuritor care împuţineşte pe mulţi şi înmulţeşte pe puţini.

---

[1]) Ştefan Răsvan, Domnul Moldovei, Mai-August 1595.
[2]) Honticar, Hunkiar, Sultan.

După puţin timp când Răsvan a auzit de reîntoarcerea Kanţlerului a venit cu soldaţi în Valahia contra lui Eremia [1]) care era Domn şi pe care Kanţlerul îl lăsase acolo, pentru ca să-l prindă, precum şi călăreţi valahi, între cari şi starostele Cameniţei, Potoţki, în calitate de comandant. A avut loc o ciocnire în care soldaţii lui Răsvan au fost ucişi imediat şi el însuşi a fost prins de viu.

L-au adus la Suceava şi l-au pus în ţeapă. Dumnezeu s'a răsbunat pe acest nelegiuit pentru sângele nevinovat vărsat de el. Cu el a fost prins şi marele boier Calăhor pe care au vrut să-l puie în ţeapă, însă el a promis multe bogăţii în schimbul vieţii sale. Unii spun două polbocioki (butoiu) de florini aur.

1597. — Regele Sigismund trimise ca ambasador Sultanului pe Gulski, starostele din Bar. A plecat cu mari bogăţii, împreună cu el erau principi de sânge regesc şi negustori. Unii spun că bogăţia sa era încărcată în optzeci care toate acoperite cu postav roşu. A trecut prin oraşul nostru în Valahia. Au plecat la Suceava unde domnea Eremia. Când acesta l-a întâlnit, l-a primit cu mare bucurie şi l-a cinstit cu daruri, reţinându-l o săptămână. Au petrecut împreună cu mâncări şi băuturi, cu fel de fel de cântece şi instrumente muzicale. Pe urmă le-a dat drum.

Eremia a dat ordin ca până la Dunăre să dea în fiecare zi câte cinci jalovite şi câte treizeci de oi. Atât pentru aceasta.

1601. — Domnul Mihai [2]) al Munteniei s'a făcut duşman cu Domnul Moldovei, Eremia şi a mers contra lui cu numeroşi soldaţi, a ocupat ţara pricinuind mari pagube şi a alungat pe domn; acesta din urmă ducându-se la boierii poloni a cerut sprijinul principelui polon Gulski contra lui Mihai.

Mihai însă a învins pe soldaţii poloni şi i-a alungat, astfel persecutând şi prădând au ajuns până la Hotin. Soldaţii poloni au căzut în râul Turla şi mulţi din ei s'au înecat, comandantul lor Gulski de-abia a putut scăpa fugind. Mihai s'a întors în Suceava şi s'a instalat pe tronul domnesc. Domnul Valahiei, Eremia a mers la Kanţlerul care era generalul acestei ţări şi l-a rugat să meargă cu soldaţii săi contra lui Mihai şi să-l alunge din ţară. Când Kanţlerul a intrat cu soldaţii săi în Valahia şi Mihai a auzit de venirea acestuia a fugit numaidecât din ţară. Kanţlerul a plecat după el, însă acesta s'a suit pe un deal înalt, pe care era greu de urcat şi de acolo a trecut în Ungaria. Kanţlerul s'a întors în Moldova, a ocupat-o şi l-a pus pe Simion, fratele lui Eremia, pe tron în locul lui Mihai. Tot astfel l-a reinstalat şi pe Eremia pe tronul Sucevei, iar el s'a întors în Cameniţa şi s'a dus la rege. Mihai a dispărut fără urmă şi a pierdut pe soldaţii săi, din cauza vanităţii.

1607. — Voievodul Eremia al Valahiei a murit şi în locul lui s'a urcat pe tron fiul său Constantin [3]).

[1]) Eremia Movilă, Domnul Moldovei 1595—1606.

[2]) Mihai Bravul, Domnul Munteniei 1593—1601 şi al Moldovei, Mai-Septemvrie 1600.

[3]) Constantin Movilă, Domnul Moldovei, 1607—1611.

1609. — O mare nenorocire s'a abătut asupra Valahiei. Episcopul şi boierii au vrut să omoare pe Constantin domnul Valahilor. Acesta auzind de complot, l-a prins pe Episcop şi l-a decapitat. Episcopul a trădat şi pe boierii cari erau în număr de treizeci şi cari au fost de asemeni decapitaţi. Domnul a decapitat pe unii, pe unii i-a tras în ţeapă, iar pe alţii i-a înecat în apă. Capul episcopului l-a pus în ţeapă şi l-a expus trei zile.

SUPLIMENT

După ce am dat extrase din notele armeneşti ale cronicarilor din Cameniţa (1475—1611), lăsăm pentru un studiu viitor notele care îmbrăţişează o perioadă de 51 ani (1611—1652) şi care sunt scrise într'un dialect special, o amestecătură a limbilor armeană, tătară şi polonă, fiecare în jargonul ei, deci greu de descifrat.

Am vrut însă să anexez acestor Extrase şi câteva note culese din aceste părţi armeno-tătăreşti, pentru a da o idee generală asupra conţinutului lor.

* * *

Mai întâi extragem dintr'un apendice care îmbrăţişează anii 464—1537 şi care este anexat la cronica din Cameniţa, notele de mai jos redactate după 1611 şi probabil culese din alte izvoare mai vechi (Alişan, « Cameniţa », pp. 115—121).

1465. — Ştefan Vodă ia Chilia din mâna Maghiarilor.
1475. — Ştefan Vodă masacrează pe Turci.
1484. — Sultanul Baiazid ocupă Chilia şi Akermanul.
1485. — Ştefan Vodă se supune Regelui Cazimir la Calomea.
1497. — Albert al Poloniei intră în Bucovina.
1504 Iunie 14. — Ştefan Vodă moare.
1509. — Bogdan Vodă intră în Polonia.
1524. — Ştefăniţă Vodă masacrează pe Arbure împreună cu cei şapte fii ai săi.
1527 Ianuarie. — Rareş (Petru) devine Domn al Moldovei.
1527. — In August Saracia (?) intră în Moldova.
1530. — Rareş Vodă ocupă cetatea din Bistriţa.
1531 Dec. 1. — Rareş Vodă intră în regatul polon.
1535 Iulie 13. — Rareş Vodă incendiază Pocuţia până la Haiş (?).

* * *

Dăm mai jos în rezumat și câteva note scrise în jargonul armeno-tătar și publicate de Alișan (« *Camenița* », pp. 68-112). Această parte nedescifrată până acum, conține multe relatări interesante asupra evenimentelor cari au succedat în țările române între anii 1611—1652.

1611 Sept. — Radu Şerban Vodă al Munteniei a fugit cu fiul său Mihail, a venit în Polonia și de aci a trecut în Germania pentrucă Turcii aduseseră un alt domn al Munteniei, cu nume Radu (Mihnea).

1611 Dec. — Turcii au trimis ca domn al Moldovei pe Ştefan fiul lui Tomșa, care izgonește din Iași pe Constantin Vodă fiul lui Eremia împreună cu mama sa şi cu alți boieri, cari fugind din Moldova au venit în Camenița.

1612 Ianuarie 12. — Valahii trec râul Turla (Turla = Nistru).

1612 Iuie 20. — Armata nemțească împreună cu Constantin Vodă (Movilă) intră în Valahia.

1612 Iulie 9. — Armata nemțească a venit la Iași (Cronicarul Axent, fiul părintelui Kircor, martor ocular, descrie evenimentele petrecute cu această ocazie).

1612 Iulie 17. — Tătarii și Valahii împreună, vin la Camenița, ocupă orașul, omorînd pe unii și luând prizonieri pe alții.

1612 August 20, Joi. — Cronicarul vorbește despre sosirea în Camenița a lui Jolkovski, prințul Kievului, însoțit fiind de Gavrilașco Vodă, fiul lui Simeon.

1612 Sept. 28, Luni. — Astăzi s'a încheiat pace între Valahi și armata nemțească. Tomșa eliberează prizonierii nemți.

1613 Noembrie 1, Luni. — Tătarii năvălind întâiu în Pocuția, trec în Valahia.

1614 Septembrie. — Turcii, Tătarii, Valahii şi Muntenii vin împreună la Zaparog.

1614 Decembrie 19, Duminică. — Armeanul Bedros fratele părintelui Hovsep și fiul părintelui Kricor, merge ca sol la Tomșa Vodă din partea Regelui Sigismund.

1615 Septembrie. — Răscoala boierilor împotriva lui Tomșa Vodă. Tomșa surprinde complotul, nimicește pe răsculați, omoară pe unii din boieri, trage în țeapă pe alții. Armeanul Bedros, fiul părintelui Kricor, care era la Iași ca sol trimis de Cesar și Rege, este arestat și înecat în apă.

1615 Octomvrie 2. — O doamnă armeană este trasă în țeapă pe drumul Hotinului.

1615 Noembrie 13. — Cronicarul într'o narațiune amănunțită istorisește atacul prinților Vișnovski și Korețki asupra armatei lui Tomșa Vodă, fuga lui Tomșa la Brăila, înscăunarea lui Alexandru, fiul lui Eremia, ca domn la Iași, înaintarea prinților poloni până la Buzău în

Muntenia, întâlnirea lor cu Tătarii la Tecuci, războiul din Vaslui între Leşi şi Valaho-Tătari, etc.

1616 Iulie 24, Miercuri. — Cronicarul istoriseşte amănunţit atacul pe care l-au dat Turcii, Tătarii şi Valahii, aliaţi între ei sub comanda lui Skender Paşa, în apropierea Iaşului, unde erau concentraţi polonii, spre a proteja pe Alexandru Vodă pe tronul Moldovei; înfrângerea Leşilor şi prinderea prinţului Koreţki, a lui Alexandru Vodă, fratelui său şi a mamei sale, aducerea lor la Stambul, fuga lui Koreţki din Galata cu ajutorul unui căpitan francez, şi adăpostirea în Franţa, etc.

1619 Aprilie 5. — Gaspar Graţiani vine dela Stambul ca domn al Moldovei. Era de origină francă.

1619 Aprilie 15. — Doamna lui Simeon Vodă (Movilă) a venit la Cameniţa cu 2 fii ai săi, şi a plecat spre Multan (Muntenia) al 3-lea fiu al său fiind aşezat acolo pe tronul domnesc. Doamna (Movila) se stabilisese de 12 ani la Iolcva pe lângă hatman. Doamna a trimis în Muntenia pe Kahainski ca sol. Şi eu, Axent Kricor, fiul părintelui eram de faţă lângă el.

1620 Mai. — Au venit în Multan (Muntenia) gardieni dela Sultanul turc spre a-l duce la Stambul pe Gavrilaşco (Gavril) fiul lui Simeon (Movilă), pentrucă era destituit. Gavrilaşco a consimţit. A treia zi a pornit la drum plecând din Târgovişte, împreună cu mama sa şi cu doi fraţi ai săi. După ei au pornit la drum şi gardienii turci, Boierii i-au urmat până la graniţa maghiară, însoţiţi de dorobanţi. Gavrilaşco a putut să treacă cu mama sa şi cu fraţii săi în Ungaria.

1620 Iulie. — A venit în Muntenia Radu (Mihnea) ca domn, după ce a cârmuit Moldova timp de 4 ani.

1620 August 4. — Hatmanul polon Koreţki a venit în Cameniţa, şi după a treia zi a plecat spre Moldova.

1620 August 25, Joi. — Din partea sultanului au venit gardieni în Moldova la Iaşi, spre a-l duce la Stambul pe domnul Gaspar Graţiani. Domnul însă, i-a arestat şi i-a legat cu lanţuri. A legat şi pe Kihaia-ul lui Skender Paşa, etc.

1620 Septembrie, Sâmbătă. — Cronicarul vorbeşte despre bătălia din Toţorani între armata polonă compusă de 20.000 inşi comandaţi de Jolkevski, Konieţpolski şi Koreţki şi cea a Turcilor şi Tătarilor în număr de 120.000 de soldaţi, sub comanda lui Skender Paşa, despre înfrângerea Leşilor, uciderea lui Iolkevski (= Zolkiewski) de Tătari, înapoierea Tătarilor în Crimeea, decimaţi şi ei, etc.

1620 Octombrie. — A venit din Stambul noul domn al Moldovei, Alexandru Iliaş în locul voievodului Gaspar (Graţiani).

1620 Noembrie. — Moartea lui Skender Paşa la Ackerman.

1620 Octombrie 29, Miercuri. — Un cutremur de pământ; a durat un sfert de oră; pereţii s'au dărâmat; nu numai în Cameniţa, ci în Moldova şi în provincia turcă.

1620 Decembrie 28. — Alexandru Vodă omoară pe boiarul Nicoriţa Dvornic şi hatmanul Şeptelici pentru purtarea lor în timpul lui Gaspar Graţiani.

1621 Iulie. — Au venit doi soli din partea lui Alexandru Vodă.

1621 August 13. — Cronicarul într'o lungă narațiune (Alișan: « *Camenița* », pp. 93—108) vorbește despre pornirea lui Vladislav la Hotin, expediția Sultanului Osman în Moldova și evenimentele cari au urmat.

1621 Octombrie. — Vine Ștefan fiul lui Tomșa ca domn al Moldovei; și Sultanul turc era împreună cu el.

1621 Noembrie. — Valahii au trecut hotarele Valahiei.

* * *

In anul 1624 se termină notițele cronologice ale lui Axent fiul părintelui Kricor (1611—1624). Urmează câteva pagini, tot în jargonul armeno-tătar, scrise de alte mâini între anii 1649—1652.

MARELE LOGOFĂT AL BISERICII CONSTANTINOPOLITANE HIERAX ŞI INSEMNĂRILE SALE PE UN MANUSCRIPT AL ACADEMIEI ROMÂNE

DE

NICOLAE IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 1 Noemvrie 1935.

Intâmplarea mă face să găsesc în chiar comoara noastră de cărţi una din cărţile cele mai preţioase prin însemnările ei manuscripte dintre documentele privitoare la continuarea în lumea grecească, în cursul primului secol după pierderea Constantinopolei şi Moreii, a culturii elene, de a cării nobilă tradiţie nu s'au depărtat cu totul niciodată urmaşii cetăţenilor din vechile republice, nici supuşii disciplinaţi ai despotismului oriental din Roma bizantină.

Pe un exemplar în frumoasă legătură de Constantinopol, contemporană, din Lykophron (*Λυκόφρονος 'Αλέξανδρα, τὸ σκοτεινὸν ποίημα καὶ πολυμαθέστατον εἰς αὐτὸ τοῦτο 'Ισακίου τοῦ Τζέτζου ἐξήγημα*, —, şi titlu latin, lucrarea având o traducere de Paulus Lacisius din Verona, Basel, fără an, dar *epistola nuncupatoria* e datată Bologna; Idele lui August 1542), se află aceste însemnări de proprietari:

Pe însăşi foaia de titlu: *'Ιέρακος τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου καὶ τῶν ἐν Χρηστῷ φίλων.*

Apoi mai jos: *'Ιέρακος τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου τῆς Μεγάλης 'Εκκλησίας καὶ τῶν ὄντως φίλων* (de altă mână).

In faţă cu această a doua însemnare: *νῦν δὲ Μαξίμου καὶ τῶν φίλων.* [1])

Pe margine: *Μανουὴλ καὶ τῶν φίλων.*

Pe verso al paginei înainte de Prolegomenele cunoscutului Isaac Tzetzes:

✝ Κτῆμα τὸ παρὸν τυγχάνει ᾿Ανδρονίκου
Τοῦ τῆς ᾿Εκκλησίας ὑπομνηματογράφου
Καὶ νῦν μὲν τοῦ δε αὖθις διέτε ἑταίου (sic)
῾Ως τοῦ δὲ ποτὲ μονίμως τινὸς ἔστι.

Deasupra acelor prolegomene:

῾Ιέρακος τοῦ Μεγάλου λογοθέτου
Νῦν δὲ Μαξίμου καὶ τῶν ὄντως φίλων.

Dela început chiar intervin glose marginale sau supralineare.

Astfel la p. 6, pentru:

πυκνῇ διοίχνει δυσφάτους αἰνιγμάτων
οἷ μας τυλίσσων ἧπερ εὐμαθὴς τρίβος,
᾿Ορθῇ κελεύθω τ᾿αν ουκότῳ ποδηγετεῖ.
᾿Εγὼ δ᾿ ἄκραν βαλβίδα μηρίνθου σχαίσας,

se cetește: *μὲ τὴν συνετὴν σύγγνωσιν*, apoi *τὰς ᾠδάς, τὴν πρώτην ἀφετηρίαν*, iar de cealaltă parte: *ἐξέταζε, ἰξεύοντας ὅπου* și încă un cuvânt, de altă mână; apoi: *τὰ ὄντα ἐν σκότῳ, ἀνοίξας διὰ λεπτοῦ σχοινίου.*

Aiurea (p. 10): *ἀμφιμήτριον* se explică și: *ἐκ διὸ μητέρων*, în faţă: *τὰ σχοινία ἔλυον, χερμάδιος* prin *ἀπὸ τὴν πέτραν, παρθενοκτόνον* prin *τὴν παρθένον κτείνασαν.*

Tălmăcirea în greaca modernă urmează numai fatidicele versuri; rareori notele lui Tzetzes se împărtășesc și ele de un comentariu, care e de altă mână.

Limba notelor e cea răspicat vulgară, cu *θέλω σε εἰδεῖ* (p. 17). Expresii populare apar ca *χοχλάζων* pentru *καχλάζων* (p. 20),

[1]) **Trebue să fie Maxim, episcop de Citera, prelat erudit, dela care am dat o scrisoare în «Hurmuzaki», XI.**

τὸ καράρι (p. 22), *τοῦ καραβίου* (p. 23), construcții ca *ἀπαρχαῖς* (p. 23), *ὡσὰν κανένας τυφλοπόντικος* (p. 25). Uneori cunoștințe slabe se vădesc, ca la pagina 22: *τὸ ὄρος τὸ ὀνομαζόμενος Στρίμων (sic)*.

De fapt, e traducerea integrală, păstrându-se cuvintele încă înțelese, a textului care cuprinde atâtea enigme, încât Isaac Tzetzes a trebuit să scrie un întreg comentariu asupra lui.

Toate cuvintele scrise în preajma versurilor originale sânt de condeiul extrem de fin și elegant al lui Hierax.

Un filolog, care urmărește desvoltarea limbii vorbite grecești, ar putea să deie o ediție după Lykophron îmbrăcat astfel în această vioaie *aplà*. Ea n'ar fi lipsită de interes.

Oricum, cartea trebue trecută de acum la manuscriptele noastre.

Hierax e una din personalitățile cele mai în vază și cele mai vrednice de stimă din «Bizanțul după Bizanț» al secolului al XVI-lea, în momentul când lumea grecească se deștepta din amețeala înfrângerii și căderii supt o stăpânire străină și de altă lege.

Germanii humanismului cari, ca un Crusius, un Gerlach, năvăleau în Constantinopolul rob pentru a căuta manuscripte prețioase, pe care le și găsiau, cumpărându-le ieften dela o lume în general sărăcită și fără mult simț pentru asemenea comori ale antichității sau ale vechii literaturi creștine, găseau aici oameni ca acel Manuil, iscălit pe cartea de care vorbesc sau ca Andronic, poate un Cantacuzino, care era păstrătorul archivelor Patriarhatului ecumenic, *ὑπομνηματόγραφος*, sau cei doi Zygomala, tatăl și fiul, de cari se vorbește așa de mult în *Turcograecia* lui Crusius, deși pe toți îi întrecea ca demnitate și ca știință literară, ca putință de a înțelege vechiul scris al vremilor clasice și de a da însuși opere, cum e cronica lui, pe Hierax.

Biografia lui nu se va putea scrie după mențiunile din scrisele acestor călători erudiți [1]). Știam însă din acele însemnări istorice, reproduse de autorul *Turcograeciei* și al *Ger-*

[1]) V. cartea mea *Byzance après Byzance*, 1934.

manograeciei, că el era capabil de a păstra obișnuința unui stil relativ bun, pe care căuta să-l facă însă înțeles de popor.

Din volumul cu însemnări căpătăm însă cunoștința inițierii lui în vechea elenică și, prin aspectul unei scrisori de o linie așa de nobilă, a talentului de caligraf pe care-l avea într'un grad așa de înalt.

Cred că am ajuns să avem această carte prin aceea că a trecut în mânile Cantacuzinilor, în epoca lui Șaitanoglu. Cine știe, ea poate să fi fost vândută împreună cu toată averea Grecului așa de bogat, de puternic și de influent, pe care o sentință ascunsă de cunoașterea Sultanului ocrotitor l-a făcut să piară de o moarte mizerabilă în castelul dela Anchial. Sau a moștenit-o Andronic, fiul celui jertfit, și dela el va fi trecut la Biblioteca dela Mărgineni a fiului, Constantin Postelnicul, crescută apoi de nepotul lui Andronic, celalalt Constantin Cantacuzino, învățatul Stolnic.

RÉSUMÉ FRANÇAIS

La Bibliothèque de l'Académie Roumaine possède un Lycophron annoté par Isaac Tzetzès, édition de Bâle 1542, qui porte comme noms de propriétaires pendant la seconde moitié du XVI-e siècle un Manuel, un Andronic, peut-être Cantacuzène, « hypomnématographe » de l'Église oecuménique et, avant d'appartenir à un Maxime, qui paraît être l'évêque de Cythère, vivant à Venise, prélat érudit, Hiérax, le grand logothète du patriarcat.

Au cours de tout l'ouvrage d'un poète de sens si abstrus, Hiérax traduit les mots et les tournures de phrase plus difficiles, de sorte qu'il donne pour les vers de Lycophron un nouvelle forme dans ce vulgaire qu'on peut étudier ainsi à une période encore mal définie de son évolution moderne.

Le grand logothète était, avec ceux qui eurent comme lui la propriété de ce livre, et avec les deux Zygomalas, une des connaissances les plus appréciées des humanistes allemands qui venaient à Constantinople a découvrir et acheter des manuscrits de classiques ou d'anciens écrivains chrétiens. Il fut visité par un Crusius, auteur de la *Turcograecia* et de la *Germanograecia* et par un Gerlach. On lui doit une chronique de l'Église byzantine qui est parfois le seul moyen d'information pour cette période intéressante.

Crusius l'a publiée. Nous en avons parlé plus récemment dans notre *Byzance après Byzance*.

---

24 IANUARIE 1862

DE

ANDREI RĂDULESCU
CONSILIER LA ÎNALTA CURTE DE CASAȚIE ȘI JUSTIȚIE
PROFESOR DE DREPT CIVIL LA ACADEMIA DE COMERȚ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

(Comunicare făcută la Academia Română în ziua de 24 Ianuarie 1936)

Imprejurările, în care s'a făcut Unirea Principatelor sunt destul de cunoscute. Totuși sunt încă părți care au nevoie de completări, uneori de rectificări. Nimeni nu poate avea pretenția că a aflat tot sau că a spus tot.

De altfel simpla lor reamintire este utilă mai ales în vremurile de azi și în special în ziua de 24 Ianuarie.

Despre cele întâmplate la 24 Ianuarie 1862 vreau să vă întrețin astăzi, cu dorința de a contribui — cât de puțin — la cunoașterea evenimentelor de atunci.

La 24 Ianuarie 1859 s'a înfrânt hotărîrea Europei și a fost ales Alexandru Ioan Cuza, Domn al Moldovei și al Țării-Românești. Convențiunea dela Paris din 7/19 August 1858 prevedea — cum se știe — ca fiecare Principat să-și aleagă un Domn. Ea nu prevedea formal că Domnul fiecărui Principat trebue să fie din acel Principat. După art. 13, între alte condiții, se cerea candidaților la Hospodorat să fie fiu din tată născut Moldovean sau Român. Acest text — neobservat probabil de dușmanii Unirii — îngăduia interpretarea ca un fiu de Muntean să fie ales în Moldova și viceversa.

Convenția nu interzicea însă ca aceeași persoană să fie aleasă în amândouă Principatele.

Marea dorință a Unirii și anumite împrejurări fericite au făcut posibilă alegerea lui Cuza în cele două țări [1]).

Aceasta nu era însă Unirea, cum se spune aproape totdeauna și cum se învață aproape peste tot. Aceasta era « îndoita alegere » a lui Cuza ca Domn în Principate; era începutul realizării Unirii.

Cele două State rămâneau separate, așa cum se hotărîse prin Convenție. Fiecare își avea ființa lui, organizația lui, conducerea lui. Este adevărat că aveau ca organe comune: Comisia centrală, Curtea de Casație și Armata; dar în drept și în fapt rămâneau entități distincte. Dacă voim să le aplicăm o formulă juridică, din cele întrebuințate la clasificarea Statelor, ele constituiau un fel de confederație, formă întrebuințată și în alte părți în acel timp.

Principatele aveau însă, după 24 Ianuarie 1859 și același Domn. Ele erau acum State care puteau fi denumite — cu un termen din Dreptul internațional — o Uniune personală.

Deci — după 24 Ianuarie 1859 — Principatele române puteau fi caracterizate cu formula juridică: State confederate având și uniune personală sau Confederație de State cu uniune personală.

24 Ianuarie 1859 a produs mult entusiasm. Tot poporul, care în marea majoritate nu se gândea la aceste fețe ale problemei și la ceea ce vor zice diplomații, văzând același Domn în amândouă țările înțelegea că s'a făcut Unirea și că — orice s'ar mai întâmpla — nu ne mai întoarcem la ceea ce a fost, la despărțire, la doi Domni.

Indoita alegere a lui Cuza a reprezentat, în adevăr, cel mai hotărîtor pas spre Unire, dar câte greutăți au trebuit să mai fie înlăturate, câte strădanii depuse până să se realizeze în întregime, visul scump al tuturor Românilor!

Se știe cum a fost primită acea alegere și cum Turcii, cari erau datori să acorde învestitura, n'au dat-o decât deabia spre toamna lui 1859 prin două firmane și cu accentuarea

---

[1]) Andrei Rădulescu, *24 Ianuarie*. Conferință, 1904. Xenopol D. A., *Istoria Românilor*, ed. II, vol. XIII, pp. 288 și urm. I. C. Filitti, *Alegerea dela 24 Ianuarie 1859* în revista *Tinerimea Română*, Ianuarie 1932.

că este pentru singura dată, așa că nu era de așteptat, din această parte, că s'ar încuviința o Unire deplină.

* * *

Situația, creată prin Convenție, prezenta mari neajunsuri pentru mersul Statului, chiar în forma pe care o avea prin alegerea aceluiași Domn.

Unele din aceste *neajunsuri* erau *de ordin juridic*, mai exact legislativ. Comisiunea Centrală era compusă din 8 Munteni și 8 Moldoveni; dintre aceștia 4 erau aleși de Adunarea respectivă și 4 numiți de Domn. Dacă o Adunare întârzia cu desemnarea lor, Comisia nu putea lucra. Dacă o Adunare era dizolvată rămâneau în Comisie membrii desemnați de această Adunare până ce noua Adunare desemna alții, dar se înțelege că nu mai aveau autoritatea necesară în acest timp de provizorat.

Erau apoi însemnate greutăți pentru întocmirea legilor. Fiecare Adunare, împreună cu Domnul, făceau legile de interes local dar — după aceasta — ele trebuiau supuse Comisiunii Centrale care era datoare să cerceteze dacă nu sunt contrarii Convențiunii, am zice azi, să le cerceteze constituționalitatea.

Intocmirea legilor de interes general prezinta și mai mari dificultăți. Proiectul trebuia făcut de Comisia Centrală și votat de fiecare Adunare. Dacă textele adoptate difereau — ceea ce era de așteptat că se va întâmpla aproape totdeauna — erau supuse Comisiei Centrale, care făcea un nou proiect pe care-l trimitea iarăși Adunărilor; de astă dată ele nu mai puteau decât să-l adopte sau să-l respingă în întregime.

Numai dacă textele erau identice se putea întocmi mai ușor legea [1]). Am arătat aci, într'o comunicare cât de greu s'a alcătuit legea Curții de Casație și fără gestul Adunării muntene, care a primit toate modificările din textul moldovean, cine știe dacă și când s'ar fi făcut acea lege fundamentală pentru Stat [2]).

[1]) Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, pp. 11 și urm.

[2]) *Cercetări privitoare la înființarea Curții de Casație*, pp. 35—36 (în *Memoriile Academiei, Secția istorică*, seria III, tom. XIV.

Xenopol D. A., *o. c.*, XIII, p. 44 și urm.

Această structură juridică pare că era înscrisă în Convenţie anume spre a împiedica desăvârşirea Unirii. Din cauza ei mecanismul Statului mergea greu, nu se puteau aplica principiile Convenţiei şi nu se puteau înfăptui reformele aşa de necesare.

Erau — apoi — serioase greutăţi în fapt. Nu era omogenitate în conducere deşi era un Domn, nu era uniformitate în legislaţie, în administraţie, în justiţie. Domnul stetea în cele două Capitale. Comunicaţiile erau grele; de aci întârziere în rezolvarea chestiunilor, de aci lipsa de continuă sfătuire cu guvernele, aşa de necesară pentru bunul mers al trebilor ţării; de aci — poate — şi vieaţa parlamentară aşa de agitată şi nestabilitatea guvernelor. Toată vieaţa Statului dovedea zilnic necesitatea cât mai grabnică a Unirii.

Mai presus de toate, însă, era cerinţa aproape a tuturor sufletelor româneşti, de a desăvârşi Unirea, era arzătoarea dorinţă de a atinge deplina realizare a idealului, al cărui răsărit se ivise dar care fusese înăbuşit de diplomaţia europeană. Din toate părţile se cerea Unirea. Dela acest cuvânt magic aşteptau toate transformările şi toate îmbunătăţirile; dela el aşteptau asigurarea celui mai frumos viitor pentru neamul românesc. Diverse propuneri pentru a se apropia, într'un fel sau într'altul de realizarea acestei dorinţe. Se propunea, de ex. adoptarea aceloraşi norme de administraţie, de organizare, de instituţii, unificarea legilor aşa încât să se ajungă la un fel de unire de fapt, după care avea să urmeze inevitabil şi Unirea în drept, unirea politică a celor două Principate. S'a propus trimitere reciprocă de delegaţii, din cele două Adunări, spre a stabili o procedură comună de legiferare. S'a propus şi s'a făcut alegere de deputaţi într'o ţară dintre cetăţenii celeilalte. Mergându-se mai departe s'a propus întrunirea celor două Adunări ca să se voteze legile fundamentale pentru ambele ţări, între altele pentru legea Curţii de Casaţie şi legea rurală.

S'a propus şi o singură Capitală : Bucureştii ; interesant de reamintit că acea propunere a fost făcută de Moldovenii Gr. Sturza şi Kogălniceanu. Acesta spunea: « *Bucureştii*

sunt deci capul orașelor românești, sunt inima României, fie administrativ unită, fie despărțită » [1]).

In acelaşi scop s'a cerut în Comisia Centrală şi s'a înscris în proiectul de Constituție, alcătuit acolo, *Unirea desăvârşită dar sub un Prinț străin*.

Propuneri similare au fost făcute şi în cele două Adunări şi anume: în cea moldovenească de către Lascar Catargiu iar în cea munteană de Gh. Ştirbei. Mulți dintre cei ce împărtăşeau ideile propunătorilor erau sinceri şi credeau că în acest chip se va consolida definitiv situația țărilor noastre. Erau de sigur şi unii cari urmăreau altceva: îndepărtarea lui Cuza; unii se pare sperau un alt Domn român şi chiar o dinastie.

Vodă Cuza era contra acestor mişcări de grăbire a Unirii şi recomanda prudență. Din această cauză i s'au adus diferite învinuiri, între care şi aceea că nu se mai putea despărți de tron, ba că urmărea să creeze o dinastie.

Se dovedeşte astăzi, pe deplin, că avea toată dreptatea să se opună fiindcă împrejurările externe nu erau potrivite iar dela cel care ne-a susținut aşa de mult, în acel timp, dela Napoleon III, i se trimiteau indicațiuni că nu este momentul să nesocotească Convenția dela Paris [2]).

Cu tot sufletul însă şi Cuza voia desăvârşirea Unirii, care era visul lui cel mai scump.

In Martie 1861 Anastase Panu spunea că fiind chemat la Bucureşti spre a forma guvernul din Moldova a aflat negocieri întinse pentru Unire şi a văzut o persistență, o convicțiune din partea Inălțimii Sale spre a realiza mai în grabă acest mare act național. « Unirea, mi-a zis Inălțimea Sa, este credința mea politică, ea este ținta de mântuire a națiunii române, la care părinții noştri au căutat a ajunge şi la care sper că vom putea ajunge. *Eu trebue să fac Unirea; căci sunt dator către nația, care m'a ales şi către Istorie, către care trebue să am responsabilitate* » [3]).

La 16 Octomvrie 1861, răspunzând felicitărilor, ce-i adresase Preşedintele Comisiei Centrale, Generalul Golescu, spunea:

---

[1]) Xenopol A. D., *o. c.*, p. 55.
[2]) Xenopol A. D., *o. c.*, XIII, pp. 25, 51, 54 şi urm.
[3]) *Monit. Of. al Ţ. Rom.* din 28 Martie 1861.

«Dela suirea mea pe tronul României, Unirea a fost statornicul obiect al preocupațiunilor mele. Cunoașteți că Inalta Curte suzerană și Puterile garante, ale căror generoase simpatii sunt dovedite, se ocupă în momentul de față cu realizarea acestei a noastre dorințe care singură poate consolida viitorul Principatelor» [1]).

Altădată spunea: «Unirea o voiu face eu; este dorința mea, este datoria pe care am luat-o ca ales al Românilor».

Pentru realizarea acestei dorinți, pe care n'o uita o clipă, căuta să ia cât mai multe măsuri în acest sens, atât în interior cât și în afară. Astfel a numit ca Președinte de Consiliu în Moldova un muntean, Ioan Ghica, iar în Țara Românească, un moldovean: Manolache Costache Epureanu. A unificat vămile, a luat dispoziții pentru unificarea armatei, în ceea ce privește recrutarea, cadrele, școlile, Ministerul de Războiu, legile [2]). A afirmat cu energie drepturile țării în raporturile cu Poarta și cu consulii străini cari erau, în genere, porniți să abuzeze în chestia capitulațiilor. A numit un singur reprezentant la Constantinopole, în loc de doi cum s'ar fi putut interpreta Convenția; a trimis reprezentanți și în alte părți deși dreptul, după Convenție era discutabil.

A căutat să utilizeze chiar forța armată pentru a arăta că la nevoie știe să-și reclame și să-și apere drepturile. Se cunoaște adunarea trupelor, 12.000 soldați în lagărul dela Ploești, care îndreptățea pe unii să spună că decât să așteptăm învestitura mai bine să grăbim formarea taberei [3]). Se știe —azi —și legătura între această concentrare de trupe, și războiul franco-italo-austriac din 1859.

Dar Cuza avea planuri și mai mărețe. Amintiți-vă tratativele cu Ungurii și convenția din care urma să dobândim Bucovina [4].)

După ce Turcii au trimis investitura, Vodă Cuza a mers la Constantinopol, spre a face o vizită de curtoazie. Aci a fost primit cu însemnate onoruri, ceea ce arăta deosebirea

---

[1]) *Monit. Of. al Moldovei,* 16 Oct. 1861.
[2]) Xenopol D. A., *o. c.*, pp. 88 și urm.
[3]) *Steaua Dunării,* 20 Mai 1859.
[4]) Xenopol D. A., *o. c.*, XIII, pp. 42—44.

mare între situația de altădată — și nu prea depărtată — și cea de acum a Domnilor noștri [1]).

Cu ocazia acestei vizite se pare că Domnul a vorbit și despre necesitatea Unirii. El continua să lucreze însă cu mult tact și recomanda prudență, celor cari voiau s'o realizeze mai iute.

Incă din 1860 trimisese Porții un memoriu, în acest sens. Ca de obiceiu Poarta tergiversează, îndemnată mai ales de Austria. De altă parte Napoleon III recomanda moderație spre a nu compromite cauza.

In acest timp în țară situația se înrăutăția mai ales din cauza agitațiilor pe chestia legii rurale și electorale.

Cu toate strădaniile sale, Domnul nu era înțeles de cei dinăuntru, care se pare că-l învinuiau că nu luptă destul pentru Unire. Cuza nu inspira încredere nici celor din afară cari-l bănuiau că lucrează pentru Unire. El își manifestă amărăciunea într'o notă către Negri, agentul diplomatic dela Constantinopol, notă trimisă la 6 Ianuarie 1861 în care se plânge că deși a făcut lucruri nesimpatice țării, pentru a mulțumi Poarta și Europa, este cu toate astea bănuit [2]).

* * *

Cu cât timpul trecea cu atât problemele interne și opinia publică reclamau tot mai mult înfăptuirea Unirii.

La 24 Ianuarie 1861, în București, la recepția dela Palat, Comisia Centrală în discursul ținut prin reprezentantul ei, a făcut aluzie la Unirea Principatelor [3]).

In aceeași zi la banchetul ofițerilor — la care a luat parte și Domnitorul —, a toastat Mălinescu în numele Comisiei Centrale pentru « Unirea Principatelor » al cărui început de înfăptuire era și această Comisie.

Cuza toastase pentru armonia și unirea dintre Români. Vasile Boerescu arătând legătura dintre toastul Domnului și al lui Mălinescu a închinat pentru « Unirea tuturor Românilor, fără deosebire de partid și idei pentru ca astfel fiind

---

1) *Ibid.*, pp. 80 și urm.

2) Xenopol D. A., *o. c.*, pp. 120 și urm.

3) *Monit. Oficial al Țării-Românești* Nr. 20 din 1861.

forţi prin unirea lor să poată ajunge la *dorinţa tuturor Românilor: Unirea Principatelor* »[1]).

In acest timp Negri lucra în acelaşi sens la Constantinopol. Luând şi sfatul ambasadorului francez prezentă memoriul lui Cuza, la care, cu întârziere răspunse Marele Vizir că Poarta va fi dispusă să primească cererea « în măsura posibilă » ceea ce însemna că ar recunoaşte Unirea dar numai pe timpul domniei lui Cuza.

La comunicările stăruitoare ale lui Negri, ambasadorul Franţei sfătuia stăpânire şi în special să nu se pună problema prinţului străin.

Cu toate stăruinţele, cu toate veştile despre starea de spirit din Principate, prezentată în colori oarecum exagerate, Turcii nu se grăbeau să-şi dea aprobarea. Ei propun să se trimită un Comisar spre a cerceta greutăţile provenite din conducerea separată a celor două Principate, măsură la care Negri se opune pe motiv că este contra convenţiei. Se hotărăşte —apoi —să se întrunească Conferinţa ambasadorilor; intervin însă discuţii în privinţa locului unde să aibă loc: la Paris sau la Constantinopol şi dacă să ia parte şi Italia. Vara aduce noui amânări iar în ţară agitaţiile sporesc.

La începutul toamnei anului 1861 Cuza ar fi adresat Vizirului o scrisoare foarte îndrăzneaţă, în care arăta pericolul pentru liniştea ţării dacă se întârziază cu rezolvarea cererii sale şi în care anunţa — mai exact ameninţa — că va proclama singur Unirea, fără asentimentul Porţii.

In Septemvrie 1861 se întruneşte Conferinţa, şi în urmă chestiunea este supusă deliberării Consiliului de miniştri turc.

In sfârşit în Octomvrie s'a dat firmanul respectiv şi în curând secretarul agentului nostru, Teodor Calimachi, după atâta aşteptare, porni cu acest act spre ţară, unde ajunse la Galaţi în ziua de 25 Noemvrie 1861.

Firmanul — ai noştri nici nu voiau să audă de titulatura de firman — era o mare deziluzie căci Turcia, sub influenţa duşmanilor noştri, nu recunoştea decât o Unire mărginită la timpul Domniei lui Cuza.

---

[1]) *Ibidem.*

In acest act, după ce se arată în introducere că Principele Cuza a explicat printr'un memoriu — nu de mult supus Inaltei Porți — marile dificultăți ce administrația sa întâmpină cu regimul a două Adunări generale și cu două ministere precum și piedicile ce rezultă pentru progresul acelor două țări, din cauza întrunirii domniei în persoana sa, Sultanul declară solemn că, desvoltarea și progresul acestor țări și a locuitorilor lor fiind obiectul celor mai mari solicitudini ale Sale, acel memoriu a fost examinat de Consiliul său de Miniștri cu toată atențiunea.

Rezultatul acestei examinări este că el recunoaște că sunt necesare oarecare modificări în conducerea celor două Principate. Interesantă este motivarea acestor modificări. Sistemul administrației fiecăruia din Principate de către un deosebit Domn formează baza organizației celor două țări. Deoarece ambele domnii au fost întrunite excepțional în persoana Principelui Cuza « s'a considerat firește că trebuia să necesiteze oarecari modificațiuni de o natură excepțională ».

Pentru a nu mai fi vreo îndoială, Poarta declară expres că întru cât « întrunirea ambelor domnii într'o singură persoană s'a recunoscut ca un mod excepțional » de aci rezultă evident că modificările ce s'ar face Convenției dela Paris « *trebue să fie conforme cu natura excepțională și timpuralnică a acestei recunoașteri* ».

Pe această bază, Turcia și Puterile garante, semnatarele Convenției, au convenit să se aplice dispozițiile ce vom arăta mai jos.

Cât timp ambele domnii vor rămâne întrunite în persoana Principelui Cuza, acesta va cârmui Principatele cu un singur Minister, care va întruni funcțiunile exercitate până atunci de Ministerele celor două țări.

Adunările elective din Moldova și din Țara Românească se vor întruni într'o singură Adunare.

Dispozițiunile din art. 16—25 ale Convențiunii vor fi aplicabile Adunării, dacă nu sunt modificate prin noua orânduială. Aceste articole cuprind dispoziții referitoare la alegerea, convocarea și modul de lucru al Adunării.

Președinția se va exercita succesiv de Mitropolitul Moldovei și de al Țării Românești.

Atribuțiunile Comisiunii Centrale dela Focșani vor fi suspendate, cât timp va ține Unirea Ministerelor și Adunării. Măsura se justifică prin faptul că această Comisiune era creată pentru a asigura unitatea în lucrarea celor două Ministere și Adunări.

Se pusese în discuție și crearea unui Senat. In această privință Firmanul prevede că dacă Guvernul Principatelor împreună cu Adunarea electivă ar socoti, că, în locul Comisiunii Centrale suspendate, ar fi de folos să se adauge în Constituție o Adunare supremă cu titlul de Senat sau cu altă denumire, Inalta Poartă — nu o încuviințează de îndată — va lua în considerație orice propunere de acest fel.

Turcii au grijă ca nu cumva să se desființeze granița dintre cele două țări. De aceea în art. 4 prevăd că schimbările ce se vor face în împărțirea administrativă a celor două Principate vor lăsa neatinsă fruntaria dintre ele.

Tot cu scopul de a se păstra separația se prevedea că în fiecare Principat va fi un Consiliu provincial, care trebuia să fie convocat regulat spre a fi consultat asupra tuturor legilor și regulamentelor de un interes special pentru Principatul respectiv și care urma să fie însărcinat cu controlul administrațiunii fondurilor provinciale.

Compunerea acestor Consilii precum și atribuțiunile lor aveau să fie stabilite printr'o comună înțelegere între Domn și Adunarea electivă.

Aceste modificări ale Convenției dela Paris erau însă trecătoare, vremelnice, numai pe timpul domniei lui Cuza. Când această domnie ar înceta, modificările de asemenea încetează și reintră în vigoare de drept dispozițiunile din arătata Convenție, care se modificau acum. Indoială nu mai putea fi deoarece art. 6 din Firman o spunea expres. In acest text, probabil tot din teama că pe cale de interpretare s'ar putea ajunge la alt rezultat, se prevedea destul de lămurit, cum se va proceda la cea dintâi vacanță a Domniei.

In acest caz administrațiunea celor două Principate, era dată de drept Consiliului de Miniștri, care avea s'o exercite în conformitate cu art. 11 din Convenție, unde se prevedea această regulă pentru vacanța Tronului.

In ceea ce privește Adunarea electivă, dacă s'ar găsi întrunită în momentul declarării vacanței Tronului, ea va înceta de a mai funcționa. Consiliul de Miniștri va lua măsuri, fără întârziere, ca să facă noui alegeri pentru reconstituirea a două Adunări elective: una pentru Moldova, alta pentru Țara Românească. Alegerile vor fi făcute după legea electorală în vigoare la data vacanței.

Pentru ca tronurile să nu rămână, prea mult timp, neocupate, s'a prevăzut că alegerile pentru Adunări trebuesc săvârșite în termen de 4 săptămâni iar Adunările să se întrunească, separat, la Iași și la București în termen de 10 zile. Ele sunt datoare, ca în timp de 8 zile dela întrunire, să aleagă fiecare câte un Domn pentru Principatul pe care îl reprezintă. Ca să se poată face alegerea în mod valabil trebue să fie prezenți trei pătrimi din numărul membrilor înscriși. Dacă în cele 8 zile nu s'a făcut alegerea, Adunarea o va face, în a noua zi la amiază, oricare ar fi numărul membrilor prezenți.

Ca și când n'ar fi fost destul de clar ceea ce se înscrisese în textele precedente, s'a încheiat Firmanul cu un articol în care în prim rând se arăta că toate dispozițiile din Convenție, afară de cele vremelnic modificate, rămân în deplină vigoare.

In al doilea rând s'a repetat,—ceea ce se spunea la început—că « schimbările introduse prin acest Firman în Convențiune, în unire cu Marile Puteri garante nu sunt în vigoare decât pe timpul întrunirii ambelor domnii în persoana Principelui Cuza ».

In alt aliniat s'a repetat că în caz de vacanța domniei se va proceda potrivit dispozițiilor de mai sus [1]). Nu se prevedea nici de astădată în mod expres, că nu poate fi ales același Domn în ambele Principate.

Este limpede că Turcii — și la părerea lor se alăturaseră și Puterile garante [2]) — nu admiteau ceea ce noi voiam cu hotărîre ci o Unire numai pe timpul domniei lui Cuza și nici aceea deplină. Țările trebuiau să fie separate din punct de vedere teritorial. Se mai creau și acele Consilii provinciale,

---

[1]) M. Of. al Țării Românești Nr. 25 de Sâmbătă 3 Febr. 1862.
[2]) Franța ar fi subscris cea din urmă (*Românul* No. 6/1862).

un fel de Diete, care de sigur aveau să dea naștere la felurite dificultăți în mersul funcționării lor. Inalta Poartă neuitând să ne reamintească, și în formă și în fond, că suntem vasali și că ne-a făcut grația recunoașterii lui Cuza, ne acorda o grație și mai mare, încuviințând ceva, un fel de Unire dar « excepțional », idee repetată și care totuși trebuia să mențină despărțirea între cele două țări.

Se înțelege ușor câtă indignare trebue să fi produs cuprinsul acestui act [1]) pe care ai noștri nici nu-l dau publicității decât la 3 Februarie 1862 și nu cu titlul de Firman ci acela de: « Actul atingător de Unirea Principatelor, citat în discursul Măriei Sale și depus pe biuroul Adunării ».

Dar tocmai aceasta a contribuit să le dea și mai mult curaj și să le mărească puterea de luptă. Cuza — așa cum declarase — pășește cu îndrăsneala, dovedită și în alte împrejurări, hotărît să înfrunte și de astădată Europa.

Deabia trecuse câteva zile dela primirea faimosului Firman, care înverșunase sufletele, și încep marile acte, care duceau la ținta urmărită.

* * *

La 3 Decemvrie 1861, când s'a deschis Adunarea electivă din București, în Mesajul domnesc, cetit de Președintele Consiliului, Vodă Cuza spunea că « prin *îndoita alegere dela 5 și 24 Ianuarie* și prin voturile repetate de Corpurile Legiuitoare, Națiunea română l-a învestit cu Inalta misiune de *a realiza ideea Unirii Principatelor* », încredințându-i-se însărcinarea de a alege momentul cel mai potrivit și mijloacele cele mai nemerite.

Arată — apoi — că a lucrat cu răbdare, prudență, moderațiune și declară că « după 3 ani de silințe neîntrerupte este bine întemeiat a crede că *Unirea este în fine dobândită pentru*

---

[1]) *Românul* dela 5 Ianuarie 1862 (Nr. 5) criticând aspru firmanul spunea că el ne-a răpit autonomia şi că « punea asasinatul la ordinea de zi cu preţul unui tron ». Citează apoi din *Le Constitutionel* partea, în care se arată că Poarta, în firman, a avut grijă să aşeze un mănunchiu întreg de mijloace destinate a răsturna Statul român la ora hotărîtă, în caz când n'ar cădea prin el însăşi şi prin viţiul său organic. Cfr. şi *Românul* Nr. 12 din 12 Ian. 1862.

noi». Apelează la toți să lase desbinările și cere concordie și patriotism.

După ce vorbește de greutățile financiare și de mijloacele de îndreptare, anunță că a aderat la votul ambelor Adunări de a se întruni la București pentru a delibera asupra proiectului de lege rurală, elaborat de Comisiunea Centrală [1]).

Peste două zile Domnul, în persoană, se rostește și mai categoric înaintea Adunării din Iași. La 5 Decemvrie spunea răspicat:

« *Unirea, Domnilor, e încheiată. Inalta Poartă precum și toate Puterile garante au aderat la Unirea Principatelor* ».

Cum aderaseră, am văzut din cuprinsul Firmanului, căci alt act, care să-l fi schimbat n'avem cunoștință să mai fi intervenit. Dar mai departe Cuza desvălui ceea ce era în fundul sufletului său și afirmă cu un curaj demn de zilele mari ale Neamului: « *Unirea va fi așa precum România o va simți și o va dori* » [2]).

Această atitudine a produs neplăceri, emoții în lumea celor ce nu ne iubeau, intervenții, unele poate încă necunoscute de noi.

Evenimentele se precipită. România, însă, în frunte cu Domnul, merge pe drumul croit și este hotărîtă să nu se mai oprească până la ajungerea țelului.

Nu se împlinise o săptămână dela declarația din Capitala Moldovei și tot de acolo, la 11 Decemvrie 1861, Cuza dă un mișcător manifest care înlătură orice îndoială și care — cred — că merită să fie reprodus aci.

Adresându-se iubitului său popor el spune:

Români,

« *Unirea este îndeplinită*. Naționalitatea română este întemeiată. Acest fapt măreț, dorit de generațiunile trecute, aclamat de Corpurile legiuitoare, chiamat cu căldură de Noi, s'a recunoscut de Innalta Poartă, de Puterile Garante și s'a înscris în datinele Națiunilor.

---

1) *Monit. oficial al Țării Românești* Nr. 266 din 4 Dec. 1861.
2) *Ibid.*, Nr. 269 din 8 Dec. 1861.

«Dumnezeul părinților noștrii a fost cu Țeara, a fost cu noi. El a întărit silințele noastre prin înțelepțiunea poporului și a condus Națiunea către un falnic viitor.

«In zilele de 5 și 24 Ianuarie ați depus toată a voastră încredere în Alesul națiunii, ațĭ întrunit speranțele voastre într'un singur Domn.

«*Alesul vostru vă dă astăzi o singură România.*

«Vă iubiți Patria, veți sci dar a o întări.

«Să trăiască România.

«Dat în Iași la 11 Decembrie 1861.

Alessandru Ioan»[1])

Totodată adresează un mesaj către Adunări în care le spune că a proclamat Unirea și le convoacă la București pentru ziua de 24 Ianuarie[2]).

La acest mesaj Adunarea Moldovei votează, la 13 Decemvrie, în unanimitate răspunsul său și-l prezintă Domnului, înaintea căruia este cetit de Lascar Catargiu, vice-președinte.

Este interesant de observat, în genere, nu numai entusiasmul Moldovenilor cât și faptul că nu se pomenea nimic de drepturi ori revendicări pentru această țară.

«Astăzi — cetea Catargiu — Adunarea ca și întreaga Moldova nu va avea în vedere decât curânda realizare a unei

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării-Românești* Nr. 271/11 Dec. 1861.
Miniştrii cari semnează acest mesaj erau:
I. In Țara-Românească: *Dimitrie Ghica*, Preşedinte al Consiliului şi Ministru din Intru; *A. Arsachi*, Ministrul trebilor din afară; *A. Plagino*, Ministru de Finanțe; *Ioan Ghica*, Ministru de rezbel; *N. A. Niculescu*, Ministru Cultelor şi Instrucţiunii Publice. *G. Văleanu*, Ministru Controlului şi *G. Fălcoianu*, Ministrul Justiţiei.
II. In Moldova. *A. C. Moruzi*, Preşedintele Consiliului şi Ministru de Finanțe; *I. N. Cantacuzino*, Ministru din Intru şi ad-interim la Justiţie; *A. Cantacuzino*, Ministru Cultelor şi Instrucţiunii publice; *Leon Ghica*, Ministrul trebilor din afară; *C. N. Suțu*, Ministru lucrărilor publice.

[2]) *Mesajul către Adunarea din Bucureşti* în *Monit. Oficial* Nr. 275 din 15 Decembrie 1861:

Domnilor Deputaţi,

«La ocaziunea deschiderii sesiunii actuale a Adunării v'am zis că Unirea este «în fine dobândită pentru noi. Astăzi când a sosit *actul prin care se constată recu-«noașterea Unirii* de către Inalta Poartă şi Marile Puteri şi înscrierea ei în dreptul «public european, pe de o parte proclam Unirea înaintea Țării, iar pe de alta vă «convoc, Domnilor, a vă întruni la Bucureşti împreună cu Adunarea ţării surori, «în ziua de 24 Ianuarie viitor. Primesc şi aci demisia guvernului şi-l însărcinez cu «gerarea afacerilor».

dorinți, ce este însăși viața națiunii române, dorința care se rezumă în cuvântul: « Unire ».

« Ingenuchind înaintea Dumnezeului părinților noștri, carele niciodată nu ne-a părăsit și invocând și de acum înainte puternicul adjutor, Adunarea salută cu bucurie viitoarea zi de 24 Ianuarie, această mare zi când Românii de dincoace și de dincolo de Milcov ne vom da mâinile spre a nu le mai despărți, *când Principatele vor forma în totul România, ce nu se va mai putea sfărâma decât odată cu însăși sfărâmarea națiunii române* ».

Așa înțelegea poporul Firmanul otoman; acesta era răspunsul la « excepţionala », la « vremelnica Unire » pe care ne-o acorda.

Domnul răspunzând Adunării moldovenești spunea:

« Mă bucur că reprezentațiunea legală de astăzi se asociază cu așa căldură la îndeplinirea votului Divanului ad-hoc. Primiți încredințarea, Domnilor, că nu voiu cruța ostenelile și nicio primejdie personală nu mă va opri de a realiza dorinţele acestei Adunări-mume, la care dorinți am luat și Noi parte » [1]).

In ședința dela 11 Decemvrie Adunarea Moldovei a hotărît și întrunirea ei la București pentru ziua de 24 Ianuarie 1862.

Răspunzând mai pe scurt, dar tot așa de entusiast, Adunarea Țării-Românești încheia cu următoarele cuvinte, menite să arate veșnicia Unirii: « Vă urăm să vă înzilească Dumnezeu pe acest tron al României, *care nu va putea fi sfărâmat decât cu viața a 5 milioane de Români* » [2]).

In acest timp Ministerul din Moldova a prezentat Domnului demisia dar a fost rugat să rămână provizoriu în funcțiune. Adunarea, în ședința dela 14 Decemvrie a luat act de acestea și a aranjat măsurile pentru transportul la București.

In această ședință *a luat vacanță până la 24 Ianuarie 1862*, când urma să se întrunească la București [3]).

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării-Românești* Nr. 274 din 14 Dec. 1861.
[2]) *Monit. Oficial al Țării-Românești* Nr. 275 din 15 Dec. 1861.
[3]) *Ibid.*, Nr. 276 din 16 Dec. 1861.

Atunci a vorbit aşa de duios şi aşa de înălţător Anastase Panu, unul din marii luptători pentru Unire. Cuvintele lui merită să fie cât mai cunoscute, mai ales de generaţia de azi[1]).

[1]) *Românul* Nr. 7—9 din 1862. Reproducem acest discurs:

« Ziua de astăzi, este domnilor, acea de pe urmă, în care, deputaţii Moldovei se adună şi lucrează în Adunarea Moldovei. La acea întâiu de acum întrunire, vom fi la Bucureşti, capitala României. Acolo, un centru mai mare, mai întins, se deschide activităţii şi responsabilităţii noastre. Acolo, faptele trebue să succedeze faptelor, pentru ca să justificăm înaintea contemporanilor şi a urmaşilor noştri, convingerea care ne-a povăţuit în toate pasurile, în toate urmările, cerând unirea, ca singurul mijloc de viaţă şi de consolidare a Naţiunii României, Eu, am dorit Unirea din toate puterile sufletului meu; o doresc şi astăzi mai pre sus de toate; şi ziua în care mă voiu afla în Adunarea cea mare a României îmi va părea ca ziua întru care, o nouă viaţă, o nouă eră, un orizont plin de lumină şi de fericire se va deschide pentru mine; căci, în unirea acestor două ţări surori, eu am văzut visul de aur al României; de aceea, daţi-mi voie, domnilor, să vă deschid inima mea şi să vă arăt uimirea în care mă aflu în momentele acestea.

Au doară inima mea se mişcă atât de mult, pentrucă mă voiu depărta de rudele, de familia mea? Dar trecând Milcovul eu mă voiu afla iarăşi în mijlocul familiei mele pentrucă acolo voiu fi între Români!

Interesele şi afecţiunile personale, fac loc astăzi unor preocupaţiuni mai mari, mai serioase. Eu, mă preocup de ţara mea, iară nu de mine!

Unirea Moldovei cu ţara de peste Milcov, fi-va ea mănoasă în fericire, dupre cum noi atât de mult o credem? Eată preocupaţiunea de care sunt cuprins!

In princip, unirea face puterea, aduce mărirea şi consolidarea; dela noi acum atârnă să facem a se realiza în faptă acest mare adevăr.

De aceea, ertaţi-mi, domnilor, mişcarea sufletului meu, şi daţi-mi voie să fac apel astăzi, mai mult decât totdeauna, la patriotismul şi abnegaţiunea fiecăruia. Eşind din această Adunare şi îndreptându-ne către Bucureşti, să lăsăm departe de noi toate motivele de neînţelegere, şi să trecem Milcovul toţi fraţi, ţiindu-ne de mână, şi neavând în inimă, decât o singură simţire: « aceea a binelui Patriei ».

(Semne de aprobare din partea Adunării ş'a tribunei).

Dar, ascultaţi vuetul ce se face împrejurul Ţării noastre! Dacă fulgerul nu se arată pe ceriu, nouri groşi îl acopăr. Evenimentele însemnătoare se desfăşiură. Popoarele asuprite îşi revandică drepturile lor. Martirii cad pentru patrie şi naţionalitate. România are şi ea rolul său în asemenea împrejurări. De aceea, domnilor, să ne arătăm demni de moştenirea ce atâtea generaţiuni, prin sângele şi suferinţele lor ne-au lăsat; şi să nu uităm că o mare responsabilitate atârnă asupra noastră. Dacă Unirea, va aduce fericirea, mărirea şi consolidarea naţiei; atuncea, noi am câştigat partea noastră înaintea destinului; iar, dacă din împotrivă, resultatele nu vor răspunde la aşteptările unanime; atunci, numele, memoria noastră vor cădea împreună cu dânsa, şi vor trece încărcate de blestemuri cătră viitorime!

De aceea, eu cred că mă fac organul tuturor; căci, inima d-voastră a bătut purурea de lovituri nobile şi patriotice; mă fac organul tuturor zicând: spre revedere fraţilor în Adunarea României! spre revedere acolo, ca să ne apucăm de lucru serios.

Mulţi din noi, vor cădea, vor rămânea pe brazdă; aceasta este soarta muncitorului. Dar, soldatul credincios steagului său, se luptă până la cea de pe urmă răsuflare!

Să trăiască România una şi nedespărţită!

Adunarea repetează de mai multe ori: trăească România! »

Aceasta a fost ultima ședință, ultima zi de vieață proprie a Sfatului Moldovei. Era consacrarea jertfei pentru înălțarea Neamului.

In curând s'au răspândit svonuri că reprezentanții Puterilor garante ar fi protestat contra formei în care se face Unirea și ar fi cerut punerea în lucrare a Firmanului. Chiar dacă nu vor fi fost protestări oficiale de sigur însă că s'au auzit cuvinte de nemulțumire.

Guvernul din Muntenia a desmințit știrile despre vreun protest [1]).

Din presa străină *Le Constitutionnel* dela 25 Decemvrie critică Firmanul deoarece creează tot ceva provizoriu; el îndeamnă pe Români să meargă înainte.

Și în adevăr, fără de a se înfricoșa de intrigi, murmure și chiar amenințări au mers tot înainte.

Toată țara era în așteptarea zilei de 24 Ianuarie. Vodă Cuza a petrecut sărbătorile la Iași unde a stat până la jumătatea lui Ianuarie 1862.

In curând încep transporturi spre București.

Domnul a plecat la 15 Ianuarie cu gând să ajungă la București la 18 Ianuarie. N'a putut ajunge, însă, la acea dată din cauza drumului greu și mai ales a nesfârșitelor manifestații de bucurie, cu care a fost întâmpinat peste tot. Satele ieșeau, cu preoți și icoane și în cuvinte mișcătoare își arătau bucuria. Strălucite primiri i-au făcut în special orașele. Citâm Focșanii, unde — contra Firmanului — avea să piară granița, Buzăul. Primire frumoasă și la Mizil. Locuitorii din Urlați și plasa Cricov din Prahova i-au prezentat o adresă la poșta Albești. Ploeștenii nu s'au lăsat mai pre jos și l-au întâmpinat la barieră. O delegație numeroasă i-a ieșit însă înainte la o jumătate poștă de oraș — probabil la Valea Călugărească — având în frunte pe Anton Arion și pe acela care a avut mai târziu denumirea de « marele democrat » Constantin Grigorescu.

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești* Nr. 279 din 20 Dec. 1861. Cfr. și *Românul* Nr. 15—16/1862.

Domnitorul a trecut prin Ploești la 18 Ianuarie. De aci, în mijlocul unei mari manifestații, a plecat în aceeași zi la ora 1,20 și a ajuns la București, a doua zi [1]).

* * *

După o zi de odihnă, încep serbările marelui eveniment.

La 21 Ianuarie, Clerul, Consiliul Municipal și toate Corpurile civile și militare, precum și mai multe notabilități au mers la Palat spre a felicita pe Domnitor cum spune relația oficială « pentru sosirea în Capitala României ».

La ora 12 Cuza a intrat în sala Tronului precedat de șeful poliției și însoțit de mitropolit și de miniștri. După ce a poftit sănătate celor prezenți, la care i s'a răspuns cu: « să trăești, Măria-Ta » a arătat că a dorit să vină mai de vreme aci dar a voit să vină cu un rezultat definitiv.

Mitropolitul Nifon i-a cetit o frumoasă cuvântare, în care spunea că Românii au învins fiindcă n'au pierdut credința și virtuțile, că Domnul a izbutit prin « prudență, răbdare și stăruință » și că *el este predestinat « pentru fericirea și mărirea Națiunii Române »*.

Domnitorul i-a răspuns că « Românii n'au pierdut niciodată credința Dumnezeului părinților lor și de aceea nici Dumnezeu nu i-a părăsit. Iar eu — continua — pe care libera

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești* Nr. 18 din 23 Ian. 1862 și *Românul* din 18/30 Ianuarie 1862.

La Ploeşti i s'a prezentat la barieră o adresă în care, între altele se spunea: « Locuitorii oraşului Ploeşti şi ai districtului Prahova salută cu religiozitate buna venire a Măriei-Tale şi se simt fericiţi când vă pot avea în sânul lor.

Ei văd în Măria Ta pe cel aşteptat de secoli a reconstitui Ţara Românilor.

Unirea definitivă a acestor 2 Principate era o împlinire a voturilor dela 1857, a actului dela 24 Ianuarie 1859 şi a celorlalte voturi şi cerinţe naţionale.

Măria Ta, credincios misiunii ce v'a încredinţat naţiunea, aţi proclamat-o prin actul dela 11 Decemvrie, de eternă memorie. Să trăiască România una şi nedespărţită. Să trăiască Măria Sa Alex. Ioan I Domnul Românilor ». Anton Arion, C. Grigorescu.

Aceşti delegaţi ai Ploeştenilor au trimis Domnului o depeşă, când era la Buzău, plângându-se că Guvernul ar fi oprit poporul să iasă întru întâmpinarea Sa. In genere stânga se plângea că s'ar fi luat asemenea măsuri. Nu se poate şti precis cât adevăr era în aceste proteste, mai ales că patimile erau foarte mari, cu toată măreţia momentelor. Se pare că Guvernul se temea de asasinarea Domnului de către cei cari doreau împiedicarea Unirii, sau desfiinţarea ei, căci am văzut că nu era recunoscută decât pe timpul domniei lui Cuza.

voință a Românilor m'a înălțat la o poziţiune atât de măreață și așa de grea pe care n'am cerut-o ci am primit-o, voiu fi pururea acolo unde vor fi legitimile dorinţe ale Românilor » [1]).

A doua zi, 22 Ianuarie, s'a publicat în *Monitorul Oficial* programul zilei de 24 Ianuarie, pentru care se făceau pregătiri de sărbătoare în toată țara.

In ajunul acestei zile, *la 23 Ianuarie*, s'a înfăptuit unul din elementele importante ale Unirii, *formându-se un singur Guvern pentru toată România.* Vodă Cuza numește Președinte de Consiliu pe *Barbu Catargiu, care este astfel cel dintâi Prim-Ministru al României.* Guvernul era compus din: Barbu Catargiu, Președinte de Consiliu și Ministru ad-interim la Lucrările Publice, Principele Al. C. Moruzi, Ministru de Finanțe, Ap. Arsache, Ministru Trebilor Străine și de Stat și ad-interim la Control, C. N. Brăiloiu la Justiție, Gr. Balș la Culte și Instrucție Publică și I. Gr. Ghica la Războiu [2]).

* * *

Sosi și ziua de mult așteptată, 24 Ianuarie. Voiu schița modul cum s'au desfășurat lucrurile în București.

Dimineața la ora 6½ s'au tras 101 tunuri din dealul Curții Mihai Vodă. La ora 10½, după liturghie, a avut loc un Te-Deum la Mitropolie în prezența Mitropoliților, Episcopilor, Deputaților, Statului-Major al oștirii și înalților dregători. Această slujbă religioasă a fost salutată prin alte 101 de tunuri. Poporul, peste măsură de numeros, ocupa tot orașul și se îngrămădea mai ales în părțile dintre Mitropolie și Palat.

In apropiere de ora 12 Domnul plecă spre Adunarea Deputaților. A străbătut acest drum în trăsura de gală și purta ca decorații Ordinul Medgidia clasa I și Marea Cruce a Ordinului Regal al Italiei Sft. Mauriciu și Lazăr.

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești,* Nr. 17 din 22 Ian. 1862.
[2]) *Monit. Oficial al Țării Românești,* Nr. 21 din 27 Ian. 1862.

Ne închipuim în ce chip a străbătut acest drum, în mijlocul unei populații care nu mai cunoștea limită a bucuriei și entusiasmului.

La ora 12 Cuza sosește la Cameră, unde este primit cu toate onorurile.

In frumosul și bogatul său mesaj, din care redăm o bună parte, spunea:

« Prezența voastră în jurul Meu în această zi solemnă Mă pătrunde de o vie mulțumire și de o legitimă mândrie pentru succesul misiunii ce mi-a încredințat Națiunea Română. *Ziua aceasta*, în care mandatarii întruniți ai ambelor țări au venit a înconjura Tronul comunei noastre Patrii, *este o zi de serbare pentru un popor întreg, o zi de fericire pentru alesul vostru.*

« O viață nouă se începe astăzi pentru România. Ea intră în fine, pe calea care o va conduce către împlinirea destinelor sale.

« Inalta Poartă și Marile Puteri garante au venit a recunoaște Unirea Adunărilor și a Ministerelor ambelor Principate. Guvernul Meu este însărcinat a vă depune actul, prin care s'au statornicit modificațiunile ce noua stare de lucruri trebuia să aducă în unele din stipulațiunile Convențiunii din 7/19 August 1858 ».

In continuare arată că deși aceste Puteri n'au încuviințat Unirea deplină, el totuși a procedat altfel.

« Eu, însă, credincios misiunii ce mi-ați dat și cunoscând statornica voință a Românilor de a rămânea pururea uniți *am proclamat* atât înaintea Domniilor Voastre cât și înaintea Țărei, *Unirea definitivă a Principatelor*. V'am zis că ea va fi precum România o va dori și o va simți.

« Nu mă îndoesc, Domnilor, că nici Inalta Poartă, nici Puterile garante nu vor cugeta a desființa în viitor Unirea ce au recunoscut-o atât de necesară pentru fericirea Principatelor.

« Atârnă, dar, dela înțelepciunea tuturor Românilor ca această stare politică să ajungă a fi recunoscută și în dreptul public european ca forma definitivă a constituirii naționalității noastre ».

Justifică procedura sa, în afară de via dorință a lui și a poporului, prin faptul că perioada de transițiune dela

alegerea lui « s'a însemnat de Ţară prin neliniştea spiritelor, prin agitaţiunile unei legitime nerăbdări ».

« Acestea au dovedit în destul că Unirea era singura stare politică ce putea să asigure viitorul nostru şi să ne permită de a da Ţării organizarea ce o aşteaptă de atât mult timp ».

Privind spre viitor adăuga: « Astăzi Statul nostru s'a aşezat pe o temelie mai întinsă. O eră nouă ni s'a deschis. Sosiţi la acest stadiu al viitorului nostru trebue să nu pierdem din vedere că consolidarea Unirii cere din partea tuturor o abnegaţie completă, care va face a înceta fluctuaţiunile, prin care am trecut, până acum ».

Cu toată căldura şi înalta lui însufleţire îi îndemna: « Să renunţăm — dar — la însăşi amintirea desbinărilor din trecut ale căror reînnoiri ar putea compromite unirea dobândită cu preţul atâtor necurmate silinţe şi să punem toată activitatea noastră într'o comună conlucrare pentru desvoltarea morală şi materială a României ».

Cu toată măreţia momentului, care l-ar fi îndreptăţit să rezerve pentru altădată chestiunile practice, Cuza supunea Adunării un întins program de lucru, menit tocmai să înfăptuiască în chip real Unirea pe toate terenurile şi să asigure propăşirea României.

Intre altele acest program cuprindea: întrunirea administraţiunilor, dar având ca temeiu o descentralizare, organizarea ministerelor, despărţirea bine definită a puterii judecătoreşti de cea administrativă, legea rurală, organizarea comunală, organizarea judecătorească, în sensul de a se continua reformele începute cu Curtea de Casaţie precum şi de a se asigura inamovibilitatea magistraţilor, organizarea finanţelor, instrucţia publică, libertatea presei, căi ferate, crearea unui corp ponderator, aranjarea situaţiei funcţionarilor din Moldova; la sfârşit se menţiona completarea unificării legislative prin codificarea legilor în ramurile civile, penale, comerciale şi de procedură.

Totodată le atrăgea atenţia că « *Europa a pus soarta în mâinile noastre* » şi că el are convingerea că departe de a compromite instituţiunile Ţării şi viitorul ei vom redobândi « *adevărata întemeiere a naţionalităţii noastre* ».

Domnul își încheia mesajul cu următoarele cuvinte, pline de avânt, de mândrie și de încredere în viitorul neamului:

« Fiți siguri, Domnilor, că înfățișând Europei civilizate, o națiune de cinci milioane de suflete, strâns legate prin solidaritatea de simțiri și de interese, lucrând cu înțelepciune la consolidarea instituțiunilor noastre și la așezarea libertăților publice pe temelia sigură mântuitoare a ordinului public, mărginind acțiunea și aspirațiunile noastre în cercul propriilor noastre interese, nu numai că vom garanta prosperitatea și existența României *dar nimeni nu va cugeta a despărți aceea ce Dumnezeu a lăsat să fie unit* ».

Era o încheiere minunată, care înfățișa sufletul țării.

Interesant este și un alt fapt. Adunarea cuprinsă de un mare entusiasm aplaudă în picioare strigând: « Să trăiască România, să trăiască alesul Românilor ».

Cuza, mișcat, a răspuns cu voce fermă: « Să trăiască Inalta Poartă și Puterile garante, căci *România este una și nedespărțită* » [1]).

România exprima mulțumiri dar prin cuvintele cu tâlc grăite de Alesul ei ținea să se știe că de acum înainte ea este una și că nimeni și nimic nu o va mai despărți.

După terminarea acestei solemnități, Domnul ieșind din Cameră a mers pe jos tot dealul Mitropoliei. Prin aceasta s'a zis că ar fi voit să arate Consulilor și acelora care ar fi plănuit vreun atentat și cu chipul acesta păstrarea separației între cele două țări, că are toată încrederea în popor și nu se teme de nimic [2]). Mai probabil însă că a făcut acest gest

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești* din 24 Ian. 1862. In versiunea dată de *Românul* Nr. 25—26 dela 25—26 Ian. 1862, Domnul ar fi spus: « Să trăiască Inalta Poartă și Puterile garante *ear România va fi unită și nedespărțită în veci* ». Aceste cuvinte — după părerea conducătorilor gazetei — erau menite să arate Consulilor că pe cât timp Domnitorul va fi cu națiunea ea va fi nedeslipită de dânsul.

« Puterile străine nu vor mai putea despărți Principatele decât dacă se vor hotărî a scoate cu cuțitul inima din marele Corp al României, a însemna hotarele printr'o movilă sub care să fie trupurile a mai multor mii de Români, uciși de baionetele acelor Puteri, care le-au zis că sunt autonomi, care au consultat a lor voință și au recunoscut-o.

Și fiindcă aceasta nu poate fi, România va fi — cum a zis Domnitorul ei, pentru totdeauna unită și nedespărțită ».

[2]) *Românul*, Nr. 25—26/1862.

spre a-și manifesta deagostea pentru mulțimea de ale cărei aclamațiuni răsuna Capitala.

După masă a avut loc la Palat o recepție a Inaltelor Corpuri ale Statului.

La ora 6 a fost primit Corpul diplomatic. In numele acestuia a luat cuvântul decanul lui, von Eder care felicitând pe Domn, a spus între altele:

« Providența a încoronat silințele Alteței Voastre Serenisime și Unirea este astăzi fapt legalmente împlinit ».

Domnitorul a răspuns: « Vă mulțumesc, Domnule Baron « și decan al Corpului diplomatic pentru felicitările ce ați « binevoit a-mi adresa. Vă pot încredința că Domnul precum « și Națiunea Română, vor ști să se inspire la orice ocaziune, « de recunoștința către Puteri » [1]).

Cuza n'a stăruit asupra caracterului Unirii. Corpul diplomatic îl înțelegea de sigur în sensul Firmanului, Domnitorul în sensul cerut de Națiune.

* * *

In toată țara au avut loc *serbări și manifestații* impunătoare, la care au luat parte toate clasele sociale. Și în comunele rurale, după slujba religioasă, populația s'a veselit mult.

In toate orașele și, în special, în capitalele de județ au avut loc mari serbări, cu tedeumuri, felicitări, iluminații, petreceri populare și împărțire de pâine și carne celor nevoiași. Dăm informații din câteva orașe:

La Iași sărbătoarea, potrivit programului stabilit dela 17 Ianuarie, a luat proporții deosebite. La ora 7 dim. s'a tras 101 lovituri de tun de pe esplanada Palatului administrativ. La ora 10 a fost Te-Deum la Mitropolie, la care au asistat Miniștrii, cari mai erau aci, provizoriu, Corpul diplomatic și înalții funcționari. A fost o paradă a trupelor iar seara tot orașul iluminat și în special clădirile publice.

Dela Roman s'a relatat că seara orașul a fost iluminat, « muzica aŭ sonat imnuri naționale pe stradele principale,

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești*, Nr. 19 din 25 Ian. 1862.

publicul cu destulă încântare se preumbla pe ulițe petrecând în așa zi așteptată cu vie ardoare păzindu-se cea mai mare liniște. Nobila junime pre încântată de sosirea menționatei zile a dat în onoarea ei un bal, la care au fost invitați tineri din toate clasele » [1]).

Bucureștii au căutat să corespundă însemnătății sale de Capitală.

Oamenii mai bogați și-au împodobit și și-au iluminat casele. Masele populare în care erau și numeroși săteni au umplut străzile până târziu în cântece și jocuri.

Consiliul municipal a făcut o « luminațiune » care — pe acele vremuri — trebue să fi produs mare impresie. La 10 localuri publice s'au așezat 3450 lămpi în pahare cu oliu; s'a mai întrebuințat — apoi — 340 masalale și 160 globuri de hârtie colorată.

S'au iluminat toate edificiile publice. Se comandase, în acest scop, încă 8000 lampioane. Pentru iluminatul « otelului judecătoresc » Palatul Justiției s'a cheltuit 864 lei, pentru care s'a deschis credit extraordinar.

Totodată Consiliul municipal a dat 3 mese pentru « popol ». Licitațiile pentru iluminație și mese s'au ținut la 15 și 16 Ianuarie. Mesele au fost date la amiazi în 3 piețe publice: *piața numită 24 Ianuarie* — se pare locul unde este astăzi Ateneul — denumire, care ar fi trebuit păstrată, Sf. Vineri, și Piața Amzei. La fiecare din aceste oaspețe s'au împărțit 600 « jimbre » de câte 1 oca, 300 ocale de pește, crap și somn, din care jumătate sărat iar jumătate proaspăt, 25 oca de untdelemn, 100 oca de orez. Peștele sărat a fost gătit sub formă de pilaf cu orez iar cel proaspăt cu legumă. S'a mai împărțit 100 vedre de vin bun.

Mesele au fost servite pe mese de scânduri pe picioare de lemn bătute în pământ și așternute cu pânză curată pe d'asupra. Serviciul s'a făcut cu linguri de lemn și în străchini. Băutura s'a dat în ulcele de pământ de 1 litră [2]).

Astfel s'a încheiat în cântece și petreceri această zi de 24 Ianuarie 1862.

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești,* Nr. 30 din 1862.
[2]) *Monit. Oficial al Țării Românești,* Nr. 9 și 20 din 1862.

Atunci și în zilele următoare au sosit *numeroase felicitări* pe cale telegrafică sau prin scrisori, din diversele părți ale țării, și dela diferite persoane, instituții și comunități între care multe dela comunitățile israelite.

Dintre acestea o mențiune specială merită o mișcătoare telegramă dela mama Domnului, dela «maica» sa, *Sultana Cuza*, care se simte fericită că a trăit să vadă și această măreață zi. «Am dorit a mai trăi numai ca să văd România-Unită. Astăzi doresc ca Dumnezeu să'mi mai lungească viața numai ca să mă bucur câtva timp de binefacerile acestei sânte Uniri. Te felicit pentru acest act mare. Eu sunt sănătoasă; și pociu oare să nu fiu bine, astăzi mai ales?»[1]).

Peste puțin timp, printr'un trimis special, *Prințul Serbiei* a felicitat pe Domnitor pentru Unire iar Regele Greciei i-a conferit un Inalt Ordin[2]).

* * *

După încheierea serbărilor trebuia să urmeze munca serioasă pentru deslegarea atâtor probleme puse de Unire.

In prim rând, s'au gândit să dea Unirii o formă, care să împiedece orice discuție în privința validității ei. Proclamarea ei fusese făcută de Domn, cu asentimentul fiecărei Adunări în parte iar la 24 Ianuarie, prin aclamațiile unanime, fusese aprobată de Adunarea reunită la București. Ședința Adunării fusese însă ridicată, după plecarea Domnului, pentru ca deputații să meargă la recepție la Palat. Nu se încheiase un act prin care reprezentanța națională, în noua ei compunere să fi aprobat în toate formele actul Domnului. Spre a evita orice discuție și de altfel spre a satisface o regulă parlamentară trebuia să existe un răspuns al Camerii. Pentru aceasta în ședința dela 29 Ianuarie s'a numit o Comisie, care să întocmească ***răspunsul la discursul Tronului dela 24 Ianuarie.*** Din această Comisie făceau parte Mihail Kogălniceanu, Bosianu, Mavrogheni, Principele D. Ghica și Gr. M. Sturza, figuri din cele mai însemnate ale Adunării. Raportor a fost

1) *Monit. Oficial al Principatelor Unite*, Nr. 22 din 29 Ian. 1862.
2) *Monit. Oficial al Moldovei*, Nr. 29 din 8 Febr. 1862.

ales M. Kogălniceanu. Răspunsul n'a fost o simplă formalitate. Alcătuirea lui i-a preocupat câteva zile. Deabia la 8 Februarie se depune proiectul de răspuns. Adunarea l-a votat cu unanimitate și a hotărît ca această adresă să fie prezentată Domnitorului de către întreaga Adunare în corpore. Adunarea a fost primită chiar în acea zi la ora 3½. Adresa a fost cetită de către Lascar Catargiu, unul din vice-președinții Adunării. Intâmplarea — dacă nu altceva — făcea ca acesta să fi fost și cetitorul adresei de aprobarea Unirii de către Adunarea Moldovei.

Din această adresă, a cărei formă ar putea fi recomandată multora și în care se vede mâna lui Kogălniceanu și în unele părți a juristului Bosianu, nu este de prisos să relevăm câteva părți.

Binecuvântând pe Dumnezeu că a ajutat națiunea română, Adunarea convinsă că este organul credincios a cinci milioane de Români, felicită pe Domn, exprimându-i via și eterna recunoștință pentrucă a proclamat la 24 Ianuarie « *Unirea țărilor surori* » astfel precum Națiunea pururea a dorit-o și a așteptat-o.

Oricare ar fi restricțiunile Porții la recunoașterea Unirii pentru de a pururea, Adunarea României nu socoate, nu poate a nu vedea în actul guvernului otoman decât însăși *recunoașterea necesității Unirii*. In rezervele Puterilor garante Adunarea cu deplină încredere, cu adâncă recunoștință vede însăși « *consfințirea definitivei Uniri* » urmărită în decursul secolilor, dorită, așteptată ca liman de mântuire, cerută atât de des de Corpurile Legiuitoare, reclamată de populație și *realizată în parte* prin îndoita alegere a Măriei Sale.

Amintindu-i că la 3 Decemvrie 1861 a spus că Unirea va fi cum vor voi Românii, iar prin manifestul dela 11 Decemvrie și cuvântul dela deschiderea Adunării întrunite a României a proclamat-o « *cum pururea au voit Românii, adică necondiționată și definitivă* » îi dau aprobare expresă spunând limpede și energic: « Bine ai făcut Măria Ta, bine ai judecat Măria Ta, de simțirile și trebuințele națiunii, ce te-a pus în capul ei. *Din ziua proclamațiunii Măriei Tale Unirea a devenit dar un fapt îndeplinit și de acum România este și va fi una și nedespărțită* ».

Prin aceasta Adunarea consacra definitiv și ratifica ceea ce proclamase Cuza.

Declarând mai departe că și ea și Națiunea respectă legăturile seculare cu Poarta și că sunt recunoscătoare Puterilor garante arată că «*este cu neputință de a cugeta măcar că s'ar mai putea despărți ceea ce Dumnezeu a lăsat să se unească, adică două părți ale aceluiași trup și suflet ce se chiamă România*».

Afirmând cu tărie «*plenitudinea autonomiei sale consfințită prin vechile noastre capitulațiuni liber încheiate cu Înalta Poartă*» și cu deplină încredere în Puterile garante, Adunarea arată că România va ști să organizeze Unirea așa ca să dea Națiunii tot ceea ce s'a așteptat dela ea.

Intr'o frumoasă încheiere a acestei părți Adunarea declară solemn că «*Unirea a devenit însăși condițiunea de viață a Națiunii, proprietatea cea mai sacră a noastră și a urmașilor noștri, proprietate, care de acum și pentru de-a-pururea nu va mai putea fi atinsă decât cu însăși pieirea naționalității române*».

Adresa se termina cu o invocare către Divinitate și o înflăcărată urare pentru viitorul țării.

«Dumnezeu să binecuvinteze ziua națională de 24 Ianuarie 1862; Dumnezeu să facă din această zi un izvor de iubire, de pace, de putere și de fericire pentru patria română.

«Dumnezeu să consfințească acest strigăt, care astăzi reprezintă bucuria și recunoștința generală, care astăzi răsună dela Carpați până la Marea Neagră:

«Să trăiască România; să trăiască Alexandru Ioan I, întâiul Domn al României, una și nedespărțită» [1]).

Domnitorul a răspuns rugând pe Dumnezeu să-i lumineze în lucrările lor pentru consolidarea actului cel mare al înfrățirii Românilor și să-i aibă în sfânta lui pază.

Adresa Adunării, de o însemnătate deosebită, justificând pe baza autonomiei și printr'o interpretare fină, subtilă dar puternică a firmanului, modul cum se făcuse Unirea consfințea definitiv, întărea solemn prin glasul aleșilor Națiunii ceea ce proclamase Domnitorul. Dacă acesta trecuse peste

---

[1]) *Monit. Oficial* Nr. 30 din 9 Febr. 1862.

aprobarea dată de Poartă și Puteri, Națiunea Română — și separat în fiecare Principat și în totalitate după întrunire în aceeași Adunare — aprobase în totul și cu unanimitate procedeul domnesc. *Domn și Popor aprobau de bună voia lor Unirea definitivă și veșnică.* Aceasta era voința Românilor, pe care n'avea nimeni dreptul s'o înăbușească; așa răspundeam celor care pretindeau că nu s'ar fi îndeplinit formele și nu s'ar fi respectat slovele tratatelor, așa arătam Europei că de acum România este și va fi una și nedespărțită de-a-pururea.

* * *

Domnul și conducătorii au înțeles însă că proclamarea, oricât de solemnă, nu este suficientă ci trebue în fapt *să realizăm cât mai grabnic întrunirea diferitelor organe ale Statului.* De aceea au și trecut la înfăptuiri. Incă dela 23 Ianuarie, după formarea Guvernului comun, Președintele Consiliului a comunicat telegrafic Consiliului de Miniștri provizoriu care fusese lăsat la Iași, că s'a alcătuit « Ministeriul Principatelor-Unite a României [1]).

La 25 Ianuarie, după propunerea lui L. Catargiu, s'a primit de către Adunare, în mod provizoriu, regulamentul Adunării din București, până se va face un nou regulament [2]).

Intr'o altă ședință s'a hotărît, după propunerea lui Anastase Panu, că chestiunea averilor mănăstirilor va fi rezolvată în România și numai de Parlamentul Român [3]).

La 29 Ianuarie printr'un jurnal al Consiliului de Miniștri au fost desființate ministerele din Iași iar până la noui dispoziții au fost create acolo directorate cu titlul: « Departamentul Ministeriului din..... a României pentru Departamentul Moldovei ».

S'a desființat frontiera dintre cele două țări; s'a extins diferite dispoziții în toată țara; s'au unificat colorile drapelului și stema. Kogălniceanu propunea ca titlul de: Români, Țara

[1]) *Monit. Oficial al Moldovei* Nr. 18 din 23 Ian. 1862.
[2]) *Ibid.*, Nr. 23 din 31 Ian. 1862.
[3]) *Românul* Nr. 28 din 28 Ian. 1862.

Românească, Românie, să se întrebuinţeze în titlul Domnitorului şi în actele publice ale ţării. Se introduce instituţia procurorilor şi în Moldova. Se concentrează administraţiile superioare în Bucureşti, căutând totuşi a se descentraliza unele servicii pentru satisfacerea intereselor locale. *Monitorul Oficial* se reduce în curând la unul singur. Comisia centrală propunea să se alcătuiască un corp care s'o înlocuiască şi care să fie şi un înalt Tribunal administrativ, dar nu izbuteşte, iar la 20 Februarie este desfiinţată [1]). Zilnic aproape se văd în *Monitorul Oficial* măsuri în vederea contopirii organizaţiilor. In definitiv este o mişcare de grabnică unificare în toate domeniile, urmărită cu toată stăruinţa căci aceasta era definitivarea Unirii.

In vreme ce ne sileam să desăvârşim în fapt Unirea, *duşmanii ei lucrau în străinătate*. Proclamarea Unirii prin nesocotirea voinţei Europei produsese mare impresiune, mai ales că venea după ceea ce făcusem în 1859.

S'a răspândit, pe socoteala noastră, fel de fel de svonuri despre pretinse nemulţumiri, chiar pregătiri revoluţionare, mai ales că au avut loc, în preajma acestei zile, unele turburări în câteva sate din jurul Bucureştilor, că s'au destituit abuziv unii profesori din Moldova, că începuse a se vorbi de unele revendicări ale Moldovenilor, că anumite patimi, amorţite o clipă, începuseră să isbucnească.

In multe părţi ni se critica aspru armata, Domnul, Ţara. Se căuta — se pare — să se justifice o intervenţie turco-austriacă, turco-rusă sau câte trele împreună, sub pretextul de a asigura liniştea în această ţară, prezentată ca incapabilă de a se conduce singură.

Svonurile duşmănoase, plămădite mai ales în ţinuturile Impărăţiei habsburgice impresionau mult. Sub influenţa lor, ziarul *Concordia*, dela Pesta, întreabă telegrafic ziarul *Românul* din Bucureşti despre ce se petrece aci. Redacţia dă informaţii liniştitoare şi încheie răspunsul cu vorbele: « Fraţi, orice s'ar întâmpla, credeţi cu tărie că e vie marea naţiune română » [2]).

[1]) *Monit. Oficial* din 21 Febr. 1862.
[2]) *Românul* Nr. 25—26 din 1862.

Aveam însă și sprijinitori. *Le Constitutionnel* dela 16 Februarie, după multe laude aduse poporului nostru, vorbind de viitor spune: « Astăzi ei sunt ieșiți din perioada încercărilor și a crizelor; nu le mai rămâne acum decât a consolida situația făcută de împrejurări fericite și în adevăr providențiale ».

Sprijinul cel mare era însă tot Impăratul Napoleon, al cărui Guvern spunea în fața Corpurilor Legiuitoare despre noi: « Viitorul acestei țări depinde numai dela înțelepciunea, cu care ea va ști a-l pregăti » [1]).

* * *

Acestea sunt pe scurt împrejurările, în care s'a înfăptuit Unirea la 24 Ianuarie 1862.

Impotriva ei au continuat atacurile din afară și cu vremea au început și dinăuntru. Multe din manifestațiile dușmănoase interne erau provocate de atingerile unor interese ca în chestia rurală, a secularizării, a situației Moldovenilor, a reformelor democratice, etc. Oamenii, uitând — ca de obiceiu — foarte ușor clipele de înălțare, când erau loviți în anumite interese vedeau, în special, în Unire cauza necazurilor lor.

Munca pentru desăvârșirea în fapt a Unirii a fost foarte grea, dificultățile numeroase dar cu toate acestea *Unirea a rămas așa cum a proclamat-o Cuza: definitivă iar România una și nedespărțită.*

Este timpul — cred — ca, măcar la această zi, să se releveze că *factorul hotărîtor al Unirii dela 24 Ianuarie 1862 a fost Vodă Cuza*, căruia încă nu i s'au recunoscut toate meritele și marele lui patriotism.

Indoita alegere dela 1859, Unirea cum se zice de obiceiu, s'a realizat mai ales grație faptului că boierii din Țara-Românească nu s'au înțeles să susțină o singură candidatură și propunerii făcută de partida unionistă, în minoritate față de cei dintâi, de a alege pe Domnul Moldovei, propunere se pare inspirată de Napoleon III. In reușita acestei alegeri, oricât

1) Reprodusă în *Monit. Oficial al Moldovei* Nr. 36 din 16 Februarie 1862.

am da alte explicații, trebue să recunoaștem și partea norocului, așa, cum am susținut încă de acum 32 de ani.

Unirea dela 24 Ianuarie 1862, *adevărata Unire*, se datorește, însă, în cea mai mare parte stăruinței, îndrăsnelii și energiei lui Vodă Cuza. Cu toate criticele ce i s'au adus, el a fost un înflăcărat pentru ideea Unirii. A mărturisit — și s'a dovedit că a fost sincer — că el s'a considerat că are misiunea sfântă de a face Unirea. De altfel atâți dintre contemporani l-au socotit ca omul predestinat pentru aceasta: așa i-a spus-o Mitropolitul, așa l-au socotit în salutul lor și Ploeștenii zicând că: « ei văd în Măria Ta pe cel așteptat de secoli a reconstitui Țara Românească ».

Acestei idei i s'a devotat cu totul. A întrebuințat mijloace, pe care cei de atunci nu le-au știut, nu le-au înțeles, n'a pregetat ostenelelor, a luat asupră-și riscuri mari dar n'a părăsit-o un moment. Și nu s'a mulțumit numai cu proclamarea de care v'am vorbit ci s'a străduit s'o desăvârșească, voind să facă din poporul celor două Principate un corp și un suflet în forma cea mai completă.

In lovitura de Stat dela 2 Mai 1864 nu trebue să se vadă — cum se tot spune — că a încercat să-și asigure o domnie tiranică [1]). Afară de dorința de a realiza reformele necesare pentru adaptarea României la vieața Europei, ceea ce n'au înțeles în destul urmașii și mai ales noi cei de azi, Cuza a căutat în special să desăvârșească Unirea. Trăiau aproape toți cu teama că la sfârșitul domniei — pe care era posibil dintr'o zi într'alta s'o scurteze un asasinat ca al lui Barbu Catargiu — s'ar putea ca împrejurările externe să fie de așa fel încât dușmanii neamului să isbutească de a separa cele două țări. Cuza și cei ce-l înțelegeau aveau — se pare — în mintea lor ideea că odată ce Unirea va fi cât mai completă în toate domeniile vieții publice și private, odată ce poporul va fi înțeles pe deplin și simțit binefacerile Unirii va rezista, dușmanii interni vor amuți și chiar de s'ar întâmpla nenorocirea unei separări, ea va fi trecătoare și unitatea deplină a poporului va face să reînvie Unirea.

[1]) Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, p. 38.

In această luptă Cuza n'a fost ajutat — cum se crede uneori — de partidele politice, care nici nu erau bine închegate. Afară de masele mari ale poporului, însuflețite de intelectuali cu aceleași gânduri și simțiri ca și Domnul, el a fost ajutat de câțiva colaboratori, suflete alese dintre care se desprinde în deosebi figura lui Costache Negri, a lui Kogălniceanu, a lui Anastase Panu, Vasile Boerescu și alte câteva.

Prin marile lui calități sufletești, ajutat și sfătuit de aceștia, Vodă Cuza, sprijinit în momentele grele de Franța, a izbutit să realizeze la 24 Ianuarie 1862 visul generației de atunci.

* * *

Fără de a micșora însemnătatea zilei de 24 Ianuarie 1859, fără de care nu s'ar fi ajuns la ceea ce s'a realizat în urmă, trebue totuși precizat că *Unirea, în adevărata ei formă juridică s'a făcut la 24 Ianuarie 1862*.

Este inutil — sper — de a documenta mai pe larg, față de cele expuse până aci.

Faptul dela 24 Ianuarie 1859 a fost îndoita alegere a aceluiași Domn. Așa era socotit de Poartă, de Puterile garante, așa era privit în dreptul public european.

Tot așa și numai așa a fost înțeles unanim și înăuntrul țărilor de către contemporani. Gazetele timpului, discursurile, diverse manifestări, actele oficiale o probează cu prisosință.

24 Ianuarie 1859 era pentru ei « întrunirea speranțelor într'un singur Domn, începutul realizării Unirii, « realizarea în persoana Măriei Sale a principiului Unirii Moldo-Românilor » [1]), urcarea aceluiași Domn pe tronul lui Ștefan cel Mare și al lui Mihai Viteazul. Unirea era așteptată, dorită și mai mult în urma îndoitei alegeri. *Unirea avea să vie și ea a venit la 24 Ianuarie 1862*.

Cât despre *însemnătatea acestui eveniment*, realizat atunci, nu mai e nevoie să stăruim. O știm, o înțelegem, o simțim toți care ne aflăm aci. Vodă Cuza spunea Națiunii la 24

---

[1]) *Monit. Oficial al Țării Românești* , Nr. 20 din 26 Ian. 1861.

Ianuarie 1862, următoarele cuvinte profetice: « *O viață nouă se începe astăzi pentru România.* Ea intră în fine pe calea, care o va conduce către îndeplinirea destinelor sale ».

Şi viitorul i-a dat, toată, toată dreptatea. Lăsând de o parte opera de consolidare și de progres uriaș, oricât ne-am bârfi deseori, și gândindu-ne numai la situația externă nu e greu de văzut din câte mari primejdii am scăpat numai grație faptului că nu mai eram două țărișoare mici, ușor de umilit, ușor de anexat.

Fără 24 Ianuarie 1862 este aproape sigur că la sfârșitul Domniei lui Cuza, cele două Principate ar fi trebuit să se separe. Cu Unirea realizată și tot am trecut la 1866 prin atâtea greutăți. Şi aceasta într'o vreme când se vorbea de compensații pentru Austria, care pierdea ținuturi italiene.

Dar cine știe ce s'ar fi ales de noi la 1877? Poate ne-ar fi așteptat soarta Bosniei, ori — poate — anexarea fiecăruia din Principate la iubiții mari vecini spre a se împăca între dânșii.

Dar — fără măreața operă înfăptuită la 24 Ianuarie și în special la 24 Ianuarie 1862 — nu ne-am fi putut realiza dorința, care încălzea sufletele, dar pe care atunci puțini îndrăzneau s'o formuleze. Adunarea electivă vorbea de strigătul Unirii, care răsună dela Carpați până la Marea Neagră. In adâncul sufletului era altă formulă, completată și cu « dela Nistru pân' la Tisa » dar cum ar fi îndrăznit s'o înscrie într'un act oficial?

Incetul cu încetul curajul a crescut și am început să vorbim de Unirea cu frații. « După Unirea Principatelor — spuneam într'o conferință ținută tot despre această zi la 1904 — vorbit-au altfel frații noștri, cei ce n'au avut fericirea de a face parte din Statul român. Macedonenii ne-au cunoscut mai bine, Ardelenii și ceilalți spre noi au năzuit și Statul nostru e pentru ei izvorul speranțelor și al mântuirii ».

Şi încheierea era că trebue să ajungem, prin muncă, la întregirea neamului.

« Şi dacă 24 Ianuarie — ziceam atunci — a fost o zi rezervată de Divinitate pentru a încununa cu succes munca unor generații însuflețite de un cald patriotism, eu am multă

credință că *Dumnezeu ne mai păstrează o zi, în care noi sau urmașii noștri vom vedea realizată Unirea tuturor Românilor* ».

Ideal, așa de îndepărtat, vis așa de frumos cu care ne legănam sufletele mai ales noi tinerii. Şi totuși, după mari și dureroase jertfe, a fost dat să ne vedem visul cu ochii: Unirea dela 24 Ianuarie trebuia să aducă și Unirea cea mare. Aveau dreptate Austriacii să se opună. Unirea dela 24 Ianuarie a fost temelia pe care s'a înălțat edificiul României de astăzi. De aceea bine s'a făcut când s'a hotărît că ea va fi ziua de sărbătorire a tuturor Unirilor.

Din acest edificiu — care oricât l-am critica, este măreț — și care s'a ridicat cu suferințele nesfârșite, amărăciunile și patriotismul atâtor generații, să ne aruncăm, măcar la zile mari, o privire sumară asupra faptelor de altădată și un gând de recunoștință pentru cei ce au înfăptuit ceea ce avem astăzi.

Ziua de 24 Ianuarie — spunea Adunarea electivă — la 1862 va fi: « *un izvor de iubire de pace, de putere și de fericire pentru Patria Română* ». *Așa au glăsuit acești strămoși și așa să ne silim să fie.*

Dacă am avut norocul să ne vedem visul, avem și nemărginita datorie de a apăra cu orice sacrificii și de a consolida Unirea tuturor Românilor, care este și trebue să rămână deplină și pentru totdeauna. In același timp însă, este de a noastră datorie ca această Românie, una și nedespărțită, să fie înălțată tot mai sus către mărire și glorie.

CUPRINSUL

	Lei
ALEX. LAPEDATU. Din grijile şi greutăţile unei domnii	25.—
N. IORGA. Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul	15.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul, dela moartea lui Ştefan cel Mare până la acea a lui Matei Basarab. IV. Fortificaţiunea	40.—
TOMUL XIII, (1932):	**300.—**
N. IORGA. Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ştefan Scarlat Dăscălescu	45.—
N. IORGA. Doamna Elina a Ţării-Româneşti ca patroană literară	10.—
I. I. NISTOR. Bisericile şi şcoala greco-română din Viena	45.—
N. IORGA. Ceva din legăturile domniilor româneşti cu Ierusalimul	20.—
N. IORGA. Două scrisori ale lui Atanase Anghel	10.—
N. IORGA. Domnitorii români Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino şi Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei	5.—
N. IORGA. Radu Cantacuzino	10.—
N. IORGA. Donaţiile româneşti pentru Megaspileon şi Vlah-Sarai	5.—
N. IORGA. B. P. Hasdeu ca istoric	5.—
N. IORGA. In jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun	10.—
I. I. NISTOR. Contribuţii la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina	30.—
ION I. NISTOR. Din corespondenţa lui Todleben dela Plevna	40.—
ALEX. LAPEDATU. Campania polonă în Moldova la 1686	25.—
N. IORGA. Un pedagog « moldovean » pe la 1800	5.—
N. IORGA. Câteva observaţii asupra celui mai vechiu tezaur cultural românesc	5.—
N. IORGA. Legăturile româneşti cu Muntele Sinai	5.—
I. LUPAŞ. Inceputul domniei lui Matei Basarab şi relaţiunile lui cu Transilvania	15.—
I. C. FILITTI. Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV—XVII	15.—
TOMUL XIV, (1933):	**300.—**
N. IORGA. Opinia publică germană şi România lui Carol I, înainte şi după războiul de independenţă	20.—
G-ral R. ROSETTI. Făptuirea războiului dela moartea lui Ştefan cel Mare la acea a lui Matei Basarab. V. Strategia	70.—
N. IORGA. Din vieaţa socială a Brăilei subt Turci	10.—
N. IORGA. Un observator englez asupra Românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu	20.—
N. IORGA. Un om de severă muncă şi aprigă autoritate: D. A. Sturdza	5.—
CONST. I. CARADJA. Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta dela Guruslău din 3 August 1601	5.—
ALEX. LAPEDATU. In jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862)	30.—
ANDREI RĂDULESCU. Cercetări privitoare la înfiinţarea Curţii de Casaţie în România	40.—
I. LUPAŞ. Corespondenţa lui Grigore Ghica, Domnul Moldovei, cu Felix von Schwarzenberg, ministru preşedinte al Austriei 1849—1850	25.—
G-ral R. ROSETTI. Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi	40.—
N. IORGA. Vicisitudinile celui dintâi student moldovean la Paris: Gh. Bogdan	30.—
TOMUL XV, (1934):	**300.—**
R. V. BOSSY. Agenţia diplomatică a României în Belgrad şi legăturile politice româno-sârbe sub Cuza-Vodă	50.—
P. PANAITESCU. Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare	25.—
G-ral R. ROSETTI. Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare	10.—
G-ral R. ROSETTI. Un document inedit asupra mişcării dela 3 August 1865	15.—
G-ral R. ROSETTI. Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljeşti, Vaslui şi Şcheia	5.—
AUREL V. SAVA. Vornicul de Vrancea	48.—

ALEX. LAPEDATU. Doi misionari scoţieni în Ţările Române acum o sută de ani . . . . 20.—
ALEX. LAPEDATU. Evreii în ţările noastre acum o sută de ani . . . 20.—
N. IORGA. Wilhelm de Kotzebue şi momentul de prefacere modernă a societăţii moldoveneşti . . . . 80.—
N. IORGA. Memoriile unui vechiu dascăl . . . . 15.—
G-ral R. ROSETTI. Problema militară românească alaltăieri-ieri-azi . . 12.—

TOMUL XVI, (1934—35): 240.—

IOAN C. FILITTI. Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române 15.—
N. IORGA. Ştiri despre Axintie Uricariul . . . . 15.—
CONST. I. CARADJA. Despre ediţiile din 1488 ale Cronicei lui Johannes pe Thurocz . . . . 15.—
G-ral R. ROSETTI. O mică întregire la istoria lui Ştefan cel Mare . . 10.—
I. NISTOR. Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonii . . . . 7.—
N. IORGA. Legături cu mănăstirile Meteorele din Tesalia. Cu o notiţă despre Nicolae-Vodă Petraşcu . . . . 15.—
N. IORGA. Testamentele domniţei Elina Cantacuzino . . . . 5.—
GEORGE FOTINO. G. Popovici: Un istoric uitat al vechiului Drept românesc . . . . 40.—
N. IORGA. Bucureştii de acum un veac, după romanul unui avocat (Ioan Em. Bujoreanu 1862) . . . . 15.—
N. IORGA. I. Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni.
N. IORGA. II. Două arzuri ale ţării către Sultan în sec. XVIII . . . . 20.—
ZENOVIE PÂCLIŞANU. Un vechiu proces literar . . . . 25.—
N. IORGA. Practica domnească a unui ideolog: D. Cantemir . . . . . 5.—
I. LUPAŞ. Impăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania . . 50.—
N. IORGA. Trei generaţii în vieaţa publică românească după judecata lui J. A. Vaillant . . . . 5.—

TOMUL XVII, (1935—36): 240.—

N. IORGA. Două hrisoave domneşti pentru mănăstirea Mărgineni închinată Muntelui Sinai . . . . 30.—
N. IORGA. Trei rare documente fanariote . . . . 10.—
G-ral R. ROSETTI. Din corespondenţa inedită a Principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gheorghe Catargi în timpul războiului din 1877—1878 35.—
ŞT. METEŞ. Din istoria Dreptului românesc din Transilvania . . . . . 20.—
N. IORGA. Formularul fanariot . . . . 10.—
N. IORGA. Consideraţii istorice asupra documentelor prezentate de d-l Marcu Beza . . . . 5.—
FRANZ BABINGER. Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652) . . . . 35.—
N. IORGA. Comemorarea lui Lope de Vega . . . . 5.—
N. IORGA. Explicaţia monumentului dela Adam Clisi . . . . 5.—
AURELIAN SACERDOŢEANU. Două acte haţegane şi unul vâlcean . 10.—
P. P. PANAITESCU. O istorie a Ardealului, tradusă de Miron Costin . 10.—
ALEXANDRU CIORĂNESCU. Petru Rareş şi politica orientală a lui Carol Quintul . . . . 10.—
N. IORGA. Dovezi despre conştiinţa originei Românilor . . . . 5.—
H. DJ. SIRUNI. Mărturii armeneşti despre România. Extrase din Cronica Armenilor din Cameniţa . . . . 20.—
N. IORGA. Marele logofăt al bisericii constantinopolitane Hierax şi însemnările sale pe un manuscript al Academiei Române . . . . . 5.—
ANDREI RĂDULESCU. 24 Ianuarie 1862 . . . . 25.—

TOMUL XVIII, (1936):

ANDREI RĂDULESCU. Constituţiunea cehoslovacă . . . . 45.—

C. 41.028.